

ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ

PUBLICACIONS DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS
DEL BAIX EMPORDÀ

NÚM. 26

MMVII

PATRONAT FRANCESC EIXIMENIS

ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ

PUBLICACIONS DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS
DEL BAIX EMPORDÀ

NÚM. 26

MMVII

Edita:

Patrocina:

Diputació de Girona

Patronat Francesc Eiximenis

Edició a cura de Lluís Pallí i Buxó

Consell de Redacció: Joan Badia i Homs (Coord.); Elena Esteva i Massaguer; Albert Juanola i Bocra; Miquel Martí i Llambrich; Lluís Pallí i Buxó; Xavier Rocas i Gutiérrez i Carles Roqué i Pau.

Assessor lingüístic: Mª Salut Coll i Ribas

Dibuix portada: Reflexos metàlics amb decoració de blau català modern. Castell de Benedormiens (Castell d'Aro).

Impremta: Gràfiques Bigas - C/. Provença, 21 - 17220 Sant Feliu de Guixols

Dipòsit Legal: Gi. 834-2007

I.S.B.N.: 84-921668-3-4

I.S.S.N.: 1130-8524

© Institut d'Estudis del Baix Empordà

Reservats tots els drets.

No es permet la reproducció total o parcial, dels texts, dibuixos, figures o mapes d'aquest llibre, ni el recull en un sistema informàtic, ni la transmissió en qualsevol forma o qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, fotogràfic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense el permís previ i per escrit del titular del copyright.

En tot cas, qualsevol referència cal que digui Estudis del Baix Empordà.

SUMARI

JOSEP PALLÍ i ROIG (†)	
El “Semnario de Palamós” i la seva incidència en la premsa de la comarca del Baix Empordà, en el darrer quart del segle XIX	7
GABRIEL DE PRADO	
El castell de Benedormiens (Castell d’Aro). intervencions arqueològiques (1999-2000): el sistema defensiu del castell	47
ANNA-MARIA CORREDOR PLAJA	
El carrer de la Milana (Pals): un nom que la sap llarga	69
JOAN MOLLA i CALLÍS, ESTHER LOAISA i DALMAU	
Els remences de Calonge	81
JAUME MARUNY i GISPERT	
La pagesia empordanesa d’entreguerres. Un estudi de cas: Pere Maruny i Cals, pagès de Sant Pol de la Bisbal (segles XVII i XVIII)	103
JOAN ROSAL i SAGALÉS	
Les rajoles de mitgeria, un document civil en ceràmica	123
JOSEP CLARA	
Josep Vilar, un calongí a l’Havana	143
LLUÍS MARUNY i CURTO	
Innovació educativa a la Bisbal d’Empordà: L’escola laica (1886-1887) i l’escola moderna (1903-1909)	149
GERARD BUSSOT i LIÑÓN	
La indústria surera a Sant Feliu de Guíxols i el seu capital estranger (humà i financer), en els segles XIX-XX	171
PEP VILA	
El receptari de cuina familiar de la palafrugellenca Júlia Frigola Girbal (segles XIX-XX)	191
AGUSTÍ ROLDÓS i SOLER	
Catàleg de targetes postal de Sant Feliu de Guíxols editades per Josep Pascal	209
CARLES BARRIOCANAL	
Avifauna dels alzinars del massís de Begur a la primavera	229

Josep Pallí i Roig ((Palamós, 19/12/1918 – Barcelona, 01/12/2006)

Josep Pallí ens ha deixat recentment. Havia estat, durant una vintena d'anys, representant palamosí a la Junta de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà i alhora, pel seu domicili a Barcelona, n'era un delegat i ambaixador a la capital.

Josep Pallí tenia una vocació enciclopèdica, de gran abast, compromesa i preocupada. Qui el coneixia bé sabia de la passió que tenia per la recerca, per la lectura, pel passat, pel territori. Efectivament, era un veritable enamorat de Palamós i dels pobles empordanesos, de la seva història, del seu present i de la seva gent.

Encuriósit per tot, interessat per tot, era un gran treballador per la cultura i el patrimoni.

Els fons documentals que els familiars del difunt Josep Pallí han cedit amablement al Museu de la Pesca ens parlen precisament d'aquest caràcter obert, polièdric, entusiasta i metòdic. Entre els documents hi ha la col·lecció del *Semanario de Palamós*, una revista local nascuda el 1886 i de curta vida. Sobre la seva història precisament n'hem recuperat un text que el Consell de Redacció ha volgut treure a la llum com una aportació més de Josep Pallí, del seu esperit inquiet i enamorat. Les pàgines següents ho certifiquen.

EL “SEMANARIO DE PALAMÓS” I LA SEVA INCIDÈNCIA EN LA PREMSA DE LA COMARCA DEL BAIX EMPORDÀ, EN EL DARRER QUART DEL SEGLE XIX

JOSEP PALLÍ I ROIG (†)

PRÒLEG

Varen ser els setmanaris i altres publicacions culturals o de caire polític, escrits en català o castellà, i la majoria de les vegades en les dues llengües, els que més increment agafaren durant el darrer quart del segle passat com a conseqüència i resultat del moviment cultural que coneixem amb el nom de La Renaixença i no hi hagué ciutat o poble, una mica important de Catalunya, que no publiqués tard o d'hora el seu setmanari.

Al Baix Empordà se'n publicaren uns quants; només cal consultar *la Història de la premsa catalana* de Rafael Tassi per a fer-nos càrrec del nombre de publicacions que a partir de 1875 començaren a editar-se.¹

És curiós, i per això ho remarquem, que la primera publicació d'un setmanari que es féu a Girona fou a l'any 1810; era la *Gaseta del Corregiment de Girona*, de quatre pàgines, editada sota els auspicis de l'exèrcit i el Govern General de Catalunya durant l'ocupació francesa.

Després, durant el període absolutista, Ferran VII va prohibir tota mena de premsa que no fos l'oficial i, de fet, fins després de la Constitució de 1876 no es pogué publicar amb unes certes garanties. Sembla que

¹ *Història de la premsa catalana* de Joan Torrent i Rafael Tassis d'Editorial Bruguera S.A.

3. - PALAMÓS. - Muelle comercial

Fins al moll comercial hi arribava el trenet. Autor: L. Roisin. Procedència: Fons d'imatges del Museu de la Pesca

va ser *Lo Tap de Suro* de Figueres el primer que va sortir, en el 1876, i també la *Revista de Literatura Ciencia y Artes* de Girona, precursora de la *Revista de Gerona* (1878) i a partir de la dècada del 1880 ja són una colla els que trobem a tot Catalunya.

El *Semanario de Palamós* surt durant aquest període, i si bé no fou el primer, es pot considerar com un dels capdavanters; amb una categoria digna de remarcar en els dos anys i escaig que va publicar-se. Durant aquest període (1883-1886) va ser un fidel testimoni dels principals fets que s'escaigueren a passar a la vila, a la comarca i al món; dintre les seves possibilitats que en aquella època eren molt limitades.

En aquest període de temps varen produir-se uns fets, realment molt importants a escala internacional, com són una epidèmia de còlera i l'entrada de la fil·loxera al nostre país, que havien d'ocasionar un gran trastorn a l'economia agrícola, amb l'abandó per part dels pagesos dels masos de secà. Però per altra part els palamosins i els pobles de Palafrugell, la Bisbal, Flaçà i altres varen veure com s'iniciava la campanya i es convertia en realitat una vella aspiració de la comarca, el ferrocarril de via estreta que enllaçaria el port de Palamós amb l'altre tren que de Tarragona i Barcelona anava cap a França, tot passant pels pobles de Palafrugell, la Bisbal i Flaçà.

El *Semanario* ens informava cada setmana de tots els fets que s'ana-

ven esdevenint i podem seguir, gairebé dia a dia el pols de la vida del poble i treure'n les conclusions més suggestives. Llàstima que un mal dia es varen estroncar les notícies i tardaren uns quants anys fins que unes altres publicacions no tornaren a reprendre aquesta marxa. Gràcies a ell sabem quins eren els homes que es preocupaven per les coses més necessàries perquè el poble anés endavant; per l'ensenyança, per la sanitat, per combatre la crisi de la indústria surera, perquè les carreteres estiguessin transitables i els carrers arreglats, perquè el port pogués acollir el major nombre de vaixells, perquè el teatre funcionés, pels balls del Carnaval, pels envelats i les orquestres que hi hauria per la Festa Major, etc.

COM ERA EL "SEMANARIO DE PALAMÓS"

El *Semanario de Palamós* va començar a publicar-se el dia 4 d'octubre del 1883, i va sortir ininterrompudament durant uns dos anys i escaig²: sortia tots els dijous de cada setmana, tenia vuit pàgines, valia 50 cèntims, era escrit en castellà però no hi mancava, gairebé mai, la seva poesia escrita en català i, a voltes, també algun article. Era en format de 300 x 200 mm, amb paper de diari de qualitat ordinària, no sempre la mateixa; a voltes millor i altres pitjors (que calia tractar amb molt de compte perquè s'estripaven fàcilment quan en varen treure les còpies). Tenia la redacció i administració al carrer Marina, núm. 13 i els 34 primers números foren impresos a Palafrugell, a la impremta del Sr. C. Vilasau del carrer Sant Antoni, núm. 6; però a partir del núm. 35 ja va ésser imprès a Palamós, a la impremta del setmanari que varen adequar a la mateixa redacció, és a dir, al carrer Marina, núm. 13. Es nota perfectament el canvi, tant pels caràcters del títol de *Semanario de Palamós*, com per les lletres de totes les primeres edicions que sortien bastant borroses i que a partir del núm. 39 ja han millorat i també el nom del *Semanario de Palamós* que torna a ser molt semblant al del principi.

En fou el primer director el Sr. August Pagès i Ortiz, home molt capacitat per a tota mena d'empreses i molt conegut a tota la comarca per haver estat el creador del ferrocarril de via estreta que va funcionar primer de Flaçà a Palamós; és en el moment que abandona el *Semanario* per a

² De fet, no hem pogut saber encara de cert quin va ser el darrer número del setmanari perquè els que han arribat a les nostres mans, gràcies a la gentilesa de la Sra. Dolors Radó, vda. de Caròs, estaven enquadernats en un sol volum, del núm. 1 de 4 d'octubre de 1883 al núm. 119 de 7 de gener de 1886; però després hem localitzat un altre número solt, el 134, de 22 d'abril del mateix any, que té el Sr. Josep Junqué de Palafrugell i que forçosament ha de ser dels últims.

dedicar-se al ferrocarril i passà a ser el nou director d'aquest periòdic el Sr. Adrià Álvarez (núm. 66 – 1r gener 1885).

N'era secretari el Sr. Fèlix Ribera i Cabruja, un jove que en aquells moments estava cursant la carrera de Dret Civil i Canònic, fill d'un dels principals prohoms de la vila; el Sr. Andreu Ribera i Mauri que va ser el principal puntal econòmic del *Semanario* juntament amb altres noms com eren les famílies Matas, Muntaner, Espinet, etc.

El Sr. August Pagès va saber escollir un bon equip de col·laboradors per ajudar-lo en la tasca de redactar el *Semanario*, i així trobem en primer lloc el Sr. Narcís Pagès i Prats, home d'una gran experiència en temes històrics, que ja havia col·laborat en la *Revista de Gerona* i era autor d'alguns llibres sobre dret rural, ja que també tenia la carrera de Dret i era assessor de marina.

Un altre personatge, que també va col·laborar assíduament, va ser el Dr. Càndid Figa i Piferrer, que era metge de Palamós i va cuidar-se de tots els articles de caire científic, escrits en un llenguatge molt entenedor per als profans.

El tercer factòtum, i potser el més popular, va ser el Sr. Francesc d'Assís Marull, jove poeta que es cuidava de publicar bona part de la seva collita pròpia, en versos, gairebé sempre en català, sobre temes populars propis de la vila.

El *Semanario* també tenia corresponsal a Barcelona que escrivia cada quinzena, el Sr. M. Prats i Tolosa, si bé va canviar a partir del núm. 15 i el substitueix el Sr. Enric Oliver, per poc temps ja que les cròniques que segueixen després venen firmades pel pseudònim de "Rugiero" fins al núm. 90 en què deixen de publicar-se.

A partir del núm. 7 també va tenir corresponsal a Madrid, que anava a càrrec d'un tal Sr. Juan Prats i Gimeno, que també feia alguna poesia amb el pseudònim "Canalejas". Aquestes cròniques només varen durar fins al núm. 26 i ja no es tornaren a publicar.

El *Semanario*, acostumava a publicar en la primera pàgina un article o editorial on es feia ressò dels temes més interessants de cada setmana, que anaven signats per La Redacción o no portaven cap firma.

A partir del núm. 5, ja comencen a sortir les "Històries de Palamós" que s'aniran publicant en números successius però no continuats, ja que a voltes deixen de sortir durant algun temps. Aquests articles són els que fa el Sr. Narcís Pagès, i podríem dir que són veritables capítols de la Història de Palamós; segurament les primeres que s'escriguren a la nostra vila.

"La Ciencia Amable" és una altra sèrie d'articles que es publicaven a les pàgines interiors, i que anaven a càrrec del Dr. Càndid Figa; eren uns

articles de divulgació científica escrits en una prosa molt amena que els feien molt entenedors per als profans i que tocaven temes molt diversos, com poden ser: els microbis, els minerals, l'astronomia, els terratrèmols, el còlera, visions de futur, etc.

Alternant aquests articles, i també dins les mateixes pàgines, es publicaven altres articles d'autors diversos com els pecats capitals, a càrrec del Sr. Plàcid Sagales i Serra; sobre economia, o sobre la crisi de la indústria surera, sobre sanitat, sobre Miguel de Cervantes, sobre ensenyança, a càrrec aquest últim del Sr. Dalmau Carles; el Codi Civil, impressions de viatges i d'alguns pobles d'Amèrica Llatina, agricultura, el port, la pesca, etc.

També alguns contes, més o menys verídics, però més aviat de caire sentimental (aquests contes aparegueren sobre tot quan va mancar material propi; és a dir, quan varen causar baixa alguns dels principals redactors, que va ser a partir del núm. 92).

Venien després les notícies en general que, amb el títol de GACE-TILLA, publicava tota mena d'esdeveniments que havien passat durant tota la setmana a Palamós, als pobles veïns, a la comarca i fins i tot a la resta del món; aquí hom hi troba de tot i cal anar-les llegint detingudament perquè estan barrejades. Són aquestes notícies les que ens ajuden a comprendre com era Palamós per aquells anys, perquè tan aviat ens parlen d'un carrers mal arreglats, de les rates de l'escorxador, d'escàndols d'embriacs a la plaça de St. Pere, d'una invasió d'alades, dels bunyols de St. Josep, de la plantació de plàtans a la carretera, de la reunió dels delegats possibilistes, dels resultats de les eleccions, d'un assassinat a St. Climent, d'unes intoxicacions, de la formació del nou Govern, de la mort d'Alfons XII, del Meridià Universal, d'una torre que s'està construint a París i que serà la més alta d'Europa, de la mort de Víctor Hugo, del Vesubi en erupció, de l'Encíclica del papa Lleó XIII, etc.

Hi ha unes festes durant l'any que mai passen desapercebudes pel *Semanario*, com són en primer lloc la Festa Major, que ja es prepara i s'anticipen unes setmanes abans els programes que es faran, sobretot les ballades de sardanes, els envelats, les orquestres que hi participaran, etc. Després hi ha les Festes de Nadal, Any Nou, Reis, i sobre tot el Carnaval. Els palamosins sempre han celebrat el Carnaval amb un entusiasme molt superior a totes les altres festes (excepte quan li han estat prohibides aquestes expansions, però fins i tot, després d'un llarg període que ha durat més d'una generació, han tornat a reproduir-se amb el mateix entusiasme de sempre).

El *Semanario* dedica moltes pàgines a comentar aquestes efemèrides i publica una colla de “corrandes” de les que es cantaven en la “cercavila” i dels balls que totes les societats recreatives anaven celebrant durant el període carnavalesc.

Anem a veure ara en què consistia la col·laboració literària que sostenia el *Semanario*. Si hem de dir la veritat, cal reconèixer que més aviat era escassa en el que fa referència als escrits en prosa i sobretot en català, tret d’algun article costumista del Sr. Dalmau Carles o del Sr. Marull, poc més hi podem trobar. En canvi són molt extenses les consideracions que es fan sobre Cervantes i la seva novel·la *La Galatea* però perquè hi troben unes connotacions amb la història del Palamós i el mateix Cervantes.

Però quan es tracta de publicar poesies la cosa canvia; és ací on el *Semanario* no es cansa de fer-nos conèixer una colla de versos, preferentment en català que va publicant a cada número i on surten uns quants poetes d’aquella generació, com són: Carles Aribau, Coll i Vehí, Víctor Balaguer, Serafí Soler (Pitarra), Joan Maragall, Frederic Rahola, Miquel Torroella, Dalmau Carles, Enric Oliver, Ferrant Agulló, J. Cama i Cirés, Santiago Camós, i sobretot el poeta per excel·lència, el que més versos ha vessat en aquestes pàgines del *Semanario*; ens referim al Sr. Francesc d’Assís Marull, del qual n’hem arribat a comptar uns 37, entre petits, mitjans i llargs; alguns d’ells de més de 80 ratlles.

No s’acaba ací la tasca del *Semanario*. Publica encara una altra secció que titula VARIETATS, on es contenen alguns acudits o petites historietes o també consells útils per a resoldre petits problemes de tipus domèstic.

Segueix després la secció d’endevinalles anomenades CHARADA que estaven molt de moda en aquella època i que consistien en uns petits versos que donaven les traces de les síl·labes que cal endevinar per a formar un nom de persona o cosa que és l’incògnita, la solució del qual venia en el proper número.

Moviment del port: és la relació de tots els vaixells que havien entrat i sortit en el període d’una setmana, amb el nom del vaixell, hora d’entrada, tones, nom del capità, mena de càrrega i destinatari.

Registre civil: amb el nombre de naixements, defuncions i casaments de Palamós, però no sempre s’especificuen els noms.

Estació meteorològica: amb totes les oscil·lacions baromètriques, termomètriques, direcció del vent, força, classes de núvols, estat de la mar, pluviòmetre i observacions més importants de tot el mes, dia per dia.

I a la darrera pàgina venien els anuncis, alguns d’ells molt curiosos

Vista del port des del promontori del Pedró. Autor desconegut. Procedència: Fons d'imatges del Museu de la Pesca.

per la mena de productes que es venien en els comerços de la vila i la forma d'anunciar-los, o els gravats que els acompanyaven.

Aquest és en síntesi el contingut d'un número del *Semanario de Palamós* però hi ha molt més per a examinar si volem fer-nos càrrec de tot allò que ens va explicant cada setmana.

Per a desglossar el seu contingut, i poder separar els diferents temes que s'hi tracten, hem confeccionat un índex on hem reunit, per ordre alfabètic, les matèries que hem considerat més interessants i de les quals només especificarem alguns dels temes, si bé tenim una relació completa de tot allò que hi hem trobat que posem a disposició d'aquell que ens ho demani perquè és molt extens i no creiem convenient publicar-ho ací ja que hi ha tema per a fer més d'un article.

Intentarem però fer una breu ressenya de tot allò que hem considerat més important i que pot fer-nos comprendre quina va ser la missió que va desenvolupar el *Semanario de Palamós* en el període de temps que va sortir; molt curt si es té en compte la seva durada però molt interessant i suggestiu si es tenen en compte els fets que en tan curt període de temps varen esdevenir-se en el nostre país i de quina manera van condicionar aquells palamosins, que eren els nostres avis, l'esdevenir d'un poble que estimaven i que volien que fos cada vegada millor, per a ells i per a les generacions futures.

És estudiant la nostra història i sospesant els fets que ens han portat

als èxits i fracassos que s'han donat a tots els pobles com s'aprèn a evitar-ne de nous, com es comprenen els errors i els homes que involuntàriament en foren la causa i també conèixent aquells que varen treballar i aconseguiren el triomf i avui els tenim oblidats que aprendrem a estimar el nostre poble i la nostra gent.

QUINS FOREN ELS MOTTUS O LES CAUSES PER QUÈ VA SORTIR EL "SEMANARIO"

Palamós tenia, cap a l'any 1883, uns 3.000 habitants; havia crescut considerablement des de mitjan segle, si tenim en compte que després de la ruïna i desolació que va deixar la Guerra del Francès la població havia quedat molt reduïda. Però, a causa de la puixança que experimentà el poble gràcies a la indústria tapera quan varen instal·lar-se les primeres fàbriques mogudes a vapor, el poble va començar a créixer perquè hi acudiren moltes famílies de pobles de l'interior de la comarca, sobretot ara que el país començava a respirar una tongada de relativa estabilitat política i ja havien quedat enrere les lluites fratricides. Per altra part, la gent ja havia perdut la por que en altre temps oferien les viles o pobles de mar exposades a la pirateria o a les bombes dels projectils dels vaixells de guerra enemics que tantes vegades havien sembrat el pànic entre els seus pacífics habitants.

Palamós era un poble tranquil que oferia una acollidora hospitalitat a tots els que hi anaven a treballar. Amb la seva gran badia, oberta cap a ponent, i el seu port que servia de redós a les embarcacions els dies que bufava el llevant traïdor, també va atraure moltes famílies de pescadors vingudes de la part de Tarragona i fins i tot de Castelló.

Situat, el poble, sobre un promontori suau que s'endinsa cap al mar, tot formant unes precioses cales i penya-segats, té també unes platges delicioses amb una sorra molt fina i neta, que permet banyar-s'hi sense perdre peu massa aviat; per altra part també permet practicar la pesca a tots els aficionats que disposin d'una petita embarcació, o bé d'una canya des de dalt estant d'una roca.

L'ideal de tot obrer català de tenir la seva caseta i l'hortet era factible ja en aquells anys quan Palamós començava a estendre's cap al pla, on es construïen casetes unifamiliars molt econòmiques.

És aquest el Palamós que trobem a finals del segle passat, quan va sortir el setmanari.

Anem a veure ara quins en varen ser els seus promotors: per una part, hi havia unes famílies benestants que disposaven d'uns capitals propis, aconseguits amb el comerç amb Amèrica, que havien realitzat

en uns moments en què el colonialisme havia facilitat la possibilitat de no-lliejar unes embarcacions, més o menys grans, que una colla de drassanes establertes a tot el llarg de la costa es cuidaven de bastir i després de fer uns quants viatges, si hom disposava de bona salut, molt d'empenta i bona sort, es podia anar doblant el capital a cada viatge i retirar-se tranquil·lament dins la seva caseta de cara al mar. Aquests eren els que la gent anomenava els "americanus" o indians i que tant abundaven encara a principis del segle, també ho eren aquells que no tenint vocació marinera havien anat a Amèrica a cercar fortuna negociant amb ultramarins o creant empreses on s'explotava la mà d'obra barata per a fabricar sucre o rom amb les plantacions o "ingenios" de canya del mateix nom. Tots tenien el mateix objectiu: recollir una bona fortuna en pocs anys i retirar-se al poble que els havia vist néixer per a poder fruir de les seves rendes.

Altres no varen necessitar emigrar; eren els grans propietaris de les suredes de l'Empordà i de la comarca de la Selva que amb les pelades periòdiques de les alzines sureres i la seva comercialització tenien assegurades unes bones rendes, gent de mentalitat conservadora, molt diferent dels anteriors però amb el mateix afany de diners.

Amb la industrialització dels taps de suro varen anant-se acabant els petits artesans que treballaven a casa seva i es treien unes bones setmanades gràcies al treball acurat de les seves mans, no estaven en condicions de competir amb les organitzacions comercials que aviat varen anar introduint unes quantes empreses amb capitals estrangers vingudes de França, Anglaterra, Alemanya i fins dels Estats Units.

Aviat aquesta competència va motivar un excés d'oferta i es començaren a entreveure alguns símptomes de crisi i això va fer que alguns homes es sentissin preocupats.

Però Palamós, que havia crescut, s'havia beneficiat d'aquesta industrialització i tenia unes condicions òptimes per a competir, donada la seva situació geogràfica, sols li mancava un mitjà de transport que facilités l'intercanvi de matèries primeres i també dels productes manufacturats en les dues direccions; és a dir, de l'interior cap al port i d'aquest cap a l'interior i això ho podia resoldre perfectament una línia de ferrocarril, el mitjà més ràpid de transport que es coneixia aleshores.

Aquest mitjà, que feia temps que s'havia anat estenent per tot el món, encara no havia arribat a la comarca tot i que teníem una línia de ferrocarril que passava molt a prop i que havia començat als anys 1848 anant de Barcelona a Mataró i posteriorment fins a França passant pel poble de Flaçà, a uns 40 km de Palamós. Però res hi havia previst en aquest sentit per part de l'Estat ni tampoc per cap empresa comercial.

Per fortuna hi havia a la comarca un home amb visió de futur i amb un

entusiasme i capacitat per a portar-ho a cap; aquest home fou el Sr. August Pagès i Ortiz, que ja feia temps que tenia aquesta idea a la seva ment i va voler comunicar-la a tots els que creia que podien entendre'l.

Primerament va posar-se en comunicació amb els prohoms més influents de la comarca, principalment amb els de Palamós i possiblement d'aquests contactes va néixer la idea de crear un mitjà de divulgació per a poder comunicar-se amb la gent mitjanament culta del país per a inculcar-los-hi les seves idees sobre com entenia que havia d'enfocar-se la qüestió.

Ja hem dit, al començament d'aquesta memòria, com a Catalunya començaven a prodigar-se les publicacions setmanals a la majoria de pobles que sentien inquietuds culturals per a fer renéixer la llengua i defensar les nostres institucions tot treballant per a millorar, el que aleshores era una ambició comú, és a dir: El Progrés. (així, tal com sona, en majúscula).

D'aquesta manera va néixer el *Semanario de Palamós* finançat pels prohoms de la vila, principalment pel Sr. Andreu Ribera i per tant condicionat a servir també els interessos de la classe dominant; però per a no suscitar recels ja va declarar-se des d'un principi apolític i per tant que no donaria cabuda a cap manifestació d'aquesta mena.

Vegem però com ens ho fa saber el mateix *Semanario*.

NUESTRO PROPÓSITO

“Repetidas veces se había concebido el proyecto de fundar un periódico en nuestra villa, y otras tantas se había desistido de la idea ante dificultades que parecían insuperables. Hoy adelantamos un paso más, llevándolo a realización, no sabemos si contando demasiado con nuestras fuerzas y con el favor del público, pero de seguro guiados por nuestro buen deseo y con firme voluntad de contribuir hasta donde se nos alcance a la difusión de las luces y al mayor progreso moral y material de esta villa y de su comarca.

Procuraremos con todo esmero que nada aparezca en nuestro *Semanario* que pueda ofender la moral ni les sentimientos religiosos, nada que contribuya a exacerbar las candentes pasiones políticas o a excitar o sostener escisiones locales, nada, en fin, de irritantes ni molestas personalidades.

Pondrá el *Semanario* de Palamós especial cuidado, como es natural, en consignar todas aquellas noticias e indicaciones que puedan interesar a nuestros convecinos en general o a nuestros paisanos residentes en otros países.

Fuera de esto, en nuestro interés está, como en nuestro deseo, procurar que tenga el periódico la mayor utilidad y la posible amabilidad; pero más amigos de cumplir que de prometer lo que acaso no estaría a nuestro alcance, preferimos guardar sobre este punto prudente silencio, remitiéndonos a los hechos, que darán la medida de nuestras fuerzas. Esperamos, sin embargo, que no nos faltará la colaboración de apreciables amigos que nos la han ofrecido espontáneamente, de algunos a quienes la hemos pedido, y de otros a quienes ofrecemos mediante esta invitación general nuestras columnas por si tienen a bien honrarlas con sus producciones.

El Ayuntamiento de esta villa, cualesquiera que sean las personas que sucesivamente le compongan, y las Autoridades todas podrán contar buena voluntad de prestarles el leve apoyo que nos sea posible para su prestigio en el buen desempeño de las funciones que estén a su cargo; los estimularemos cuando convenga, y si se hiciere precisa alguna vez la censura, pondremos mucho cuidado en exponerla con la debida moderación y sin acrimonia.

Concluimos solicitando el apoyo de nuestros paisanos y convecinos, y dirigiendo un cariñoso saludo a la prensa periódica en general, y muy especialmente a los apreciables colegas que en S. Feliu de Guíxols, en Palafrugell y en otras poblaciones de la provincia de Gerona llenan una misión análoga a la que nosotros en día este empezamos a ejercer. La Redacción"

ALTRES SETMANARIS O PUBLICACIONS QUE ES REBIEN A LA REDACCIÓ DEL "SEMANARIO DE PALAMÓS"

El setmanari mantenia correspondència amb uns quants setmanaris que sortien als pobles veïns, a la comarca, arreu de Catalunya i fins i tot a l'estranger.

Alguns d'aquests setmanaris havien sortit abans que ho fes aquest, altres ho varen fer després i molt pocs varen durar gaire més de dos anys però en sortien de nous cada any i així s'anaven rellevant entre els seus lectors. Per a tenir una idea de com era la premsa en aquella època cal fullejar-ne algun d'ells però ja hem dit que també es pot consultar el llibre de Rafael Tassi *Història de la premsa catalana* on es dona una extensa informació si bé hem pogut comprovar que no totes les dades són fiables.

Entre els pobles veïns que primer varen tenir premsa setmanal hi figura *El Eco Guixolense* que data del 1878 i que es retira el 27 de juliol de 1884 per a donar pas a *El Bajo Ampurdán* que apareix, també a Sant Feliu, el primer d'agost del mateix 1884.

A Palafrugell també tenen una premsa de llarga tradició i de les primeres del Baix Empordà perquè *El Palafrugellense* ja es publicava quan va sortir de Palamós però va deixar de publicar-se el 12 d'abril de 1885 i va durar uns tres anys. *El Eco Bisbalense* va sortir el primer de març de 1885 o sigui, any i mig més tard.

En canvi a Calonge encara va tardar uns quants anys a sortir una premsa local; segons la Història de la premsa catalana no va ser fins al 1909 i es titulava *Lo Trapacer Calongí*.

De Girona ciutat, es rebia *La Revista de Gerona* que era una de les millors publicacions que s'han fet a Catalunya i que tenia un primer antecedent a la *Revista de Literatura Ciencia y Arte* que va aparèixer el 1876 i va passar el 1878 a ser *La revista de Gerona*. Tenia una colla de col·laboradors molt bons (entre ells hi figurava el Sr. Narcís Pagès que

A la zona de la Planassa, s'hi trobaven instal·lacions i serveis marítims. Autor: Fototipia Madriuguera. Procedència: Fons d'imatges del Museu de la Pesca.

també ho era del setmanari de Palamós). També es rebia *El Demócrata*, *La Federación*, *La Lucha* i *Lo Rossiñol*.

Figueres ha estat sempre una de les ciutats on s'han editat més publicacions de tota mena i en aquell temps enviaven al *Semanario* tres diferents periòdics: *La Unión*, *El Ampurdán* i després *La Tramontana* i encara més endavant *El Buen Criterio*.

A Barcelona en sortien una colla però els que mantenien correspondència amb el *Semanario* cren *Art i Literatura* d'una gran qualitat, segons manifesten des de la redacció, i després n'hi ha de tota mena com: *El Eco de la Producción*, *Fomento de la Producción Española*, *El porvenir de la Industria*, *La Publicidad*, *La Zapatería Ilustrada*, *La Gaceta de Cataluña*, *La Gaceta de la Industria*, *La Voz de Cataluña*, *El Hipódromo Cómico*, *El Excursionista*, *La Jornada*, *La Vanguardia*, *El Barcelonés*, *El Diario de Barcelona*, *El Monitor*, *El Fusilis* (publicació humorística) i *Industria e Invenciones*.

Després venen una colla de publicacions de diferents pobles de Catalunya com:

- El Montsacopa* d'Olot
- La Voz del Pirineo* de Puigcerdà
- El Llorentense* de Lloret de Mar
- El Conciliador* i la *Revista de Sabadell*

El Bergadan i La Reforma Bergadana

La Veu de Montserrat de Vic

El Andresense de Sant Andreu del Colomar

El Eco de Badalona

El Gubernamental de Tarragona

Crónica de Reus i *Revista del Centro de Lecturas* de Reus

La Escuela Educativa de Menorca

Segueixen després els de Madrid: *El Correu de España*, *El Moltín*, *El Consultor de los Ayuntamientos*, *La Veterinaria Española*, *La Discusión*, *El Comercio Ibérico* que passa després a ser *La Democracia Monàrquica*, *El Mundo Comercial* i *La Reforma* que substitueix a *El Justiciero* i després *La Correspondencia de España*.

De Sevilla *El Comercio Andaluz*, *La Locomotora*, *La Caza* i *El Lunes*

De Badajoz, *El Eco de los Agrimensores*

De Granada, *La Lealtad*

De Zaragoza, *El Intransigente*

De Gijón, *El Comercio*

De Ceuta, *El Eco de Ceuta*

De Mayagüez (Puerto Rico), *El Anunciador Comercial*

De L'Havana, *L'Almogaver*

També ens consta que a la redacció del *Semanario* arribaven alguns diaris francesos *Le Temps* i també d'Anglaterra, *The Times* així com d'Alemanya i Bèlgica.

Les relacions amb la premsa dels pobles veïns no sempre era tan cordial com pot semblar i així podem veure com en el núm. 10, del dia 6 de desembre de 1883 *el Semanario* se sent picat en el seu amor propi perquè *El Palafrugellense* li vol donar uns certs consells amb un aire que vol amagar una certa superioritat i això no ho poden tolerar els de Palamós; veieu com va anar:

AMIGOS, PERO NO DOCTRINOS

En cuanto salió a la luz pública nuestro Semanario empezó "El Palafrugellense" a tomar con nosotros cierto aire pedagógico, cubriéndonos de inmerecidos y excesivos elogios, pero deslizando ya consejos y advertencias amistosas, que podían, sin embargo, denotar una superioridad algo impertinente, de la cual no quisimos darnos por enterados.

En su número de 25 de noviembre se permitió tratarnos como vieron nuestros lectores en el nuestro del 29, y a lo que allí contestamos ha replicado con otro artículo que lleva por epígrafe: <<Vim, vi repel-lere liceo>>, lo cual, prescindiendo de las comas del guión, significa que <<es lícito repeler

la fuerza con la fuerza>>; tema bastante expresivo para dar idea del tono de todo el escrito.

Como nosotros podemos alguna vez entrar en discusiones, pero nunca en discusiones, pero nunca en disputas, renunciamos a continuar la polémica iniciada por nuestro colega, aunque dándole antes una explicación de aquellas palabras nuestras <<La autoridad que en la materia (la corcho taponera) tiene el colega es bastante para infundir alguna confianza, no sólo en nosotros, sino en el país>>. Si hubiésemos afirmado que sus simples dichos eran <<irecuasables>>, hubiera podido tomarse, entre amigos o de inferior a superior como lisonja, entre adversarios en discusión como burla o sarcasmos: limitándonos a hablar de <<alguna confianza>>, era claro que escribíamos en serio, que usábamos una expresión siempre cortés, además de merecida en este caso.

Con esto concluimos, advirtiendo a “El Palafrugellense” que deseamos su amistad, si nos la quiere dispensar todavía, pero no nos resignamos a la condición de doctricos. Y ni una palabra más, hoy ni mañana.

I tot va quedar així. No va passar res més perquè, en el fons, sempre hi ha hagut bastant bona amistat entre els dos pobles veïns. Però no va passar així amb els guixolencs; es veu que entre Palamós i Sant Feliu les divergències ja vénen de molt més lluny i a la més mínima ja s’agafaven per qualsevol cosa com va passar per dues vegades en el període que va sortir el *Semanario*.

La primera vegada va ser amb motiu d’un article publicat per *El Bajo Ampurdán* de mitjan d’octubre de 1884 sobre l’error econòmic que representava el projecte de ferrocarril de Palamós a Flaçà, que va sortir precisament quan el *Semanario de Palamós* estava en plena campanya de promoció per a captar els accionistes que havien d’ajudar a cobrir totes les despeses que representaria una obra d’aquesta envergadura i que acabava de ser aprovada des de Madrid.

El *Semanario* va contestar àiradament el dia 30 d’octubre en la portada del núm. 57 amb un article que deia:

HABLEMOS CLARO

En cabeza del último número de *El Bajo Ampurdán* ha venido un artículo fechado en La Bisbal, dirigido al parecer a sacar de su error a los que esperan ir a Flaçà sobre raïles, como no sea para dentro de un par de siglos.

El articulista, que se ostenta o se disfraza con las letras R. X., sin duda muy aficionado a la frase – El país por el país – y temeroso de que se le recuerden, se apresura a manifestar que no es aplicable en este caso; que es, por el contrario, un error económico en esta suerte de negocios.

No es el señor R. X. contrario a la idea del tranvía, antes bien está anhelando que se realice, y al ver aplicada en la Gaceta la Real orden de concesión y en los momentos precisos de estarse verificando la suscripción de acciones, publica sus sentimiento y sus ideas en los términos siguiente.

...Ojalá, pues lo deseamos vivamente, las dignísimas personas que han planteado la cuestión del tranvía lleven a cabo su patriótica idea. Pero, tenemos un presentimiento triste: la necesidad de una vía férrea, carril o tranvía, es manifiesta, cada día mayor y más sentida, pero, el país es incapaz de cumplirla.

Esta incapacidad material, a nuestro modo de ver, se basa en la repartición de la riqueza y aún de las fortunas en nuestra comarca.

El Bajo Ampurdán que se encuentra, comparado con otras regiones de Cataluña, dichosamente en un general bienestar, no tiene (dada la clase de su industria y la repartición de la propiedad) en gran número las grandísimas fortunas particulares ni las poderosas empresas fabriles con las cuales brilla por ejemplo el Vallés, la comarca de Sitges y Vilanova y otras poblaciones y comarcas catalanas. De aquí la dificultad material del buen éxito de tales empresas cuando, como en las hasta ahora anunciadas, se parte del principio de realizar la construcción con los medios que el país ofrezca, y viene a ser un error económico, el concepto patriótico -del país por el país- en esta suerte de negocios.

Lamenta luego el articulista que el ferrocarril de Mataró se hubiese desviado de la costa desde Blanes y concluye diciendo:

De esto ha nacido esta situación anormal, que sólo podrá corregirse o solventarse, cuando mejoradas las condiciones financieras de España hay quien dirija aquí los ojos y vengan los capitales concentrados en otras partes a emplearse en la explotación de esta idea, en nuestro concepto fecunda, y se realice el carril o el tranvía como descamos, sin entrar ahora en la discusión de pormenores que puedan ensanchar o reducir su desarrollo.

Ya lo ve el país: hemos de esperar pacientemente, primero que mejoren las condiciones financieras de España, y después que los capitalistas de otras partes fijen en nosotros sus ojos misericordioso y vengán a -explotar la idea de nuestra felicidad.

Pero esto no es, afortunadamente, más que la opinión del articulista bisbalense, y nosotros vamos a evidenciar todo lo contrario, partiendo de dos bases que no necesitamos demostrar a las personas del país, porque de su verdad están todas bien persuadidas: la primera es que nadie pone en duda la utilidad del tranvía, ni nadie, salvo alguno que otro que tema se amengüe su actual negocio personal, deja de desear su realización con vivo anhelo; la segunda que la obra sería productiva y daría un resultado altamente remunerador para los capitales invertidos en llevarla a efecto. Esto último lo reconoce el mismo articulista a quien contestamos, que la califica de fecunda, y otra cosa no podía hacer ningún bisbalense, viendo todos los días la multitud de carruajes que cruzan por aquella villa y en los de mercado o ferias el aumento casi increíble de los mismos.

Sólo una cuestión tenemos, pues, que examinar, la de se hay o no hay dinero; y en este punto también el mismo articulista nos facilita el camino. En nuestro país no hay grandísimas fortunas en número considerable, pero hay un bienestar general. Esto dice el Sr. R. X., y esto repetimos nosotros, aunque sacando consecuencias diferentes.

La construcción de las grandes líneas de tranvías, como la de los ferrocarriles ordinarios, requiere por su índole, más todavía que por su coste,

la concurrencia de muchos capitalistas relativamente grandes, medianos y chicos, sin que tengamos noticia de ninguno que pertenezca a un solo individuo. Y su explotación tampoco puede ser beneficiosa sino donde existe un bienestar general. Ningún millonario se atrevería a construir de su cuenta exclusiva el tranvía, aunque sólo debiese invertir una pequeñísima parte de su capital y a su vez fuera nulo el tráfico y ruinoso la explotación, si nuestro país contase con algunas docenas de ricachos, y aún que fuese con algunos centenares de ellos, estando el resto del país sumido en la miseria; porque sabido es que valen más muchos pocos que pocos muchos. Este bienestar general es el que ocasiona el inmenso tráfico de nuestra carretera y el que sostendrá principalmente la beneficiosa explotación del tranvía.

Y para salir de dudas, vamos a cuentas.

¿No hay entre todos los pueblos interesados en el tranvía muchos más de una docena de propietarios y de otra docena de capitalistas o rentistas que puedan sin grande esfuerzo suscribirse individualmente por 5000 duros o más, pagaderos a plazos? Pues con sólo las dos docenas y sin excederse ninguno de la cuota indicada, tendríamos ya los 120.000 duros.

¿No hay en el país otras 24 personas que podrían suscribirse por dos mil duros? ¿No hay 30 que podrían tomar cada uno diez acciones de a 500 pesetas, y 300 personas que tomando de una a nueve y saliendo por término medio a dos suscribiesen otras 600 acciones? Pues las cantidades indicadas ascienden a 250.000 duros, suma más que suficiente para asegurar la más rápida y económica realización de la proyectada mejora sin tomas a préstamo ni quedar debiendo una sola peseta.

¿Se nos tachará todavía de exagerados? Entonces nos permitiremos una observación. La población y la riqueza de la Bisbal no son dobles, y más que la población y la riqueza de Palamós? Pues bien: en Palamós se abrió la suscripción a las nueve de la noche del día 27, y siete de los presentes, la encabezaron con la suma, en junto, de 410 acciones, o sea más de 200.000 pesetas, cerrándose algunos minutos después con un total de 560 acciones, que a las 24 horas habían aumentado hasta 640, sin contar lo que se tiene por cierto que aumentará aún promedio de personas que habían podido ser invitadas todavía. ¿No es evidente, después de esto, que con sólo tomar la Bisbal una parte proporcionalmente igual a Palamós habría necesidad de moderar algo el entusiasmo de entre ambos pueblos para que pudiesen tener alguna participación los demás? ¿No es evidente para todos los que están algo versados en estos asuntos que con hacer la Bisbal lo mismo, no proporcional sino numéricamente, que Palamós, habría ya con estas dos suscripciones base más sólida, para empezar a funcionar con todo desahogo, que no han tenido grandísima parte en las Sociedades de ferrocarriles existentes? Y sin embargo, ¿es poco lo que podría esperarse todavía de Palafrugell, de Begur, de Calonge, de Moneús, de Corçà, de Fitor y de tantos otros pueblos interesados?

Ahora es ya una verdad indiscutible que el país puede, y le conviene, construir por sí mismo el tranvía, teniendo para ello recursos, todas las facilidades de seguridad completa. El proyecto está aprobado; la adjudicación decretada y a disposición del país, no solo sin primas sino hasta con notable rebaja de los gastos preciso; la suscripción de acciones alcanza ya una cifra

considerable; y el país puede, por medio de la Junta que designe de entre los mayores accionistas, disponer libremente de su dinero para la construcción y ordenar después la administración. Si desprecia esta ocasión única y estas condiciones inverosímiles; si no se deja obcecar por los que al retraerse de contribuir no quieren confesar los motivos personales que a ello les incitan, ni acaso dejar de estorbar que otros lo hagan, aun que hayan de acudir a coincidencias rebuscadas y a indicaciones calumniosas destituidas de todo fundamento, entonces... entonces el país será bien digno de lástima, y no podrá quejarse de las desgracias que le sobrevengan.

Hoy puede: sólo falta saber si quiere con bastante decisión o en generalidad suficiente; y tenga también entendido que las circunstancias de hoy no se repetirán jamás.

Reproducímos con toda claridad, probablemente por última vez, nuestras palabras de días atrás: AHORA O NUNCA.

Aquest article, que era l'editorial del *Semanario*, no anava firmat però tot fa suposar que fou redactat pel Sr. August Pagès, ja que al mateix temps que contraataca a *El Bajo Ampurdán* fa una exposició ben eloqüent de tots els avantatges que creu ha de reportar el ferrocarril i convidava a tots a participar-hi, com un deure de ciutadania o, ... potser d'amor propi, en tancar amb el rotund - ¡Ahora o nunca!

I la polèmica va continuar perquè els de Sant Feliu també tenien el seu d'amor propi i així, el dia 30 de novembre varen contestar a aquest *Setmanari* amb un altre article³ -que ens agradaria poder reproduir-.

Però només sabem el que ens diu el *Semanario* en el seu núm. 63 primera pàgina:

AL PERIÓDICO "EL BAJO AMPURDÁN"

Con no poca extrañeza leímos el suelto que en su número de 30 del mes pasado dedica nuestro apreciable colega guixolense al "Tranvía de Flaçà a Palamós"; verdadero libelo, que no creemos original de la Redacción, aunque lo parezca por su forma externa, sino de aquel Sr. R.X. con quien hubimos de contener ya algunas semanas atrás.

Lleva el articulista su longanimidad hasta el extremo de participarnos por medio del <<"El Bajo Ampurdán" que para no entorpecer la suscripción de acciones suspenderá tratar del tranvía interfin se realice aquella suscripción, que ha de demostrar si el país puede satisfacer por si solo la necesidad de construir una vía férrea.>>. Después será otra cosa: cuando la suscripción se halle adelantada y no puedan influir en ella los escritos del autor, tratará este de <<los errores técnicos y las equivocaciones económicas del proyecto>>.

Pero ¿qué otros medios podría encontrar el articulista para engañar bobos y poner en guardia a los recelosos que aquella preterición, y sobre todo des-

³ Aquest article d'*El Bajo Ampurdán* està reproduït en el *Semanario de Palamós* tan sols parcialment, cosa molt lamentable i és per aquest motiu que pensem llegir-lo així que tinguem ocasió.

pués de la decisiva demostración práctica que resulta de la constitución de la Compañía anónima “Tranvía del Bajo Ampurdán” domiciliada en Palamós, con capitales –verdad de gente del país y con un Consejo de Administración cuyos individuos han nacido todos en el país y que se interesan ellos solos por 41.000 duros, es decir, más de la quinta parte, no de lo suscrito, sino de todo el capital social? ¿Qué podría decir el libelista contra todo esto, si debía salir de sus sibilíticas reticencias? Y ¿qué para atacar las condiciones técnicas de un proyecto que comprobado minuciosamente sobre el terreno por ingeniero tan conocido en esta provincia y tan bien reputado como Don Grabriel March, obtuvo favorable dictamen oficial de éste y sucesivamente de su no menos digno jefe don Mariano Rodríguez de Castro, de la Junta Superior Consultiva de Obras Públicas y de la Dirección General, y en último lugar la aprobación del Ministerio de Fomento? Contra tan autorizados pareceres, contra lo que señalan todos los libros, contra todo lo que ofrecen todos los constructores de locomotoras y demás material ¿qué hay ni que puede haber, fuera de... la reticencia de un libelista anónimo?

Habla enseguida el articulito del deseo de que se realice en el Bajo Ampurdán un proyecto de vía férrea, cualquiera que sea, y añade: - ahora u otro día porque no admitimos por mucho que valga el concesionario del tranvía, la arrogante frase del “Seminario de Palamós” de que ahora o nunca una obra de esta clase se llevará a cabo>>. ¿No es verdad que cualquiera que esto lea entenderá que nuestro “Seminario” ha incurrido en la estupidez de decir que no hay ni habrá más que la persona a quien se alude capaz de llevar a efecto una vía férrea en nuestro país?

Pues véase lo que textualmente dijimos en el pasaje que se quiere adular:

Ací hi torna a haver transcrit una part de l'article que hem publicat anteriorment del núm. 57 p. on diu: <<Ahora es ya una verdad indiscutible... fins a ... nuestras palabras de días atrás ahora o nunca.>>

¿No es inaudito que hay habido valor para estampar una ofensa personal de tal calibre y tan sin objeto, no provocada, y bajo supuestos cuya absoluta falsedad es tan fácilmente demostrable? Y sin embargo, a renglón seguido invoca el escritor su buena fe, ¡y hasta nos pide muestras de la nuestra y - que hablemos claro publicando todas las condiciones mediante las cuales se subastó la vía a favor del concesionario-!

¿Con que derecho, ni con que pretexto siquiera, se nos puede pedir esa publicación costosa y sin utilidad? ¿Qué tienen que ver las condiciones de una subasta acordada por el Gobierno, aun cuando no fuesen, como lo son, análogas a todas las demás de su clase, con la buena fe de nuestro “Seminario”?

Y por otra parte ¿sabe o no sabe el articulista que aquellas condiciones debieron insertarse, como se insertaron, en “La Gaceta” de Madrid? Si no lo sabe, si ignora hasta lo más rudimentario en la materia, ¿dónde está su ciencia y competencia para tratar de la cuestión? Y si lo sabía ¿a que viene la exigencia de que lo publiquemos nosotros, como no sea a confirmar una vez más que su escrito no va dirigido a otra cosa, desde su primera a su última palabra, que a demostrar el carácter burlesco con que se ha permitido hablar de su buena fe?

Hemos querido dar esta extensa contestación para que no se nos crea miedoso o en la necesidad de ocultar algo; pero en adelante no tendremos la

candidez de dar gusto al enemigo, sobre todo tratándose de materias que son ya, salvas de simple interés de una empresa mercantil.

Y ahora, desembarazados ya del libelista, digamos algo a sus editores.

No es costumbre de periódicos serios y dignos, como lo es "El Bajo Ampurdán", prestarse a ser instrumentos de innobles pasiones, insertando artículos claramente dirigidos a obstruir la realización de una obra pública de incuestionable utilidad y a manchar reputaciones personales; y aún la fecha atrasada que lleva el primer artículo sobre este particular, publicado por el semanario de San Feliu en 26 de octubre, nos hizo sospechar que antes de recibirlo aquella Redacción había sido visto y desechado por alguna otra. Pero sea de esto lo que fuere, ¿cuál pudo ser el motivo de prohibirle o darle cabida nuestro colega guixolense? A nuestro entender hubo ante todo y sobre todo ligereza o irreflexión, por no creer en el primer momento que la cosa tuviese tanta gravedad; pero habrá también algo de complacencia -¿por qué no hemos de decirlo?- al considerar inminente que se frustrase la realización inmediata de nuestro tranvía.

Comprendemos, en efecto, que los guixolenses y su periódico sientan cierta mortificación al ver esta villa y las demás de la línea hayan de enlazarse pronto por vía férrea, aunque modesta, con la red general mientras que San Feliu, población más rica, de mayor vecindario y no menos amante de los progresos materiales se ve precisada a vivir todavía de esperanzas. Pero, ¿tenemos nosotros la culpa de tal estado de cosas, ni es justo que paguemos aquel mal humos?

Procuren los guixolenses salir de su situación como hemos procurado nosotros salir de la nuestra y estén seguros de no encontrar aquí la más insignificante señal de oposición ni de disgusto.

Y por otra parte ¿ha de perjudicar en algo a San Feliu nuestro tranvía?

Lejos de esto, le ha de facilitar mucho sus numerosísimas relaciones con Palafrugell, y ahorrarle buena parte de la graves molestias y crecidos gastos que le ocasionan sus imprescindibles viajes a la cabeza del partido judicial. ¿Se disgustará, sin embargo, San Feliu por simple razón de exagerado amor propio? Esto fuera un vicio impropio de nuestra época y de personas ilustradas. No se ha desdeñado Palafrugell de venir a buscar el telégrafo a Palamós, ni se sintió rebajada la Bisbal de tenerlo que recoger de Palafrugell, como lo habíamos sacada nosotros de San Feliu.

No nos queda espacio para nada más, ni es tampoco necesario.

Com podem veure les coses s'havien posat molt tibants però encara s'havien d'agreuja més per culpa d'un altre litigi que va venir a sumar-se a aquest; va ser per causa de la pesca.

En el núm. 48, pàg. 381 ja es parla d'uns fets que es produïren en el port de Sant Feliu amb motiu de la pesca de la sardina que havia fet un llaüt per aquelles aigües d'una forma deslleial i que perjudicava els interessos dels pescadors de la vila.

Segons es desprèn de la nota que publica més endavant el *Semanario* en el núm. 54, pàg. 429, es tracta de la pesca amb llum artificial "a l'encesa" que s'està practicant sense una ordenació adequada i motiva que per part de les autoritats competents es nomeni una Comissió que ha de dictaminar.

Varen mobilitzar-se una colla de persones de tota mena, des de les autoritats de Marina a les forces polítiques de la comarca, i com passa en aquests casos es formaren dos bàndols, els que eren favorables a dita pesca i els que creien que havia de prohibir-se. Per explicar-nos la seva posició el “Semanario” publica en la primera pàgina del núm. 58 l’article següent:

LA CUESTIÓN DE LA PESCA

De visita a ciertas localidades, califica “El Bajo Ampurdán” la inspección practicada por la Comisión encargada de estudiar y emitir dictamen respecto de la pesca con boliche “a l’encesa”, compuesta de Excmo. Sr. Cesáreo Fernández Duro y del comandante del cañonero “Pilar” D. Emilio Hédiger.

Desde que en mal hora púsose sobre el tapete la cuestión de si el mencionado modo de pescar debía entenderse incluido en la Real orden de 14 de abril próximo pasado, hemos notado que tanto el citado colega guixolense como su antecesor⁴, venían indicando que más que con arreglo a la justicia se resolvería dicha cuestión en armonía con los intereses de determinados pueblos.

Así se desprende cuando menos del modo como trataron la cuestión “El Eco Guixolense” primero y “El Bajo Ampurdán” después.

Por este motivo y porqué no quisimos, ni queremos, que se crea sostenemos luchas de campanario; hemos eludido todo lo posible tomar cartas en este asunto; y si hoy lo hacemos, es con el pesar de ver que el colega aludido manifiesta en su último número, que se dice “que continuará permitiéndose (la pesca llamada “a l’encesa”) en las localidades que acaban de ser visitadas por los delegados del Sr. “Ministro del Ramo”. Y como quiera que nuestra villa tuvo la honra de albergar a les Sres. Duro y Hédiger, y como tampoco hemos pretendido jamás ningún privilegio irritante, por más que en nuestra población son en corto número los pescadores que se dedican a esta clase de pesca y pocos los intereses creados, hemos decidido decir algo sobre el asunto, siquiera sea sólo para manifestar a “El Bajo Ampurdán” que tenemos mejor concepto formado de la rectitud con que no dudamos obra la citada Comisión.

Contrasta notablemente el lenguaje del colega con el de “El Palafrugellense” en este asunto. El “Semanario” de Palafrugell pinta muy bien la sinrazón de “El Bajo Ampurdán” y no podemos menos que aplaudir los elogios que hace del muy digno Sr. Comandante de Marina de esta provincia. El Sr. Giménez, persona a quien apreciamos por todos conceptos, sabemos ha despreciado, pues otra cosa no merecía, los conceptos vertidos por algunos paisanos del periódico de San Feliu sobre su modo de obrar en este asunto, y créalo este, la nobleza y el carácter del Sr. Comandante de Palamós y la respetabilidad de las personas que componen la Comisión dictaminadora se avienen mal con su afirmación gratuita de que el resultado de su visita a ciertas localidades les “será funesto para las pobres familias pescadoras del litoral”.

Nosotros entre el parecer de “El Bajo Ampurdán” y el de la Comisión, tendremos por mejor el de esta, pues creemos a las personas que la compo-

⁴ Recordem, una vegada més, que *El Eco Guixolense* es va retirar de la premsa activa el 27 de juliol de 1884 per donar pas a *El Bajo Ampurdán* que va aparèixer el 1r d’agost del mateix any.

nen sobradamente capaces para resolverla, y vemos a aquel muy apasionado por la idea que defiende.

Terminaremos manifestando como “El Palafrugellense” que estamos plenamente convencidos que tan delicado asunto se resolverá en justicia y atendiendo a las conveniencias verdaderas de la generalidad de los pescadores, en cuyo favor tanto se ha interesado siempre el Ministerio y las Autoridades de Marina.

Encara hi ha un intent d'arranjar les diferències per part del *Semanario de Palamós* quan en el núm. 64 pàg. 510 diu:

Según noticias de última hora de “El Bajo Ampurdán” debe haber acordado ya la Junta Central de Pesca su dictamen contrario a las pretensiones de los pescadores de aquella villa en el asunto de “l'encesa”, añadiendo aquel que “El Semanario de Palamós” y otros que indica estaremos de enhorabuena.

Si nuestro colega no estuviese preocupado en contra nuestra, hubiera omitido hablar de nosotros en el sentido indicado, porque sin que intentemos censurar ni mucho menos el resultado que nos participa, es indudable que ni lo hemos procurado, ni llegamos siquiera a defender una ni otra de las encontradas pretensiones de los pescadores de diferentes localidades, y aun a veces de los de una misma localidad.

Lo único que hicimos fue defender a personas dignísimas que habían sido tratadas por alguno con poca consideración, y en cuanto al fondo de la cuestión desear que previo un maduro estudio se resolviese al fin con acierto y de una manera estable.

Estamos dispuestos siempre a responder de nuestros actos; pero no aceptamos aplausos ni responsabilidades por lo que no nos pertenece.

No sabem quina deuria ser la contestació que va donar *El Bajo Ampurdán* tot i que seria molt interessant llegir-la, però cert és que no va sentar gens bé al de Palamós que en el número següent, o sigui en el 65 pàg. 518, en una petita notícia de les seves “Gacetillas” diu:

“El Bajo Ampurdán” llena la mayor parte de su último número acumulando cuanto se le figura que puede desacreditarnos o disgustarnos, y hasta quiere pellizcar a nuestro Director con epítetos que ni en serio ni irónicamente tienen otra explicación que la tontería de quien los emplea.

En consecuencia hemos resuelto no volvernos a ocupar de aquel periódico y retirarle el cambio, siendo éste el último número que le enviamos.

Com hem pogut veure les coses anaven així entre els dos setmanaris però el pitjor del cas és que aquestes picabaralles no només afectaven les relacions entre les dues redaccions veïnes sinó que és una mostra de la guerra freda que hi havia entre les dues poblacions, tot plegat per una rivalitat mal entesa que avui dia s'ha anat superant gràcies a una major comunicació entre els pobles. Si hem recollit aquestes notícies i les hem publicat ha estat precisament per a mostrar la diferència que hi ha actualment en les relacions dels dos pobles. Avui, Sant Feliu i Palamós col·laboren mútuament en totes les causes o empreses destinades a millorar la nostra comarca del Baix

El port en construcció a principis de segle XX a la zona de la platja de la Catifa. Autor: Marull. Procedència: Fons d'imatges del Museu de la Pesca.

Empordà en benefici de tots perquè hem anat aprenent que és d'aquesta manera que es poden aconseguir els objectius que ens són comuns.

EL TRAMVIA DEL BAIX EMPORDÀ

Després de les polèmiques que hem publicat sobre aquest tema del tramvia, el Sr. August Pagès va continuar lluitant aferrissadament per aconseguir el seu objectiu i va continuar sense desmaiar la seva campanya per a interessar a bona part dels palamosins, que, com hem dit, foren els que varen cobrir la part principal de les accions que va caldre desembutxacar per a la realització de l'empresa. Si bé s'han publicat molts articles sobre el tramvia del Baix Empordà i no fa gaire temps va publicar-se un llibre dedicat a aquest en la col·laboració que sobre ferrocarrils de Catalunya està editant⁵.

No està de més que fem un resum dels principals fets que sobre el particular va fer el *Semanario de Palamós* alguns dels quals ja hem esmentat.

En el núm. 62 publica a la portada la constitució de la companyia anònima del TRANVÍA DEL BAJO AMPURDÁN amb la llista del Consell d'Administració que de fet són els principals accionistes del tramvia (4 desembre de 1884).

⁵ Carles Salieron, El tramvia del, "El Treus de C", 1985

A la pàgina següent hi ha un escrit titulat "¡AL FIN!" que també val la pena i l'hem reproduït.

En el núm. 66 de primer de gener de 1885 una nota en la "Gacetilla" del *Semanario* ens fa saber que el Sr. August Pagès a causa de les moltes ocupacions, i principalment les que comporta la Gerència de la Societat Tranvía del Bajo Ampurdán ha estat rellevat del seu càrrec de director del *Semanario* pel Sr. Adrià Álvarez, i queda com a redactor cap el Sr. Fèlix Ribera.

En el núm. 69 ja ens fan saber que han començat les obres del ferrocarril precisament en el Km. 44 de la carretera de Girona a l'altura del barri de Llofriú (22 de gener de 1885).

En el núm. 75 de 5 de març del 1885 diuen des de Palafrugell que ha acabat la construcció del pont del ferrocarril sobre el barranc de la Fanga.

El núm. 91, de 24 de juny del 1885, ja fa saber que sobre les vies del ferrocarril de les obres que ja estan acabades en el poble veí de Sant Joan ha circulat una vagoneta de les que fa servir el personal de vies i hi han pujat invitats alguns dels redactors del *Semanario* per fer un curt recorregut i després han estat invitats a un esplèndid "lunch" a casa del Sr. Martí Roger, que es el director gerent interí, i també ho han remullat amb xampany per a brindar per la prosperitat del tramvia.

En el núm. 94 de 16 de juliol es fa saber que ja està llest el Km. 41 de la carretera, un dels més importants de la línia, i també la col·locació de més de cinc quilòmetres de via, s'espera que el proper mes ja arribarà la via a Palafrugell.

El *Semanario de Palamós* núm. 106, de 8 d'octubre del 1885, porta la notícia que ha recollit del nou setmanari de la Bisbal *El Eco Bisbalense* que diu que el dimecres passat fou col·locada la primera pedra a l'estació del ferrocarril del Baix Empordà que s'ha de construir a la Bisbal. Aquest setmanari ha fet un suplement extraordinari dedicat a aquesta efemèrides que ha estat col·locat també dins una ampolla de vi, convenientment tapada i lacrada i enterrada dins els fonament de l'angle sud-est de l'edifici junt amb una acta firmada pel president del Consell d'Administració i alguns accionistes així com el propietari dels terrenys que ha cedit per a edificar l'estació.

Fins ací les notícies que hem pogut trobar de la construcció del tramvia del Baix Empordà en el *Semanario de Palamós* que tanmateix no va poder veure acabades les obres i la seva inauguració per poc temps.

LA FIL·LOXERA

El *Semanario de Palamós* va arregar de ple des del seu naixement el procés d'expansió d'aquesta plaga que havia entrat des de França tot just l'any 1879 al poble de Sant Quirze de Colera i que s'anava expandint lentament per tota la comarca de l'Empordà tot i les mesures que hom va prendre per a evitar la seva propagació⁶.

A través de les pàgines del *Semanario* anem veient setmana a setmana les controvèrsies que van provocar els diferents sistemes que es proposaren per a combatre la fil·loxera; entre els que volien establir un cordó sanitari a tot el llarg de la frontera i els que eren partidaris d'anar arrancant els ceps a mida que fossin atacats i canviar-los per ceps americans.

Hem de pensar que, en aquella època, la majoria dels masos de secà tenien la vinya com a principal mitjà de vida i el vi de la nostra comarca era bastant apreciat entre els mercats vinícoles. A causa del perjudici que ja feia temps que tenien a França en les seves vinyes, el vi que es feia a l'Empordà tenia una bona sortida i els agricultors de moment només tenien beneficis i confiaven que la cosa duraria molt més.

Per això encara no havien arribat a palpar les conseqüències del que vindria més tard.

El paisatge de la nostra costa (que en aquella època encara no havia estat batejada amb el nom de Costa Brava) era molt diferent de com el veiem ara; gairebé tots els turons que avui tenen, amb el verd dels seus pins, un encant especial, abans eren durant bona part de l'any gairebé pelats, i més pelats varen romandre quan fins i tot varen desaparèixer els ceps i quedaren abandonats. Bon exemple d'aquest paisatge, el tènica abans del 1930 al promontori del mas Juny, sobre la cala de s'Alguer.

Aquell mas, anomenat abans, el mas d'en Cama estava en una part de la

⁶ La *Phylloxera vastatrix* és un insecte que destrueix els ceps atacant les arrels per alimentar el pugó que surt dels ous en un procés del cicle evolutiu del insecte. Segons sembla és originària de l'Amèrica del Nord on els ceps s'han enfortit amb el temps en una autodefensa i avui són els millors per a combatre aquesta plaga. Sembla que va aparèixer per primera vegada a Anglaterra el 1863 i passà al continent el 1865 on va anar arrasant lentament però progressivament totes les vinyes. Quan va declarar-se per primera vegada a Prada (1878) els viticultors de l'Empordà varen crear una Junta de Defensa sota tutela del Sr. Joan Miret, per a establir una mena de barrera antifil·loxera consistent a arrencar i cremar un bon nombre de ceps a tota la línia de la frontera, a les Alberes, per evitar la propagació i el pas cap al interior de la comarca; també fou cridat un perit francès, el Dr. Monnier que emprant un producte, la neolina i el sulfur de carboni, prometia combatre amb èxit la plaga. Però, encara que lentament, la malaltia dels ceps anava estenent-se per tot el principat; el 1883 ja havia arribat a algunes vinyes del Baix Empordà i els masos dels voltants de Palamós ja començaven a palpar-ne les conseqüències (De la Gran Enciclopèdia Catalana).

costa on havien dominat les vinyes i que després va quedar erm perquè no es va replantar i per acabar de adobar-ho un ramat de cabres es va cuidar de no deixar-hi créixer cap planta, arbust ni arbres; com passa a moltes parts del Mediterrani; com a les costes africanes.

En altres llocs varen començar, ja ben entrats els anys de la postguerra, a replantar els pins pinyoners i després el turisme va acabar de fer el restant. El canvi ha estat profund i ben pocs avui en dia poden arribar-ho a sospitar; com tampoc ho podien sospitar en aquell moment els homes que veien apropar-se la fil·loxera que aquella seria la causa d'un canvi tan rotund a les seves vides.

El setmanari ens informa del procés d'aquesta plaga d'una manera molt indirecta; hem de tenir en compte que Palamós no era precisament una vila eminentment agrícola però com que ho eren els pobles del voltant tampoc es deslligava del tot de les notícies que afectaven a aquest entorn i així llegim per exemple en el núm. 18 un anunci que hi publica la casa Vicens Ferrer de Barcelona d'un producte que diu que és molt eficaç per a combatre la fil·loxera; és la primera vegada que es fa esment d'aquest paràsit.

Després, en el núm. 27, ens diu que hi ha un agricultor de Palamós que està fent proves d'empeltar en el seus ceps esqueixos de ceps americans importats. (És curiós, però és exactament al revés el que calia fer, perquè la immunitat del cep americà radica principalment en les seves arrels; per això el que convé és plantar ceps americans resistents a la fil·loxera i després empeltar-los amb les varietats del país que millor convingui per a la mena de raïm que es desitja).

Un altre aconsella fer servir les propietats de la ginesta, tan abundant a les nostres contrades, per a combatre la fil·loxera. Mentrestant l'epidèmia anava avançant (núm. 48).

Uns altres prefereixen fer un viatge a França per estudiar sobre el terreny els remeis que estan emprant els agricultors afectats (núm. 34).

La Diputació Provincial nomena una Junta que ha d'estudiar la manera més efectiva de combatre-la; en surten comissionats els senyors Benet Falp, Pere Ordís, Pere Puig i el Sr. Pompeu Quintana (núm. 62).

Amb tot s'espera poder fer una bona collita de raïms, perquè enguany coincideixen dues llunes plenes en un mateix mes i això diuen que és bo (núm. 75 de 5 de març de 1885).

Sembla que finalment hom adopta el sistema d'importar ceps americans o be canviar de cultiu; és a dir treure la vinya i plantar arbres fruiters.

Es reconeix el fracàs de l'estació antifil·loxera i es recomana la replantació de la vinya amb ceps americans (núm. 94).

Finalment tornem a parar atenció en un anunci per acabar amb les notícies o esments que de la fil·loxera fa el setmanari. Es tracta d'un anunci que diu que tenen tota mena de ceps americans garantits i de personal pràctic per a fer tota mena d'empelts (núm. 109).

Tanmateix, com ja hem dit al principi, poc podien pensar els agricultors el trastorn que aquesta epidèmia portaria al país; per a la majoria va representar la ruïna i haver d'abandonar molts dels masos, per a altres, que en varen saber aprofitar l'experiència, els va representar l'adopció d'unes noves tècniques per a millorar la qualitat del fruit i iniciar la creació i comercialització de nous vins, com per exemple els de la comarca de l'Anoia o del Penedès que varen iniciar-se en la tècnica de la Xampanya.

A l'Empordà també en tenim un exemple, amb els de Perelada; o bé aquells pobles que varen canviar de cultiu i s'iniciaren en les plantacions d'arbres fruiters com a la part de l'Armentera.

Palamós, com que tenia un terme municipal molt petit i la vinya no hi era massa abundant, es pot dir que no en va rebre les conseqüències com els pobles agrícoles de la rodalia, com per exemple Sant Joan, que tenia alguns masos dedicats a aquest conreu, gairebé totes les terres de secà que no eren suredes estaven plantades de vinya, com per exemple el mas Canyet, que ja no va poder subsistir i fou un dels primers que va ser abandonat.

EL CÒLERA⁷

Palamós, també durant aquest període, va veure apropar-se una epidèmia de còlera que afortunadament no va apoderar-se de tota la comarca com ho havia fet en èpoques no molt llunyanes i que estaven encara en el record dels seus habitants: però si la fil·loxera va deixar gairebé indiferent la majoria de la gent, no va passar el mateix amb el sol anunci d'una epidèmia de còlera que no estava gaire lluny i s'anava apropant. Per desgràcia la humanitat ja havia sofert mantes de vegades aquesta mena de plagues que a voltes fins i tot havien fet témer la seva pròpia extinció. Catalunya

⁷ Còlera. Malaltia infecciosa aguda causada pel "Vibrio Cholerae".

Al segle XIX i començament del XX s'estengué del seu país d'origen, el delta del Ganges, a tot el món. Actualment n'hi ha focus endèmics a l'Índia, Pakistan i Birmània.

L'home n'és l'única font de contagi, i la transmissió es fa per contagi directe o per l'aigua de beguda, la llet o els aliments contaminats.

El temps d'incubació del còlera és d'unes quantes hores a tres dies, i la malaltia comença amb una diarrea que aviat és acompanyada de vòmits violents.

Progressivament s'instaura un quadre clínic greu a conseqüència de la deshidratació, de l'acció de la toxina del còlera i de l'activitat d'altres bacteris intestinals. Els malalts s'han de sotmetre a un aïllament rigorós i cal vacunar el sector de la població amenaçats (de l'Enciclopèdia Catalana).

mateix havia estat molt castigada alguns segles abans i bona part de la seva decadència era deguda al gran descens de la seva població com a resultat d'aquestes epidèmies.

Si avui en dia gràcies a la sanitat i a la medicina l'home ja no tem aquesta mena d'malalties, cal fer-se càrrec dels temors dels nostres avant-passats i per a comprendre'ls no cal sinó passar una mirada a les pàgines del setmanari i aviat ho sabrem.

Estem a juliol de 1884; és dijous i ha sortit el núm. 40 d'aquest periòdic local. Des de fa alguns dies ja corren alguns rumors d'una pesta que diuen que s'està estenent per la nació veïna i algú cerca notícies a les pàgines de dins. Efectivament, en la "Gacetilla" apareix una nota que fa estremir els lectors de Palamós, diu així:

A causa d'haver-se declarat el còlera a Tolón el Govern ha pres les més rigoroses precaucions per a evitar que ens entri a casa; una d'aquestes ha estat la de declarar sospitoses totes les procedències marítimes franceses.

Al comerç marítim, doncs, li ha sortit un nou enemic: el nostre port ha començat a sentir-ne les conseqüències, ja que per evitar donar una volta per Mahó i uns quants dies de quarantena han deixat d'efectuar el seu viatge de Barcelona a Cette o Marsella quasi la totalitat dels vapors que setmanalment ho feien i tocaven el nostre port.

El dia 26 fou enviat per la Sanitat d'aquest port al llatzaret de Mahó un xàbec que venia de Marsella, i el 29 dues falues que venien de Cette.

A continuació hi ha una altra notícia que diu així:

La Junta Municipal de Sanitat, va reunir-se el dilluns matí, i acordaren prendre enèrgiques mesures perquè la neteja pública sigui real i perquè no es puguin vendre articles de consum que puguin perjudicar la salut.

Les disposicions que s'han pres han estat fetes públiques per mitjà d'un pregó i confiem que els habitants d'aquest poble comprendran que el compliment exacte de les mateixes poden ajudar molt a evitar que una terrible plaga caigui sobre nosaltres i obligui a les Autoritats ha haver d'emprar el càstig per a fer-les complir. Esperem que així no sigui, i per tant l'Alcalde, l'Ajuntament i la Junta de Sanitat, sabran complir amb el seu deure i fer que no siguin lletra morta les seves disposicions, prescindint de tota consideració i recordant que "Salus populi suprema lex est".

En el número següent, amb el títol EL CÒLERA, a la primera pàgina es publiquen una colla de recomanacions del que cal fer i també del que no s'ha de fer, per a instruir la població. Algunes d'aquestes recomanacions no són gaire beneficioses, tenint en compte que alguns conceptes sanitaris encara estaven molt lluny d'ésser coneguts com avui dia; per exemple recomanen no menjar gaire fruita i en canvi diu que cal veure força aigua pura de les fonts naturals. Però en general la majoria de les recomanacions són bones. És molt possible que totes aquestes normes sanitàries fossin escrites pel Dr. Cándid Figa, però no estan firmades.

Al cap de Creus el Govern ha disposat que el canoner “Pilar” estableixi la vigilància de les aigües per a col·laborar a fer més efectiu el cordó sanitari que s’ha establert a la frontera amb França.

En el port de Palamós es va donar un cas curiós que demostra el pànic que la gent sentia davant la possibilitat de contraure el còlera; la nota que publica el setmanari núm. 43 diu així:

El cambrer del vapor “Cataluña” amarrat abans d’ahir al nostre port, i que va sortir cap a Cette el mateix dia, sens dubte davant el temor a haver d’anar a un país infectat va voler desembarcar per no continuar el viatge; però com que el capità del vaixell s’hi va oposar, es va tirar a l’aigua i vingué nedant a terra.

Amb el títol **EL CÒLERA MORBO ASIÀTIC** el setmanari núm. 44 de 31 de juliol de 1884 publicava a primera pàgina aquest article firmat pel Dr. C. Figa que crec és molt eloqüent i al mateix temps ens serveix d’excel·lent informe dels detalls que d’aquesta malaltia es tenien aleshores.

L’atenció general està fixada a la invasió colèrica a què es veu amenaçada Europa en aquests moments. L’instint de conservació s’ha aguditzat i està atent davant les notícies que van arribant a totes hores de les ciutats infectades, es desvetlla a dins de tothom, i la gent cerca àvidament l’evolució del terrible mal, dels antecedents, causes, origen, característiques i sobretot dels recursos efectius que poden oposar-se al seu camí, pal·liar els seus efectes dins les poblacions que tenen la desgràcia de hostatjar-lo, i en aquest cas del remeis aconsellables per a combatre les seves per desgràcia mortals escomeses. Tota la premsa, per a satisfer aquesta justificada curiositat, publica cada dia extensos articles sobre el tema del còlera, i nosaltres per la nostra part anem també a seguir l’exemple dels col·legues tot i exposar-nos a haver de repetir moltes coses i apuntar dades d’altres revistes.

La paraula “Còlera” segons Littré i Robin té la seva etimologia del grec i significa “canal” i vol indicar amb això la gran fluïdesa de materials diarreics que ocasiona aquesta malaltia al desgraciat que la pateix, que és comparable a un veritable canal al qual van a parar tots els líquids del cos.

És opinió generalment acceptada que el còlera és una malaltia exòtica, desconeguda a Europa abans de l’any 1823, que no ha estat importada de l’Àsia fins que la major facilitat del transport ha fet més freqüents i ràpids els viatges i comunicacions amb l’Índia, la seva pàtria veritable.

Hi ha a la confluència dels rius Ganges i Djumna uns terrenys pantanosos, en els quals hi ha gran abundància de detritus de matèries orgàniques de tota mena, que per l’acció de l’aigua estancada i de l’aire caldejat per un sol abrasador, es descomponen i podreixen i infesten aquella comarca malsana i pestilent. Les pràctiques religioses del país obliguen a aquells que les practiquen a reunir-se precisament en aquests llocs per a verificar les ablucions en el riu sagrat, a certes èpoques de l’any, i a l’aglomeració de les caravanes, la manca de condícia dels pelegrins, unit a les condicions d’insalubritat del país i l’excessiu calor, generen el miasma colèric que es desperta ràpid i actiu i es rabeja sens pietat en aquells desgraciats.

Els cadàvers dels que moren queden sense sepultar, i les seves emanacions pútrides són com un reforç al miasma, que multiplica i rebla els seus atacs.

Els que tornen als seus llocs d'origen transporten l'epidèmia a altres terres, a voltes molt llunyanes. El còlera és, doncs, "endèmic", és a dir, nascut i permanentment establert, però en el delta del Ganges es converteix en "epidèmic i viatger", quan es donen aquestes circumstàncies apropiades.

Des de 1781 en què s'assenyala per primer cop la seva existència a l'Índia, l'itinerari de les seves correries és el següent. El 1781 ataca el còlera un cos d'exèrcit anglès a Sanjam (costa de Malabar) i l'any següent es declara a Madràs. El 1817 Jessora és envaïda i el 1820 arriba a les boques de l'Indo. Un any més tard Bagdad, Bassora i Ispahan en són atacats, i el 1822 visita la Mesopotàmia i arriba fins a les costes del SE del mar Negre. El 1823 amenaça per primer cop a Europa i envaeix l'Astrakan. Si bé durant els tres anys següents semblava haver perdut força, el 1827 pren gran increment a Bengala i l'Índia: per primera vegada passa al nord de l'Himalaia que havia constituït fins aleshores una veritable barrera pel centre d'Àsia. Cabul, Bukara i les costes del mar Caspi i del Mar d'Aral foren envaïdes. En 1829 rebrota en aquest mateix lloc, a Pèrsia i a Geòrgia i es declara amb gran virulència a Orenburg i poc temps després per segona vegada a Astrakan (juliol de 1830) i 21 dies després apareix a Saratof ja en el Volga. Pel setembre ja era a Odesa i Moscou. D'Odesa s'escampà en totes direccions, va passar a Moldàvia, després a Hongria i per fi arribà a Viena a l'agost de 1831. A l'octubre envaeix Riga, la vella Prússia, l'Elba i Hamburg. Després la Gal·licia, Polònia, Bohèmia, Moràvia i Saxònia, i es va parar a Baviera i Francònia. Els països de la ribera del Rhin se'n lliuraren; Estokolm fou només l'únic punt de la Suècia visitada per l'epidèmia. Noruega, molt poc i Dinamarca va escapar-se totalment de l'escomesa. En canvi, des d'Hamburg va passar en tres setmanes a Sunderland (26 d'octubre de 1831). Londres i Edimburg foren aconseguits el febrer del 1832 i Dublín el mes de març i al mateix temps París i Calais. Entre els mesos d'abril i maig tota Irlanda i el nord de França. A penes acabava d'arribar a Dijon el mes de juny que ja es manifestava al Canadà, Quebec i Mont-real (Amèrica del Nord). El Còlera s'estengué ràpidament per les principals ciutats del Estats Units: el primer de juliol de 1832 esclatà a Nova York i poc després a Filadèlfia i Baltimore i tota l'Amèrica del Nord. Nova Orleans fou envaïda al novembre.

El 1833 Mèxic fou atacat (juny), a l'agost esclatà a Vera-Creu, i mentre l'istme americà estava en plena epidèmia apareix altra vegada el còlera a Europa, aquesta vegada per Lisboa (juny de 1833) s'esllangueix a l'hivern a Portugal, però a la primavera entra a Espanya (1834) saltant els cordons sanitaris. Andalusia i Castella la Nova són particularment atacades. Gibraltar va sofrir majorment els seus estralls i Barcelona va quedar espantosament delmada. Des d'ací va anar a parar a Cette, Marsella, Tolon, Niça, Gènova (agost de 1835), Lombardia, Liorna, Florència, Trieste (tardor del 1835) i va tornar a països orientals d'on havia sortit per a envair l'Europa cinc anys abans.

El 1847 torna a aparèixer el còlera a Astrakan i com l'altra vegada va avançar cap al NO., envaeix Moscou, i va regnar durant tot l'hivern de 1848

Front marítim des del moll comercial de Palamós a principis de segle XX, amb les barques de suro. Autor: Valenti Farnoli. Procedència: Fons d'imatges del Museu de la Pesca.

i es va estendre per a seguir el mateix passeig que havia donat entre el 1830 i el 1835 amb lleugeres variacions. Després de caminar sempre cap al NO va tornar a Amèrica i des d'allà va tornar a Europa, aquest cop per Marsella (agost de 1849) i va anar-se extingint tot marxant per les costes de la Mediterrània cap a l'est, cap al seu punt d'origen.

L'epidèmia de 1852 a 1855 diuen els epidemiòlogues que va ser una recaiguda de l'anterior.

L'epidèmia de 1865 és quelcom diferent de les anteriors per la raó de haver-se importat el còlera per via marítima. Des de Hedjaz, per les naus que venien de Calcuta i Bombai carregades de pelegrins es portà l'epidèmia a Suez.

Acte seguit esclata el còlera a Alexandria i des d'ací s'escampà a Constantinoble, Smirna, Marsella, Odesa i molts altres ports d'Europa i Amèrica.

Els darrers senyals d'aquesta invasió es sentiren a París (1873), Bohèmia i Gal·licia.

Es fa difícil donar el nombre de víctimes que ha ocasionat el còlera en les diferents èpoques i fora un tant imprudent recordar-ho en aquests moments, però la mortalitat que actualment es reconeix és d'un 60% del número dels atacats.

Encara varen seguir els articles que el Dr. Càndid Figa va anar publicant en els números 45, 46 i 47, tots ells molt ben redactats i de cara a instruir els palamosins i també de tranquil·litzar-los i més que res preve-

nir-los per evitar que l'epidèmia entrés a la vila ja que com a port de mar el perill era més gran.

Resumit de la seva lectura es veu que si bé encara la medicina no havia trobat el remei eficaç per a combatre, en els malalts afectats, la seva causa ja estaven sobre la pista de quina en podia ser aquesta.

El govern francès va enviar uns científic, deixebles de Pasteur, a Egipte per estudiar sobre els afectats de la malaltia i donar un informe per a veure d'arribar a esbrinar quina era aquesta causa; es feren 24 autòpsies que demostraren que hi havia uns microorganismes en els intestins i uns filaments molt tènues que suposaren que podien ser uns microbis específics.

Els alemanys també varen enviar la seva comissió dirigida per Koch i varen trobar també uns bacils en els budells dels colèrics que varen suposar que podia ser la causa de la malaltia; però de moment no havien pogut arribar a una conclusió definitiva.

En el núm. 49 ja ve una nota que diu que a Alacant s'han donat alguns casos que se suposa va portar un vapor que va venir d'Algèria i per tant queda declarat en quarantena.

A Barcelona queden suspeses enguany les festes de La Mercè a causa de les circumstàncies anormals del país i per a salvaguardar la salut pública, núm.50.

També s'ha sabut d'alguns casos de còlera en pobles de la província de Lleida.

S'està acabant l'estiu i de moment no hi ha males notícies a la comarca si bé es confirmen els casos de Lleida i Alacant. En canvi a França sembla que ja va de baixa però ara està fent estralls a Nàpols, núm. 51.

Núm. 53 (2 d'octubre de 1884) s'han donat alguns nous casos a Barcelona on les autoritats estan vigilant atentament per evitar la propagació.

Núm. 56 com que de moment no s'han donat més casos a la península s'ha suavitzat un tant la vigilància dels vaixells que circulen entre els ports de tota ella així com els procedents d'Anglaterra, Alemanya, Bèlgica, Holanda, Marroc i algun altre. Els que vinguin de ports que estiguin declarats sospitosos o infestats hauran de fer quarantena en els llocs indicats per un temps de 10 o 15 dies.

Quan semblava que a França les coses ja estaven solucionades ha arribat la notícia que a París ha arribat el còlera (13 de novembre de 1884).

Núm. 90 (juny 1885) quant havia passat un temps sense declarar-se cap cas de còlera i tot feia suposar que havia desaparegut de la península s'han tornat a donar més casos a València i també a Múrcia, Madrid i

Castella, es veu que amb la calor s'ha revifat el mal.

El còlera va en augment a València, Múrcia, Castelló i Madrid però també s'han donat nous casos a Alacant, Toledo, Conca i Saragossa.

Núm. 92 el Dr. Ferran ha confeccionat una vacuna amb cultius del "baccilus virgula" que creu podrà combatre l'epidèmia però té molts contraris i cal fer una colla de proves abans de poder emprar-lo amb els malalts que es prestin a deixar-se inocular.

Les notícies que arriben a Palamós des del dimarts 21 de juliol de 1885 són molt alarmants. Al poble de Torroella de Montgrí s'han registrat uns casos que fan sospitar que poden ser de còlera i el setmanari publica en el seu núm. 95 la notícia tot afegint que el Sr. Governador Civil ha enviat una comissió al dit poble per esbrinar lo que està passant.

En el núm. 96 el setmanari diu:

Amb motiu de les notícies alarmants que han circulat aquests dies sobre la situació angoixosa que està passant la vila de Torroella hem notat alguns símptomes d'excitació en el nostre poble que està molt impressionat i nerviós.

Aconsellem la més perfecta calma tan necessària en aquestes circumstàncies. Les autoritats totes vigilen amatents i enèrgicament per a preservar a Palamós de la terrible plaga i convé que tinguin confiança amb ella tots els nostres veïns: que retorni la tranquil·litat als ànims perquè ens consta que hi ha la intenció de fer tot l'humanament possible per evitar el mal.

En el núm. 97 ens assabantem que ja són un centenar els morts que s'han produït a Torroella des del dia 11, en què es va declarar l'epidèmia, al dia 31 d'aquest mes de juliol de 1885.

Hi ha una altra notícia en el mateix setmanari que diu:

Mercix el nostre aplause les mides adoptades a aquesta població i la veïna de Sant Joan per evitar que entri l'epidèmia regnant. Esperem que s'aconseguirà l'objectiu proposat, i que no es causaran molèsties innecessàries als viatgers. Per a evitar que els que venen de punts infestats entrin als dos pobles sense ser prèviament inspeccionats pels metges, s'ha establert un servei complet de vigilància que voluntàriament presten de dia i de nit els veïns. També s'han construït dues casetes de fusta a la platja de la Fosca i hom compta amb alguna altra d'obra per aquells voltants perquè si fos necessari podrien albergar les persones sospitoses i que han de romandre en observació. El servei de fumigació és immillorable. Sembla que amb aquestes mides ha tornat la tranquil·litat a l'ànim dels veïns, alguns dels quals estan molt alarmats des de l'aparició del còlera a la comarca empordanesa.

En el núm. 98 corresponent al 13 d'agost de 1885 es dona una llista dels pobles de la província de Girona que fins ara han estat envaïts per l'epidèmia són, si no hi ha alguna equivocació, Ogassa, Sant Joan de les Abadesses, Capsec, Sant Joan les Fonts, Olot, Colomers, Jafre, Verges, la Tallada, Canet de Verges, Bellcaire, l'Escala i Torroella de Montgrí. En

aquest últim punt sembla estar decididament en descens; en els altres són poques les defuncions que fins ara s'hi ha donat, la qual cosa demostra la seva poca importància.

I a la pàgina d'anuncis n'hi ha un d'una farmàcia del poble que ocupa gairebé tota la pàgina i que promet la destrucció de totes les miasmes per a evitar la major part de les malalties.

Amb títol de LA QÜESTIÓ SANITÀRIA publica un article el setmanari núm. 99 en el qual es parla de les tres epidèmies que ha sofert la ciutat de Barcelona en el que va del segle XIX, i que considerem interessant consignar pel seu interès històric.

El 1834 va aparèixer per primera vegada el còlera a Barcelona. Pot dir-se que va quedar aïllada la ciutat, perquè amb el increment de la Guerra Civil, i estant molt acalorades les passions polítiques, la por de caure en mans dels carlistes va retindre molts barcelonesos a les seves cases. Dels pocs que aleshores emigraren, uns, els més pocs, passaren a l'estranger i els altres als pobles veïns, de tal manera que si hi va haver aïllament va ser per pura necessitat; perquè lliures eren les entrades i sortida, encara que només de dia, perquè la ciutat estava encara emmurallada; i tot i aquell llibertat, va paralitzar-se el comerç, es tancaren les tendes, i les poques fàbriques que aleshores hi havia suspengueren el treball. Un altre fet cal remarcar: havent estat poca o escassa l'emigració, el còlera no es va propagar, només hi va haver algun focus aïllat a Gràcia; barri extraradi de Barcelona en aquell temps.

El 1854 va tornar a aparèixer i es va escampar per Barcelona estant la nació entera en plena revolució. Imperaven aleshores en les capitats i pobles més importants les Junes Governatives més o menys independents, regnava l'anarquia en molts pobles, i encara hi va haver intents de rebel·lió a l'exèrcit, que el general Manuel de la Concha va sufocar i castigar amb gran celeritat. Ocupats els governants com estaven en les qüestions polítiques, limitaren les mides sanitàries a la quarantena marítima; i tot i permetre l'entrada i sortida de la ciutat a totes hores també quedaren paralitzats els treballs. I com que l'emigració fou nombrosa, perquè a més del temor que es tenia al còlera, s'hi afegí el que es tenia als nous trastorns, i es varen emplenar d'emigrants els pobles veïns i les comarques properes i poc a poc es va anar escampant el terrible mal per tots ells, en un espai de temps molt curt, i fou terrible el mal que s'ocasionà a la majoria d'ells.

El 1865 va sofrir per tercera vegada Barcelona l'epidèmia de còlera.

El ministeri que aquell any governava la nació era el general Odonell i no va prendre més mides de precaució que les quarantenes marítimes; i encara va retardar tot el que fou possible la declaració oficial de l'existència

del còlera per a no haver d'adoptar tan aviat aquella mesura. Però també aquesta vegada va quedar paralitzat el comerç i la indústria: sense que poguessin reanimar-los l'esmentat ajornament, ni la supressió de traves en l'interior i en la frontera terrestre. Digne és de notar-se igualment que amb l'emigració va coincidir el contagi, i no va ser aquella tan nombrosa com en 1854, per haver demostrat l'experiència que no hi havia poblacions refractàries a la plaga de que fugien, tampoc la propagació va arribar a les proporcions que va tenir l'epidèmia anterior.>>>

Ara que ja ha minvat la virulència de l'epidèmia i sembla que s'està entrant en un període resolutiu ja es poden donar algunes dades oficials del nombre de defuncions. Aquestes dades corresponen fins al dia 2 de setembre de 1885 (núm. 102).

En total el nombre d'atacats de tot Espanya és de	233.726	
En total el nombre de defuncions de tot Espanya és de	85.908	36%
En total el nombre d'atacats a la província de Girona	782	
En total el nombre de defuncions a la província de Girona	186	23%

L'epidèmia va començar a la part de València després va passar a les de Múrcia, Castelló i Alacant. A les províncies de Girona, Barcelona, Lleida, Osca i Tarragona no ha tingut gaire virulència. També foren atacades les de Conca, Ciutat-Reial, Terol, Saragossa, aquesta darrera és la que ha tingut més nombre d'atacats, i quant a mortaldat ha estat València la més afectada pel fet de ser la primera en rebre el mal i no estar preparada en els primers moments. Al centre de la península apenes ha fet estada, només Aranjuez n'ha patit les causes.

En el núm. 104 ens assabentem per *El Eco bisbalense* que la festa Major de la Bisbal ha quedat suspesa de moment per causa de les condicions sanitàries de la comarca.

ESPERANÇA PERDUDA. És el títol de l'encapçalament de la portada de setmanari núm. 108 i que resumeix les proves fetes amb la vacuna del Dr. Ferran contra el còlera en diferents laboratoris d'Espanya i de l'estranger.

Segons sembla no han donat resultat i per tant de moment no es pot comptar amb un remei efectiu. Tanmateix s'han fet una colla de manifestacions i burles com és costum en el nostre país sense pensar que no es tracta d'assumptes de política o de campionats sinó que és un cas d'interès humanitari i el que es pretén és millorar la salut pública.

Finalment, en el núm. 109 de 29 d'octubre del 1885 hi ha notícies millors per als nostres avis. El port de Palamós comença a experimentar un moviment i una activitat que havia perdut en aquell llarg període

que ha durat la quarantena a què estaven sotmesos la majoria dels ports de la Mediterrània. El llaüt "Ampurdanesa" ha estat el primer a ser admès lliurement procedent de Barcelona després d'haver-se declarat "net" aquell port.

També a l'església parroquial d'aquesta vila, el diumenge dia 14 de novembre de 1885, es va cantar un solemne "tedéum" en acció de gràcies per haver-se lliurat la vila d'aquesta espantosa plaga.

Certament cal reconèixer que essent Palamós un port de mar el perill era molt gran si no es prenién mesures dràstiques, però també gran era el perjudici que n'havia de rebre el comerç si es tancava d'una manera rotunda; i hem de convenir que va ser una papereta que varen saber resoldre els homes i les autoritats d'aquell temps amb molt d'incert.

EL PORT DE PALAMÓS

El port va ser sempre un dels principals temes del setmanari, però per desgràcia, durant els dos anys i escaig que va durar la seva publicació poca cosa es va poder realitzar de tot allò que tantes vegades es demanava en les seves pàgines i encara tardaren molts anys ans no es féu realitat la construcció de l'escullera que de fet havia de fer-lo més segur i espaiós.

Ja en el seu primer número, el setmanari, dedica un article a parlar-ne i entre altres coses diu així:

Sembla impossible l'estat de deixadesa en que avui es troba; de res ha servit que se'l declarés port de 2º ordre i d'interès nacional. Si amb aquests dos noms s'ha cregut haver fet ja bastant perquè per si sol es convertís en un port d'excel·lents qualitats, la cosa canvia d'aspecte doncs no sabíem encara que només escrivint una línia s'acabarien les obres sense fer cap esforç i sacrifici, com en tota empresa pública. La reparació i prolongació del port de Palamós és d'interès i fins i tot de prestigi nacional; ho reclama la protecció deguda a la navegació en general i ho exigeix la bona correspondència que devem a les nacions estrangeres que ofereixen abric als nostres vaixells en molts de ports, mentre nosaltres, en les vint-i-sis lligües que hi ha de Cap de Creus a Barcelona sols tenim, i encara incomplets, la badia de Roses i el port, gairebé destruït, de Palamós.

En dues ocasions hem vist renovar els treballs de l'escullera del nostre port, però mai s'ha fet gran cosa, ja sigui pel poc temps que han durat aquests, degut a lo minses que han estat les quantitats assignades, o bé per manca d'un projecte que aplegant la circumstància de construir un lloc de refugi, que no seria molt costós, hi hagués persones de valuosa influència que aconseguissin del govern la protecció necessària per a la realització d'una obra en la que tant interessat deuria estar el comerç i tota la navegació.

Però abans que tot, és de més imperiosa i urgent necessitat acudir a l'indispensable reparació de la part de moll que només espera el primer temporal

Vista del moll comercial l'any 1911. Autor: Àngel Toldrà Viazo. Procedència: Fons d'imatges del Museu de la Pesca.

per envair el reduït espai que avui poden ocupar els vaixells. Amb aquesta operació i la més senzilla de netejar el fons, a fi i objecte de que augmentant la profunditat no es mogués la mar que avui dia aixequen els vents del sud i poguessin trobar-hi refugi els vaixells de gran calat, podria esperar-se una resolució més avantatjosa als interessos d'aquesta província que donés per resultat la construcció d'un port, tal com la naturalesa ha destinat dotar a aquesta població...

Després es parla de l'imminent construcció del ferrocarril de via estreta que farà encara més necessari un port com cal perquè serviria per unir el litoral amb l'interior de la comarca que amb els seus productes podrien aprofitar millor el intercanvi, cosa que seria molt beneficiosa per a l'economia del país, i prega al diputat d'aquest districte que s'encarregui de la consecució de totes aquestes obres que podrien donar ocupació a molts obrers que ja comencen a sentir la manca de treball a causa de la crisi de la indústria surera.

Aquesta petició tan necessària va tardar encara 19 anys a fer-se realitat, ja que fins al 1902 no varen començar les obres de l'escullera i el moll de càrrega i descàrrega per a fer-lo més segur i espaiós i facilitar el que poguessin amarrar totes les embarcacions, fins i tot els vapors de més tonatge. Són més eloqüents les fotografies que d'aquella època tenim que les mateixes explicacions.

Tanmateix repassarem una mica les notes que sobre el port ens dona el setmanari per ajudar a veure els fets que succeïren en aquells temps. En el núm. 3 ens parla d'un fort temporal de llevant acompanyat de pluja i vent que va obligar moltes embarcacions a refugiar-se dins el port i després del meravellós espectacle que oferien, una vegada passat el mal temps, les barques de pesca amb totes les veles desplegadas, a dins el port, perquè s'assequessin al sol. En el núm. 7 es parla de les restes de la corbeta "Maria Blanca" que va anar a embarrancar a la platja de Palamós per haver trencat les amarres i va ser destruïda per les fortes onades; en el mateix es parla de la conveniència de dragar el fons del moll.

En el núm. 11 torna a haver-hi un fort temporal, aquesta vegada del NE que va portar a moltes embarcacions a cercar refugi al port però no totes hi tingueren cabuda i hagueren de sortir algunes d'elles a capejar el temporal o cercar refugi en algun altre lloc. El setmanari fa una crida preguntant al Sr. Ministre que faci arreglar la punta de l'escullera per a donar cabuda a més embarcacions. Estem a 8 de desembre de 1883.

Núm. 13. Nou temporal i passa el mateix; algunes embarcacions han de deixar el port per no haver-hi prou cabuda, i diu el setmanari: "no és un delictes de lesa humanitat que per no arreglar un port que l'Estat té declarat de refugi s'exposin les vides de tants homes?"

En finalitzar l'any 1883 diu que han fet entrada en el port un total de 386 vaixells, sense comptar els que han fondejat a la badia cercant refugi i els que han hagut de sortir-ne en els dies de temporal.

En el núm. 25 es diu que afortunadament el darrer temporal ha netejat una mica de sorra el fons del moll i que ha estat una sort ja que no hi ha pressupost per a fer-lo dragar aquest estiu. També parla del fet curiós que uns estols de més de mil ànecs estiguessin la segona setmana del mes de març aposentats sobre les aigües de la badia.

A primers d'abril torna a haver-hi un fort temporal que va portar les ones fins molt a prop del casino de Sant Antoni, i a Sant Feliu va trencar les amarres de dos vaixells que hi estaven fondejats lo que va ocasionar la pèrdua d'un d'ells i l'altre fortament avariats. Afortunadament no hi varen haver víctimes ja que els tripulants varen abandonar-los a temps.

El núm. 30 del setmanari publica la bella poesia "PALAMÓS" de Bonaventura Carles Aribau dedicada a una bonica dama que diu va captivar-lo un dia que navegant amb una barca va entrar dins el port i que tot i que ja és conegut de molts no ens hem resistit a la temptació de torna-la a reproduir.

-PALAMÓS-

Patró de la barca (aixís Déu vos dó bon vent i bon nòlit i millor retorn) mostràume la charta ahont vostre pilot dibuixa les costes llepades pels flots; que en ella sens dupte hi falta un escoll, que si l'investisseu ¡ay pobret de vos! Haureu vist mil voltes lo pasatje ahont lo Ter desemboca plè de gom a gom. Vireu per la drete veu l'ocàs del sol, no perdent de vista la platja pel nord. Passades les Medas (que son uns illots) veureu les muntanyes que muden de lloc la llanterna nova del màrtir glorios que en compte de fletxes empunya un bastó. Voltéu les "formigues" al peu del "Cap-gros" preparéu amarres que ja sou a port. Port ahont deposa lo vent son furor deixant a les ayguas, en constant repòs. Les naus aquí 's gronxan semblants a bressols moguts per la mare que fà dormir 'l noy. Asó es lo refugi mes segur del món, asó es la gran terra, asó es Palamós. Mes, de tanta calma no us fieu, patró: si hi salveu la barca, hi perdeu lo cor. No atrqueu de dia en lo trós de moll que alsà l'artifici (¿qui'l veurà conclós?) que d'alli a pocs passos li cau un balcó, de certa nereda temple lluminós. Si ella a la barana abocar-se vol i damunt vos clava aquells ulls de foc molt mes vos valdria que algun moro en cors vos portés a l'Àfrica i us posés grillons, puix del cautiveri procedent d'amor, ningú de la terra rescatar-se vol. Quants ella llambrega se rendeixen tots; que no vaja a l'era qui no vulga pols. Li diuhen Narcisa que es son nom de font més sols per la Perla la coneix tothom. Ja sabéu ahont para aquest nou escoll. No teulo en la chârta del vostre pilot.

Bonaventura Carles Aribau.

Aquesta poesia que hem transcrit literalment en el català poètic de l'autor és un document que també corrobora el que diu el setmanari sobre el port que falta concluir "en lo trós de moll – que alsà l'artifici – (¿qui'l veurà conclós?)"

Però en aquet país no cal impacientar-se que tard o d'hora tot arriba; vegem sinó el que publica el setmanari en el núm. 58 de 6 de novembre de 1884:

En contestació a una instància de l'alcalde d'aquesta vila a la Direcció general d'Obres públiques ha ordenat l'enginyer Jefe de la província de Girona que formulí i enviï el pressupost dels gastos que ha d'originar la reparació de les obres existents en el nostre port, limitant-se a lo més indispensable per ha que pugan prestar el servei a que es destinen; i al mateix temps també l'autoritza a que estudiï per separat un projecte complet de les que consideri necessàries per a l'ampliació i millora del port.

Com podem veure l'Estat, o els seus representants, ja eren molt magnànims en aquella època perquè autoritzaven l'alcalde que formulés un projecte d'unes obres. Qui no es conforma és perquè no vol.

Una nota curiosa és la del dia 11 de setembre de 1884 en que diu que s'han despatxat en les últimes setmanes set llaüts carregats de cebes del pla de Sant Joan per a la comarca de Tarragona. (Es veu que aquest tubèrcul del poble veí sempre ha estat molt apreciat)

Zona de la Planassa que, abans de la construcció del port, era el lloc habitual per al desembarcament de mercaderies. Autor desconegut. Procedència: Fons d'imatges del Museu de la Pesca.

En el núm. 70 el setmanari publica un resum del moviment de vaixells i mercaderies que hi ha hagut en aquest port durant l'any 1884.

	Vaixells Vapor - Vela	Tones arqueig	Tripulants Kg.	Mercaderies	Valor Pessetes
Entrats	90 168	79.279	3.171	3.919,926	1.256,757
Sortits	91 171	79.993	3.176	1.471,394	1.943,052

Comparant aquest moviment amb el de l'any passat resulta una disminució de 43 vapors, 125 de vela, 55.809 tones d'arqueig, 2.836 tripulants, 1.353,008 quilos i un valor de 820,122 pessetes menys.

Aquesta disminució i la consegüent crisi experimentada va ser deguda a les fortes quarantenes que varen haver d'imposar-se, com a conseqüència de l'epidèmia de còlera, en els ports nacionals i estrangers.

Però no tot són males notícies perquè el dia 29 de maig del 1885 surt a *La Gasetta* l'anunci de la subhasta de les obres del port de Palamós tal com va anticipar-ho el Sr. Diputat d'aquest districte Don Albert Camps en el núm. 86.

També l'epidèmia de còlera va de baixa i ja es comença a notar un cert augment del tràfic del port en arribar el mes de setembre de 1885;

Sortida dels treballadors de la fàbrica de suro Berton i Delibes. Autor: Marull. Procedència: Fons d'imatges del Museu de la Pesca.

aquesta setmana el vapor “Cámara” de la matrícula de Sevilla ha descarregat més de dos mil dos-cents paques de suro.

La fragata de guerra “Carmen” ha fondejat davant el port; feia molt temps no s’havia vist en aquestes aigües un vaixell de la seva envergadura, però no ha estat possible poder visitar-lo perquè ha estat poc temps ja que va en viatge d’instrucció.

Per altra part ja s’estan preparant les vies per on han de circular les vagonetes que han de portar la pedra per a les obres de reforç de l’escullera. Tenint en compte que va ser el setembre de l’any passat que es va fer el primer pas per a mirar d’aconseguir que l’Estat destinés unes pessetes per a restaurar i millorar el port i ara estem a setembre del 1885 i la cosa ja està en marxa hem de convenir que ha estat un èxit.

Ara cal arreglar el camí del moll i els carrers que van a parar a la platja que estan intransitables, retirar un canó vell que hi ha al peu de la vorera de l’Estació de Salvament de Naufragos que posa en perill les persones que hi passen de nit i fer desaparèixer la claveguera que hi ha sota el Casino La Union.

<<Al peu de la carretera,
prop de’l casino “La Unió”
i’ls banys, hi ha una claveguera
que llansa molt mala oló;

per xò en nom de la salut,
en nom de tot lo vehinat,
i de qui als banys acut,
ho dihém a la Sanitat.>>

EL CASTELL DE BENEDORMIENS (CASTELL D'ARO). INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES (1999-2000): EL SISTEMA DEFENSIU DEL CASTELL

GABRIEL DE PRADO

RESUM: Les intervencions arqueològiques desenvolupades a Castell d'Aro entre els anys 1999 i 2000 van aportar noves dades per al coneixement del sistema defensiu avançat del castell. Aquest estava format, bàsicament, per un fossat excavat a la roca natural completat per una sèrie d'estructures constructives destinades a defensar el portal de la fortificació. Les excavacions també van permetre documentar els diferents usos que es van donar a l'espai en època moderna, una vegada el castell havia perdut la seva funció de fortalesa.

PARAULES CLAU: castell, fossat, ceràmica.

1. INTRODUCCIÓ

El castell de Benedormiens es troba emplaçat al centre del nucli històric de Castell d'Aro, a la part superior d'una petita elevació, d'uns 36 m d'altitud snm, situada vora els darrers contraforts de les Gavarres que toquen a mar (fig. 1). Des d'aquesta situació es domina visualment la part central i oriental de la vall d'Aro, travessada de ponent a llevant pel riu Ridaura que desemboca a l'extrem sud de Platja d'Aro. L'espai físic que conforma aquesta vall està delimitat, a grans trets, pel massís de les Gavarres al nord, la serra de l'Ardenya al sud, el pla de Llagostera a l'oest i la mar Mediterrània a l'est.

A principis de l'any 1999, l'inici d'unes obres en un solar annex al castell i l'església de Castell d'Aro (fig. 2) van posar al descobert diverses restes arqueològiques. Aquest fet va motivar l'aturada dels tre-

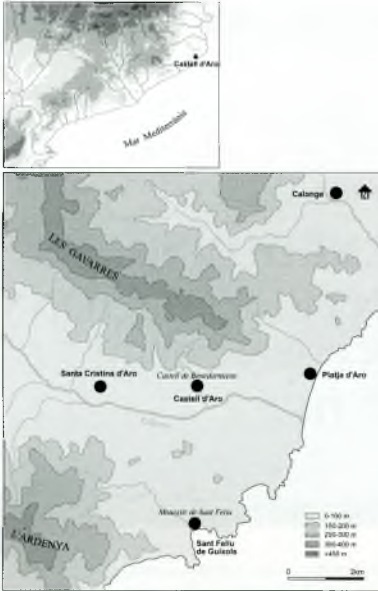

Fig. 1. Mapa de situació del castell de Benedormiens (Castell d'Aro).

balls i la realització d'una primera intervenció, de caràcter puntual, per tal d'avaluar l'abast de les troballes. Davant la seva importància es va decidir endegar una campanya d'excavacions en extensió d'aquest espai, amb una superfície lleugerament superior als 200 m², que es va desenvolupar entre els mesos de maig i agost del mateix any. Aquesta campanya va tenir una continuació amb una nova intervenció, portada a terme entre finals de setembre del mateix any i el gener de 2000, que va ampliar l'àrea objecte d'estudi amb l'excavació d'una franja situada al sud del castell (Carrer del Castell), amb una superfície d'uns 120 m². Alhora, en aquest període, també es va realitzar un sondeig d'uns 5 m² al carrer que delimita el castell per la banda oest (pujada de l'Església).

2. EVOLUCIÓ HISTÒRICA I INTERVENCIIONS PRECEDENTS

L'edificació del castell i la fundació del poble de Castell d'Aro tenen com a precedent immediat el procés de reordenació del territori, desenvolupat durant el segle IX i X amb la consolidació del domini carolingi. En aquest context s'ha de situar l'aparició de vilars o veïnatsges a la vall d'Aro, un dels quals hauria constituït l'embrió del poble i el castell (Jiménez, 1996, p. 16-17). No obstant això, es pot considerar que en determinats aspectes i en alguns casos, el poblament d'aquest territori presenta unes pautes que permeten intuir una certa continuïtat del d'època romana (Nolla (ed.), 2002, p. 187).

El castell apareix documentat per primera vegada l'any 1041 amb el nom de castell de Benedormiens (...*castrum appellatum Benedormiens...*). En aquest document es dona a conèixer una reunió efectuada a l'església de Santa Cristina d'Aro, on la comtessa Ermessenda, el seu germà el bisbe Pere Roger de Girona i Gausfred Vidal de Pals i la seva esposa Quíxol (els nobles més importants de la zona) acorden cedir, entre d'al-

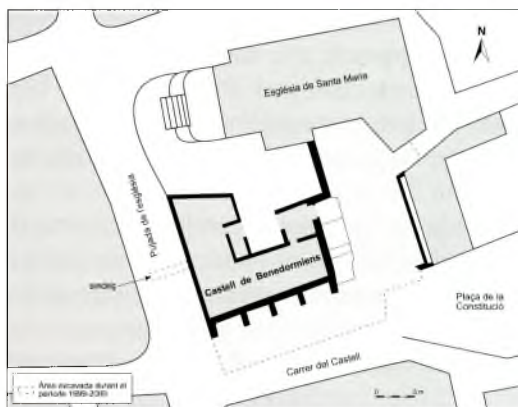

Fig. 2. Planta general esquemàtica de l'àrea excavada.

que la fortificació havia estat edificada o reconstruïda pocs anys abans (Esteva & Pallí, 1995, p. 50; Nolla (ed.), 2002, p. 194).

La custòdia del castell per part del monestir de Sant Feliu va durar poc temps, car l'any 1053 l'abat Arnau, d'acord amb la mateixa comtessa Ermessenda, va cedir el castell a Bernat Gausfret, senyor de Pals i molt probablement fill del Gausfred Vidal que apareixia citat al document de l'any 1041 (Esteva & Pallí, 1995, p. 53).

Durant els anys següents es constata un important creixement de la població entorn el castell. Aquesta circumstància, juntament al fet que l'església més propera es trobés a Santa Cristina d'Aro, van motivar la construcció d'una església, en realitat la capella del castell, que pogués respondre a les necessitats de culte dels habitants locals. Aquesta fou consagrada l'últim dia de l'any 1078 pel bisbe Berenguer Guifré, que la sotmeté sota la tutela i com a agregada de l'església parroquial de Santa Cristina d'Aro (Jiménez, 1996, p. 37).

A la mort de Bernat Gausfret, l'any 1098 o 1099, la decisió de l'abat Esteve del monestir de Sant Feliu de nomenar com a castlà el cavaller Ramon Gausfred (molt probablement pertanyent al llinatge de Pals), en comptes del fill de Bernat Gausfred, Oliver Bernat, va motivar que aquest darrer s'apoderés del castell i de les seves possessions per la força (Jiménez, 1996, p. 26). L'any 1103 es va penedir de la seva acció i signà un document per retornar les propietats usurpades però a la seva mort el seu gendre, Riembau de Basella, va esdevenir cap del llinatge de Pals i aquest no va complir la voluntat d'Oliver Bernat, i va retenir aquest domini sota la seva tutela.

tres coses, la custòdia a perpetuïtat d'aquest castell a l'abat Landric del monestir de Sant Feliu, per tal que aquest s'encarregués de protegir i defensar la població que habitava el litoral entre Calonge i Sant Feliu de Guíxols. En el document també s'afirma que els presents havien fet construir el castell en l'interès comú, circumstància que permet interpretar

Riembau de Basella va morir l'any 1132 sense descendència, i atorgà en testament tots els béns i drets que posseïa a la vall d'Aro, dels quals s'havia apropiat, a la canònica de Girona (Esteva & Pallí, 1995, p. 119). Aquest acte va generar un conflicte, que es va perllongar durant segles, entre la Seu de Girona i el monestir benedictí de Sant Feliu de Guíxols, que reclamava la legítima possessió d'aquests béns.

Segons indica per primera vegada l'historiador begurenc Pella i Forgas (1883, p. 678-679), a finals de l'any 1462, en el transcurs de la Guerra dels Remences, el castell (símbol de l'opressió exercida per la senyoria a la Vall d'Aro) va ser incendiat i parcialment destruït pels pagesos.

Entre els segles XVII i XVIII es van realitzar nombroses reformes a l'edifici que van anar desfigurant l'aspecte de fortalesa que devia tenir en època medieval, per adaptar-lo d'altres usos.

El 1602 el bisbe erigeix la capella del castell en església parroquial i pocs anys després, el 1613, l'augment demogràfic de la població en va motivar la demanda d'ampliació que es va portar a terme durant els anys següents (Jiménez, 1996, p. 39).

El 16 de setembre de 1879 es va declarar un incendi a Castell d'Aro, aparentment de caràcter fortuït, que a més va provocar l'explosió de diversos cartutxos de dinamita que un miner havia emmagatzemat a les dependències del castell. Aquesta explosió va provocar importants danys materials a l'edifici i en alguna de les capelles laterals de l'església, així com en d'altres cases de la població (Esteva, 1971, p. 37).

Durant la primera meitat del segle XX l'edifici va ser condicionat per allotjar les escoles nacionals i un sector del mateix castell també fou utilitzat com a calabós per a detencions de curta durada.

A mitjan dels anys seixanta del mateix segle, l'ajuntament del municipi, davant el deteriorament de l'edifici, projectà el seu enderrocament per deixar l'espai que ocupava com a plaça pública. Assabentat Lluís Esteva d'aquesta circumstància, aquest va comunicar immediatament a Miquel Oliva (delegat provincial del *Patrimonio Artístico Nacional*) les intencions del consistori a través d'una carta manuscrita¹, datada del 4 de novembre de 1965, en la qual s'expressava en els següents termes:

Sr. D. Miguel Oliva

(...)

Hablé con Mateu (maestro de Castillo de Aro y concejal del Ayuntamiento – Recuerde que Castillo de Aro y Playa de Aro forman un mismo

¹ Volem agrair a l'Elena Esteva, filla de Lluís Esteva, que ens hagi facilitat la consulta d'aquesta documentació, així com que ens hagi proporcionat còpies de diverses fotografies realitzades per Lluís Esteva relatives a les restauracions efectuades al castell durant els anys setanta.

municipio). Le recordé que debían contestar la carta que Vd. les envió y prometió cuidarse de ello. A continuación me dijo que informara a Vd. que el Ayuntamiento tiene en proyecto deruir el castillo de Benedormiens y que Vd. y yo podríamos ir a ver que cosas deben conservarse. Cuida de la reforma el arquitecto Sr. Claret y fue él quien pidió el concurso de Vd. antes de hacer nada.

Meditado ahora el caso, tal vez sería mejor que el Ayuntamiento le informara a Vd. directamente pues veo mucha responsabilidad en lo que proyecta pues puede mover una intensa campaña de prensa según lo que se haga y como se haga. Si así opina Vd. yo mismo escribiré a Mateu diciéndoles lo que hace el caso; si lo prefiere puede escribir Vd. mismo o telefonar. Yo no moveré nada sin que Vd. me lo diga.

(...)

Lluís Esteva

Davant aquestes notícies Miquel Oliva li respon immediatament amb un ofici, amb data de 6 de novembre de 1965, fent-li saber, entre d'altres assumptes, que l'ajuntament no podia realitzar cap actuació sense el permís de la *Dirección General de Bellas Artes*, recordant-li a més que tots els castells eren monuments nacionals. Aquest ofici finalitza amb la petició a Lluís Esteva que comuniqui aquests i d'altres aspectes relatius a la vil·la romana de Pla de Palol a l'ajuntament (Nolla (ed.), 2002, p. 53).

En aquest sentit, la declaració genèrica que va suposar el *Decreto de 22 de abril de 1949* (BOE 5-5-1949), sobre la protecció dels castells espanyols, dotava aquestes construccions d'una protecció teòrica, a més de responsabilitzar els mateixos ajuntaments d'evitar la seva ruïna i destrucció. Emparant-se en aquest decret, Lluís Esteva i Miquel Oliva van evitar l'enderrocament de l'edifici i van pactar amb l'ajuntament la seva restauració.

Aquesta, però, no es va iniciar fins el 1970 sota la direcció del mateix Miquel Oliva i de Josep Claret, arquitecte municipal. Inicialment es va realitzar una campanya d'exploració prèvia de l'edifici, per tal de descobrirne les estructures originals. Aquesta va ser acompanyada d'una campanya d'excavacions arqueològiques, tant a l'interior com a l'exterior del recinte, que van aprofundir fins a trobar els nivells més antics on l'edifici s'assentava sobre la roca natural. Malauradament, el resultat d'aquestes excavacions no va ser publicat, i només existeix una petita ressenya en un article que Miquel Oliva va publicar sobre el castell (Oliva, 1972, p. 20-42). Segurament, la seva mort prematura va impedir la publicació d'un article més extens amb els resultats globals dels treballs realitzats.

Fig. 3. Detall de les obres de restauració realitzades al castell a principis dels anys setanta. Autor: Lluís Esteva.

Després d'aquesta intervenció prèvia, es va procedir al reforçament de les voltes i a l'eliminació dels elements afegits en èpoques recents que emmascaven l'edifici original (fig. 3), i es respectaren l'estructura i les parts originals sempre que això era possible. Les obres es van prolongar en el temps a causa dels pocs recursos destinats, tal com va denunciar Lluís Esteva en un article al diari *La Vanguardia* (Esteva, 1971, p. 37) i, a la mort de Miquel Oliva l'any 1974, la intervenció d'altres persones a la restauració va fer que les obres no tinguessin el respecte inicial, i es substituïssin incomprensiblement i innecessàriament elements originals per estructures de nova construcció.

Des de l'any 1983, i fins a l'actualitat, les diferents sales del castell són utilitzades, principalment, per a la realització d'exposicions temporals i per acollir tota mena d'activitats de caràcter cultural promogudes per l'ajuntament del municipi.

3. DESCRIPCIÓ I ANÀLISI ARQUEOLÒGICA

L'ESTRUCTURA DEFENSIVA DEL CASTELL MEDIEVAL

Les restes arqueològiques més antigues que es van poder documentar a l'excavació corresponen a una estructura defensiva avançada al castell (fig. 4). Cronològicament, aquesta es va construir conjuntament amb la fortificació del segle XII o d'inicis del XIII, les restes de la qual es conserven a la banda oriental del castell. En aquesta zona són encara visibles una porta amb arc de mig punt, fet de dovelles ben treballades, i diversos fragments de murs amb diverses línies d'espitlleres originals de l'època (Badia & Bolós, 1989, p. 191)².

² De la fortificació que apareix documentada a la primera meitat del segle XI, aparentment no queda cap element identificable.

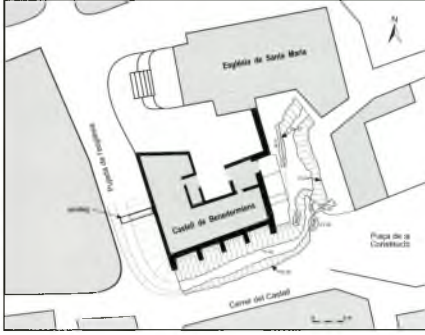

Fig. 4. Planta general esquemàtica del nucli històric de Castell d'Aro, amb les estructures d'època medieval exhumades en el transcurs de les excavacions.

Fig. 5. Tram sud del fossat excavat a la roca natural.

Aquesta estructura defensiva avançada estava formada per un fossat excavat a la roca natural (fig. 5), del qual s'ha pogut descobrir un tram, amb una llargada aproximada de 45 m, que transcorre paral·lel als murs del castell pels costats est i sud. En un sondeig realitzat a la banda oest, a la pujada del Castell, també s'ha pogut detectar i intuir el seu traçat.

D'altra banda, el fet que el fossat també ressegueixi els murs d'èpoques més modernes que es conserven actualment, ens indica que aquests estan construïts resseguint el mateix traçat que els murs perimetrals corresponents a la fortificació original del segle XII-XIII.

Les característiques morfològiques dels dos trams de fossat excavats en extensió presenten algunes diferències. A l'est l'amplada és d'aproximadament 4,50 m a la part superior, 2 m a la part inferior i la profunditat màxima no supera els 2,50 m (fig. 6.1). Al tram sud l'amplada a la part superior arriba fins als 6 m, a la part inferior és d'1,50 m i la profunditat arriba als 3 m; als quals s'haurien d'afegir uns 0,75 m que van ser retallats en obres

realitzades a mitjan segle XX per anivellar el carrer (fig. 6.2). També cal ressaltar el fet que en aquest tram sud el grau d'inclinació de la contraescarpa és bastant més abrupte que a l'altra banda. En aquest cas la inclinació és superior als 70 graus, mentre que al costat est no sobrepassa els 50 graus en els punts de més inclinació. Pel que respecta al traçat que aniria

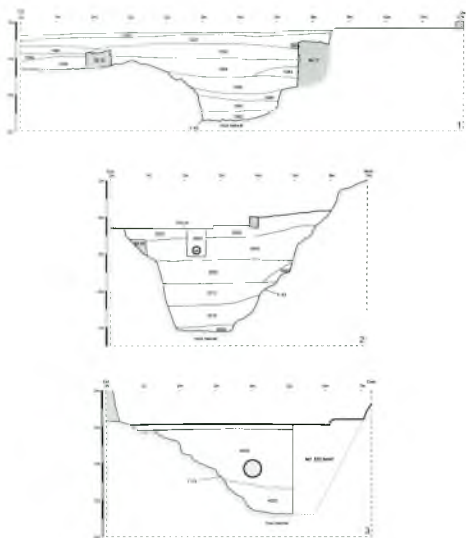

Fig. 6. 1.- Secció est-oest del tram de fossat situat a la banda est del castell. 2.- Secció sud-nord del tram de fossat situat a la banda sud del castell. 3.- Secció est-oest del tram de fossat situat a la banda oest del castell.

per la banda oest, malgrat que només es va poder realitzar un sondeig de reduïdes dimensions, es va constatar que presenta unes dimensions i unes característiques similars al tram sud (fig. 6.3).

Juntament amb el fossat s'ha pogut documentar el sistema d'accés al castell que, combinat amb el mateix fossat, estava projectat per protegir i defensar el portal de la fortificació, situat a la façana oriental. La necessitat de dotar la porta d'un elaborat sistema defensiu respon a l'evidència que, normalment, aquest és el punt més feble d'una fortificació en el cas d'un atac. Aquest és un principi bàsic de la poliorcètica i, per tant, un dels elements

més importants a considerar en el disseny d'una fortificació.

Aquest accés estava format, en un primer terme, per un pont de pedra (PT-29) de petites dimensions situat davant de l'angle sud-oest del castell que permetia salvar l'obstacle del fossat (fig. 4 i 7). D'aquest pont només s'han trobat els dos murs (M-27 i M-28) que li servien de base a banda i banda del fossat, amb una separació entre ells de 2 m i una amplada aproximada de 2,30 m respectivament.

Constructivament aquest pont estava fet amb pedres sense treballar lligades amb morter de calç, excepte en els angles de les cantonades on els carreus són regulars. La part superior del pont va ser destruïda, parcialment, en època indeterminada i totalment amb l'inici de les obres que van posar al descobert el jaciment. En l'estat en què s'ha identificat, és difícil saber si per sobre dels murs conservats hi hauria hagut una construcció permanent de pedra formada per un arc o bé una estructura de fusta.

El pont constitueix un primer element que dóna accés a un passadís en rampa que dirigeix cap a la porta. Aquest passadís, amb una amplada que oscil·la entre 3 i 4 m, estava delimitat pel costat oest per la mateixa

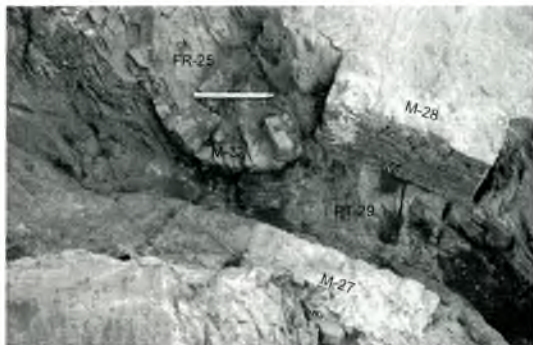

Fig. 7. Detall de les estructures que conformaven el pont PT-29 i el forn FR-25.

Fig. 8. Detall del tram nord del mur M-17, amb la situació de la canalització CN-31.

muralla del castell i a l'est per un mur (M-17) construït a sobre i adossat a la paret occidental del fossat (l'escarpa), és per aquest motiu que només té com a cara vista la que dona al fossat (fig. 4).

Aquest mur, destruït parcialment per l'inici de les obres, està construït amb pedres lligades amb un morter de calç extremadament sòlid. El tipus de pedra i el morter és el mateix que el que es va emprar en els fragments de muralla originals d'aquesta època que encara es conserven i, malgrat que el tipus d'aparell no és tan regular, la seva similitud és òbvia.

La funció d'aquest mur, a més de delimitar el passadís d'accés a la porta, és la de donar una major verticalitat a la part superior de la paret del fossat, tot i que sabem que no devia aixecar gaire més del que s'ha conservat ja que, sinó, hauria estat incompatible amb la línia inferior d'espitlleres que s'obren a la muralla.

El tram d'aquest mur situat més al nord presenta la peculiaritat que es troba recolzat sobre la roca natural, com la resta de mur, però la part inferior (feta de carreus molt ben treballats) està suspesa a l'aire, conformant una mena d'arcada però, a diferència d'aquesta, no constitueix una volta sinó que és completament horitzontal (fig. 8). Amb aquesta sistema constructiu, van deixar un espai buit per sota el mur molt probablement per permetre la sortida d'aigües a través d'una canalització (CN-31) excavaada a la mateixa roca en el moment en què es va construir el mur. Aquesta

canalització permetia que les aigües acumulades a la part superior s'evacuessin al fossat. Aquesta explicació però no és definitiva, ja que el tram de mur que presenta aquesta peculiaritat és més llarg que no el que seria estrictament necessari per permetre la sortida de l'aigua.

En referència al passadís d'accés, una vegada s'havia creuat el pont, s'obligava l'hipotètic atacant a passar arran de la muralla, de manera que podia ser repel·lit des de la part superior. En el cas que pogués arribar a les proximitats de la porta, aquest podia ser atacat frontalment des de la muralla que, al costat de la porta, sobresurt formant un angle que faria les funcions de torre avançada. A més, una vegada arribat a aquest punt, i en situació d'anar contra la porta, l'atacant es trobaria en una posició en la qual el seu flanc dret quedaria descobert. En aquest sentit cal fer notar que les espitlleres, que encara es poden observar en aquest tram de muralla, estan estratègicament orientades per defensar eficaçment l'entrada. La presència del fossat davant de la porta impedia també la utilització d'un ariet per anar-hi en contra, ja que l'espai que quedava al davant no permetia agafar l'embranchida suficient per esbotzar-la.

Pel que respecta a la cronologia, no és possible establir una datació directa d'aquest conjunt d'estructures defensives aparegudes a l'excavació (formades pel fossat, el pont i la rampa d'accés al portal), però sembla clar que aquestes són construïdes en relació, i per tant de manera sincrònica, amb el portal i els fragments de muralla més antics conservats que, tal com s'ha esmentat anteriorment, datarien del segle XII o principis del segle XIII. També tenim un altre element que ens aporta una datació relativa del fossat i, en definitiva, de tot el conjunt. Aquest element es pot observar a la part nord-est de l'excavació, on el fossat al seu extrem nord no segueix la mateixa línia que traça la muralla i es desvia cap a l'est, de manera que sembla envoltar l'església (fig. 4). En aquest sentit, l'església actual data del segle XVII però sabem, a través de la documentació de l'època, que aquesta es va bastir sobre l'antiga capella romànica del castell construïda a finals del segle XI (Esteva & Palli, 1995, p. 120). Això ens indicaria, per tant, que la desviació per envoltar la capella ha de ser necessàriament simultània o posterior a la seva construcció. D'aquesta manera es pot establir una cronologia del segle XII o posterior, que seria compatible amb la datació que s'ofereix per a les estructures suara esmentades.

A la part inferior del fossat es van documentar algunes capes de sorra, de molt poca potència, que podrien correspondre a nivells de sedimentació natural formats per l'acció de les pluges o d'altres agents climàtics. Per sobre d'aquests nivells apareixen, en diversos punts dels trams ex-

cavats, nivells de farciment i inutilització del fossat formats per estrats que aparentment provindrien d'enderrocs. En aquests hi havia fragments de teula, de morter de calç i una gran quantitat de carreus de pedra ben escairats, alguns d'ells amb restes del morter que els unia. La datació d'aquestes unitats (1080, 1093, 1098, 1114 i 1127) correspon majoritàriament a la segona meitat del segle XV. Aquest fet ens permet suposar una relació entre la formació d'aquests nivells i la destrucció parcial del castell provocada per l'atac dels pagesos remences l'any 1462, tal com s'ha vist a l'apartat precedent. A partir d'aquest moment és evident que el fossat va deixar de mantenir-se i de tenir una funció defensiva, i va esdevenir un abocador on es van anar acumulant successius nivells de reompliment que van acabar reblint definitivament l'estructura amb el pas dels segles.

D'altra banda, d'aquest mateix període també es va documentar i excavar un forn (FR-25), aparegut a la paret del fossat oposada al castell, a tocar el pont per la banda nord (fig. 4 i 7). Aquest estava format per un espai retallat a la roca natural a la banda est i un mur amb planta de quart de cercle a la banda oest, fet amb pedres irregulars lligades amb argila i una amplada mitjana de 64 cm. Aquest presentava una obertura (entrada/sortida) a la part meridional, delimitada per dues pedres ben escairades a banda i banda, de les quals només una va aparèixer *in situ*. El conjunt de l'estructura es trobava bastant arrasat i al seu interior només es va documentar un nivell de reompliment que cobria directament la roca natural. A l'espai interior que configura aquesta estructura la roca va ser aplanada, formant una superfície bastant horitzontal, amb un lleuger pendent cap a l'oest. Aquesta superfície, així com les parets internes de l'estructura, presentaven un estat de rubefacció que evidència les altes temperatures assolides en els procediments desenvolupats al seu interior.

En referència a la seva funcionalitat, en els estudis preliminars s'havia relacionat amb processos de producció metal·lúrgica del ferro, i s'havia vinculat amb un potent nivell format per més d'un miler de fragments d'escòria de ferro (1091), que va aparèixer uns pocs metres al nord d'aquesta estructura (de Prado, 2000, p. 260). La manca de residus d'activitat metal·lúrgica a la mateixa estructura va portar a descartar posteriorment aquesta hipòtesi³. Després d'excloure aquesta i d'altres possibilitats, la més plausible per la seva estructura és la d'atribuir la seva utilització per a la producció de calç (òxid de calci). Aquest material de

³ Segons les informacions proporcionades per Carme Rovira, especialista en arqueometal·lúrgia, aquest tipus d'activitat hauria deixat necessàriament algun tipus de residu que, en aquest cas, no hi és present.

construcció es produeix a través de la calcinació de la pedra calcària en forns específics, que han d'assolir temperatures properes als 900°C. Aquest fet explicaria l'estat de rubefacció tan intens que presentava la part interna de l'estructura, tal com s'ha comentat anteriorment. L'únic element que ofereix un cert dubte en relació amb aquesta interpretació és la manca d'afloraments de pedra calcària a les proximitats.

Pel que fa a la seva datació, només es pot apuntar que està en funcionament en algun moment en què el fossat és operatiu, atès que l'estructura està assentada directament en el fons i l'obertura situada a la part davantera està situada uns pocs centímetres per sobre del sòl del mateix fossat. Això implica que en el moment que es treballava en aquest espai, el fossat encara no estava colgat. El moment en què aquesta estructura queda inutilitzada tampoc queda clar, només es pot establir que ja ha deixat de funcionar a la segona meitat del segle XV per l'enderroc de pedres que apareix a la part inferior del fossat, que també cobreix parcialment les restes de l'estructura (1098). Tenim, per tant, un àmbit cronològic molt ampli en el qual podria haver funcionat, que aniria des del segle XII fins a la segona meitat del segle XV.

UTILITZACIONS ULTERIORS DE L'ESPAI OCUPAT PEL FOSSAT

La pèrdua de la funcionalitat defensiva del fossat, que tal com hem apuntat anteriorment s'hauria produït a la segona meitat del segle XV, va comportar la seva inutilització parcial amb l'abocament de diversos nivells d'enderroc i la posterior utilització de l'espai per a d'altres usos.

Al segle XVI, la part oriental del tram de fossat situat al sud, va ser reaprofitada com a basa o dipòsit per amagar calç. L'espai destinat a aquesta activitat ocupava una superfície aproximada d'uns 25 m² i, per sobre d'una fina capa de morter de calç, van aparèixer restes de fragments de calç sense dissoldre totalment. La roca que conformava les parets del fossat (escarpa i contraescarpa) apareixen, a la vegada, tacades de calç.

Per sobre d'aquest nivell per amagar calç, i en general per tot aquest tram sud del fossat, es van abocar diversos nivells estratigràfics que anirien cronològicament des del segle XVI fins al segle XVIII.

D'altra banda, a finals del segle XV o principis del segle XVI, a la part nord-est del fossat (davant el portal del castell), es va construir un mur (M-18) que va utilitzar la roca natural i l'enderroc abocat a la segona meitat del segle XV com a basament (fig. 9). Aquest mur s'adossà perpendicularment al mur que delimitava i protegia el passadís d'accés a la porta (M-17), dirigint-se amb una marcada curvatura cap a l'est i per sota de l'actu-

Fig. 9. Detall de les estructures d'època moderna construïdes sobre el tram est del fossat.

1,50 m hi ha una finestra de petites dimensions delimitada per carreus de pedra bastant ben treballats.

Aquest mur delimita un espai de forma irregular, amb una funció que no s'ha pogut determinar. En algun moment del segle XVI aquest espai es va deixar d'utilitzar i es va colgar amb successius nivells d'enderrocs i cendres.

Posteriorment, aquest mur va ser parcialment desmuntat en la tramesa est, per facilitar la construcció d'un nou mur (M-19) que resseguix el perímetre extern del fossat en el seu tram est (fig. 9). Desconeixem si continuava també pel tram sud, ja que en arribar a aquest punt es trobava arrasat i és impossible saber fins on arribava. Tampoc no es coneix la continuació del seu tram nord, ja que aquest s'introdueix per sota de l'actual sagristia en direcció nord-est. Constructivament és d'una gran solidesa, amb una amplada que arriba en alguns punts a 0,70 m. La cara exterior del mur, que tindria funció de façana, està construïda amb filades de carreus bastant ben treballats, lligats amb morter de calç. La cara interna, en canvi, és feta amb pedres irregulars sense treballar. És molt probable que la funció d'aquest mur hagués estat la de delimitar el que era la propietat del castell en aquell moment que incloïa, encara que ja no funcionava com a tal, el que havia estat el fossat.

Amb posterioritat, entorn el primer quart del segle XVII, la construcció de l'actual església parroquial sobre l'antiga capella romànica va ocupar bona part de la sagrera i de l'antic cementiri. Aquest fet va comportar la necessitat de construir un nou cementiri, que fou instal·lat a la zona situada a la banda est del castell. Per condicionar aquest espai es va

al sagristia, motiu pel qual desconeixem la seva llargada total. Constructivament, presenta un basament amb una amplada superior a 1 m, realitzat amb pedres irregulars lligades amb morter de calç, per sobre del qual apareixen lligades amb argila. A una alçada de

desmuntar la part superior dels murs descrits amb anterioritat, alhora que es va construir un mur que va tancar l'espai per la banda sud. Al seu interior es van abocar, per tal de terraplenar, diversos nivells entre els quals se'n van trobar alguns amb abundants restes de materials de construcció que podrien provenir de l'enderroc de l'antiga capella del castell.

Aquest cementiri va estar en ús fins a les darreries del segle XIX, malgrat l'obligació d'enterrar a l'exterior de les poblacions per motius sanitaris promulgada reiteradament des del segle XVIII. No obstant això, diferents actuacions desenvolupades en aquest solar durant el segle XX van comportar una rebaixada dels nivells de circulació a l'entorn del castell, que van implicar la retirada dels enterraments realitzats al llarg del segle XIX. Aquestes actuacions, juntament amb l'alta densitat i superposició d'enterraments en aquest espai resultat de la inhumació continuada al llarg dels segles, van alterar de manera total o parcial la major part de les sepultures. D'aquesta manera, durant l'excavació arqueològica del cementiri només es van poder identificar i individualitzar 11 enterraments intactes i 5 només afectats parcialment. En tots els enterraments els difunts van ser inhumats en taüts de fusta, orientats de nord a sud (amb el cap a sud), i en la majoria dels casos apareixien amb els braços entrecruats sobre el pit.

D'altra banda, l'espai generat sobre el tram de fossat sud, que s'havia anat omplint amb successius nivells d'abocament, va ser aprofitat al segle XIX i principis del XX per a activitats relacionades amb la indústria del suro a petita escala. Així ho testimonia un petit forn localitzat a l'extrem oest, que hauria tingut la funció d'escalfar un gran recipient metàl·lic per a bullir panells de suro.

A banda d'aquest forn, la resta d'elements i nivells estratigràfics més moderns, així com la part superior de la contraescarpa, van ser rebaixats a mitjan segle XX durant unes obres que van configurar la cota actual del carrer del Castell.

4. EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC

ELS NIVELLS MÉS ANTICS

El material arqueològic més antic es limita a uns pocs i escadussers fragments de ceràmica decorada en verd i manganès que van aparèixer en els nivells de sedimentació natural formats quan el fossat encara era operatiu. L'escassetat de materials recuperats impedeix extreure dades quantitatives i només permet ubicar cronològicament aquests nivells en el segle XIV.

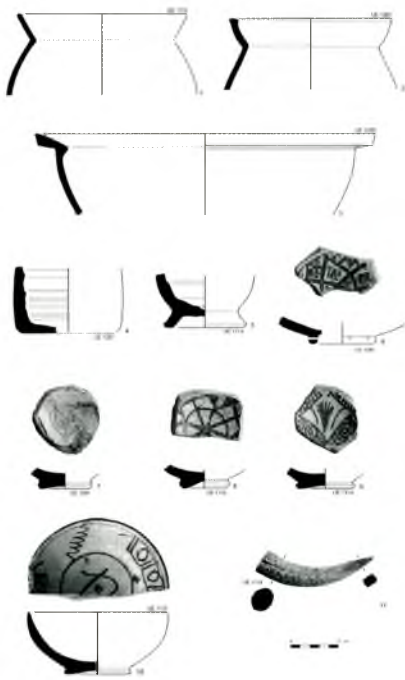

Fig. 10. Materials arqueològics del segle XV. 1-3. Ceràmica reduïda de cuina 4. Ceràmica esmaltada sense decoració 5. Reflexos metàl·lics 6. Verd i manganès 7-9. Blau valencià 10. Blau català 11. Banya d'ovicaprí afuada

LA CULTURA MATERIAL DEL SEGLE XV

Els primers nivells de rebliement i inutilització del fossat (1080, 1081, 1096, 1097, 1098, 1099, 1114, 1115, 1126, 1127, 1128, 3035) presenten un conjunt de materials que ens situen clarament a la segona meitat del segle XV, en alguns casos fins i tot al darrer quart d'aquest segle.

Com és habitual a la major part de conjunts ceràmics d'aquest moment i posteriors, el percentatge més elevat de materials que apareixen en els estrats d'aquesta època corresponen a la ceràmica reduïda de cuina, que representa en aquest cas quasi el 47% del total. Entre el repertori formal hi trobem majoritàriament olles amb vora exvasada (fig. 10.1 i 10.2), gibrells i gibrells (fig. 10.3) i, en menor nombre, algun plat.

Pel que respecta a la vaixel·la fina o de taula, trobem com a tipus ceràmic més abundant el blau valencià (fig. 10.7, 10.8 i 10.9), amb motius decoratius propis dels tallers de Manises i Paterna (González, 1944), que representa un 23% del total ceràmic. El segueixen, en proporció, el blau català (fig. 10.10) que representa un 11% del total. Ambdues produccions són representades per un repertori formal d'escudelles i plats, decorats amb motius vegetals i geomètrics. També es documenten escudelles, plats i pots (fig. 10.5) decorats amb reflexos metàl·lics, amb un 9% del total, i ceràmiques que només presenten una coberta de blanc estannífer (que també podrien correspondre a algun dels grups anteriors), amb una representació del 6% i un repertori formal semblant a les anteriors (fig. 10.4). Així mateix, es van recuperar alguns peces decorades en blau i reflexos metàl·lics, que representen el 4% del total. També s'ha d'esmentar la presència d'alguns fragments de ceràmica decorada en verd i manga-

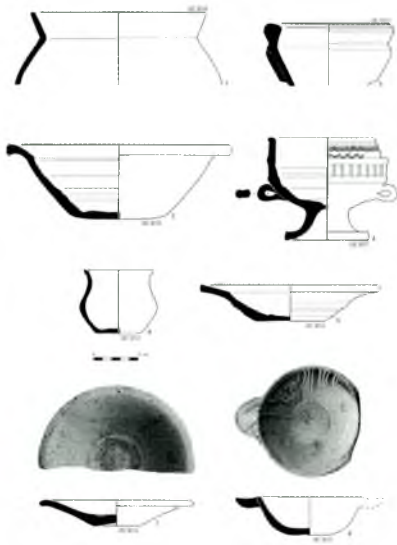

Fig. 11. Materials ceràmics del segle XVI. 1-2. Ceràmica reduïda de cuina 3-5. Ceràmica vidrada 6. Ceràmica comuna oxidada 7-8. Reflexos metàl·lics

nès (fig. 10.6) i en manganès, que apareixen en aquests nivells de manera residual ja que en aquest moment ja havia estat substituïda per les ceràmiques decorades en blau (González, 2000, p. 122).

Finalment, cal destacar la quasi total absència, en aquests estrats, de ceràmica vidrada i comuna oxidada, que sí que són habituals en contextos ceràmics d'aquesta cronologia a les contrades gironines, com per exemple a Sant Martí d'Empúries (Aquilué & Burés, 1999, p. 431) o al castell de Sant Joan de Lloret de Mar (Llinàs *et al*, 2003, p. 151).

A banda dels materials ceràmics, també s'ha d'esmentar la troballa d'alguns elements metàl·lics de ferro i bronze de caràcter

indefinit, diverses banyes d'ovicaprins, una d'elles afuada (fig. 10.11), materials de construcció (entre els quals destaquen alguns fragments de paviment *d'opus signinum*) i, com a material lític, una pedra d'esmolar, una peça discoïdal de marbre de 8,20 cm de diàmetre (que podria correspondre al tap d'un recipient) i un projectil esfèric de granit de 8,80 cm de diàmetre.

LA CULTURA MATERIAL DEL SEGLE XVI

Durant el segle XVI s'oblitera definitivament el fossat amb diversos i successius nivells de farciment i, alhora, s'inicia la utilització de l'espai anteriorment ocupat pel fossat per a d'altres usos, tal com s'ha vist anteriorment. Els nivells corresponents a aquest moment (1052, 1061, 1064, 1066, 1067, 1074, 1075, 1076, 1078, 1085, 1086, 1089, 1090, 1091, 2005 i 3009) van aportar una gran quantitat de materials arqueològics que representen un percentatge molt important del total de materials recuperats en el global de les intervencions realitzades.

Pel que respecta als materials ceràmics, la ceràmica reduïda de cuina present en els estrats amb aquesta cronologia suposa un 35% del total. El

Fig. 12. Objectes metàl·lics de ferro del segle XVI. 1. Falç 2. Punyal 3. Esperó

repertori formal és més diversificat que en el període anterior i, a més d'olles amb vora exvasada (fig. 11.1), gibrells i gibrelles (fig. 11.2) i plats, també trobem poals, cassoles, tapadores i, en menor quantitat, escudelles. En aquest cas, a diferència del que succeeix amb els conjunts ceràmics del segle XV, sí que apareixen representades les ceràmiques vidrades, que suposen un 11% del total, amb una tipologia formal molt variada que inclou gerres, gibrelles, bols, morters (fig. 11.3), escalfadors (fig. 11.4) i plats (fig. 11.5). També apareixen, de manera testimonial, alguns peces de ceràmica comuna oxidada (fig. 11.6), que proporcionalment no arriben a l'1% del total.

Pel que respecta a la vaixel·la decorada, trobem com a tipus ceràmic més abundant (en aquest cas també del conjunt de materials ceràmics) els reflexos metàl·lics tant de procedència valenciana com catalana, amb un 41% del total. El repertori formal d'aquestes peces gairebé bé es limita a les escudelles (fig. 11.8) i els plats (fig. 11.7). Les segueixen, en proporció i clarament en davallada, les ceràmiques decorades amb blau català, amb un 5%, i amb blau valencià, amb un 3%, amb els plats com a única tipologia formal representada. També apareixen, com a material residual, fragments de ceràmica decorada en blau i reflexos metàl·lics, verd i manganès i manganès. Aquests tipus no arriben a representar l'1% del total respectivament.

D'altra banda, en aquests nivells també apareixen de manera testimonial alguns fragments de ceràmiques d'importació de gran qualitat, majoritàriament procedents de tallers italians, que no arriben a l'1% del total de fragments ceràmics. Entre aquests es troben alguns procedents de Montelupo i ceràmiques decorades en blau turquesa procedents de Ligúria.

Aquests nivells amb cronologies del segle XVI també han proporcionat abundants materials no ceràmics. En molts d'aquests s'han recuperat restes de malacologia i de fauna, dels quals destaquen la troballa d'un nombre important de banyes d'ovicaprí. Els materials de construcció (fragments de morter de calç, estuc, rajols...) també són relativament

Fig. 13. Materials ceràmics del segle XVII. 1-3. Blau català modern 4. Reflexos metàl·lics amb decoració de blau català modern 5. Reflexos metàl·lics 6. Ceràmica reduïda de cuina

abundants, així com fragments de vidre que apareixen, però, molt esmicolats. Pel que respecta als objectes metàl·lics, s'han recuperat nombrosos objectes de ferro (escòries, claus, ferradures, falçs (fig. 12.1), ganivets, anelles, una escarpra, una esquella, un punyal (fig. 12.2), un esperó (fig. 12.3), un pes de balança...); de bronze (agulles, didals,...) i de llautó. Així mateix, el total d'aquests nivells han aportat una quantitat important de material numismàtic que, en general, ha aparegut en un estat de conservació molt precari.

LA CULTURA MATERIAL DEL SEGLE XVII

Els nivells arqueològics que presenten cronologies d'aquesta centúria (1002, 1003, 1054, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1065, 1068, 1069, 1070, 1073, 1102, 1106, 1107, 1108, 1109, 1122, 1123, 2002, 2003 i 3003) corresponen a l'obliteració de la part superior del fossat i als estrats de condicionament de l'espai situat a l'est del castell per a la seva utilització com a cementiri.

Entre el material ceràmic aparegut en aquests estrats, torna a ser majoritària la presència de la ceràmica reduïda de cuina, que representa en aquest cas un 34% del total de fragments recuperats i que presenta un repertori formal similar al de segles anteriors, amb olles amb vora exvasada, gibrells, tapadores (fig. 13.6) i poals. Pel que respecta a la ceràmica vidrada, la seva presència percentual i global augmenta, respecte al segle anterior, i representa el 17% del total; amb una representació formal extremadament diversa amb gerres, gibrelles, bols, plats... Per contra, la ceràmica comuna oxidada segueix tenint una presència purament testimonial que no arriba a l'1%, amb gerres de reduïdes dimensions com a tipologia majoritària.

Pel que respecta a la vaixel·la decorada, durant el segle XVII el tipus predominant és el blau català modern, amb un 25% del total. D'aquest tipus les formes representades són els plats (fig. 13.1 i 13.2) i les escudelles (fig. 13.3), amb els motius decoratius més repetits i coneguts, essent especialment abundant la sèrie amb l'orla decorada amb el motiu de la ditada. En aquest sentit, a l'estrat 1107 es va recuperar una raresa que consisteix en un plat decorat amb aquest motiu però realitzat amb la tècnica dels reflexos metàl·lics (fig. 13.4). Darrere les peces decorades amb blau, segueixen en proporció les que presenten una decoració amb reflexos metàl·lics, que suposen el 18% del total ceràmic, també amb els plats (fig. 13.5) i les escudelles com a úniques formes representades. Amb una proporció ínfima, que no arriba a l'1%, apareixen fragments ceràmics residuals amb decoracions en verd i manganès, blau valencià i blau català. També apareixen en una proporció ínfima alguns fragments de ceràmiques d'importació i d'altres tipus que no es van poder identificar.

En relació amb els materials no ceràmics, en aquest cas no són especialment abundants. Es van recuperar algunes restes de malacologia i de fauna, així com de materials de construcció (fragments de morter de calç, estuc i teules). La major part d'objectes metàl·lics recuperats corresponen a escòries i claus de ferro, així com algun objecte de bronze. Com en els estrats corresponents al segle XVI, aquests nivells han aportat una quantitat important de material numismàtic que, malauradament, ha aparegut en un estat de conservació molt precari.

ELS CONTEXTOS MATERIALS D'ÈPOCA MODERNA I CONTEMPORÀNIA

Els conjunts ceràmics d'aquest segle són mínims en el context de l'excavació, i no hi ha una quantitat significativa de materials que permeti obtenir dades rellevants, a banda del fet que a l'excavació es va poder documentar clarament que la majoria d'aquests nivells d'època moderna i contemporània estaven alterats i presentaven una barreja de materials de diferents moments. També cal recordar que alguns nivells corresponents a aquests períodes havien estat arrasats per actuacions puntuals realitzades a l'àrea on es va efectuar la intervenció arqueològica.

En relació amb el material ceràmic només cal apuntar que, a banda de la ceràmica reduïda de cuina i de les vidrades, en aquests nivells apareixen les ceràmiques decorades amb blau d'influència francesa, omnipresents en estrats d'aquest període.

En referència a tot això és especialment il·lustratiu el cas de la unitat 1007, que corresponia a l'estrat format per l'ús del cementiri al llarg dels

Fig. 14. Vista general del sector est (corresponent a l'accés al castell), després de les obres d'adequació del jaciment.

segles. El removiment d'aquest nivell per tal d'aprofitar l'espai al màxim, comportava que les inhumacions més recents alteressin les precedents. D'aquesta manera, en aquest nivell apareixen barrejats materials que van des d'inicis del segle XVII fins al segle XIX, amb la presència puntual d'objectes personals i de l'aixovar dels difunts com medalles o rosaris.

5. CONSIDERACIONS FINALS

La construcció o fortificació del castell de Benedormiens a la primera meitat del segle XI va respondre a la necessitat col·lectiva de tenir un petit enclavament fortificat en aquesta zona amb la finalitat de defensar la línia de costa de les incursions de la pirateria. D'aquesta manera es podia oferir refugi als seus habitants i alhora controlar el territori de la vall d'Aro, que constituïa un corredor natural d'accés cap a l'interior.

Les fonts documentals referents al castell de Benedormiens i al territori circumdant són relativament abundants i han permès als investigadors resseguir l'evolució històrica d'aquest castell i de la població de Castell d'Aro gairebé des dels seus inicis, a època altmedieval, fins a l'actualitat. No obstant això, els avatars històrics van comportar importants modificacions arquitectòniques en la configuració i distribució del castell i el seu entorn, que van alterar notablement la fortalesa medieval. En aquest sentit, les evidències arqueològiques documentades en el transcurs de les excavacions realitzades han esdevingut un element d'una gran importància per al coneixement de diversos aspectes relatius a l'estructura defensiva de la fortificació medieval. Així mateix, aquestes evidències també han permès completar i/o confirmar algunes dades històriques documentals referents al castell de Benedormiens, com va ser la seva destrucció parcial a la segona meitat del segle XV.

D'altra banda, la recuperació d'un important volum de materials arqueològics ha estat també un element d'interès i una oportunitat única, fins aquest moment, de conèixer la cultura material dels habitants de Castell d'Aro des de la segona meitat del segle XV fins a l'època moderna.

Finalment, cal referir-se a la posterior adequació del jaciment, consolidant-se les estructures exhumades a l'excavació i ordenant, de manera global, l'espai situat a l'entorn del castell i l'església per tal de compatibilitzar la seva correcta preservació amb el seu ús públic. D'aquesta manera, i com a element més destacat de l'actuació, s'ha recuperat l'accés originari al castell. Amb aquesta finalitat s'ha construït un pas elevat en el punt on es trobava el pont, que permet, travessar el fossat pel mateix punt on s'efectuaria en època medieval i ascendir, a través d'unes escales que substitueixen la rampa original, cap al portal del castell (fig. 14).

6. BIBLIOGRAFIA

AMOURIC, Henri, RICHEZ, Florence, VALLAURI, Lucy (1999). *Le commerce et la céramique en Provence et Languedoc du Xe au XIXe siècle*, Musée d'Istres & Édusud, Aix-en-Provence.

AQUILUÉ, Xavier, BURÉS, Lurdes (1999). "11. L'Empúries del període medieval: fase VI", dins Aquilué, X. (dir.) *Investigacions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolonial a l'Empúries actual, Monografies Emporitanes*, 9, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Girona, p. 423-448.

BADIA, Joan (1977). *L'arquitectura medieval de l'Empordà. I. El Baix Empordà*, Diputació de Girona, Girona.

BADIA, Joan, BOLÓS, Jordi (1989). "Castell d'Aro", *Catalunya Romànica, VIII. L'Empordà. I*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 190-191.

BATLLORI, Andreu, LLUBIÀ, Lluís Maria (1949). *Ceràmica catalana decorada*, Llibreria Tubols, Barcelona.

BOLÓS, Jordi (1998). "L'arquitectura civil i militar i l'arqueologia", *Catalunya Romànica, XXVII*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, p. 19-62.

CATALÀ, Pere (1969). "Castell de 'Benedormiens' o Castell d'Aro", dins Català, Pere (ed.) *Els Castells Catalans*, II, Barcelona, p. 636-639.

CERDÀ, Josep Antoni, TELESE, Albert (1994). "Ceràmica de procedència italiana aparecida en Catalunya", *Laietania*, 9, Museu Comarcal del Maresme, Mataró, p. 293-353.

ESTEVA, Lluís (1970). "Playa de Aro. La restauración del castillo", *La Vanguardia Española* (edició 18 d'abril), Barcelona, p. 40.

ESTEVA, Lluís (1971). "Castillo de Aro. La restauración de la fortaleza sigue a ritmo lento", *La Vanguardia Española* (edició 18 de desembre), Barcelona, p. 37.

ESTEVA, Lluís, PALLÍ, Lluís (1995). *Els llocs de la Vall d'Aro, Gissalis i el Monestir Guixolenc (881-1199), Amics del Museu Municipal Sant Feliu de Guixols*, 6, Amics del Museu Municipal Sant Feliu de Guixols & Institut d'Estudis del Baix Empordà, Sant Feliu de Guixols.

FAUQUET, Josep, FLORENSA, Francesc, GARCIA, Gemma, MORO, Antonio, PIERA, Joan (2000). "Un abocament de ceràmiques en el fossat de la vila de Terrassa entorn el 1400", *Actes del 1er Congrés d'arqueologia medieval i moderna de Catalunya (13, 14 i 15 de novembre de 1998)*, Associació Catalana per a la Recerca en Arqueologia Medieval (ACRAM), Barcelona, p. 130-141.

GONZÁLEZ, Manuel (1944). *Cerámica del Levante español. Siglos medievales*, Editorial Labor, Barcelona.

GONZÁLEZ, Enric (2000). *La ceràmica baixmedieval decorada en verd i manganès a Catalunya. Un estat de la qüestió*, Departament de Cultura, Barcelona.

JIMÉNEZ, Àngel (1996). *Guia històrica de Castell d'Aro i S'Agaró*, Ajuntament de Castell-Platja d'Aro.

LLINÀS, Joan, MALLORQUÍ, Elvis, MERINO, Jordi, MONTALBÁN, Carme (2003). *El castell de Sant Joan de Lloret, Col·lecció es frares*, 7, Ajuntament de Lloret de Mar.

LLORENS, Jordi (1989). *Ceràmica catalana de reflex metàl·lic. Segles XV al XVII*, F. Llorens S.A., Barcelona.

MONREAL, Luis, BARRACHINA, Jaume (1983). *El Castell de Llinars del Vallès. Un casal noble a la Catalunya del segle XV*, Biblioteca Abat Oliva, 28, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, p. 87-161.

NEGRE, Pelayo (1967). "El antiguo Castillo de 'Benedormiens', después llamado 'Castell d'Aro'", *Revista de Gerona*, 40, Girona, p. 69-72.

NOLLA, Josep Maria (ed.) (2002). *Pla de Palol. Un establiment de primer ordre a Platja d'Aro*, Ajuntament de Castell-Platja d'Aro.

OLIVA, Miquel (1972). "El castillo de Benedormiens y su zona de influencia (Castell d'Aro-Gerona)", *Revista de Gerona*, 58, Girona, p. 20-42.

PELLA i FORGAS, Josep (1883). *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del Noreste de Cataluña*, Barcelona, Luis Tasso y Serra impresor; reedició facsimil, Olot, Aubert impressor, 1980.

PRADO, Gabriel de (2000). "Excavacions arqueològiques a l'entorn del castell i l'església de Castell d'Aro (Baix Empordà)", *Actes de les V Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, p. 257-262.

PRADO, Gabriel de (2002). "Darrera intervenció arqueològica al nucli històric de Castell d'Aro (Baix Empordà)", *Actes de les VI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, p. 251-252.

SANTANACH, Joan (1998). "Ceràmica comuna d'època moderna", *Monografies d'Arqueologia medieval i postmedieval*, 4, Grup de recerca d'arqueologia medieval i postmedieval (GRAMP-UB), Barcelona, p. 225-272.

TELESE, Albert (1991). *La vaixella blava catalana de 1570 a 1670. Repertori, catalogació i proposta per a la seva nomenclatura. Investigació bibliogràfica sobre la pisa hispànica*, [S.l.]

EL CARRER DE LA MILANA (PALS): UN NOM QUE LA SAP LLARGA

ANNA-MARIA CORREDOR PLAJA

RESUM: La Milana és un nom totalment oblidat en la memòria popular, tot i que consta en documentació de Pals des del segle XIV i fins a mitjan segle XVIII. Concretament, s'ha localitzat en documents que van de 1341 a 1743 i consta vinculat a uns masos que encara existeixen. Es fa una relació de les dades trobades amb l'objectiu de divulgar el topònim, atès que properament es convertirà en el nom d'un nou carrer del municipi.

PARAULES CLAU: toponímia, carrer, Milana.

Encara no s'ha marcat el traçat definitiu del nou carrer ni, evidentment, no hi deu haver cap placa encarregada, però el carrer de la Milana ja existeix d'un temps ençà sobre algun plànol municipal de Pals per designar una part de l'antic camí que, passant pel molí de can Galo, anava de Pals cap a la Torre Canera, i es bifurcava amb el també antic camí del mas Roig. Concretament, el carrer de la Milana designa avui sobre paper el tram que va des de la rotonda de l'entrada nord de Pals (coneguda per la de ca la Pepa) fins, més o menys, una mica enllà del camp de futbol.

La Milana és un nom ben curiós, certament, i que té una història llarguíssima, una història llarga de gairebé 700 anys, ja que es troba en documentació escrita des de 1341, i encara cal precisar, en documentació escrita de Pals, ja que aquest topònim també existeix (o ha existit) en altres llocs del país.

L'objectiu d'aquest article és, doncs, exposar les referències escrites trobades sobre el nom de la Milana en documentació consultada als arxius. Atès que és un nom caigut en desús, i de significat no gaire clar a primera vista per les diverses interpretacions que se li poden donar, les

El mas Roig, prop de la Milana.

dades aportades poden contribuir a l'arrelament (de nou) d'aquest topònim al municipi.

1. LA REFERÈNCIA DE LA MILANA ALS DOCUMENTS

Faig una relació de les dades trobades, no pas cronològica, sinó seguint l'ordre en què les vaig anar anotant. Cal dir que entre el primer document consultat, de 1743, i el darrer, de 1341, van passar uns quants anys.

1743: «masia o mas Romaguera de la Milana»: és l'única referència sobre la Milana anotada en tots els documents del Fons Notarial de Pals (AHC)¹. La vaig copiar com una dada més, sense donar-li en aquell moment cap importància.

1352: «mas anomenat Caner de Samillana». Feia tant de temps (anys) que havia anotat (i arxivat...) la troballa anterior, que no vaig saber relacionar aquest nom descobert en un capbreu de l'ACA amb l'anterior, i en un primer moment vaig pensar si «Samillana» no podia ser el nom d'alguna població (!). Evidentment, si hagués comparat els dos noms m'hauria adonat de seguida que «Samillana» conté una aglutinació de l'antic article salat.

¹ Abreviatures utilitzades: AHC (Arxiu Històric de Girona), ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), ADG (Arxiu Diocesà de Girona), IEC (Institut d'Estudis Catalans), DCVB (Diccionari català-valencià-balear).

El mas Moret del Rocar (can Magí), i al fons, el mas Romeguera (can Riembau).

1352: «mas de la Milana». El nom m'encurioseix. Començo a pensar (potser equivocadament) en el milà, l'ocell rapaç.

1352: trobo la informació que el «mas Moret del Rochar», que en aquell moment també era conegut pel «mas Arnau», afronta amb un individu anomenat Guillem Juny de sa Milana, vinculat al mas Juny de la Milana. Començo a intuir alguna cosa, el mas Moret i el mas Romeguera² avui encara són dempeus...

1352: «camp anomenat sa Milana». Una dada més.

1352: llegeixo que Guillem Juny de la Milana afronta amb el mas Romeguera, el mas Pedrissa³ i el mas Caner. Em situo de manera definitiva, ja que tots aquests noms, amb petites modificacions lingüístiques, encara es conserven.

1352: altres informacions : «or apellat Milana» i un tros de terra campa dit «sa Milana», i en Pere Moret de la Milana, i l'Antoni Romaguera de la Milana, i en Moret de «Samilana» (potser el mateix Pere Moret o un familiar seu).

1352: llegeixo que el «mas den Arnau ara mas den Moret de Samilana» és situat en «lo lloch nomenat Çamilana». Aquesta dada va ser

² Aplicant els criteris actuals de regularització de la grafia dels topònims (IEC), escrivim Romeguera quan el topònim es troba fora del context citat. Mantenim la forma Romaguera per al cognom.

³ Al fogatge de 1497 (Iglésics, 1991) aquest cognom es troba amb les grafies *Padriça* i *Pedriça*. Igual que en el cas anterior, fora del context citat escrivem el topònim Pedrissa. La construcció actual s'anomena no pas mas Pedrissa sinó torre Pedrissa o mas d'en Deri.

La torre Pedrissa, a tocar de la Milana.

importantíssima: això voldria dir que la Milana designaria una zona compartida per uns quants masos i per això anava associada tant al nom dels seus estadants com al dels terrenys dels voltants. Necessitava més referències per confirmar tot això i em delia per trobar aquest mot en un altre capbreu; tanmateix, no hi havia cap dubte, la zona era perfectament localitzable.

1489: també en un capbreu de l'ACA, continua constant Antoni Romaguera de la Milana (de ben segur un descendent del de 1352) i apareix un nou personatge, Tomàs de la Milana, en la referència següent: «mas apelat antigament den Thomàs de la Milana y ara den Romaguera». Al mateix document es precisa que Antoni Romaguera de la Milana està vinculat al mas anomenat Romeguera del Pla; és així com sabem que hi havia dos noms per a la mateixa casa.

1489: se segueix trobant la peça de terra campa anomenada «sa Milana», una pertinença que apareix vinculada a un tal Tomasí de la Milana. Es troba també el mas «Juny de la Milana», que consta de vegades com a mas Juny, pertanyent a Miquel Juny i amb les mateixes afrontacions que al 1352.

1671-72: en aquest document (també de l'ACA) consta indiferentment el mas Romeguera i el mas Romeguera de la Milana, que aleshores apareix vinculat a Maria Romaguera, esposa de Josep Imbert i Romaguera, pagès i pescador⁴, amb la precisió, però, «olim vocatum den Thomàs de la

⁴ Un exemple més de la pràctica del doble ofici “pagès-pescador” abans del segle XVIII, que caldria afegir al treball publicat per la mateixa autora el 1998 titulat “Temps de pescadors i comerciants a la platja de Pals (s. XVIII)”, *Estudis del Baix Empordà*, núm. 17, p. 127-150.

Obertura interior d'un dels masos de la Milana.

Milana». Se segueix trobant el mas Arnau o Moret del Rocar, situat al «loco dicto de sa Milana» precisant que afronta a orient «partim in terris mansi nunc vocati mas Pagès, olim vero mas Juny de sa Milana, nunc possessi per Antonium Riera, villa de la Bisbal». Aquesta dada treu definitivament de dubtes: tal com ho havia anat intuïnt, aquest mas Juny de la Milana que havíem trobat ja el 1352 correspon al mas Pagès, que després es va dir mas d'en Bou i, més modernament, can Cosme. En aquest document trobem també el «mansum vocatum mas Caner de sa Milana»,

amb l'explicació que és una construcció de casa i torre quadrada («domum cum turri quadrata»); cal dir que aquesta edificació surt més a la documentació com a torre Canera que no pas com a mas Caner, que devia ser el nom més antic. S'ha d'esmentar també la presència en aquest capbreu de dos altres masos anomenats Juny: el «mansi Juny de Plano», vinculat a Antoni Riera, i «lo mas Juny de la Sala et antiquitus lo mas den Duran», vinculat a Miquel Caner del Raval. Pel que fa al primer, sembla que correspon al mas Juny del Pla de Munt, que trobem en documentació del segle XVII. Aquest mas encara existeix i, tot i que popularment se'l coneix per cal Lilet, el seu antic nom era el mas Juny. Quant al mas Juny de la Sala, no l'hem pogut identificar; ara bé, per les afrontacions que tenia una altra construcció de la mateixa època, el mas Beulovi⁵ de la Sala, es pot intuir que era situat prop de la riera de Quermany.

1341: en el darrer document consultat (ADG) trobem que Pere Moret del Pla declara un «camp de terra meu appellat Samilana, dejús lo alberch de Pere Juny»; consta també un individu anomenat Perc Camps «de Çamilana».

⁵ Al fogatge de 1497, aquest cognom és ortografiat *Benlovi*.

La torre Canera, amb els voltants urbanitzats.

2. ELS MASOS DE LA ZONA DE LA MILANA I LES SEVES ANTIGUES POSSESSIONS

La Milana era doncs de manera segura l'espai comprès entre els masos Arnau (o Moret del Rocar), Romeguera, Caner i Juny. Els capbreus, com és ben sabut, són documents rics en topònims, ja que els capbreuants fan constar totes les seves pertinences. Així, Pere Moret de la Milana declara el 1489 que, a més del «mas den Arnau, ara mas den Moret de Samilana», posseeix terres al lloc dit «Çamilana», a «ses Illes», a «Gratalops, als Vinyassa», a «Puig de Serra», a «Falgueras» i a «Figuerola». Precisarem que ses Illes són terrenys sorrencosos propers al mar, a la zona del grau.

Quant a Antoni Romaguera de la Milana, a més del clos, era i quintanal de la seva casa, declara tenir un quadró de terra davant la porta del mas, un tros de terra campa dit «sa Milana», un prat amb arbres i dos horts a «la Lavadora», una peça al lloc dit «font Pudea», una peça de terra boscosa a «Vilavella», un camp dit «quintà den Thomasí», i altres peces al llocs següents: «Portaylló», «serra dels Mostargons», «pujol de la Torre», «Oranitg», «les Deveses», «la Torre», «les Plages o Agulla» i «Gonzena o Puig den Jofre». Romaguera també tenia una peça a «Murells, en lo qual tros de terra és situada una botiga», més endavant es precisa que aquesta construcció afrontava «ab la bora de la mar». Es podria

tractar d'una de les anomenades botigues de pescadors i seria una de les més antigues que tenim documentades⁶.

Pere Caner, del «mas den Caner de la Milana», tenia possessions al lloc dit «Cassaneda, als Sant Fructuós», a la «Devesa Vella», a «la Torre», a «les Serres» i a «l'Agulla».

Pel que fa a Guillem Juny de la Milana, a més del mas Juny, tenia terres als territoris següents: «Orts Vells als Lavadora», «Forn», «Figuerola» (vuit vessanes que eren de l'estany de Pals), «Pou den Om», «Campbregat o Unastrells», «Puig de Serra» i a «l'estany Marisch».

3. ALTRES ZONES AL VOLTANT DE LA MILANA

Per sobre del mas Moret del Rocar (avui can Magí), hi havia una extensa zona anomenada el Bosc, que ja consta el 1352 i en la qual hi havia ubicats diversos masos, alguns encara existents. El nom ha caigut en desús però es troba documentat fins a mitjan segle XVIII. El Bosc designava el que avui s'anomena ses Monges i el puig Roig, però per la banda est arribava com a mínim fins a can Pou de ses Garites i pel costat oest abraçava possiblement tota la plana on hi ha actualment cal Ros Mamet i can Poc i una part de la Llevadora. Ja que parlem del mas Romeguera de la Milana, val la pena esmentar que el 1352 consta un altre mas Romeguera precisament en aquesta zona anomenada «el Bosch», i es precisa que abans s'havia dit «mas Gilabers del Bosch, nom que pel que sembla no va ser vigent massa temps⁷. Consta la mateixa informació el 1489: «mas Gilabers del Bosch y ara den Romaguera». Es fa referència a aquesta construcció en documentació posterior, però ja no surt com a mas Romeguera: així, el 1671 trobem el «mas den Ros del Bosch, antiquitus vocatum mas den Gelabert del Bosch». Això fa pensar que es va produir un canvi de propietari, i a partir del segle XVII per designar el mas Romeguera de la Milana sovint el que es troba és únicament «mas Romaguera» (en haver-hi només una construcció amb aquest nom, ja no calia afegir un corònim per diferenciar-la).

Una altra zona esmentada vora la Milana és el Pla, nom també caigut en desús en aquesta part del municipi i que és documentat des de 1352. Es tractava d'una extensa zona que comprenia aproximadament

⁶ Dada que s'hauria d'afegir igualment al treball citat a la nota núm. 4.

⁷ El 1664 és documentat el mas *Jelebert de les masias de Pals*, que correspon clarament a l'actual mas Gelabert, a les Serres, l'única construcció que avui existeix amb aquest nom. Però en documentació anterior, de vegades es troba únicament mas Gelabert (amb grafies diverses) per designar el mas de les Serres.

Detall exterior d'un mas vora la Milana.

des del mas Jofre fins al mas Ros, agafant una part del que avui dia és el barri de la Llevadora, tot el barri del Molinet i fins a l'estany Marisch. I si el mas Romeguera, com hem indicat anteriorment, es deia del Pla o de la Milana i el mas Caner (posteriorment, la torre Canera) també es deia del Pla o de la Milana, es pot pensar que aquests dos masos devien ser situats en el que seria la línia divisòria (imaginària) de la Milana i el Pla.

Pel que fa al Rocar, curiosament sempre apareix en la documentació associat al cognom Moret i al mas Moret: de ben segur que era el lloc, no massa

extens, ocupat per aquest mas i potser algunes terres de la mateixa heretat. Unes obres fetes modernament pels volts de can Magí van posar en evidència que, efectivament, el mas és enclavat en un autèntic roquissar. Ha estat una bona iniciativa municipal agafar el nom del Rocar per batejar la via que passa a tocar de l'antic mas Moret.

La Llevadora, nom encara ben vigent, i que trobem mencionat entre les antigues pertinences dels masos de la Milana, havia estat una zona d'horts esmentada ja el 1341 i posteriorment també amb altres noms o àlies: «ça Lavadora, als Fontanella» (1352), i «lloch nomenat Alberta⁸, als Lavadora» (1489); més rarament, es troba com a «Llabadoras». Són igualment documentats un rec, una font i la bassa de la Llevadora. Les terres d'aquest indret, avui convertit en parcel·les urbanitzades, eren molt productives; era un lloc on hi havia deus: com a exemple, el 1840 Salvador Caner, propietari d'una peça de terra, fa unes operacions que perjudiquen el bon funcionament dels molins fariners de Jaume Bassa,

⁸ De vegades escrit Auberta i Uberta.

de Mont-ras, i de Ramon Cabrera, de la Bisbal; aquests van presentar un requeriment, al qual Caner respon dient que la llei l'autoritza perquè operi en la seva propietat com millor li convingui per tal d'utilitzar «las aguas vistas y no vistas que por ella pasan». Una última referència (perquè trobada no fa gaire) dona una nova pista per aclarir el significat del topònim: consta «na Maria Levadora⁹» el 1352...

4. ELS MASOS I LES TERRES DE LA MILANA AVUI

Els quatre masos que configuraven l'antiga Milana encara són dempeus i habitats, el que ha canviat una mica són els noms: can Magí, can Riembau, can Nié (però també la torre Canera i, durant uns anys, primer la “pensión” la Torre i després el restaurant la Torre) i can Cosme. La torre quadrangular de can Nié, adossada a la façana sud de la casa, es conserva en força bon estat.

A més dels masos, a la Milana hi havia alguns camps de conreu, no massa grans perquè el territori és petit. Així, a més de l'hort, una peça de terra campa i un camp, ja citats més amunt, el 1352 i el 1489 es troba situat a la mateixa zona un lloc anomenat «font Pudisa» o «font Pudea» en el qual el mas Romeguera tenia pertinences. El 1672, consta que Maria Romaguera posseïa un quadró vora el mas, en el qual brollava una font anomenada «fons de la Llavadora»; podria ser que es tractés de la mateixa font, tot i que el territori de la Llevadora havia estat molt ric en aigua i de fonts n'hi devia haver hagut diverses. Encara avui, a tocar de can Riembau, n'hi ha una que rajava fins no fa gaire coneguda per la font Romeguera. En altres temps, la gent dels Masos de Pals hi baixava a buscar aigua. A l'antic territori de la Milana, els masos han canviat de mans però han conservat les terres (horts i quadrons) que tenien al voltant. Tanmateix, algunes construccions noves alteren l'antiga configuració de la zona.

Pel que fa a la casa anomenada avui can Figueres, en trobem una referència el 1841, moment en què Josep Ventura i Moret compra el quadró petit del mas Romeguera i una part de la casa anomenada antigament Xixona, propietat de Josep Figueras, que sembla que estava (i encara és) unida al mas Romeguera.

⁹ Sens dubte una dada més, gens descartable, sobre l'origen del topònim. Recordem que, tradicionalment, s'explica que el nom correspon a una antiga bassa que s'emprava com a safareig natural i que després el nom va passar a designar les terres del rodal: segons el DCVB, una de les accepcions del mot llavadora és “una pedra inclinada, apta per a llavar-hi la roba al damunt”. I altres fonts orals troben l'explicació del topònim en el fet que aquelles terres llevaven molt...

Can Figueres, i part del mas Romeguera (nevada de 2006).

5. L'ORIGEN DEL NOM I LA SEVA VIGÈNCIA

Com que els documents consultats no donen cap pista que pugui fer descobrir l'origen d'aquest topònim, hem mirat d'esbrinar-lo a partir de les obres d'altres estudiosos. L'*Onomasticon* de Joan Coromines (1996) disposa en el seu volum V (p. 269) de l'entrada "Milà, Milana, Milans", en la qual assenyala que els noms derivats de "Milà" poden provenir del nom propi Milà (topònim i també antropònim) o bé del nom de l'ocell de presa; quant a Milana, diu: «El femení d'aquest NP, o sigui *Milana*, també fou usat entre nosaltres si bé grafiat *Millana* en un doc. d'Organyà, a 1032, que barreja les grafies l / ll» (ibid., p. 270). Efectivament, aquesta alternança Milana / Millana que remarca Coromines se segueix produint en un dels documents consultats (1352), i segons ell, és clar que Milana és un derivat de l'antropònim germànic Mila. Moreu-Rey (1982), tot i que no menciona Milana / Millana, atribueix l'origen de Milà / Milans al nom de l'au de presa precisant, però, que també poden haver estat originats per l'antropònim llatí *Aemilianus*, del qual considera derivats altres topònims de la mateixa família (Miliana, Milany, Millà, etc.). Albigès (1999) coincideix amb Moreu-Rey i atribueix a *Aemilianus* i, en algun cas, al nom de l'ocell (*milanus*) l'origen de cognoms com Milán, Milà, Milans, Millà, etc. Moll (1982) expressa clarament que el cognom Millana prové d'*Aemiliana*, nom de santa i forma femenina de *Aemilianus*; segons aquest autor, els cognoms Millà i Millans tindrien l'origen en el masculí *Aemilianus*, mentre que altres de similars com Millars i Millàs

Part del territori de la Milana, amb l'església dels Masos al fons.

serien derivats del llatí *miliares* “camps de mill”. Moll atribueix al nom de l'au els cognoms Milà i Milans. Al DCVB d'Alcover i Moll (1968), l'entrada “milana” remet a “milà”, on trobem les accepcions d'ocell, llinatge i topònim; es fa notar que milana és també el nom d'un peix, i a la mateixa entrada, s'hi remarca que a Mallorca el mot designa un home malvestit o poc elegant i que, també a ses Illes, la “milana voltonera” és el nom amb què es coneix l'espècie anomenada *Neophron percnopterus*¹⁰; per tant, la nostra Milana no sembla pas que pugui estar emparentada amb aquestes dues últimes accepcions.

Tenint en compte totes aquestes observacions, sembla que Milana pot correspondre a la feminització d'un antropònim: es tractaria d'un nom o cognom antic, però sense descartar que es pogués tractar de la feminització d'un sobrenom. Com que als documents de l'època no trobem que cap dels capbrevants tingui aquest cognom ni cap que se li assembla¹¹, haurem d'esperar una hipotètica troballa d'algun document anterior (cosa no gens fàcil).

Quant a la vigència, la Milana apareix documentat fins a mitjan segle XVIII. Associat al mas Moret del Rocar i al mas Caner, trobem el nom per darrera vegada el 1671. Associat al mas Juny, el nom es perd a partir de 1672: és en aquesta data quan trobem per últim cop el «mansi Pagès, olim Juny de la Milana». La «masia o mas Romaguera de la Milana»

¹⁰ El nom amb què es coneix aquesta espècie a Catalunya és *aufrany*. L'aufrany és un ocell més petit que el voltor, viu en zones muntanyoses i nia als penya-segats.

¹¹ Tampoc apareix al fogatge de 1497 citat anteriorment.

consta encara el 1743 però, com s'ha dit anteriorment, a partir del segle XVII el que se sol trobar és simplement «mas Romaguera».

En la memòria popular el topònim ha desaparegut del tot. Cal celebrar, doncs, la iniciativa municipal de voler recuperar aquest nom genuí per designar un carrer que, per descomptat, serà asfaltat, però que abans havia estat el camí que portava a la Milana. Tant de bo la recuperació d'antics topònims fos un criteri a seguir a l'hora de batejar noves construccions!

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- ALBAIGÈS, J. M. (1999): *El gran libro de los apellidos*. Barcelona: Círculo de Lectores.
- ALCOVER, A. M.; MOLL, F. DE B. (1968): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Ed. Moll.
- COROMINES, J. (1996): *Onomasticon Cataloniae*. Vol. V. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- CORREDOR PLAJA, A.-M. (1999): "Notícies disperses sobre algunes edificacions fortificades de Pals", *Estudis del Baix Empordà*, núm. 18. Sant Feliu de Guíxols: Institut d'Estudis del Baix Empordà. (p. 71-90).
- IGLÈSIES, J. (1991): *El fogatge de 1497*. Barcelona: Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- MOLL (1982): *Els llinatges catalans*. Palma de Mallorca: Ed. Moll
- MOREU-REY, E. (1982): *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca: Ed. Moll.

ELS REMENCES DE CALONGE

JOAN MOLLA I CALLÍS,
I ESTHER LOAISA I DALMAU

RESUM: Trets bàsics per arribar al fons de la qüestió remença: Ho eren al voltant d'un 40% de calongins. Hi havia a Calonge bastants senyors aloers. Quan fou Vila Reial envià un síndic a les Corts de Catalunya. La Sentència Arbitral de Guadalupe no acabà amb l'ordre feudal establert, sinó que el reglamentà, i provocà que la pagesia remença arribés a quasi propietària. Finalment com a record ens queda el paisatge humà de caire ancestral on encara és té costum de reivindicar els drets.

PARAULES CLAU: Història del Dret, feudalisme, paisatge.

1. ÀMBIT DE L'ESTUDI

Tal com indica el seu títol, l'hem centrat (§2) en recents investigacions sobre el moviment social dels pagesos remences per la seva emancipació, i sobre els simultanis intents calongins durant els segles XIV i XV de lliberar-se de la jurisdicció del baró¹, llavors de la Casa de Cruilles, que si bé mal acaben en “*el Calonge captiu*”² de les Cases de Requesens, de Cardona (branca de Bellpuig) i de Sessa durant l'edat moderna, completen i matisen (sense repetir) la visió divulgada per les dues obres publicades³ d'introducció a la història i geografia de Calonge i Sant Antoni.

El nostre passat va generar un paisatge urbà i rural (foto núm. 1), que ens identifica i convindria realçar-lo turísticament, i confluïm amb un resum de recents aportacions nostres (§3).

¹ Autors varis del Centre d'Estudis Calongins COLONICO, «*Calonge i Sant Antoni*», *Quaderns de la Revista de Girona* núm. 121, 2005, pàgines 24 i 25, sobre la Vila Reial, i pàgines 26 i 27, sobre les guerres remences.

² L'expressió utilitzada per Pere Caner en la pàgina 110 de *La Vall de Calonge*, obra pionera coeditada el 1983 per l'Ajuntament de Calonge i la Generalitat de Catalunya.

³ Vegeu notes 1 i 2.

Foto núm. 1: Paisatge rural i urbà de Calonge de cap al 1900. Foto de Joan Molla Presas.

2. CAP A LA REGLAMENTACIÓ DEL FEUDALISME

2.1. DRETS DOMINICALS I DRETS JURISDICCIONALS DELS SENYORS

Segons historiadors moderns, destaca el fet que al segle XI la noblesa va imposar el règim senyorial a la pagesia, la qual basculà de la llibertat cap a la servitud. El procés de feudalització del camp català es va allargar fins que els pagesos estigueren cada vegada més sotmesos (mals usos) i esclatà la violenta revolta de la Remença el segle XV⁴ (vegeu §2-4).

Intento aproximar a grans traços i des de la nostra perspectiva del segle XXI, les complexes funcions de les senyories durant la baixa edat mitjana⁵ i l'edat moderna, resumim distingint entre:

A) DRETS DOMINICALS O ALODIALS, diríem avui béns i rendes de «*la seva propietat privada*» (per al cas de Calonge, vegeu §2-2i §2-3); i

B) DRETS JURISDICCIONALS, que ens semblarien avui de l'exclusiva competència «*dels poders públics*», o tributs a pagar als mateixos, si bé llavors eren facultats exercides o rendes percebudes pels senyors feudals.

⁴ FREEDMAN, Paul H. (1988): *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, amb pròleg de Josep Maria Salrach, Edicions 62, Barcelona, pàg. 131-145.

⁵ El febrer de 2002 vam assistir a dos successius col·loquis, les actes de les quals han estat parcialment publicades. Un es va celebrar en el Museu d'Història de Catalunya, Barcelona: «El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català», Universitat de València, 2003. L'altre col·loqui va tenir lloc a Lloret de Mar: «Entre el mas i el mar: el creixement de les viles catalanes a l'edat mitjana», pàgines 7-103 de *Quaderns de la Selva* núm. 15, Santa Coloma de Farners, 2003.

Aclarirem que ni quan Calonge fou Vila Reial en el segle XV (infra §2-4), ni quan acabà el feudalisme en el segle XIX, no se suprimiren els drets dominicals o alodials. La vigent Constitució espanyola de 1978 segueix reconeixent el dret a la propietat privada i a l'herència en el seu article 33-1.

2.2. NO TOTS ELS ALOUS DE CALONGE FOREN DEL BARÓ

En el llenguatge popular, l'alou s'ha utilitzat com a sinònim de finca o immoble, tingut en domini ple, i lliure de tota càrrega.

Encara que la memòria històrica⁶ recorda el duc de Sessa com l'únic baró jurisdiccional de Calonge (segle XVIII), i a la vegada el principal senyor aloer (o alodial) del territori, també hi havia altres senyors alodials a Calonge, avui diríem diversos propietaris d'antics latifundis medievals⁷, explotats des de feia segles per obtenir rendes als seus senyors, mitjançant la seva divisió en parcel·les, o bé urbanes (cases i horts a vila o als veïnats), o bé rústiques (masos i peces de terra), concedides a famílies establertes allà perpètuament (emfiteusi), les quals milloraven dites finques amb el seu treball i inversions, i podien deixar en herència tals drets d'ús i gaudiment (o domini útil), i fins i tot traspassar-los a una altra família pagant al senyor alodial una part del preu, variable segons cada supòsit (lluïsmo o foriscapi⁸).

La capbreuació és el reconeixement del domini que fa el posseïdor d'una finca a favor del senyor alodial, en escriptura pública, on consta la situació de l'immoble, llurs superfície i afrontacions, i el pagament anual de cens, en moneda o en espècie. Un capbreu és el conjunt de capbreuacions a favor d'un mateix senyor alodial en població i època determinades.

Com a exemple, oferim en l'annex I la transcripció en llatí i la traducció al català de l'inici d'un capbreu⁹:

⁶ En el nucli antic de Calonge, cada any es celebra un mercat medieval, que s'aprofita per recuperar la memòria històrica d'una faceta d'aquella època. Amb el suport de l'Ajuntament de Calonge, una parada juvenil (Cèlia Garcia, Xavier Palet i Neus Font) del mercat del 12 i 13 d'octubre de 2002 distribueix un artístic recordatori dels «525 anys de la crema del Castell» pels pagesos remences, «*Herois de la Llibertat*».

⁷ ESTEVA, Lluís, i PALLÍ, Lluís (1995): «Els llocs de la Vall d'Aro. Gissalis i el monestir guixolenc (881-1199)», Amics del Museu Municipal, Sant Feliu de Guíxols, pàgines 105-107: en cap dels documents no es troba que Calonge hagués estat possessió del monestir guixolenc; això sí, el monestir tenia aous a Calonge, juntament amb altres quinze senyors alodials.

⁸ COBOS, Antoni, edició crítica i traducció «Castums de Girona, de Tomàs Mieres» (vers 1439), Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona, 2001, costum XXV, pàgines 122-129.

⁹ Arxiu Històric Municipal de Calonge, capbreu Berenguer de Cruïlles 1314, ref. 1.10.11, caixa núm. 1.

Foto núm. 2: Roques Planes cap al 1900. Reculant a la baixa edat mitjana, *Trochmal* era una possessió de la Pabordia de Juliol de la Catedral de Girona. Foto de Joan Molla Presas.

a) L'any 1314, un alou situat a Calonge, pertanyia un 50% al noble Berenguer de Cruïlles, i l'altre 50% al rector de l'altar de Sant Benet, fundada a la catedral de Girona, si bé les rendes, les percebia Berenguer de Cruïlles.

b) La primera capbreuació, la fa Pere Castell, de Balbòs, Calonge, qui va jurar que ell i la seva família eren remences; tenia mas i hort; d'ambdós concreta llindars i reconeix que eren senyors aloers per meitats Berenguer de Cruïlles i el rector de l'altar de Sant Benet, fundada a la catedral de Girona; i detalla els serveis personals que cada any presta i les rendes que paga, únicament a Berenguer de Cruïlles. El document fa imaginar un paisatge medieval amb cereals, vinyes i olives.

2.3. L'ORIGEN DEL NUCLI MEDIEVAL DE CALONGE FOU LA CELLERA I NO EL CASTELL

Aquest fet es forjà en l'alta edat mitjana, és anterior a l'etapa del present estudi, intentarem donar a conèixer en un altre article detalls, fruit de la investigació històrica local iniciada fa set anys, de la qual es donà una primera notícia centrada en la seva faceta eclesiàstica¹⁰. El mateix origen

¹⁰ AYMAR, Jaume (2001): «La cellera de Sant Martí de Calonge i la consagració del 1423», *Estudis del Baix Empordà*, volum núm. 20, Sant Feliu de Guíxols, pàg. 49-64.

Foto núm. 3: Església parroquial de Sant Martí de Calonge vista des de la Torre Quadrada. Entre les dues hi ha una distància d'uns 50 m, equivalents als 30 passos eclesiàstics de la cellera que envoltava l'església a l'edat mitjana.

en una cellera, el van tenir altres poblacions de les Gavarres¹¹, i conserva encara aquest nom la Celler de Ter (la Selva).

Per comprendre els inestables equilibris senyorials i socials d'aquell Calonge dels segles XIV i XV, convé qualificar la incidència de dos estratègics alous de la Pabordia de Juliol de la Catedral de Girona¹², documentats el 1334¹³. Un era «*Trochmal*» (foto núm. 2), a l'entrada del terme de Calonge venint de l'actual Platja d'Aro, banyat pel mar.

A conseqüència de haver-se generat el nucli medieval de Calonge en règim de cellera (foto núm. 3) al voltant de l'església parroquial de Sant Martí, la Pabordia de Juliol conservava un altre alou, neuràlgic i relativament ric, ja que era una allargada franja territorial que comprenia sectors dels actuals Rifred, Vila, Pedró, Eixample, Puigtavell, Camp de la Llebre, Les Fonts i Tinar, parcel·lat en moltes finques urbanes i rústiques, concedides a perpetuïtat, a canvi de rendes i serveis.

¹¹ MALLORQUÍ, Elvis (2000): «Les Gavarres a l'Edat Mitjana», Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona, pàg. 120-123 i 207-211 sobre les celleres.

¹² JIMÉNEZ, Àngel (1996): «*Guia històrica de Castell d'Aro i s'Agaró*», Ajuntament de Castell-Platja d'Aro, pàg. 28-32. La Pabordia de Juliol, coneguda també d'Aro, de la Catedral de Girona, fou senyora de Castell Benedormiens, al poble veí de Castell d'Aro.

¹³ Arxiu Capitular de la Catedral de Girona, index del contingut en tots els llibres de la Pabordia de Juliol (o d'Aro) de la Catedral de Girona, ref. (552), (11, a, 2).

La part urbana era la cellera amb 18 cases, 4 «*hospicis*» i 2 cellers. La part rústega comprenia el «*Camp de ça Sala*» (per salaó de peix i carn), amb una casa i 30 horts (avui carrer de Sant Joan o de l'Educació); i 19 masos, dels quals perviuen el mas Oliver de la Serra, el mas Molla de la Riera, el mas Bou, i el mas Sabater (avui mas Gil). En total eren 42 focs de la Pabordia de Juliol l'any 1334.

Encara que com s'ha dit a l'edat mitjana els alous més rellevants pertanyen a la Casa de Cruïlles i a la Pabordia de Juliol de la Catedral de Girona, no podem oblidar altres senyors aloers en el terme de Calonge, entre ells:

a) El monestir de monges benedictines de Santa Maria del Mar¹⁴, en el collet de Sant Antoni, amb escasses rendes.

b) El monestir de Sant Feliu de Guíxols va establir el mas Oller (1441), el mas Molí (1446), i diverses peces¹⁵.

c) L'Almoïna del Pa de la Seu de Girona¹⁶.

d) Del senyor de Massanet hem localitzat un capbreu de diverses possessions de Calonge a favor de Ramon Massanet i Bernat Massanct, tots dos d'aquest lloc, respectivament anys 1395 i 1419¹⁷. Un descendent seu veurem que fou batlle reial (infra §2-5). «*Massanet*» era l'antic nom d'un paratge situat al nord-oest del terme de Calonge, part de l'actual «*Els Molins*». En el 1734 el Cadastre de Patiño llistava encara «*cases del veïnat de Massanet*».

2.4. LA JURISDICCIO: CALONGE FOU VILA REIAL ELS SEGLES XIV-XV

Una de les característiques dels segles XIV i XV a Catalunya, i també al Baix Empordà, fou la pèrdua d'habitants, provocada per una sèrie de calamitats en cadena, com collites dolentes, fams i epidèmies, entre les quals cal destacar la pesta negra (bubònica) de 1348, amb l'aparició dels masos rònecs (abandonats)¹⁸.

Davant la sobtada escassetat de la mà d'obra, als senyors no els quedà més remei que concedir els masos rònecs als supervivents d'altres masos,

¹⁴SAMSÓ, Rosalia (2003): «Vincles del monestir de Santa Maria del Mar de Calonge amb el de Sant Daniel de Girona», *Estudis de Baix Empordà*, Volum 22, Sant Feliu de Guíxols, pàg. 121-140.

¹⁵Arxiu de la Corona d'Aragó, secció "Monacals", sèrie Monestir de Sant Feliu de Guíxols, sig. n. 1583, manual dels segles XVI-XVII a partir del foli 101, notes sobre Calonge.

¹⁶LLUCH, Rosa (2005): *Els remences*, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona, pàg. 34, mapa del domini de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona: entre les parròquies on l'Almoïna tenia propietats, assenyala Calonge.

¹⁷Arxiu Històric de Girona, fons notarial de Calonge, ref. Cg-122.

¹⁸VICENS VIVES, Jaume (1971): *Manual de Historia Económica de España*, 8ª edició, editorial Vicens-Vives, Barcelona, pàg. 161-174.

i pactar rendes més moderades que abans. Per aquesta causa, juntament a l'augment de preus en els productes agraris, la família pagesa que va sobreviure a les successives arremeses de la pesta, va poder estalviar en poques dècades. Des de 1380 aparegué així una classe de pagesos acomodats (pagesos grassos), que a la vegada portaven tres o quatre masos, però amb la desconcertant contradicció que, malgrat tenir diners, seguien subjectes als mals usos del règim feudal. Foren capaços d'un moviment social de fons (la Remença), i formularen una sèrie de reivindicacions, per les quals lluitaren durant el segle XV (entremesclant-se en la Guerra Civil catalana 1462-72), fins veure-les reconegudes en part per Ferran II el Catòlic, en la seva Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486 (infra §2-5).

Va haver-hi calongins partidaris de la Casa dels Cruïlles, però també va tenir adversaris; i per lliberar-se del seu senyoriu, la Universitat de Calonge (precursora de l'Ajuntament) pagà ducs vegades a la Casa dels Cruïlles, el 1371¹⁹, i llavors el 1437²⁰, esdevenint Vila Reial. Desafortunadament, en dita Guerra Civil catalana, Calonge va lluitar al costat dels perdedors, i el 1484 se li imposà la nova jurisdicció baronial dels Requesens, dels quals foren successors en el segle XVIII els ducs de Sessa .

Aclarim que Calonge va tenir una relativa importància en el Baix Empordà del segle XIV, però es va enfonsar després de la derrota a finals del segle XV. Així, si examinem les dues taules comarcals²¹ extretes dels fogatges, veiem quatre poblacions que a mitjan segle XIV ultrapassaren els 150 focs o cases (figura 1).

1. Torroella de Montgrí	306 focs (1365-70)	243 focs (1497)
2. Sant Feliu de Guíxols	233 focs (1360)	258 focs (1497)
3. Palafrugell	221 focs (1365-70)	169 focs (1497)
4. Calonge	153 focs (1365-70)	94 focs (1497)

Fig. núm. 1 Principals poblacions del Baix Empordà entre 1360-70.

Vist pels nostres ulls del segle XXI, no foren democràtiques les Corts durant la Baixa Edat Mitjana, ja que no es van celebrar eleccions generals

¹⁹ CAMÓS, Lluís, i MARQUÈS, Josep M. (1987): «Documents en pergami de l'Arxiu Municipal de Palamós», dins *Estudis sobre temes del Baix Empordà* núm. 6, Sant Feliu de Guíxols, pàg. 119-135, pergamins núm. 21, 25, 26 i 28.

²⁰ VILAR, Maria (1984): «Estudi de capitols per la llució jurisdiccional de Calonge» (Alfons el Magnànim, 1437), dins *Estudis sobre temes del Baix Empordà* núm. 3, Sant Feliu de Guíxols, pàg. 107-116.

²¹ *Història del Baix Empordà*, Diputació de Girona, 2006, documents 22 i 23, pàgines 713-717.

Foto núm. 4: Plaça de la Doma de Calonge, que a l'edat mitjana fou cementiri, on 39 remences es reuniren el 1448.

en tot el país, sinó que de vegades el rei convocava a Corts per reunir-les en cada qüestió en una ciutat diferent, i agafaven representació dels tres estaments del país, nobles, eclesiàstics (ambdós amb dominis feudals), i síndics de ciutats i viles amb jurisdicció reial i que gaudien del privilegi d'acudir a les Corts, com Calonge des de 1437.

Oferim en l'annex II una relació de 19 síndics de ciutats i viles reials que van assistir a una reunió del 2 de gener de 1456, de les Corts de Barcelona de 1454-58²², i veiem representants en aquella reunió (no van assistir-hi tots) de tres viles reials del Baix Empordà: Torroella de Montgrí, Pals i «*Colonge*», el síndic de la qual era Pere Costa²³.

2.5. ELS PAGESOS, DE REMENCES A QUASI PROPIETARIS

Del segle XV hem localitzat dues relacions, amb nom i un cognom, de caps de casa (o focs) de Calonge.

El dissabte 9 d'octubre de 1448, al cementiri (foto núm. 4) de Calonge (avui plaça de la Doma), en presència de notari i de dos testimonis, es

²² SOBREQÜÉS VIDAL, Santiago (1973): *La guerra civil catalana del segle XV* Volum I, Edicions 62, Barcelona. Sobre la crisi política a les Corts de 1454-58, vegeu pàgines 74-82 i 102-113.

²³ Arxiu de la Corona d'Aragó, biblioteca amb documents editats, Corts de Barcelona de 1454-58.

Foto núm. 5: La llegenda d'aquest monument de Sant Feliu de Pallers diu: Francesc de Ventallat, cap de la Remença 1444-1498 contra el feudalisme i per a la llibertat d'homes i dones, ací era la seva casa i aquest és el seu poble.

reuniren 39 pagesos remences, amb llicència del batlle reial Ramon Massanet, també present²⁴, annex III).

L'altra relació són els 94 caps de casa del Calonge vençut de 1497²⁵, dels quals 40 foren pagesos remences²⁶. Al final hi figuren quatre dones caps de casa i tres clergues.

En abolir-se la seva servitud a finals del segle XV, podem doncs quantificar en un 42,55% els pagesos remences, sobre el total de caps de casa de la població.

Aquestes dades confirmen la importància que va tenir la pagesia de remença a Calonge, i que alguns destacaren en aquelles revoltes pageses, que procuraven coordinar-se en la Catalunya Vella, i sofriren dramàtiques conseqüències. El castell de Calonge va ser punt de mira de l'agitació re-

mença, fins i tot en temps en què no hi havia una guerra generalitzada, ja que quan fou ocupat l'octubre de 1477, havia ja acabat la Guerra Civil catalana 1462-72, i encara no havia esclatat la segona Guerra Remença 1484-85, durant la qual el van tornar a incendiar²⁷ (foto núm. 5).

Però també ressaltem el restant, 57,45% de cases no remences, certament rurals, que cultivaven més o menys terres i amb una mica de bestiar, que ho compaginaven amb l'artesania (ferreria, tèxtil, etc.) i el

²⁴ Arxiu Municipal de Girona, XXV, 2, lligall sobre *Convocatòria dels homes de remença per a demanar en justícia l'abolició de la servitud i els mals usos, el 1448*, foli 56. Per actualitzar Jaume Vicens Vives, consulteu HOMS, Mercè *El sindicat remença de l'any 1448*, Ajuntament de Girona, 2005.

²⁵ IGLÉSIES, Josep (1991): *El fogatge de 1497*. Fundació Salvador Vives, Barcelona, pàgines 328 i 329.

²⁶ Arxiu Municipal de Barcelona, biblioteca històrica, VICENS VIVES, Jaume *El gran sindicat remensa (1488-1508)*, pàg. 87-90.

²⁷ Vegeu notes 1, 2, i 6.

comerç, induïts pel mercat setmanal; d'ençà 1442 hi hagué carnisseria (annex IV); entre dites cases comptem les dels tres clergues.

Els historiadors Antoni Lluís Sanz i després Lluís To, de la Universitat de Girona²⁸, han estudiat minuciosament la qüestió remença de la veïna Vall d'Aro, que comprenia els dos actuals termes municipals de Castell-Platja d'Aro i Santa Cristina d'Aro. Però no podem aplicar totes les seves conclusions a Calonge, ja que les seves respectives estructures d'assentaments humans i estaments socials eren dispars. En efecte, en el fogatge de 1497, sumant als de la Vall d'Aro, els focs de Fenals, Romanyà, Bell-lloc i Solius, totalitzaven 122, dels quals havien sigut remences 81 focs, o sigui un 66,39%, davant al bastant inferior 42,55% de Calonge.

El 21 d'abril de 1486, a Guadalupe (Extremadura), el rei Ferran II el Catòlic expedí la sentència arbitral, que dirimí les qüestions entre els senyors i els pagesos de remença a Catalunya²⁹. No entrem en la polèmica historiogràfica sobre si constituí un èxit o un fracàs³⁰ per a aquell moviment camperol, ni si en el segle XVI va tenir o no una efectiva aplicació general, però examinats el text de la Sentència Arbitral de Guadalupe i un conjunt de documents de la segona meitat del segle XVIII, concluïm per a la nostra localitat:

1. La sentència arbitral va mantenir el feudalisme, però el reglamentà; a finals del segle XVIII era de plena aplicació.

2. Commutà els mals usos per, o una indemnització de 60 sous per una vegada, o una renda anual de 3 sous a favor del senyor, i va reconèixer a la pagesia de remença la seva llibertat de moviments i de disposar de béns propis. Va establir així la tinença de masies i terres en mans de camperols, encara que havien de satisfer tots els drets senyorials. Segons una dita «*el pagès, pagant, és amo*» o quasi propietari.

3. La sentència arbitral, al final del seu punt 9, va conferir a la pagesia llibertat de comercialitzar les seves collites; copiem literalment en castellà antic:

«Ni tampoco puedan los dichos senyores o seniores... facerles prohibiciones que no vendan trigo, cevada, vino y otras cosas a menudo; e si tales prohibiciones por los dichos seniores les eran fechas, pronunciamos y declaramos aquellas ser nullas, y, que ellas no obstantes, los dichos pa-

²⁸ Vegeu nota 5.

²⁹ GARCIA-GALLO, Alfonso (1964): *Manual de Historia del Derecho Español*, Tomo II, antologia de fuentes, 2ª edició, Madrid, pàg. 758-761.

³⁰ Qui varen sofrir un ràpid i tràgic fracàs van ser altres revoltes de camperols europeus, com a França la «*jacquerie*» (maig-juny de 1358), o a Anglaterra la «*tylerista*» (maig-juny de 1381). Vegeu SALVADOR CLARAMUNT, *HISTÒRIA UNIVERSAL. Edat Mitjana*, Editorial 92, 2ª edició, Barcelona, 1994, pàg. 291-296, sobre les crisis agràries i l'espectre de la fam a l'Europa dels segles XIV i XV.

geses puedan vender... sin licencia e permiso de los dichos seniores.»

La historiografia consultada no comenta aquest apartat ni estudia la seva incidència posterior en l'economia catalana i en el nivell de vida dels pagesos, malgrat que es va prohibir als senyors feudals monopolitzar el comerç de les collites d'aquells, facultats a vendre a la menuda vi i altres coses.

A Calonge la pagesia sí que va fer ús d'aquesta facultat, i la venda directa de bona part de les seves collites es va generalitzar en el segle XVIII, i es va afavorir el seu nivell de vida, tal com es va explicar en l'anterior estudi³¹.

2.6. EL MAS COM A UNITAT D'EXPLOTACIÓ AGRÀRIA

A Catalunya el mas no és solament una mena de casa més sinó una institució jurídica i econòmica de caràcter definit, amb dependències, camps conreats i drets que li donen una personalitat original³².

Però una definició dels masos que només tingui en compte els seus elements immobles resulta insatisfactòria. Ens manquen els seus homes i dones (els pagesos), i tot l'entramat social en el qual estaven immersos (feudalisme, §2-1). A l'edat mitjana, gairebé a tot arreu, el mas és també una unitat de la senyoria, ja que moltes rendes es cobraven per mas i nombrosos drets s'exercien damunt de cada mas separatament.

Calonge és una població que pot oferir al visitant masos que mantenen, encara avui, una presència en el paisatge i, sovint, amb antiguitat documentable que els remunta a l'època medieval. Són realitats vives que s'han adaptat a unes funcions canviant. Encara que hagin perdut quasi tot vestigi arquitectònic de l'edat mitjana, són un testimoni viu de la presència dels homes i dones en el paisatge calongí durant moltes generacions (infra § 3).

2.7. MASOS I FONS PATRIMONIALS

Els fons patrimonials són els documents generats i reunits per una família com a resultat de la formació i administració d'un patrimoni, generalment de base agrària, transmès de generació en generació en el si d'un llinatge familiar³³ (foto núm. 6).

³¹ MOLLA, Joan (2000): «Tres fites a la història agrària de Calonge: 1734, 1882 i 1970», estudis del Baix Empordà, Volum núm. 19, Sant Feliu de Guixols, Pàg. 179-204.

³² « El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII) », actes d'un col·loqui sobre aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics, Institució Milà i Fontanals del Consell Superior d'Investigacions Científiques, Barcelona, 2001.

³³ GIFRE, Pere, MATAS, Josep i SOLER, Santi (2002): *Els arxius patrimonials*, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Girona.

Foto núm. 6: L'Antic Hospital de Calonge ha sigut rehabilitat per a biblioteca i arxiu històric municipal, amb la funció d'investigar i difondre la història local. A l'edat mitjana el paratge fou *El camp de ça Sala*, amb 30 horts, on es salava el peix i la carn.

Encara que se'n conserven diversos de Calonge i alguns inventariats, que nosaltres sabem l'únic fons patrimonial que ha sigut extractat i publicat és el de la família Bou³⁴, des del segle XIV fins principis del segle XX propietària del mas Bou de Fonts (Calonge). A mitjan segle XX, fou adquirit per la família vinguda del mas Palà (Castelladral), que tenia extractat i publicat el seu fons patrimonial³⁵.

El mas Bou (foto núm. 7) està emplaçat a la ribera esquerra de la riera del Tinar, i voltat d'espaiós jardí amb arbres per a ombra, hort i fruiters. La seva actual morfologia fou imprimita per reformes i/o ampliacions dels segles XVIII-XIX, i la rehabilitació de mitjan segle XX, que el transformà en casa senyorial, i constitueix un típic element del paisatge.

3. PAISATGE HUMÀ, URBÀ I RURAL

3.1. LA DIMENSIÓ DELS ASSENTAMENTS HUMANS INFLUEIX EN EL PAISATGE

La funció de la geografia no consisteix a subministrar llargues i avorrides llistes d'informació sobre llocs i territoris. La seva missió és molt

³⁴ DEL POZO, Monserrat (1999): «La Farmàcia de Calonge i la família Bou», *Estudis del Baix Empordà* núm. 18, Sant Feliu de Guíxols, pàgines 153-178. Es dona publicitat a la part referent de l'inventari familiar de la casa Ferrer Noguera de Besalú, que custodia llibres de la Farmàcia Bou de Calonge i documents del mas Bou i del mas Mont, fins la primera meitat del segle XIX. L'història d'ambdues masies, finques núm. 2073 i núm. 2074 de Calonge, pot prosseguir-se en els folis 214 i 221, respectivament, del tom 487, i passades, al Registre de la Propietat de Palamós.

³⁵ «Palà de Torroella i el recuerdo de San Lorenzo de Brindis», pel Pare Andreu de Palma de Mallorca (Caputxí), Barcelona, 1948, pàgines 23-59.

Foto núm. 7: El mas Bou de Fonts cap al 1900, quan encara era dels descendents de la família Vidal àlies Bou del segle XIV. Foto de Joan Molla Presas.

més complexa i té com a objectiu primordial aconseguir una comprensió global d'aquell territori i els seus problemes³⁶.

Aquest estudi, el delimitem al Baix Empordà en general, a Calonge i Sant Antoni en particular, i al problema de conservar i explotar turísticament els paisatges urbans (nuclis antics) i rurals heretats de la baixa edat mitjana i de l'edat moderna, actualment en greu perill de falsejar-se o fins i tot de desaparèixer.

Per aproximar-nos al coneixement del paisatge remot d'una població (aquí facetes dels pagesos remences) necessitem, és clar, localitzar tot el que encara queda d'aquella època: edificis, escuts, inscripcions, llibres, documents, tradicions, etc., però sense estudiar-lo aïlladament (solen faltar pistes), sinó reflexionar amb comparació amb el que queda en les poblacions properes i similars, i amb el que sabem que allà passava. O sigui comparant Calonge amb poblacions d'una mostra comarcal amb dimensions homogènies, i pel que coneixem de la història del Baix Empordà, Calonge sempre ha figurat immediatament darrera de les seves principals poblacions, per tant no podem comparar-lo amb altres massa petites.

³⁶ PUYOL, Rafael (1990): *Geografia humana*, Ediciones Piràmide, Madrid, pàgines 300-303; per distingir entre ciutat i poble rural, suggereixen segons països diferents llindars en habitants; per a Espanya proposa uns 10.000 habitants.

Foto núm. 8: El collet de Sant Antoni intentant sobreviure arran de mar.

3.2. ELS PRINCIPALS ASSENTAMENTS HUMANS DEL BAIX EMPORDÀ

Catalunya és una de les comunitats de l'Estat espanyol on és més acusat el fenomen de l'anomenat minifundisme municipal. Segons dades de 1987³⁷, hi havia a Catalunya 940 municipis, dels quals 721 tenien menys de 2.500 habitants, 184 municipis entre 2.500 i 24.999 habitants, i 35 municipis més de 25.000 habitants.

Aquesta teoria sobre el minifundisme municipal ha sigut discutida. Així Sant Antoni de Calonge sorgí en el segle XVIII com a nucli marítim de població, amb construcció naval i port propi; des de l'edat antiga fins al segle XVII solament tenim localitzada *el collet* (foto núm. 8), encara que amb notícies de torre de defensa i de port baix medieval. Sant Antoni fou municipi independent entre 1936 i 1939, i el 1937 es va passar a denominar-se Llevantí de Mar³⁸.

Actualment el Baix Empordà té 36 municipis, dels quals 27 amb menys de 2.500 habitants, i Calonge (amb Sant Antoni) segons veiem en la figura 2, va acomiadar el segle XX essent la seva sexta població³⁹.

³⁷ MIR, Josep (1991): *La reforma del règim local a Catalunya*, Escola d'Administració Pública de Catalunya, Barcelona, pàg. 118

³⁸ Ordre del conseller de Governació i Assistència Social de 24 de setembre de 1937, Diari Oficial de la Generalitat núm. 271, 28 setembre 1937, pàg.1321 i 1322.

³⁹ Quadre elaborat seleccionant dades dels anuaris social i comercial d'Espanya 2001, edicions "la Caixa".

ELS REMENCES DE CALONGE

Municipi (més de 2.500 ha.)	Habitants en el 1999	% nascuts en el mateix municipi	Nivell econòmic
1. Sant Feliu de Guíxols	18.403	37,5%	8
2. Palafrugell	18.154	42,9%	8
3. Palamós-Sant Joan	14.959	41,6%	9
4. Torroella de Montgrí	8.454	39,0%	9
5. La Bisbal d'Empordà	8.264	44,1%	8
6. Calonge-Sant Antoni	6.783	23,6%	9
7. Castell-Platja d'Aro	6.688	20,3%	10
8. Begur	3.411	26,7%	9
9. Santa Cristina d'Aro	2.902	19,2%	9

Fig. 2. Calonge-Sant Antoni dins el Baix Empordà a finals del segle XX.

Si assumim el concepte de paisatge humà⁴⁰, ens identifiquem dins d'aquest 23,6% amb ascendència autòctona de Calonge-Sant Antoni, i encara que el percentatge és baix, el nostre peculiar passat, amb el seu atractiu tradicional i turístic⁴¹, no té perquè diluir-se si som capaços d'investigar-lo amb rigor, debatre'l sense exclusions i divulgar-lo amb il·lusió i amplitud de mires, i sensibilitzar els poders públics.

3.3. JORNADES EUROPEES DEL PATRIMONI A CATALUNYA

El paisatge és una constant en les nostres vides, a més hi té molta incidència fins el punt que els nous usos del territori i la pressió urbanística ens ha fet agafar consciència d'aquest fet. La Unió Europea, des de fa temps, ha començat diferents iniciatives que han tingut un bon acolliment a Catalunya. Unes de més lúdiques són les Jornades Europees del Patrimoni, que aquest any s'han iniciat a Sant Antoni de Calonge⁴², per donar a conèixer el nostre patrimoni natural i cultural, sobretot el que fa

⁴⁰ BARBAZA, Yvette (1988): *El paisatge humà de la Costa Brava*, Edicions 62, Barcelona, volums I i II.

⁴¹ LOAISA DALMAU, Esther (2004): «La transformació territorial de Sant Antoni pel turisme», *Estudis del Baix Empordà*, Volum núm. 23, Sant Feliu de Guíxols, pàg. 199-228.

⁴² Amb la presència delirector de la representació de la Comissió Europea a Barcelona, el senyor Manel Camós, que va explicar cada una de les línies d'actuació que segueixen, a la seu de la Germandat Artur Mundet, el 29 de setembre de 2006 exposaren les primeres ponències locals, la geògrafa Esther Loaisa, i la biòloga Conxita Rodríguez.

referència als dos nuclis històrics, el que d'ells s'ha pogut esbrinar i en quin estat malauradament es troben en l'actualitat.

Per una altra banda, dins uns àmbits més restrictius el 25 d'octubre de 2006 vam assistir a unes jornades sobre paisatge a Barcelona on es presentà el programa Interreg IIIB MEDOCC per a la cohesió dels territoris del sud d'Europa, per veure línies estratègiques d'actuació en el paisatge comunes⁴³.

Les directrius que asenyala el *Conveni europeu del paisatge* estan orientades a preservar-lo com a component de la qualitat de vida (reflexioneu sobre la columna dreta a la fig. núm. 2) i del patrimoni col·lectiu dels europeus. Les ha aplicat a Catalunya, un país de paisatges, la llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge. Cal que les persones se sentin coresponsables i la decidida iniciativa de l'Administració pública hi col·labori. El lleure i el turisme són activitats lligades a la qualitat de vida de les persones i que fan del paisatge un recurs social i econòmic de primer ordre⁴⁴. El nou Observatori del Paisatge té la seu tècnica a Olot.

Dins aquesta línia, tres entitats⁴⁵ del municipi han participat en una comissió municipal, per procurar protegir al màxim possible el collet de Sant Antoni i el seu entorn, on recordem que a part del monestir de Santa Maria del Mar, dins de la vil·la romana, hi ha una de les terrissaries més importants de l'època, ja que és la única de Catalunya que s'ha trobat quasi entera.

3.4. CONGRÉS DEL MÓN RURAL DE CATALUNYA 2006

Sens dubte, davant la importància que té el territori rural a Catalunya, ja que representa el 85% del total de la seva superfície, calia una profunda reflexió sobre en quin estat realment es trobava i plantejar-se quines perspectives són necessàries per al futur per evitar la seva degradació en un lloc on els paisatges humans tenen un cert pes ja que des de sempre hi ha hagut una interrelació molt rica entre l'home i la natura, i qualsevol canvi pot trencar aquest equilibri (foto núm. 9). Per tant, es feia prioritari aconseguir un criteri adient de sostenibilitat entre les activitats agràri-

⁴³ Va tancar l'acte un vell conegut per nosaltres, el director general d'Arquitectura i Paisatge, el senyor Joan Ganyet, ja que l'entitat Colònica l'havia convidat a participar en dues ocasions a les Trobades Culturals del municipi.

⁴⁴ *Línies estratègiques d'actuació en paisatge*, Direcció General d'Arquitectura i Paisatge, Barcelona, 2006, pàg. 50-53.

⁴⁵ Associació de veïns i amics de Sant Antoni, Colònjco i Ateneu Popular de Calonge.

Foto núm. 9: A l'antiga Universitat de Cervera el 3 de febrer de 2006 es celebrà una assemblea amb el lema: "La terra, un bé a protegir".

es, i el medi natural, i reconduir aquesta atracció del món urbà cap al món rural⁴⁶.

Com a punts negatius tenim la falta de plans que protegeixen aquest paratges ancestrals de les pressions urbanístiques, i pocs punts de venda directa del pagès al consumidor, per cert a Catalunya molt inferiors als de França. Com a contrapunt a escala local, trobem a Calonge i Vall-llobrega la Fundació Privada Remença XXI, a qui el Consorci de les Gavarres ha donat el X premi Cirera d'Arboç 2006, per la gran tasca realitzada a favor de la protecció del patrimoni natural i cultural de la vall del Tinar (Calonge), compresa dins la Zona d'Interès Etnològic, que pretén conservar la nostra pagesia tradicional⁴⁷.

3.5. LA REINVIDICACIÓ DEL NOSTRE PAISATGE HUMÀ

Els paisatges humans de caire ancestral del nostre municipi, tant urbans com rurals, són palpats, sobretot per una franja important de la població autòctona (supra § 3-2), i fins i tot ens atreviríem a dir que en aquesta temàtica, hem sigut pioners.

Una cosa és el paisatge tractat en forma figurativa, ressaltant la seva perspectiva i bellesa, que va molt bé des del punt de vista lúdic i fins un cert punt per fer propaganda, i una altra cosa són les imatges que no con-

⁴⁶ Esther Loaisa, com a vocal de cultura de l'Ateneu Popular de Calonge, va participar en el I Congrés sobre el Món Rural de Catalunya, amb la ponència: "Protecció i usos del sòl mitjançant el Pla territorial de l'Empordà, principalment a Calonge-Sant Antoni i a Vall-llobrega", i va estar seleccionada per anar el 3 de febrer de 2006 a l'assemblea de Cervera: "La terra, un bé a protegir".

⁴⁷ MOLLA, Joan, i LOAISA, Esther (2006): Visions de la pagesia de Calonge des de la fi del segle XVIII a la fi del segle XX, Estudis del Baix Empordà, Volum 25, Sant Feliu de Guixols, pàg. 185-224.

corden amb la realitat, efímeres i cares de mantenir, perquè s'han d'anar renovant.

En l'actualitat si ens centrem a Calonge i Sant Antoni amb l'acció de les entitats que defensem el patrimoni cultural i/o natural, cada una amb el seu estil, ens trobem amb diversos fets que s'intenten solucionar amb línia intervencionista (supra § 3-3).

Sense deixar aquest mateix objectiu, l'Ateneu Popular de Calonge ha pogut participar activament vers al Pla director territorial de l'Empordà⁴⁸, ja sigui mitjançant les reunions on s'han convocat les entitats, o a través d'al·legacions per poder opinar i recordar-hi que dins el nostre terme municipal hi ha zones inundables que s'han d'assenyalar, per evitar possibles nous danys materials, i sobretot pèrdues humanes, a part de reivindicar la importància del nostre patrimoni històric, i el deure de protegir els nuclis antics de Calonge-Sant Antoni, i així mateix, ja que parlem de la pagesia remença, defensar la primera Zona d'Interès Etnològic de Catalunya.

Ara bé, entrar a parlar del paisatge humà significa canviar de dimensió i deixar de banda l'anàlisi planer i començar a aprofundir de manera global, defugint de la fragmentació i apostant per la cohesió. Aquesta postura no sempre ha tingut gaires amics, per exemple als seixanta trobem en Pere Caner i la seva "Vall de Calonge" que no van ser acceptats en certs ambients.

ANNEX I

CAPBREU BERENGUER DE CRUÏLLES 1314⁴⁹

Hoc est translatum sumptum mandato venerabilis iudicis ordinarii loci de Colonico a quodam libro capitibrevii antiqui inventi in protocollis notarie de Colonico, cuiusquidem translati tenor sequitur et est talis:

«Hoc est capudbreve nobilis Berengarii de Crudillis et rectoris <altaris> sancti Benedicti sciti (sic) in ecclesia Gerundensi de omnibus terris, censibus et aliis juribus que sunt ipsorum simul et indivise, scilicet, census et jovas et traginas et batudes et podadas et vindimiatas et olivegades et cistellas et quest d'oli; infrascripta recipit solum dictus nobilis et nichil inde recipit dictus rector, pro qua non ponitur inferius census nec alia que recipit dictus rector. Quod capudbreve fuit receptum anno Domini MoCCCoXIIIo secundum (?) seriem infrascriptam:

»In primis, Petrus Castelli, de Balbon<ibu>s, <de Colonico>, jurando dixit se esse hominem proprium, solidum et quitium cum prole sua et cum uxore sua <pro> predictis dominis simul indivise. Et dixit tenere pro predictis dominis quendam mansum suum quo inhabitat cum clauso orto. Affrontat dictum mansum ab oriente in camino; a meridie et ab occidente, in suo honore quem tenet [pro] predicto nobili et Galcerando de Ripparia simul ind[iv]ise;

⁴⁸ Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya, 20-10-2006, pàgines 43365 a 43381.

⁴⁹ Transcripció, traducció i notes per l'historiadora Sílvia Mancebo Gracia. Vegeu nota 9.

*a circio, Bernardi Lobera; et dat quartum et braciati[cum] predictis dominis simul indivise. Affrontat dictum or[itu]m ab oriente in torrente; a meridie, in area dicti mansi; a[b] occidente et a circio, in carrario; et dat tertia, laudim[ia] et foriscapia et (...). Item facit predicto nobili, scilicet, unum caponum annuatim pro censu, item unam jovam tempore scendi annuatim, item unam batudam et unam treginam tempore junii, item unam podatam et vindemiatam et unam olivegadam, item duas cistellas annuatim et quest d'oli; et dictum censum predictum dictus Petrus Castelli facit predicto nobili Berengario de Crudilliis et nichil inde recipit de [...]*o censu dictus rector. [...]

Aquest és el trasllat fet per manament del venerable jutge ordinari del lloc de Calonge d'un llibre de capbreu antic trobat entre els protocols de la notaria de Calonge, el tenor del qual segueix a continuació i és aquest:

«Aquest és el capbreu del noble Berenguer de Cruïlles i del rector <de l'altar> de sant Bennet fundat a l'església⁵⁰ de Girona de totes les terres, censos i altres drets que els portanyen de manera conjunta i indivisa, a saber, els censos, joves, tragues, batudes, podades, veremades, olivegades, cistelles i *quest d'oli*⁵¹; i els rep només l'esmentat noble, mentre que el rector no en percep res, raó per la qual no s'hi inclouen censos ni altres drets que rebí aquest últim. Aquest capbreu es va rebre l'any del Senyor de 1314 segons la seqüència següent:

»En primer lloc, Pere Castell, de Balbós, <de Calonge>, va declarar sota jurament que era home propi, soliu i quití, juntament amb la seva descendència i la seva muller, d'aquests senyors de manera conjunta i indivisa. I va declarar que tenia per ells un seu mas en el qual habitava, amb un hort clos. Aquest mas afronta a orient amb el camí; a migdia i a occident, amb una honor seva, que té pel dit noble i per Galceran de Riera de manera conjunta i indivisa, i a cerç <amb una honor> de Bernat Llobera; i paga quart i braçatge als esmentats senyors de manera conjunta i indivisa. I l'hort afronta a orient amb el torrent; a migdia, amb l'era del mas, i a occident i a cerç amb el carrer; i paga terços, lluïsmes i foriscapis i (...). I també dona a l'esmentat noble, a saber, un capó cada any com a cens, una jova cada any en el temps de la sega⁵², una batuda i una tragina al mes de juny, una podada, una veremada i una olivegada, dues cistelles cada any i *quest d'oli*⁵³; i l'esmentat Pere Castell paga aquest cens al mencionat noble Berenguer de Cruïlles, mentre que el dit rector no en rep res. [...]

ANNEX II

CORTS DE BARCELONA 1454-1458

Reunió del braç reial de 2 de gener de 1456 (foto núm. 10).

IIIC MUTATUR ANNUS⁵⁴.

Mes arrant diuenres a dos del mes de janer del any de la Nativitat de Nostre Senyor M.CCCC. cinquanta sis, la stament reyal en son apartament aiustat en lo qual eren presents los honorables:

⁵⁰ És a dir, l'església de la seu o catedral de Girona.

⁵¹ En català a l'original. El mot *quest*, que no apareix recollit als glossaris de referència i es presenta als diccionaris usuals amb un significat que no s'adequa a aquest context, sembla relacionable amb el terme *quèstia*.

⁵² *tempore scendi*; s'ha considerat la forma "scendi", que no s'ha pogut documentar, una variant errònia del gerundi, declinat en genitiu, del verb *scindo* (3a. conjugació, "tallar"), l'expressió correcta del qual hauria de ser *scindendi*.

⁵³ Vegeu la nota número 51.

⁵⁴ Vegeu nota 23.

Foto núm. 10: Torroella de Montgrí. Terres del ric Baix Ter i al fons l'església de Torroella de Montgrí. A la baixa edat mitjana fou vila reial i un seu sindic es reunia amb els de Pals i de Calonge a les Corts de Barcelona el 2 de gener de 1456.

En Bertran Tarro.....	} De Barchinona
En Ramon dez Pla	
En Johan Bach.....	
Misser Johan Dalmau	
En Franci de Bosch, de Leyda	
En Franci Sempso, de Gerona	
En Bernat Aybri, de Perpinya	
Misser Ramon Soler, de Visch	
Nicholau Paschal, de Vilaffranca de Penedes	
Loreny Ros, de la Vila Campro [don]	
Luys Dolibes, de la vila de Berga	
Johan Planas, de Torroella de Mongri	
Barthomeu Alcouer, de la vila de Cochliure	
Pere Comes, de la vila de Cambrils	
Simeon Sala, de la vila de Sent Pere dor	
Barthomeu Miro, de la vila de Pals	
Pere Figuerola, de la vila dels Prats del Rey	
Pere Costa, de Colonge	
Pere Robio, del Arbos, Sindichs	

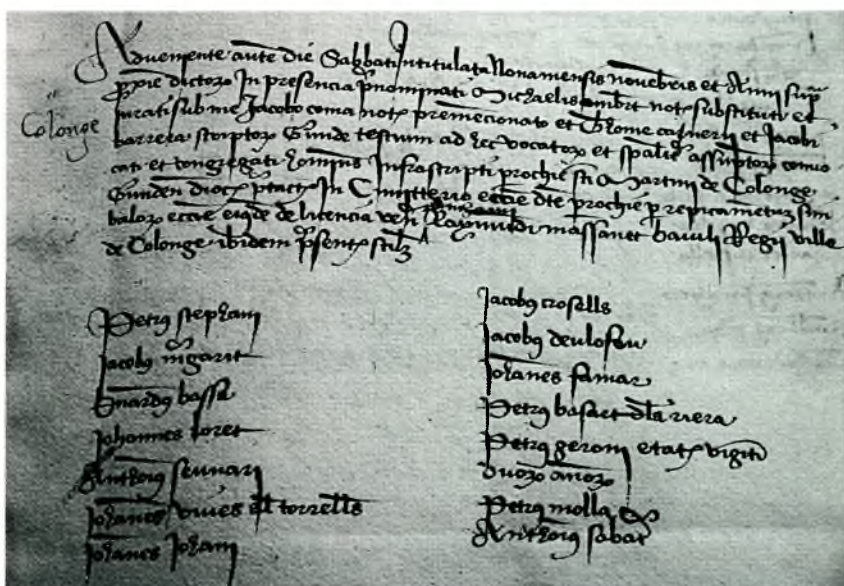

Foto núm. 11: Encapçalament i principi de la relació dels remences calongins reunits l'any 1448. Reproducció autoritzada per l'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona.

ANNEX III

ELS REMENCES CALONGINS REUNITS L'ANY 1448⁵⁵

1. Petrus Stephani
2. Iacobus Margarit
3. Bernardus Bassa
4. Iohannes Lorez
5. Anthonius Sennari
6. Iohannes Vives alias Torrelles
7. Iohannes Iohani
8. Iacobus Crosells
9. Iacobus Deulofeu
10. Iohannes Famar
11. Petrus Basart de la Riera
12. Petrus Geroni
13. Petrus Molla⁵⁶

⁵⁵ Transcrit per la historiadora M. Mercè Homs i Brugarolas. Vegeu nota 24.

⁵⁶ Pere Molla, pagès rmcença del mas Molla de la Riera, havia venut el 18 de febrer de 1440 al seu veí Andreu Vidal, àlies Bou (avui mas Bou), una peça de terra erma de dues vessanes, situada en el paratge Camp Palau, que posseïa en «franch alou»; vegeu nota 34. Això és un exemple que els remences de Calonge, encara que subjectes a servitud per raó d'una masia, podien tenir altres finques pròpies i lliures de tota prestació feudal.

14. Anthonius Sabater
15. Iohannes Basart
16. Anthonius Cosmes alias Boet
17. Salvator Textorum
18. Iohannes Petri Andree
19. Iohannes Sagner
20. Iohannes Oller
21. Anthonius Rosseyllo alias Domenech
22. Anthonius Sureda alias Vilar
23. Bernardus Maspica
24. Bercngarius Sunyer
25. Andreas Vilanova
26. Iacobus Arnost
27. Anthonius Saltla
28. Petrus Vives
29. Barnardus Rogers
30. Petrus Sureda
31. Andreas Blanch
32. Petrus Mercader
33. Bernardus Sunyer
34. Martinus Basart
35. Iohannes Boquer
36. Iohannes Castella⁵⁷
37. Anthonius Ianoher
38. Guillelmus Perehio
39. Bernardus Riera

ANNEX IV

LA CARNISSERIA CALONGINA D'ENÇÀ 1442⁵⁸

«A los 25 de Agosto de 1442, el Señor Bayle Genl. de Catalunya Don Jayme Janér estableció a Pedro Pomató abitante en la Villa de Palamós la facultad de tener dos tablas de carniceria en el lugar de Sn. Marti de Calonge en el parage que le pareciere dabajo de dho Lugar;⁵⁹ y para hacer el edificio correspondiente, pudiendo vender en ellas toda especie de carnes con privativa a qualesquier en el mencionado Lugar; reservandose Su Magd. para el caso de no ser suficientes las indicadas dos tablas para dar el abasto al referido Lugar por razon de aber aumentado el numero de sus vecinos, la facultad de establecer o conceder otras tablas de carniceria: Bajo el censo pagadero en el dia de Navidad de 1 L por cada tabla, que juntas hacen el de.....2 L»⁶⁰

⁵⁷ Joan Castellà tal vegada era el successor del també pagès remença Pere Castell (vegeu annex I), perquè eren freqüents petites variacions d'antropònims o la seva evolució en escriure els successius documents.

⁵⁸ Arxiu de la Corona d'Aragó, secció Rcial Patrimoni, Batllia General, sèrie Establiments i Precaris (abans carpetes metàl·liques), avui caixa núm. 8. Es tracta d'un foli-resum, en llengua castellana, del segle XVIII, indicatiu que la carnisseria de Calonge seguia pagant el cens al rei.

⁵⁹ El nucli medieval de Calonge està assentat en un monticle, i la carnisseria es va establir «debajo de dicho lugar», o sigui als afores del seu nucli medieval.

⁶⁰ Sistema monetari català medieval: L= lliura = 20 sous = 240 diners.

LA PAGESIA EMPORDANESA D'ENTREGUERRES. UN ESTUDI DE CAS: PERE MARUNY I CALS, PAGÈS DE SANT POL DE LA BISBAL (segles XVII i XVIII)

JAUME MARUNY I GISPERT

RESUM: En el context de les grans dificultats polítiques, econòmiques i socials que caracteritzaren la segona meitat del s. XVII català, un període convuls emmarcat per dues grans guerres (la dels Segadors i la de Successió), l'article proposa un recorregut per la vida d'un pagès de Sant Pol, en Pere Maruny, que hagué de tirar endavant el seu mas i la seva família en aquells temps plens d'enfrontaments, crisis, epidèmies i inseguretats de tota mena. Partint d'un minuciós estudi genealògic, la recerca es va encaminar, a través de l'anàlisi de documentació civil i eclesiàstica, a esbrinar els aspectes més significatius de la vida del nostre protagonista, insistint en aquells trets que millor il·lustren la realitat de la pagesia empordanesa de l'època (estratègies matrimonials, economia del mas, etc.). El treball es complementa amb un annex documental.

PARAULES CLAU: capbreu, època moderna, genealogia, Maruny, mas, pagesia, Sant Pol de la Bisbal.

El període històric que ve emmarcat per la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió constitueix una de les etapes més decisives de la història del Principat. Tot i així, no ha estat fins als darrers decennis que la historiografia del nostre país, fins aleshores abocada a les gestes medievals i, estranyament, refractària a l'estudi de l'època moderna, li ha començat a dedicar l'atenció que mereix. La segona meitat del segle XVII va ser, en general, un període d'enormes dificultats en la vida econòmica, política, institucional i social del Principat. Es tracta d'un

Mas Maruny, Sant Pol. Trull de vi.

període d'entreguerres, flanquejat, d'una banda, per la Guerra dels Segadors (1640-59), que en realitat comprèn dos conflictes paral·lels i simultanis (revolta pagesa i revolució institucional) i, de l'altra, per la Guerra de Successió (1702-14), de funestes conseqüències per a les institucions i el poble del Principat. Cert és que també hi hagué anys de prosperitat i represa, res però, comparable al creixement sostingut que es produiria a partir del segon quart del s. XVIII.

En Pere Maruny i Cals va néixer pels volts dels anys 1622-25, visqué més de vuitanta anys i, al nostre entendre, representa bé la vida i l'economia d'un pagès,

hereu i propietari mitjà d'origen remença, del poble de Sant Pol de la Bisbal, a la segona meitat del rellevant segle XVII. Les fonts documentals que han servit per a l'elaboració d'aquest treball són, eminentment, escriptures notariales i eclesiàstiques, per bé que hem de lamentar que pel que fa als llibres sacramentals, els de la parròquia de Sant Pol van desaparèixer, sembla ser que durant la passada Guerra Civil.

ELS ORÍGENS

Les primeres referències documentals que coneixem dels Maruny, els situen a diversos masos al pla de Rabioses, a Cruïlles. El primer esment data de l'any 1264, quan el prior del monestir de Sant Miquel i el senyor de Cruïlles, Gilabert, signaren una concòrdia sobre els terços i lluïsmes que havien de rebre de certs masos de Cruïlles, entre els quals hi havia el *mansi Berengarii Suyerii de Maruyo*¹. Molt probablement, en un moment i en unes condicions que encara no hem pogut determinar, una branca d'aquesta família s'instal·là a Sant Pol de la Bisbal, on sempre més han estat pagesos².

¹ MALLORQUÍ, Elvis (2000): document 85.

² Per a més detalls sobre això, vegeu MARUNY & MARUNY (2005).

Sant Pol és un poblet molt petit, situat en una plàcida plana creuada per la Ganga, que és com s'anomena popularment la carretera que va de la Bisbal a Calonge. El terme està constituït per uns pocs masos força antics que conformen el nucli del poble i envolten l'església romànica i, també, per uns quants masos escampats pels contraforts de les Gavarres³. Actualment, a efectes administratius, aquest terme es troba integrat al de la Bisbal.

El primer Maruny que trobem documentat a Sant Pol fou Guillem, qui el 1388 comprà diverses terres del mas Bonet o Boneta. Els successius rectors de la parròquia de Sant Pol van tenir cura d'anotar el fet, per tal de cobrar els seus drets senyorials, com a mínim fins 1835, moment a partir del qual es deixaren sentir els efectes de la famosa desamortització de Mendizábal. El seu descendent, Bonanat Maruny, va testar el 1434. El fill d'aquest darrer, també anomenat Bonanat, va donar un decisiu impuls al patrimoni familiar, i va adquirir la senyoria útil de diverses terres a la prominent família de Miquel, de la Bisbal. A la revisió d'armes del sometent de l'any 1438, aquest Bonanat Maruny figurava amb espasa, cervellera, ballesta i cuirassa⁴, i va assistir al consell general de la Bisbal del 1454, en qualitat de jurat. Bonanat féu testament el 1463, i designà hereu el seu fill Pau.

Poc després de la Sentència Arbitral de Guadalupe de 21 d'abril de 1486 (document cabdal per a la pagesia catalana, en tant que fixa les bases de resolució del conflicte remença), aprofitant circumstàncies favorables, el 1488 en Pau Maruny va comprar les propietats del mas Figueres, situat a Sant Pol, com més endavant detallarem. De fet, el que va comprar foren les terres del mas, la casa era ja inhabitable. Ens trobem aquí, doncs, amb un dels processos que la Sentència de Guadalupe va afavorir: la consolidació i engrandiment patrimonial, a partir de l'adquisició o incorporació de masos rònecs, que eren aquells que havien estat abandonats com a conseqüència de la crisi baixmedieval (pesta negra, refeudalització,...). Començaven a bufar vents favorables per a la pagesia de mas, venien temps de creixement, però calia restar sempre amatent i defensar els propis interessos. Els petits conflictes entre pagesos sempre van ser presents, com ens il·lustra, a tall d'exemple, aquella sentència del 1506 dictada pels àrbitres Pere Pellicer i Pere Cellers, nomenats pel batlle del castell de la Bisbal, Julià Comas (del Brugar), que fa referència a la disputa per un dret de pas, a l'època del batre, a la plaça de Sant Pol, entre

³ Els noms dels masos de Sant Pol han romàs, inalterables, al llarg dels segles.

⁴ Dec aquestes dades a l'amabilitat d'en Jordi Frigola i Arpa.

Mas Cals, Sta. Coloma de Fitor.

Pau Maruny i Pere Camps, veí seu⁵.

Fill i hereu de Pau va ser Jaume Maruny, a qui trobem capbrevant els masos Maruny i Figueras a favor del bisbe de Girona, Guillem de Boïl, el 1511⁶.

Mort en Jaume, va governar el mas el seu fill Miquel Maruny i Hospital, fet hereu el 1528, pagès que va testar el 1560, i va encarregar un trentenari de misses

(vulgarment, de Sant Amador), a celebrar a Sant Pol pel prevere o preveres que semblés als marmessors, a més d'un novenal.

El fill hereu d'en Jaume va ser en Joan Maruny, el qual capbrevà els anys 1564 i 1565 a favor del magnífic senyor Rafel Çatorra, ciutadà de Girona, successor de Francesc Miquel⁷. Poc després, el 1567⁸ es procedí a la divisió en dues parts de la universitat de la Bisbal, que passaria a estar constituïda per una part vilatana i per una part forana. En Joan Maruny va ser un dels representants per la part forana, cosa que ens indica que els Maruny assoliren un pes en el seu àmbit social. Sabem que el 1571 en Joan era encara viu, però absent del Principat, ja que aquest any el seu fill, també de nom Joan (representat pel tutor Miquel Pericay, àlies Ramis, de Sant Pol, assignat pel jutge ordinari de la Bisbal, a causa de la minoria d'edat) talment ho féu constar al capbreu a favor del bisbe Carles⁹. Bàsicament, tant les finques que es detallen a aquest capbreu com les que van capbrevar el seu pare Joan i el seu besavi Jaume, són les mateixes que s'enregistren al capítol posterior, dedicat a l'economia del mas.

A la genealogia adjunta (vegeu annex III) observem que encara hi hagué un tercer Joan Maruny consecutiu, també hereu, fill de l'anterior. El 1614, en temps dels grans perills ocasionats per les bandositats, va

⁵ Fons patrimonial família Maruny, pergami de 1506. El salari dels àrbitres fou d'un parell de perdius.

⁶ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 1655, 12-XI-1511.

⁷ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 1581, 9-XII-1564 i 19-VIII-1565.

⁸ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 1847, transcripció del 5-V-1567.

⁹ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 1656, 8-XI-1571.

ser assaltat i va rebre una estocada o punyalada, com assenyala al seu testament¹⁰. En morir, poc després, va deixar quatre fills petits, de nom Antoni, Miquel, Jaume i Àngela.

Antoni, el fill gran, va ser l'hereu. Va sofrir un plet a la cúria del bisbe, perquè els seus tutors no varen complir el pagament dels drets de sepultura i les misses novenals i de cap d'any, establertes a les deixes testamentàries del seu pare Joan a favor de la comunitat de preveres de Santa Maria de la Bisbal, disputa que va arbitrar el 1617 el vicari general de la diòcesi, Josep Guallar, i que va ser resolta a favor dels capellans. Els preveres van demanar a la cúria del Bisbe cobrar el deute, endarrerit un any, consistent en una mitgera de forment, dues lliures i dinou sous. Els tutors (Jaume Matheu i Bernat Mascort, notari de la Bisbal) recusaren pagar els diners. La cúria eclesiàstica condemnà els tutors a restituir i pagar els drets deguts. Al plet es detallen els preveres que formaven part de la Comunitat: Jaume Salamó, capellà major; Jaume Amatller –curiosament un dels marmessors d'en Joan Maruny–; Baldiri Bofill; Antoni Poch; Bernat Ramon; Paulí Pagès; Bernat Fina; Joan Badia; Joan Puig, i Joan Carbó¹¹.

Antoni, el primogènit i pare del protagonista del nostre estudi, es va casar el 1621 amb Maria Cals, i atorgà capítols matrimonials a Sant Pol. Maria, que va rebre un dot de cent vint lliures¹², era filla del quòndam Damià Cals, propietari de l'imponent mas d'igual nom, de Fitor, i de Caterina.

INFANTESA I JOVENTUT

En Pere Maruny i Cals era fill, com acaben d'assenyalar, d'Antoni i Maria, i va néixer a Sant Pol, entre 1622 i 1625 (la desaparició dels llibres sacramentals de la parròquia de Sant Pol ens impedeix precisar amb més exactitud les dates). Coneixem la morfologia i contingut del mas Maruny entorn aquest primer quart del s. XVII perquè, com era habitual, en morir el seu avi Joan (1614) i el seu pare Antoni (1643) s'havien pres els corresponents inventaris del mas¹³. El detall de les descripcions d'aquests inventaris notariais ens permet saber la distribució que llavors

¹⁰ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 330, 17-III-1614.

¹¹ Arxiu Diocesà de Girona, processos moderns, núm. 5301.

¹² Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 340, 12-IX-1621. Posteriorment fan definició, i és testimoni el noble Francesc de Cruïlles i Rajadell, donzell de Peratallada.

¹³ Vegeu annex I.

tenia el mas, i té avui encara, i ens dóna notícia de l'existència de molts estris, avui completament en desús i pràcticament desconeguts per a la majoria de nosaltres, com el norri –trull o pedra per moldre oli– i els cofins –mena de senalles planeres d'espart que servien per premsar la pasta d'oliva–, així com de tot un seguit de mots tan comunament emprats antigament a l'Empordà com ara llastimosament ignorats i perduts: denijar, llubins, esponeres, ...

Amb prop de vint anys d'edat en Pere Maruny es trobà en una situació certament difícil: eren temps de guerra, el seu pare va morir (1643) i ell, com a hereu, comptant sols amb l'ajuda de la mare, quedà a càrrec del mas, de les terres i dels seus set germans (Pau, Antoni, Domingo, Coloma, Maria, Àngela i Caterina). La documentació ens indica que Pere mantingué sempre una relació de particular estima i confiança amb el seu germà Domingo, dit *de la Serra*, possiblement l'iniciador de la nissaga de can Marunyet de Sant Pol, davant el pou de glaç. En Pere el designà marmessor testamentari el 1703¹⁴, encara que en Domingo li premorí el 1705.

ELS MATRIMONIS

Encara en temps de guerra, Pere Maruny es va casar per primera vegada, el 1646, amb Marianna Miquel. Es signaren els capítols matrimonials a Sant Pol¹⁵. Calia assegurar la pervivència familiar en moments de gran inestabilitat i dificultats, i també convenia una mestressa jove, amb força per menar les feixugues i constants feines del mas, habitualment reservades a les doncs. Marianna era filla de Jaume Miquel, de Romanya de la Selva, ja mort en el moment de casar-se la seva filla, i de Caterina; i fou dotada amb 200 lliures, dues caixes d'arbre blanc i els inefables vestits i joiells personals d'ella¹⁶. Ens consta que Pere i Marianna van tenir dos fills: Pere i Mariàngela.

És ben sabut que la mortalitat perinatal era molt considerable a l'època, molts nadons i llurs mares morien en el part, o poc després, a causa de la gran manca de condicions higièniques i sanitàries, i de l'absència de remeis efectius contra les infeccions. Ignorem encara la causa i la data precisa de la mort de Marianna, però el cert és que en Pere va decidir

¹⁴ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 763, 19-VIII-1703. Vegeu la transcripció a l'annex II.

¹⁵ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 1646, 6-VII-1646.

¹⁶ És ben interessant analitzar l'evolució dels dots rebuts pels hereus Maruny al llarg dels 3 segles (1550-1850) que abraça el quadre genealògic (annex III). Permet constatar la millora social de la família i, no gensmenys, l'elevada inflació.

contraure segones núpcies el 1659 (l'any en què la Pau dels Pirineus posava punt i final a la Guerra dels Segadors). Es maridava ara amb Margarida Casas, obtinguda la dispensa eclesiàstica de proclama matrimonial¹⁷. Margarida era filla d'Antic Casas, quòndam pagès de Calonge, i de Caterina. Aquesta segona muller de Pere Maruny també va morir jove, va aportar a la família dues noies més: Maria i Caterina.

En Pere decidí casar-se per tercer cop, no sabem l'any, aquesta vegada amb Elisabet Codina i Ramon, mare de la seva nora Margarida Oller i Codina, que era muller del seu primogènit i hereu, Pere Maruny i Miquel (vegeu, per tal de facilitar la comprensió, el quadre genealògic a l'annex III). Per a tots dos es tractava de terceres núpcies (Elisabet era vídua de Pere Oller, pagès de Torrent, i de Pere Ponsatí, pagès de la Pera), cosa que il·lustra ben clarament sobre la importància del matrimoni, tant com a sacrament com a instrument social i econòmic cabdal del règim pairal català. Els fills i filles es "*col·locaven*" (el verb, que és el que literalment usaven a l'època, no podia ser més encertat) en matrimoni, i els casaments, un cop negociats per les famílies, es concertaven mitjançant llargs, complexos i detallats contractes, signats davant notari (els capítols matrimonials). És clar que l'estratègia era, recurrentment, rebre un bon dot i engrandir el patrimoni familiar, per damunt de qualsevol aspecte afectiu. Els pares de les noies s'endeutaven fortament per tal de pagar els dots, ja que, amb un bon matrimoni, les famílies anaven pujant dins l'entramat social. Però eren temps durs i pragmàtics, i als vidus no els convenia afeblir el patrimoni amb el pagament de dots, per això els matrimonis dobles eren un recurs efectiu que permetia que "tot quedés a casa". Les dones pageses vídues, a més, també tenien raons de conveniència per tornar-se a casar, com eren la por a la soledat, la manca de recursos o, fins i tot, les difícils relacions amb la nora, nova mestressa¹⁸.

Hem exposat ja que el fill i hereu d'en Pere fou en Pere Maruny i Miquel. Aquest va esposar, cap el 1675, Margarida Oller i Codina, filla de Pere Oller i Bahí, cabaler del mas Oller de Torrent, i d'Elisabet Codina i Ramon, nascuda el 1632 al mas Codina, al veïnat de Santa Margarida de Palafrugell, futura esposa de Pere Maruny pare i, per tant, madrastra de Pere Maruny fill. Dit més planerament, fill de vidu es casa amb filla de

¹⁷ Arxiu Diocesà de Girona, dispensa de proclama matrimonial, 19-II-1659. No queda clara la causa de la dispensa, possiblement fou per evitar les amonestacions parroquials.

¹⁸ El testament d'en Pere Maruny i Cals s'anticipa a solucionar possibles discòrdies familiars (o, potser, ja hi eren), quan parla de la seva jove Margarida, i obligan el nou hereu, Domingo, a mantenir-la, això sí, a la *casa petita*, definint molt minuciosament els aliments que ella hauria de rebre fins que morís, sempre que no tornés a casar-se. (vegeu annexos II i III).

vídua, i al mateix temps, la parella de vidus es casen entre sí. Heus ací el matrimoni doble: tot queda ben lligat i relligat en funció d'una aclaparadora lògica patrimonial.

Proseguint el seu rosari de desgràcies, Pere Maruny i Cals va haver d'assistir encara a la mort de la seva tercera esposa, Elisabet, probablement el 1708, any en què ens consta que Pere pagà al rector de Sant Pol, en concepte d'època dels serveis funeraris¹⁹ la respectable suma de 25 lliures i 7 diners, en un rebut força ben detallat, on destaquen els pagaments per l'assistència del rector i quatre capellans als oficis mortuoris, i per complir una deixa per celebrar 25 misses baixes.

LA DESCÈNDENCIA

Com és sabut, el règim de transmissió patrimonial al camp català era basat en la continuïtat de les nissagues a través de la figura de l'hereu únic, així doncs, de ben segur que fou motiu de gran alegria familiar la vinguda de Pere Maruny i Miquel, el nou hereu, nat vers el 1654, el qual es va casar, cap el 1675, amb Margarida Oller i Codina, de Torrent, ja esmentada. Aquest Pere mai arribà a governar el mas, ja que premorí al seu pare, entre 1691 i 1703. Un nou cop dur per al nostre protagonista, segurament el pitjor per a un pare vell, que ja delegava quasi tota la feina en l'hereu, com palesen les diverses escriptures que varen ser signades per pare i fill.

Pere i Margarida Oller van tenir tres fills: Margarida, Domingo (nou hercu) i Pere, els quals van haver de ser criats per l'avi Pere en mancar el pare. Novament tenim al davant la cruesa de la vida dels nostres avant-passats.

Els altres fills del nostre personatge central foren Mariàngela Maruny i Miquel, casada amb Francesc Romaguera²⁰, pagès de Casavells; Maria Maruny i Casas, casada amb Miquel Janoher²¹, pagès de Castell d'Empordà, i Caterina Maruny i Casas, esposada amb Bernat Tassis, de la Pera. Veiem que, a l'hora de situar els fills, s'estudiaven i mantenien estratègies matrimonials amb altres famílies pageses dels rodals.

Resumint, observem que, al llarg dels anys, en Pere va tenir cura de la seva mare, dels set germans, des tres dones, dels quatre fills i, al menys, dels tres néts orfes. Havia de tenir bona fusta. I cal pensar que el seu no devia pas ser un cas excepcional.

¹⁹ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 768, XI-1708.

²⁰ Arxiu Diocesà de Girona, dispenses de proclames matrimonials, 3-VI-1673.

²¹ Miquel Janoher fou un home assenyat que es guanyà la confiança del sogre, qui el feu marmessor al seu testament de 1703, vegeu l'annex II.

Als darrers anys de la seva vida, ja molt gran, en Pere es veié acompanyat del seu nét i hereu Domingo Maruny i Oller, i encara va tenir la darrera alegria de veure el casament d'aquest a Sant Pol, amb Teresa Pagès i Pujades, de Parlavà, el 17 de març de 1709²². Pocs mesos després Pere Maruny i Cals va morir. Quedaven enrere més de vuitanta anys d'esforç permanent per transmetre millorat a les generacions futures allò que ell havia rebut dels seus passats.

Volem considerar en Pere Maruny, i la resta de pagesos empordanesos, quelcom més que un nom més dins els quadres genealògics, la seva vida ens aporta una història particular, lligada a un paisatge, a una terra i a una família, la qual cosa ens ajuda, modestament, a entendre millor els orígens.

L'ECONOMIA DEL MAS

L'economia catalana patí les greus conseqüències negatives de la Guerra dels Segadors, i s'inicià després un període de creixement estable que afavorí els interessos dels pagesos gironins. La bonança s'estroncaria, però, en esclatar la Guerra de Successió. És en aquest context on en Pere visqué la seva maduresa.

La realitat social catalana manava que la immensa majoria d'actes amb transcendència econòmica fossin escriturats. Els notaris donaren fe pública al llarg dels segles i, ara, els milers de volums de protocols conservats ens ajuden a reconstruir i estudiar el passat, i fornir-nos un patrimoni històric colossal. Pobres i rics anaven a cal notari a enregistrar compravendes, préstecs, capítols matrimonials, àpoques, testaments, inventaris, ... actes que, en la majoria dels casos, tenien notables implicacions monetàries.

En aquest context, Pere Maruny i Cals freqüentà les notaries. Ja molt jove i sense pare, hagué de lluir censals i pagar pensions, prengué terres en arrendament, vengué una finca per tal de lluir un censal a favor del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, féu procures, comprà unes vinyes, etc.

Pel que fa als ingressos de la unitat familiar, provenien, fonamentalment, de les vendes dels diversos productes de l'explotació agrària del patrimoni. Els diversos capbreus que hem localitzat ens permeten

²² Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 768, 3-III-1709. Atorgà capítols matrimonials amb Teresa Pagès i Pujades, de Parlavà, dot matrimonial de 100 lliures més una causa pia de 250 lliures fundada pel reverend Salvi Molla, capellà de Sta. Eugènia de Vilatorrada, *comtat de la vila de Palamós*, parent d'ella.

Mas Maruny, Sant Pol de la Bisbal.

conèixer força detalls de les finques del mas Maruny²³. El 1705, pocs anys abans de la mort del nostre protagonista, el patrimoni es dividia en diverses propietats:

1. Senyories directes del bisbe de Girona:

a) mas Maruny a Sant Pol, amb 7 finques²⁴: conreables, boscoses, avellaners i hort, total de 35 vessanes. Li pertanyien per herència.

b) mas Figueres, a Sant Pol, amb 5 finques²⁵ i 96 vessanes de conreu, de bosc i avellaners. N'era propietari per herència, ja hem vist que fou comprat pel seu avantpassat Pau Maruny el 1488.

c) dues finques adquirides per en Pere: una peça de bosc i avellaners²⁶ comprada el 1672, per execució de la cúria, i l'altra el 1704 per compra d'una vinya²⁷, total 29 vessanes, a Sant Pol.

²³ Vegeu més endavant l'epígraf "capbreus".

²⁴ Les set finques eren: el mas Maruny, la Roca, la Sala, la Segua, Segalàs, les Fosses i un hort.

²⁵ Aquestes cinc finques eren: el mas Figueres, la Riurola, Xartell, la Sala i les Fosses (aquestes dues darreres devien formar un conjunt amb les d'igual nom de l'anterior nota)

²⁶ De nom Vallell.

²⁷ De nom Canapuig o Camp del forn, *vero* "la Figuera Saliana" i, en part, les Soques.

2. *Senyoria directa del prior de Sant Miquel de Cruïlles*: dues vessanes²⁸, possiblement a Sant Pol.

3. *Senyoria directa de Maria Isabel de Guitart i de Ferrer, vídua de l'il·lustre Pere Genís de Guitart i Millàs*. Posseeix 7 propietats útils²⁹, a la Bisbal i Sant Pol, que sumen un total de 27 vessanes, i inclouen un pati, terres de conreu, boscoses i vinyes. Li corresponien per herència.

4. *Senyoria directa del rector de Sant Pol*. Ja hem exposat que, el 1388, el seu antecessor Guillem Maruny comprà a Bernat Boneta un camp de terra, a Sant Pol³⁰.

L'esquema que acabem de presentar vol il·lustrar la complexitat i multiplicitat de les relacions jurídiques i econòmiques en aquell sistema de "propietat imperfecta" que era l'emfiteusi, figura jurídica essencial per comprendre la història de la pagesia catalana.

Desconeixem les propietats enfranquides d'en Pere, si és que les tenia.

Quant al capítol de despeses, encara resulta més laboriós de resseguir. En Pere Maruny i Cals pagava tasca per totes les senyories directes del bisbe, a més d'uns censos, ja totalment simbòlics el 1705, sens valor real, fruit de l'elevada inflació acumulada al llarg dels segles. Al capbreu del bisbe que en Pere signà aquell any, es documenta que el mas Maruny formava part dels 48 masos de la Bisbal que havien de fer prestacions especials al bisbe: mitges obres, mitges tragines i mitges guaites, particularment al castell de la Bisbal³¹.

Pel que fa a les senyories directes dels Millàs, successors de la notable família de Miquel, sembla que en Pere afrontava càrregues petites, ja que al capbreu corresponent, també de 1705, es fa palès que el seu avantpassat Bonanat Maruny va negociar el 1441 el canvi de les tasques de les propietats per quantitats fixes en diners, amb la qual cosa, per efecte de la inflació, els pagaments van esdevenir molt modestos: un total de 12 diners per any, que representava un estalvi considerable.

A part de les tasques, les despeses més rellevants del pagesos anaven lligades al pagament de les legítimes i els dots dels fills, a atendre les pensions dels censals i, quan hi havia calaix, a lluir-los. L'endeuta-

²⁸ De nom les Comes, òlim Camp dels Suros.

²⁹ Les set finques eren: un pati o corral, el camp de l'Era, sa Tria, les Tines, la Cendera de na Puig o camp Frigola, una vinya i sis ceions.

³⁰ Arxiu Diocesà de Girona, llevador de Sant Pol. El camp duia el nom de Coma Nova.

³¹ Queda per estudiar la gènesi de dites prestacions especials que gravaren aquests 48 masos bisbalencs.

ment via censals per pagar dots era força habitual i va fer perdre moltes senyories útils als pagesos gironins, primerament a carta de gràcia i, finalment, en venda perfecta. El censal es retribuïa al 5% fins 1750, quan es reduí al 3%.

En Pere Maruny i Cals va tenir relativament pocs fills que arribessin a edat adulta: només quatre, hereu inclòs. Però hem de tenir present que va pagar les legítimes i els dots dels seus germans, els dots de tres filles i, al menys, el dot d'una néta, Margarida, òrfena de pare. L'estudi de les escriptures mostra que en Pere creà i lluí diversos censals durant la seva vida.

Evidentment, amb els saldos favorables de caixa, havia també d'atendre la despesa corrent de la unitat familiar, adquirir roba i menjar, a més de pagar els serveis dels metges, manescals, ferrers i altres oficis, sense oblidar atendre talles, impostos i la resta de càrregues establertes pels governants, mai negligibles.

Pere, tanmateix, tingué cura d'affers municipals i formà part del Consell General de la universitat forana de la Bisbal³². Aquest Consell es repetí (ara dit d'homes singulars), amb l'assistència de Pere l'onze de juliol de 1688. Ja hem dit abans que la universitat bisbalenca s'havia dividit el 1567 en dues parts: la vilatana i la forana (o dels pagesos).

En assumptes religiosos, lligats però a l'economia, trobem que, als llibres d'obres de Sant Pol, Pere figura com a baciner el 1664, i els Maruny segueixen com obrers fins a la fi del llibre, alternant-se amb altres pagesos de Sant Pol³³. Atès que el poble era petit, l'habitual fou que una persona acumulés diversos càrrecs alhora o que anés rotant d'una responsabilitat a l'altra, així, trobem que el 1672 Pere era conseller i administrador de la capella de Sta. Llúcia de la Ganga, prop de Sant Pol³⁴.

ELS CAPBREUS

Els capbreus són una font ben coneguda i abastament explotada pels historiadors. Tanmateix, per a l'investigador que ressegueix una història familiar també és summament interessant poder esbrinar qui cren els senyors feudals dels seus avantpassats, pel la qual cosa l'estudi dels capbreus resulta una eina molt enriquidora, que aporta llum i permet trenar moltes genealogies, i les nodreix de contingut. Hem fet ja referència a diversos capbreus dels antecessors d'en Pere, qui també en signà dos,

³² Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 625, 1-I-1688.

³³ Arxiu Diocesà de Girona, llibre d'obres, Sant Pol de la Bisbal

³⁴ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 618, 24-XI-1672.

el 1705. Llavors ja regnava Felip V, i els senyors directes estaven molt amoïnats amb les fortes turbulències polítiques, i volien deixar constància escrita de les seves propietats i els seus drets, tot afegint maldecaps als pagesos, ja prou sacsejats amb les noves exaccions reials.

El primer capbreu reconeix com a senyor directe el bisbe de Girona³⁵. Descriu amb detall les finques, amb noms, llocs, afrontacions, ús, vessanes i drets senyorials a què tenia dret. Pere manifestà que no tenia cap altra servitud ni mal ús, i que romandria al terme del bisbe, si no es redimia per la quantitat taxada a la sentència arbitral del bisbe Guillem de Boïl.

El segon reconeix com a senyor directe Maria Isabel de Guitart i de Ferrer, vídua de l'il·lustre Pere Genís de Guitart i Millàs³⁶. També detalla les finques i, com s'ha dit, fa palès que el seu avantpassat Bonanat Maruny va pactar en escriptura que bescanviava les tasques per pagaments fixos. A tall d'exemple: *«Peça de terra a St. Pol, dita Camp de la herà, de 20 vessanes, part cultiu i part bosc, els meus antecessors pagaven tasca i esplets, i per la festa de Nadal cens de tres sous, però en realitat, per la compra de dit lloc, no pago més que sis diners»*. Era evident que els nostres avis aprofitaven les debilitats senyorials.

EL MAS

El mas Maruny es situa dins el nucli del petit poble de Sant Pol, prop de l'església. Fins el govern d'en Pere, el mas tenia l'entrada, celler, cuina, estable, una sala i tres cambres: una gran, una "fosca" i una altra "de la cuina", com detallem a l'annex posterior. Aquesta distribució és encara avui perfectament definida. El seu testament ens fa saber que al mas també hi havia la "casa petita", que era habitable.

En Pere féu, almenys, dues aportacions constructives posteriors:

- reformà i engrandí la planta alta, amb la clàssica implantació catalana de diverses alcoves que envolten la sala central, on veiem una llinda gravada amb la inscripció "IHS 1669".

- tancà l'era. El petit mur de pedra que envolta l'era duu gravat l'any 1687.

Les dates en què es realitzaren aquestes obres de millora s'inscriuen plenament en el període de creixement i estabilitat econòmica que es conegué poc després de la Pau dels Pirineus i que s'estronejaria momentàniament a causa de la Guerra Borbònica.

³⁵ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, Monells, núm. 280, 23-VIII-1705, pàg. 135 de la segona part.

³⁶ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 711, 23-VIII-1705

LA FI

Amb més de 80 anys d'edat, havent perdut el fill hereu i dues dones, Pere Maruny i Cals testà³⁷, en plena crisi de successió de la corona espanyola. Encara va viure uns anys i va poder assistir, el 1709, al casament del seu nét i nou hereu Domingo Maruny i Oller amb Teresa Pagès i Pujades, donzella de Parlavà, neboda del rector de Sant Pol, mossèn Miquel Pujades, el qual probablement va propiciar l'enllaç. Teresa era filla de Joan Pagès, negociant i traginer, i és l'únic cas que coneixem de matrimoni entre un hereu Maruny i una noia d'origen no pagès, fins entrat el segle XX.

En Domingo passà el maig de 1710³⁸ a pagar el compte final de l'avi a cal notari. A en Pere Maruny poc li faltà per conèixer el nou proper hereu Miquel Maruny i Pagès, besnét seu, nat el 1711. Tampoc tindria mai coneixement de la caiguda de Girona a mans borbòniques i la desfeta posterior.

CONCLUSIÓ

Tot i que per raó d'investigació familiar hem personalitzat el nostre estudi en la figura del nostre avantpassat Pere Maruny i Cals, pensem que molts fets de la seva vida reflecteixen, en bona mesura, moltes de les situacions que van afrontar els pagesos empordanesos coetanis. Els arxius gironins custodien un importantíssim volum de documentació que ens permet refer milers de microhistòries familiars. Foren vides intenses, plenes d'alegries i de penes, algunes certament impactants. El pagès, amo d'una petita o mitjana propietat, portava una vida dura, amb feina continuada, sense repòs, obligat a treballar de valent per treure sempre el màxim rendiment al patrimoni i traspassar-ho engrandit al següent hereu, i així repetidament. En el seu camí, els nostres esforçats avantpassats van haver de superar infinitat d'entrebancs: la mort inesperada d'algun fill o de la muller, l'esclat d'una guerra, les maltempsades, les malalties, els plets judicials, les obligacions econòmiques (ja sigui en forma d'impostos, de drets senyoriais, de pagament de les pensions dels censals i les corresponents i desitjades cancel·lacions, o de pagament d'obligacions familiars: legítimes i dots) i tot un llarg etcètera de penalitats. Els pagesos van haver-se d'adaptar, necessàriament, a les canviants condicions

³⁷ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 763, 19-VIII-1703

³⁸ Arxiu Històric de Girona, fons notarial, la Bisbal, núm. 769, 3-V-1710

de cada època, i van fer que el sistema pairal hagi pervingut durant molts segles, fins fa uns quants decennis. Per a ells, des d'aquí, tot el nostre reconeixement i admiració.

BIBLIOGRAFIA

- CONGOST i COLOMER, Rosa (1990): *Els propietaris i els altres*. Eumo Editorial, Vic.
- CONGOST i COLOMER, Rosa, i TO i FIGUERAS, Lluís, curadors (1999): *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*. Biblioteca Abat Oliva, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- FRIGOLA i ARPA, Jordi (2003): *La Bisbal. Quaderns de la Revista de Girona*, sèrie monografies locals, núm. 109.
- LLUCH i BRAMON, Rosa (2005): *Els remences, la senyoria de l'almoïna de Girona als segles XIV i XV*. Associació d'Història Rural de les comarques gironines, Centre de recerca d'història rural de la Universitat de Girona.
- MALLORQUÍ i GARCIA, Elvis (2000): *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana. Estudi i edició dels documents (1035-1300)*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament.
- MARUNY i CURTO, Lluís i MARUNY i GISPERT, Jaume: "Els Maruny". *Gavarres* núm 8, tardor-hivern 2005, p.104-105.
- TO i FIGUERAS, Lluís (1997): *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental, (segles X-XII)*. Biblioteca Abat Oliva, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.

AGRAÏMENTS

Per portar a terme les meves investigacions he rebut el suport, sempre amable i eficient, de tot el personal dels arxius gironins consultats, molt particularment l'Arxiu Històric de Girona, l'Arxiu Comarcal del Baix Empordà i l'Arxiu Diocesà de Girona, així com dels companys del Gredeg (Grup de Recerca Demogràfica i Genealògica), i de la família Ullastres. Les generoses i pacients aportacions d'en Salvador Vega i d'en Lluís Maruny han estat impagables per dur a bon terme aquest article, i l'autor els ho agraeix a tots ells, amb afecte.

ANNEX I

Inventari del Mas Maruny

(ADG, processos moderns, núm. 5301, de 24-I-1616, inventari que prenen Bernat Mascort i Jaume Mateu, tutors d'Antoni Maruny, davant el notari de la Bisbal Antoni Font)

(...) Primo, a l'entrada de la casa de dit quòndam Joan Maruny un truy de pedra; ítem, una bóta tina de tinensa de sis bótas, poc més o mancho, dolenta; ítem un costaler usat dins lo qual hi ha una quartera de sal; ítem un bast de burro amb sos arreus, dolent; ítem una altra bóta tina, dolenta, de tinensa de quatre bótas; ítem una scala de fusta ab deu scalons, llevadissa; ítem una xanca; ítem una forca giradora; ítem un banchot, dolent; ítem un covanot de canya, mijanser; ítem una cistella de canyas, dolenta; ítem un mijà de ferro; ítem un dantal ab orellons, dolent; ítem unas gaffas de ferro per cavar fems, bonas; ítem una pala de ferro, ab son mànech de fusta; ítem un altre dental amb orellons, dolent; ítem un magall de denijar avellanas ab son mànech de fusta; ítem una fals, dolenta; ítem una axada aguda, sens mànech.

En lo seller, primo, un tràmech xich y usat; ítem un jou de bous ab cufins; ítem un embut gran de fusta; ítem un carretell de tinensa de dos bótes i mija, poc mes o mancho, de vi claret; ítem una pastera de fusta, dolenta; ítem una gerra de terra cul agut, de tinensa de una bóta; ítem un axadò xich; ítem tres forques giradores y dos verteres; ítem una axada aguda de ferro, ab son mànech de fusta, dolenta y trencada; ítem un costaler ab una cortera de garballaduras de blat; ítem duas senallas plenas de olivas, per fer oli; ítem una cistella plena de olivas; ítem altra aixada aguda de ferro, ab son mànech de fusta, dolenta; ítem una forca de ferro, ab son mànech de fusta, bona; ítem un altre mijà usat.

A la cuyna, primo, una destral de ferro, ab son mànech de fusta, mijansera; ítem una pastera, dolenta, amb dos sadassos, lo hu bo i l'altre dolent; ítem un passador per passar farina; ítem una cassa de aram, dolenta; ítem una banastre ab tres capdells de fil, ítem un norri ab sa perxa, usat; ítem un cabàs de palma, dolent; ítem un morter de pedra, ab sa mà de fusta; ítem una parola de aram, ab sa nansa de ferro, usada; ítem un perol, ab sa nansa de ferro, usat; ítem dos paellas de aram, una xicha i l'altre mijansera, dolentas; ítem un ast de ferro; ítem un cossi de obra de terra, parcdat; ítem un escorn de fusta, dolent; ítem una caxa llarga dolenta de una cortera de farina, poch mes o mancho; ítem una sort de plats, escudellas i ollas; ítem un costaler bo; ítem dos estovalles usades, cordelladas i esquinçadas; ítem cinc llansolets per embolicar criaturas; ítem un borrasso; ítem set rams de borres, filades; ítem un llumaner, dolent.

A l'establa, primo, dos braus de tres anys, de pel sandrinós lo hu, i l'altre vermell; ítem un bou gros, de edat de sis anys poch mes o mancho, de pel blanquinós; ítem una vaca de nou anys poch mes o mancho, de pel blanquinós o vermell; ítem una burra de pel sandrosench, de edat de nou anys, poch mes o mancho; ítem un burriot, de un any; ítem una albarda; ítem deu ovellas i sinch borrechs; ítem dos porcells, nodrissos; ítem una porca, que stà anys que ja és stricada en trenta sis reals; ítem una truja; ítem dos porcellons, de vàlua de deu reals cada hu; ítem una fanga, bona.

A la sala, primo, una taula llarga, ab tres capitells llargs i dos banchs, dolents; ítem un padrer de cuyro; ítem un arer dolent, squinsat; ítem un coffre gran, pintat, ab pany, sens clau, dins lo qual y ha lo següent: primo, una gonella negra, usada; ítem unas stovallas cordelladas, usadas; ítem una capsa pintada, sens cubertor; ítem una sort de padisseria; ítem unas stovallas cordelladas, dolentas, ítem dos llansols de dos teles, dolents; ítem una ballesta, amb ses gaffes; ítem quatre ruschs, dos de grans y dos de petits; ítem un canat, gran; ítem altre canat, mijenser. Dins los quals canats y ruschs hi ha dins de ells, de una part, vuyt corteras de mestall vell i deu corteras de mestall, i en hu de dits ruschs sinch quarteras de mestall lleix, i en hu de dits ruschs una cortera i mija de llubins, stimat per Joan Prats y Antoni Matas, àlies Lluch, pagesos del lloch de Sant Pol; ítem algunes sinch lliuras de fil filat amb rams, poch mes o mancho.

A la cambra gran, primo un llit de Campràs, ab màrfega i travasser i un llansol, tot mijanser; ítem un coffre gran, dins lo qual hi ha lo següent: primo, unas stovallas llargas cordelladas,

mijanseras; ítem unas tovallolas dolentas; ítem un llansol, de dos teles i mija, dolent; ítem unas stovallas cordelladas, novas; ítem un llansol, bo; ítem una stovalla cordellada, usada; ítem 6 torchabochas de fil y cotó, bons; ítem una coixinera, amb xich de guarnits; ítem unas sponeras ab, barras de ret, usadas; ítem una rupilla de burell, nova; ítem unas mànegas de ximallot fals negre, dolentes; ítem un gipó y mànegas de drap de casa, usat; ítem una caxota, sens cubertor; ítem una faus, dolenta; ítem una cortera de melcha; ítem un garbell de borroni, dolent; ítem un rusc; ítem un sombrero de home, dolent; ítem un morter de pedra, xich; ítem un tros de ast, gran; ítem un sperriot (?), usat y sense buyna; ítem una caixa nova, ab son pany y clau, dins la qual y ha lo següent, ítem unas faldillas verdes, bones; ítem altres faldillas verdes, bones; ítem altres faldillas vermelles, arnadas; ítem un cos de contrall negre, gornit de passamans negres; ítem un plech de cartes de pergamins de diverses contrades; ítem un brial de cotonina, usat; ítem un fil de coral, ítem unes mànegas de ximallot fals, de color, bones.

A la cambra foscha, primo, un llit de posts y banchs, ab una màrfega, una flassada dolenta y un sac nou; ítem una caixa de pastar, usada; ítem un banchal o drap de pa, de color de burell, usat; ítem una daya, dolenta.

A la cambra de la cuyna, primo un llit de posts y banchs ab màrfega, dos llansols de dos teles de cotó, lo hu de borres i l'altre de cànem, dos flassadas simples, un bona, altre dolenta, i unas sponeres curtes y stretas, ab uns farcells del mateix drap y un coxí ab sa coxinera; ítem un llumaner, dolent; ítem un altre cuxí, sens coxinera; ítem un rusch; ítem vuyt rams de fil de cànem; ítem un coffre, dins lo qual y ha lo següent, amb son pany i clau, primo, un cove ple de figues seques, ítem un sach, dolent, ple de llana; ítem una gerra xicha, dins la qual y ha un mallal d'oli poch mes o mancho, ítem una caixa vella, sens pany ni clau, dins la qual y ha un derrera de un cos curt, bo; un bancal de diversos colors, usat.

Ítem, al porxo, una carreta, usada; una sort de suro, sens adobar.

Ítem ha confessat Jaume Matheu, altri del tudors de dits pubills, que ha venut un tossino, que ha valgut dos lliures, dos sous i sis diners. Ítem dit Matheu rebé de un altre tossino tres lliures i quinze sous. Ítem ha confessat dit Matheu haver rebut d'en Castelló de Calonge set ducats, mancho un real, per resta d'un bou. Ítem ha confessat haver rebut mossèn Bernat Mascort, altre de dits curadors, un tossino en preu de quatre lliures, deu sous.

Ítem tota la casa situada en lo lloch de Sant Pol, terme de la Bisbal, juntament amb sa hera i clos, amb les affrontacions en ella exposadas.

Ítem totes les terres, honors y possessions tant cultas com incultas, heremades, padrosas, de vinyas, oliveras, avellaners y altres arbres i plantas plantadas, ab las affrontacions i designacions en elles i quiscú de aquelles posadas, les quals en ningú temps ocultar nos podem.

ANNEX II

Testament de Pere Maruny i Cals

(AHG, fons notarial la Bisbal, núm. 763, 19-VIII-1703)

En nom de Nostre Senyor Déu sie, amén.

Jo, Pere Maruny, pagès del lloch de Sant Pol, terme de la vila de la Bisbal, bisbat de Girona, fill legítim y natural de Anthoni Maruny, pagès de dit lloch y de Maria, cònjuges difuncts, estant per la gràcia de Déu en sanitat y ab mon bon enteniment, sana y íntegra memòria y ferma paraula, volent disposar dels béns per nostre Senyor Déu a mi encomenats, fas y ordeno lo present meu testament, contenint en si la ultima y darrera voluntat mia, del qual poso y elegesch manumissors y executors al reverend rector de la isglésia parroquial del dit lloch de Sant Pol, qui ara és y per temps serà, a Domingo Maruny de la Serra, treballador del dit lloch de Sant Pol, germà meu, y a Miquel Janoher, pagès del terme de Castell de Empurdà, gendre meu, als quals tots junts, o a la major part de aquells a solcs, do y conferesch ple y libre poder de exequir y complir lo present meu testament, conforme per mi trobaran baix escrit y per mi ordenat, y altrament los dono tal y

tanta potestat, qual y quanta a semblants manumissors testamentaris se acostuma y pot donar, tant de dret, consuetut, com altrament.

Primerament y antes de totas cosas encomano la mia ànima a son Altíssim Creador, qui aquella de no res ha feta y formada, a imatge y semblansa sua; vull, ordeno y mano que tots los deutes que, lo dia de la mia fi, jo deuré, sien pagats y satisfets, y las injúrias, a restitució de las quals seré tingut y obligat, remesas, breument, simplement y de pla, a coneguda de dits mos manumissors.

Elegesch la sepultura al meu cos fahedora en lo sementiri de la isglésia de Sant Pol, y en lo vas e fossar ahont mos passats han acostumat enterrarse, la qual sepultura, junt ab la cixida, novenal y cap de any, vull y mano me sie feta a thenor de sepultura major, y ab officis de difuncts, y vull y mano que en quiscú de dits officis sien dits y celebrats nocturnos y laudes, y que en quiscú de dits officis y entrevinguen quatre preveres, comprés lo dit senyor rector, volent, ordenant y manant que, en quiscú de dits officis, los dits quatre preveres celebren missa per la mia ànima, dexant per dits effectes, de mos béns, lo que sie necessari, a coneguda de dits mos manumissors.

Ítem vull y man que, seguit mon òbit, per ànima mia me sie dita y celebrada en la dita isglésia de Sant Pol, y per lo dit rector de aquella, una novena de missas baixas, ab oferta de pa, vi y lloç, com se acostuma fer en la isglésia, per lo que deix y llogo, de mos béns, lo necessari, a coneguda de dits mos manumissors.

Ítem vull y man que, seguit dit mon òbit, per dita ma ànima, me sien ditas y celebradas en dita isglésia de dit lloch de Sant Pol, y per lo dit rector de aquella, dotze missas baixas, és a saber, quatre en lo altar de Sant Pau, altres quatre en lo altar de nostra Senyora del Roser, y las restants quatre en lo altar de Sant Anthoni, per charitat y celebració de las quals dotze missas baixas, deix y llogo, de mos béns, sis sous, moneda barcelonesa, per quiscuna de ellas.

Ítem vull y mano, y a mon hereu baix dit obligo que, en cas de discòrdia entre ell y Margarida nora mia, y marc sua, de tal manera que dita ma nora no pugués viurer ab dit mon hereu y fill seu, en eix cas, lo dit mon hereu li tinga de donar habitació en la casa petita, y aixibé li tinga de donar quiscun any, per son sustento, sinch quarteras de blat; quatre bótas de vi claret; un mallal de oli; deu lliures carnisseras de carn de tocino, salada, mitja quartera de llagums; lo qual llegat li fas durant sa vida natural, y estant viuda, casta y sens marit, y lo cognom de Maruny conservant y no altrament, ni en altre manera.

Ítem deix y llogo a quiscú de mos fills y fillas, per dret de institució y llegítima llur, sinch sous, en los quals los instituesch hereters meus particulars. En tots los altres, emperò, béns meus, axí mobles com immobles, presents i esdevenidors, haguts y per haver, encara que privilegiats en qualsevol manera, noms, drets y accions meus y mias, ahont sevulla que sian y a mi me especten y esperar pujan, ara y en lo sdevenidor, en qualsevol part del món, per qualsevol mons títols, causas o rahons, exceptat aquells dels quals dalt tinch disposat, instituesch i hereu meu universal fas a Domingo Maruny, nét meu, fill llegítim y natural de Pere Maruny, quòndam, fill meu, y de dita Margarida, viuda de ell relictia y nora mia, si lo dia de la mia fi viurà, y hereu meu ésser voldrà.

E si lo dit Domingo Maruny, nét meu, lo dia de la mia fi, no viurà, o viurà y hereu meu no serà perquè no voldrà, o no podrà, o serà, més morrà quant que quant sens infants legítims y naturals, de legítim y carnal matrimoni procreats, o ab tals algú dels quals no previndrà a edat de fer testament, en dits casos y quiscú de aquells, substituesch a ell y hereu meu universal fas a Pere Maruny, altre nét meu, fill legítim y natural de dits quòndam Pere Maruny, fill meu, y de dita Margarida, viuda de ell dexada, si lo dia de la mia fi viurà, y hereu meu ésser voldrà.

E si lo dit Pere, nét meu, lo dia de la mia fi no viurà, o viurà y hereu meu no serà, perquè no voldrà o no podrà, o serà més morrà, quant que quant sens infants, axí com del dit Domingo, nét meu, dalt tinch disposat, en dits casos y quiscú de aquells, substituesch a ell y hereu meu universal fas a Margarida Maruny, donzella, néta mia, filla legítima y natural de dits Pere, fill meu, y de Margarida, viuda de ell dexada, si lo dia de la mia fi viurà, y hereu meu ésser voldrà y, si la dita Margarida, néta mia, lo dia de la mia fi no viurà, o viurà y hereu meu no serà, perquè

no voldrà o no podrà, o serà, més morrà, quant que quant sens infants axí y de la manera que del dit Domingo, nét meu, dalt tinch dit y disposat, en dits casos y quiscú de aquells, substituesch a ella y heretera mia universal fas a Mariàngela, filla mia y de Mariàngela Miquel quòndam, primera muller mia lligítima, y muller de Francesch Romaguera, pagès vuy habitant en lo lloch de Casavells, si lo dia de la mia fi viurà, y heretera mia ésser voldrà. E si la dita Mariàngela, filla mia, lo dia de la mia fi no viurà, o viurà y heretera mia no serà, perquè no voldrà o no podrà, o serà, més morrà, quant que quant sens infants, axí com del dit Domingo, nét meu, dalt està dit, en dits casos y quiscú de aquells, substituesch a ella y heretera mia universal fas a Maria, també filla mia y de Margarida Casas, quòndam, segona muller mia legítima y natural, muller de dit Miquel Janoher, pagès vuy habitant en lo terme del dit Castell de Empurdà, si lo dia de la mia fi viurà, y heretera mia ésser voldrà. E si la dita Maria, filla mia, lo dia de la mia fi no viurà, o viurà y heretera mia no serà, perquè no voldrà o no podrà, o serà més morrà, quant que quant sens infants, axí y de la manera que del dit Domingo, nét meu, sobre tinch dit y disposat, en dits casos y quiscú de aquells, substituesch a ella y heretera mia universal fas a Catharina, també filla mia y de dita Margarida, quòndam, segona muller mia legítima y natural, vuy muller de Bernat Tassis, treballador del castell de la Pera, si lo dia de la mia fi viurà, y heretera mia ésser voldrà. E si la dita Catharina, filla mia, lo dia de la mia fi no viurà, o viurà y heretera mia no serà perquè no voldrà o no podrà, o serà, més morrà, quant que quant sens infants, axí com del dit Domingo, nét meu, sobre tinch dit y disposat, en dits casos y quiscú de aquells, substituesch a ella y hereter meu universal fas y instituesch a qui de dret tocarà y spectarà.

Més avant confiant de la fidelitat, legalitat y bondad dels dits Domingo Maruny y Miquel Janoher, germà y gendre respectius meus, aquells anomeno y assigno en tudors y, en son cas y lloch y temps, curadors testamentaris de las personas y bens de dits mos néts, al quals y, als sobrevint de ells asoles, suplico que aquells, en bonas pratigas y costums, instruescan y los bens de ells administren y governen com jo de ells plenament confio, donantlos y concedintlos tal y tant poder y facultat, qual y quant a semblants tudors y son cas, lloch y temps, curadors testamentaris és acostumat donar, tant de dret, consuetut, com altrament.

E aquesta és la mia última y derrera voluntat, la qual lloho y firmo, y la qual vull que vàlega y valer puga per via o dret de testament nuncupatiu. E sinò val, vàlia o valer no podia, per semblant dret, almenys vull que vàlega y valer puga, per via o dret de codicils o de altre espècia de ultima y derrera voluntat mia, que millor valer y tenir podrà, tant de dret, consuetut com altrament. Revocant ab lo present meu testament tots y qualsevols altres testaments, codicils, donacions, per causa de mort y altres espècias de últimas y derreras voluntats mias, per mi fins lo dia present fets y fetas, en poder de qualsevol notaris y altres personas privilegiadas, encara que aquells, o algú de ells, fossen instituhits les lliberes y altrament hi hagués qualsevols paraules rogatòrias, de las quals no'm recordo y, en cas hi fossen, menpenit, volent que lo present meu testament, a tot y qualsevol altres, prevalega.

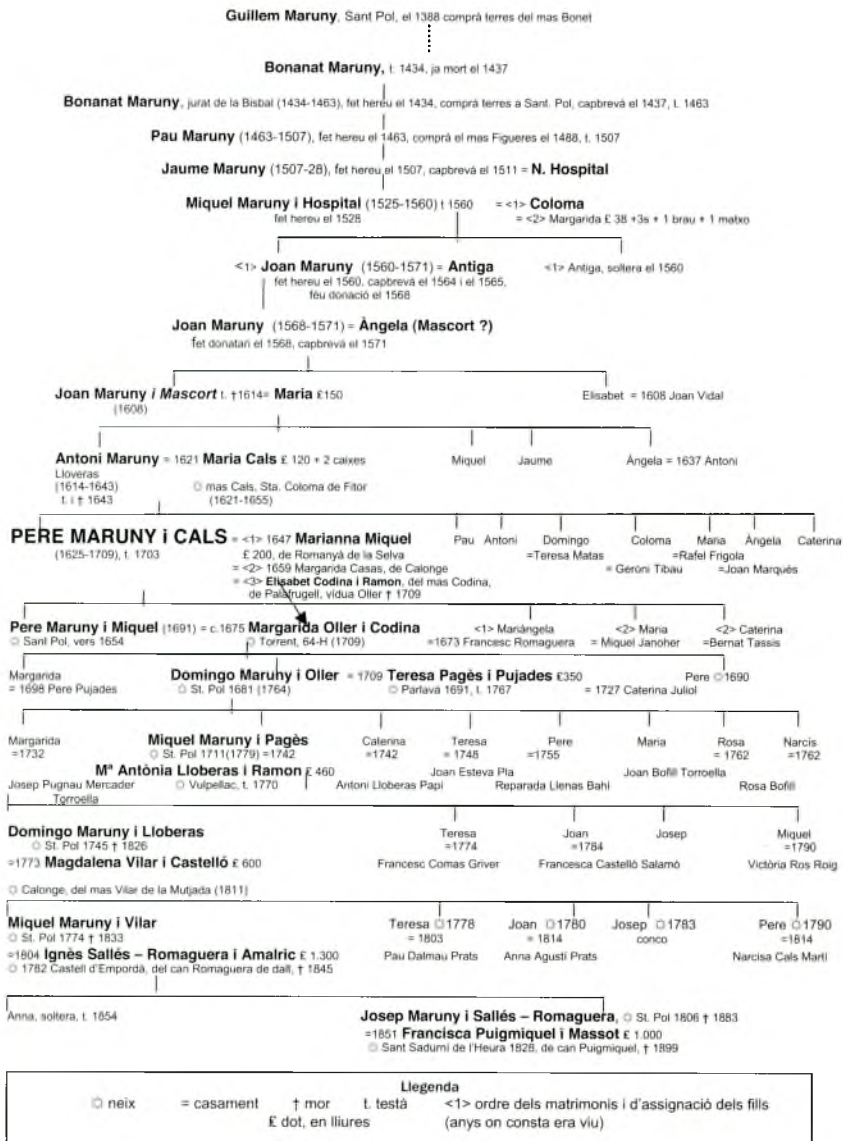
Testes vocati et ore proprio dicti testatoris rogati huius testamenti sunt magnificus Bernardus Estrabau, civis honoratus Barhinonae, invicinatú de las Gorescas, termini villae de Cruilles populatus, Joannes Loberas, Josephus Puignau, agricola, Petrus Gras, Michael Carlas, juvenes agricolae, Franciscus Oliver et Joannes Aynier, laboratore omnes, dicti loci de Sant Pol habitatores.

Actum et per dictum testatorem laudatum et firmatum fuit hoc testamentum intus domum rectoriae ecclesiae parroquialis loci de Sancti Pol, die XVIII Augustis MDCCIII

CRITERIS DE TRANSCRIPCIÓ. Hem desenvolupat totes les abreviatures, hem normalitzat l'ús de majúscules i de minúscules, d'acord les normes actuals, i hem afegit accents i signes de puntuació per facilitar una millor comprensió dels texts. Els punts volats indiquen les aglutinacions que figuren als escrits originals.

ANNEX III

Genealogia de Pere Maruny i Cals

LES RAJOLES DE MITGERIA, UN DOCUMENT CIVIL EN CERÀMICA

JOAN ROSAL I SAGALÉS

RESUM: Anomenem rajoles de mitgeria¹ unes rajoles amb senzilles inscripcions textuais, algunes amb la data, que pregonen, de manera pública i permanent, les condicions de mitgeria de parets situades a les partions entre propietats veïnes. Es troben fixades, de manera ben visible, a les parets a què es refereixen. Es tracta d'una brillant idea, nascuda a mitjan segle XIX, exclusiva de Palafrugell i del seu entorn més immediat. Evita els freqüents problemes entre veïns a l'hora d'interpretar els drets de cadascun, quant a les parets que els separen mútuament. En aquest treball en donarem els fonaments jurídics, les descriurem físicament, les classificarem per tipologies i explicarem el significat legal de cada tipus de text. Acabarem amb l'inventari detallat de totes les que s'han pogut arribar a veure.

PARAULES CLAU: ceràmica, dret civil, mitgeria, ordinacions, rajoles.

1. FONAMENTS DE DRET DE LES RAJOLES DE MITGERIA

Per entendre què són i què representen les rajoles de mitgeria convé que, prèviament, es defineixin alguns conceptes i s'expliqui el marc jurídic d'allò que representa la mitgeria obligatòria, raó d'ésser essencial d'aquestes rajoles.

Primerament, cal dir que la mitgeria és el dret a construir la paret de càrrega d'un edifici, meitat en el solar propi i meitat en el solar veí, i també, l'obligació de permetre que el veí, al seu torn, quan construeixi, carregui sobre aquesta paret, sempre que en pagui prèviament la meitat del seu cost. La paret mitgera és, per tant, una paret sotmesa a servitud

¹ No es coneix cap nom tradicional per a aquesta mena de rajoles. Les vàrem batejar com a *rajoles de mitjaneria* en un primer treball sobre l'antiga producció de ceràmica a Palafrugell (Rosal, 1988, pàg. 36-37). Aquesta denominació errònia va ser corregida en un treball posterior (Rosal & Rosal, 2004, pàg. 17 i 18), on ja figuren com a *rajoles de mitgeria*.

i es denominen servituds de mitgeria el conjunt de drets i d'obligacions que dimanen de la seva existència i del gaudi en comú per part dels propietaris separats per la paret mitgera. La servitud de mitgeria també afecta les tanques d'hort.

A Catalunya, la mitgeria ha estat forçosa, almenys des de les anomenades Ordinacions d'en Sanctacília, primer codi civil català, que data del segle XIV. La mitgeria obligatòria és la facultat d'un propietari d'imposar la mitgeria a un propietari veí.

Jaume de Sanctacília, ciutadà de Barcelona, va compilar, la primera meitat del segle XIV, durant el regnat de Jaume II, unes ordinacions ancestrals, ja sancionades per Jaume I, arrelades directament en el dret romà i en les consuetuds de Barcelona. Les Ordinacions d'en Sanctacília han romàs vigents, amb molt pocs canvis, fins a l'actualitat i, últimament, han sigut modificades quant a les relacions de mitgeria.

L'ordinació 3 d'en Sanctacília diu: "Ítem, que ningun hom no puxa carregar en paret que son vehí haurà feta, si be lo sotol es mitger, entro que haja pagat en tota aquella paret o parets, la meytat del preu que haurà costat o ab ell se síe avengut." L'ordinació 40 insisteix i matisa: "Encara, que en paret propia ni comuna nos deu carregar en tot, ne en partida, fins haja pagada meytat, si be lo sotol es mitger." (Bassegoda, 1928).

Quant a la mitgeria obligatòria, les Ordinacions d'en Sanctacília van romandre pràcticament immutables fins a l'any 1990. No obstant això, han passat per diverses compilacions, com la del rei Ferran, l'any 1413, que les traduí del llatí a la llengua catalana. L'última d'aquestes compilacions fou el Decret legislatiu 1/1984, de 19 de juliol, de la Generalitat de Catalunya. Finalment, la Llei 13/1990, de 9 de juliol, de l'acció negatòria, les immissions, les servituds i les relacions de veïnatge, va modificar substancialment allò que havia perdurat durant tants segles, però que, com tantes altres coses, el nostre desbocat segle XX havia convertit en obsolet.

Fins aleshores, un propietari podia imposar la mitgeria a un altre. Aquesta llei, al capítol 3, va suprimir la mitgeria forçosa, llevat de les parets de tanca d'hort, de patis o de jardins (art. 34.1) on era obligada fins a una alçada de 2 m. Llevat, també, que la mitgeria es pactés voluntàriament entre ambdues parts. No obstant això, a la disposició transitòria primera, la llei de 1990 permetia que les parets mitgeres de càrrega, construïdes abans d'aquesta llei, es continuessin regint per la llei anterior fins a 30 anys de l'entrada en vigor de la nova llei. Per tant, allò que documenten les rajoles de mitgeria -i que desenvoluparem més endavant amb detall-, continuarà generant efectes jurídics, com a mínim, fins a l'any 2020.

Amb l'aparició de la Llei 5/2006, de 10 de maig, de la Generalitat de Catalunya, del Llibre Cinquè del Codi Civil de Catalunya, la Llei de 1990 ha quedat derogada. No obstant això, la mitgeria de les parets de tanca continua essent forçosa i passa a ser història la de les parets anomenades d'atans (art. 546).

És a dir, explicat amb paraules més senzilles, un propietari podia (o no) construir una paret mitgera, meitat al seu terreny i meitat al del veí, que estava obligat a acceptar-ho. Aquest veí podia carregar sobre la paret mitgera sempre que n'hagués pagat la meitat del seu cost. Aquesta facultat va ser modificada l'any 1990. Actualment, la mitgeria ja no pot imposar-se, sinó que s'ha de pactar, a excepció de les parets de tanca, on continua essent forçosa.

Passats els anys (i, fins i tot, els segles), desaparegudes per sempre les persones que varen construir i pactar la mitgeria, alterats els senyals físics d'allò pactat i esborrat tot això de la memòria viva, les relacions de mitgeria han esdevingut una font inesgotable de conflictes entre veïns. Els signes tradicionals que fan presumir la mitgeria, o bé, la seva inexistència (si el coronament de la paret vessa aigües a un o a dos costats, si hi ha finestres o forats, si hi ha pedres de lligada, si hi ha antics elements constructius prohibits a la legislació sobre mitgeria, etc.), presenten serioses dificultats per interpretar-los i per mantenir-los. Una bona solució fou la d'aixecar algun document signat per fedatari públic, però això resultava culturalment difícil i, a més, representava un dispendi inassequible per a les economies més senzilles. Inscriure el pacte en un material perdurable i barat, tal com una rajola de ceràmica, i fixar-lo en un lloc ben visible de la paret afectada, és una brillant solució, imaginativa i pràctica que, segons tots els indicis, van inventar els palafrugellencs a mitjan segle XIX i que copiaren alguns dels seus veïns més propers. En tots els casos, les rajoles de mitgeria enuncien els drets que té sobre l'esmentada paret el veí al qual mostren el text. En general, clarifiquen situacions que no són evidents per altres senyals o deixen constància de pactes voluntaris entre propietaris adjacents. Que sapiguem, fins ara, només havien cridat l'atenció de Pella i Forgas, que les esmenta al seu llibre *Tratado de las relaciones y servidumbres entre las fincas* (Pella, 1901).

2. CARACTERÍSTIQUES FÍSQUES

Les rajoles de mitgeria acostumen a ser quadrades, tot i que n'hi ha alguna de rectangular. La majoria estan envernissades amb alcofol –galena, mineral de sulfur de plom, triturada–, material que, en coure'l, esdevé transparent com el vidre. N'hi ha, però, que consisteixen en un simple

cairó, sense vernís. Les rajoles quadrades i envernissades solen tenir entre 32 i 35 cm de costat, per uns 2 cm de gruix. Els cairons sense vernís són de mida més petita, que varia des dels 20 cm fins als 27 cm de costat. Tant les unes com els altres tenen una cara ben afinada i l'altra, aspra i rugosa, perquè quedi ben arrapada al morter de fixació. Totes les rajoles de mitgeria tenen un text, inscrit a la cara més fina abans de coure-les, fet segons tècniques diverses.

Les rajoles envernissades, quan encara estaven crues, es recobrien d'una engalba vermella² i el text, perquè hi ressaltés, s'aplicava al damunt amb una engalba blanca. Finalment, abans de coure-les, s'envernissaven només a la cara bona. El text, a vegades es retolava amb trepes³ (fig. 2, 4, 7 i 11), i altres, s'escrivien directament a mà, amb l'ajut de l'instrument anomenat llanterna⁴ (fig. 1, 3, 5, 6 i 10). A Mont-ras hi ha un exemplar, l'únic d'aquest tipus que hem pogut veure, amb els colors invertits, és a dir, amb el text vermell sobre fons groc⁵.

Coneixem algunes rajoles de mitgeria envernissades, fetes amb tècniques inusuals. Quatre d'elles tenen el text en baix relleu, fet per l'empremta de motlles de lletres sobre la pasta crua i dues d'aquestes tenen les lletres acolorides, en una, amb engalba blanca i, a l'altra, amb òxid de ferro. Una altra (fig. 9) té el text fet a mà, amb la tècnica de l'esgrafiament fet amb punxó. Consisteix a fer la rajola amb una argila de color molt clar i, després, recobrir-la d'engalba vermella. En rascar l'engalba vermella de la superfície amb un punxó, apareix el text del color groguenc de la rajola sobre el fons vermell de l'engalba. Una vegada acabada aquesta operació, s'envernissa i es cou. Per últim, n'hi ha una amb el text incís, fet a mà, amb l'ajut d'un punxó, amb el baix relleu replè d'engalba blanca.

Totes les rajoles sense vernís —que si són quadrades també reben el nom de *cairons*— tenen el text en baix relleu, excepte una que és llisa, amb el rètol pintat amb mangra. Els texts en relleu de les rajoles sense vernís, unes vegades són fets a mà, amb l'ajut de punxons o de navalles (fig. 8), i d'altres, per l'empremta de motlles o segells de cada lletra o xifra.

² Les engalbes o llimutges són barreges d'argila i d'aigua molt fluides i depurades, que s'apliquen a les peces per tapar-ne els porus i petites imperfeccions, per decorar-les amb diferents colors i per ajudar a vitrificar la capa de vernís.

³ Les trepes són làmines de cartró, de zinc, etc. amb un motiu vogit —en aquest cas, lletres i xifres—, que serveix, en aplicar-la sobre la superfície d'una peça escaldada o crua, per dibuixar-hi el motiu, passant-hi pel damunt un pinzell mullat d'engalba o de vernís acolorit.

⁴ Instrument de forma globular o piriforme, que serveix per decorar les peces amb engalba. A mitja alçada té un forat on es col·locava un tros de canya per on rajava l'engalba i tenia un altre forat per omplir-la.

⁵ L'engalba blanca, una vegada envernissada i cuita, esdevé de color groc.

Només tenim la constància certa del lloc d'autoria d'un parell de rajoles, l'una per declaració de qui la va fer -un rajoler d'Esclanyà- (fig. 8) i l'altra per estar signada DC -Díaz Costa, de la Bisbal- (fig. 3). Les característiques de la terra i dels vernissos ens porten a considerar com a molt probables determinats llocs de producció. Així, totes les rajoles sense vernís, les faríem de les rajoleries d'Esclanyà. En canvi, la majoria de les envernissades creiem que són de la Bisbal, a excepció de dues que, molt probablement, sorgiren dels obradors de terrissa del mateix Palafrugell, la qual cosa assenyalarem a l'inventari que figura a l'apèndix.

3. DADES ESTADÍSTIQUES

Al text s'adjunta un inventari que inclou totes les rajoles de mitgeria detectades in situ, des de la dècada de 1980 fins a l'actualitat, i, també, les recuperades pels senyors Carles Alsius i Josep Vives, de Palafrugell, i Sergio W. Sabini, de Barcelona, als quals agracixo l'amabilitat que han tingut en mostrar-me els seus exemplars, alguns d'ells amb dades desconegudes o inusuals, de gran importància. N'hem fitxat i fotografiat un total de 98. L'inventari en transcriu el text exacte, dóna les característiques físiques de cadascuna i la seva situació original. D'aquest inventari es poden extreure algunes conclusions de tipus estadístic.

3.1. CRONOLOGIA

A partir de les dates inscrites a les mateixes rajoles i, en algun cas, de la data que figura a la llinda de la casa o en algun altre element arquitectònic, s'ha pogut establir la següent sèrie cronològica: 1815, 1830 (per la llinda de la casa), 1840 (per la llinda de la casa), 1848 (fig. 4), 1850 (fig. 2), 1851, 1854, 1856, 1862, 1863 (fig. 11), 1865 (fig. 9), 1866, 1867, 1868, 1869, 1871, 1872, 1873, 1874, 1877, 1879 (fig. 7), 1882, 1893, 1894 (fig. 8), 1896, 1902, 1903, 1919, 1925 i 1949.

Com es pot apreciar, el costum de col·locar rajoles de mitgeria a les parets de les cases neix amb les característiques pròpies d'una moda, és a dir, de manera sobtada i amb força i, en canvi, compta amb una extinció lenta i gradual. La màxima difusió es concentra a les dècades de 1850, 1860 i 1870. A partir d'aleshores declina força però encara es manté llargament viva. Algunes de les rajoles més modernes ja són de substitució d'altres més antigues, segurament malmeses per alguna causa.

3.2. DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA

De les 98 rajoles de mitgeria fitxades, 79 estaven dins de l'actual àmbit municipal de Palafrugell (71 a la mateixa vila, 5 a Calella i 3 a

Llofriu), 9 a Mont-ras (que també pertangué al terme de Palafrugell fins a l'any 1858), 5 a Palamós, 3 a Calonge i 1 a Esclanyà. Tenim notícia que cap als anys 1990 n'hi havia una a Ullastret, ja desapareguda quan vàrem intentar inspeccionar-la. A Regencós, n'hem vist una de moderna que reproduïx un text antic. Fora d'aquestes, mai no n'hem vist cap altra enlloc de Catalunya. S'ha revisat de manera sistemàtica Llafranc, Tamariu, Ermedàs i Santa Margarida, llocs del terme de Palafrugell, i no n'hi hem vist cap. També se n'ha constatat la inexistència a Begur, Pals, Torrent, Sant Feliu de Boada, Peratallada, Fonteta i la Bisbal, municipis, tots ells, que envolten Palafrugell.

És evident una concentració de rajoles de mitgeria quasi exclusiva del terme municipal de Palafrugell, però no conec cap font escrita ni cap fet històric que ho justifiqui. No pot tractar-se d'una ordenança municipal ja que el codi civil no és competència de l'Administració local. Tampoc provenen d'un antic costum ja que apareixen de cop a mitjan segle XIX. Si la col·locació de rajoles de mitgeria dimanés d'alguna directiva supra-municipal, l'àrea de distribució no estaria tan circumscrita. Podrien haver nascut arran d'una recomanació del notari local o d'una altra persona influent, o bé ser, simplement, una felïç idea d'algú, després copiada per altres. Les dates que figuren en algunes de les rajoles de Palamós (1882 i 1894) i la data d'una de les de Calonge (1893) van a favor de l'origen palafrugellenc de les rajoles de mitgeria.

3.3. ACTUAL DESAPARICIÓ MASSIVA

El primer inventari de les rajoles de mitgeria, el vàrem fer a principi de la dècada dels anys 1990 i, llavors, en vàrem comptabilitzar les 98 esmentades a l'apartat anterior. L'any 2006 les hem tornat a revisar, una per una, i només en quedaven 47 encara *in situ*. És a dir, ja n'havien desaparegut més de la meitat. La causa principal ha sigut l'enderroc de les cases que contenien la rajola per edificar-hi de nou. A d'altres casos, s'ha edificat el solar del veí i la rajola ha quedat tapada, o bé, ha desaparegut.

No cal recolzar-se en xifres per constatar que el creixement urbà de Palafrugell s'ha disparat durant les últimes dècades i res fa entreveure que aquesta tendència pugui canviar en temps propers. El futur de les poques rajoles de mitgeria que encara queden és, doncs, més que dubtós. Probablement, acabaran per desaparèixer del seu lloc inicial i de tan singular document ceràmic, només en quedaran algunes mostres en mans de particulars; seria convenient que les institucions públiques prenguessin alguna mesura a fi de salvaguardar aquest patrimoni.

3.4. DISTRIBUCIÓ PER CARACTERÍSTIQUES FÍSIQUES

De totes les rajoles vistes, n'hi ha 93 de quadrades i 5 de rectangulars. També, 90 d'envernissades i 8 sense vernís.

De les 90 rajoles envernissades, n'hi ha 43 amb el text fet amb trepa, 38 amb el text fet a mà, 7 d'altres tècniques (esgrafiats i empremta en baix relleu) i 2 d'il·legibles. A la majoria de rajoles datades, amb el text fet amb trepa, la data hi està feta a mà.

4. TIPOLOGIES DE TEXTOS I SIGNIFICAT LEGAL DE CADASCUNA

4.1. "EL VEÍ TÉ DRET AL SÒL I A LA PARET" (FIG. 1 I 9), "EL VEÍ TÉ DRET A LA PARET" (FIG. 2)

Aquests textos, amb totes les seves variants, signifiquen que la paret és mitgera, és a dir, cavalca per meitat sobre ambdues propietats contigües. A més, els dos propietaris tenen dret a carregar sobre la paret mitgera ja que cadascú n'ha pagat la seva part, o bé, per la raó que sigui, s'ha convingut d'aquesta manera.

Aquest tipus de text no és tan freqüent com d'altres ja que no imposava cap limitació i, per tant, no motivava gaire al propietari constructor de la paret a publicar-ho públicament.

4.2. "EL VEÍ TÉ DRET AL SÒL I NO A LA PARET" (FIG. 3, 4 I 8)

En aquest cas la paret és mitgera, o sia, cada veí és propietari del sòl que ocupa la meitat del gruix de la paret. No obstant això, el propietari que va construir la paret la va pagar sencera i el veí al qual s'encara la rajola no té dret a utilitzar-la fins que no en pagui la meitat del seu cost.

És, amb diferència, la rajola de mitgeria més nombrosa, i, sens dubte, reflecteix la servitud de mitgeria més corrent a mitjan segle XIX.

4.3. "EL VEÍ NO TÉ DRET NI AL SÒL NI A LA PARET" (FIG. 5)

Vol dir que la paret que conté la rajola no és mitgera. Està construïda, tota sencera, en la finca d'un sol propietari i el propietari veí, per tant, no pot emprar-la per a recolzar-hi cap construcció.

4.4. "EL VEÍ NO TÉ CAP DRET A LA PARET" (FIG. 6)

Cal donar-li el mateix significat que al text anterior. S'hi dona per sobreentès que el veí no sols no té dret a la paret sinó que tampoc té cap dret al sòl que la sustenta.

4.5. “EL VEÍ TÉ PAGAT [O, TÉ DRET] FINS AQUÍ I SI VOL CARREGAR D’AQUÍ CAP AMUNT HA DE PAGAR” (FIG. 10), “SI EL VEÍ VOL CARREGAR D’AQUÍ CAP AMUNT HA DE PAGAR” (FIG. 11), “EL VEÍ TÉ DRET FINS AQUÍ” (FIG. 7) I “D’AQUÍ CAP AVALL, EL VEÍ TÉ DRET A LA PARET”.

Els quatre texts són variants del mateix concepte i formen un grup força abundós. Acostumen a portar, a la part inferior, un meandre o una ratlla horitzontals que volen assenyalar el lloc exacte que menciona el text.

Es refereixen a una paret pagada a mitges pels dos propietaris adjacents, únicament fins allí on està situada la rajola. De la rajola cap amunt, en canvi, se n’ha fet càrrec un sol dels dos propietaris, que és l’únic que té dret a usar-la.

Coneixem una sola rajola amb el text: “DE A QUI A / NA BALL / LO BAI TE / DRE A LA / PARET 1867”. Es tracta d’un exemplar que pertany a la col·lecció de Sergio Sabini i del qual es desconeix la procedència. Tot i això, l’hem inclòs a l’inventari ja que és l’únic representant d’aquesta mena de text.

4.6. “EL VEÍ TÉ DRET FINS AQUÍ I SI VOL CARREGAR D’AQUÍ A LA FAÇANA HA DE PAGAR”

És una variant de l’anterior i només en coneixem un exemplar. En aquest cas, la limitació no es dóna en alçada sinó en horitzontal. Els dos veïns tenen dret per igual, sobre la paret mitgera, des del fons de la propietat fins a la rajola. De la vertical de la rajola fins a la línia de façana la paret segueix sent mitgera però només l’ha pagada el propietari que l’ha construïda i, per tant, el seu veí no pot usar-la com a paret de càrrega mentre no en pagui la meitat del cost.

4.7. “EL VEÍ TÉ PAGAT COM A PARET DE TANCA”

Es tracta d’una paret de tanca d’hort mitgera que ambdós propietaris contigus han pagat per igual. La rajola deixa clar que si se n’eleva l’alçada i es converteix en paret de càrrega, el tracte ja no serà el mateix i dependrà de qui es faci càrrec de construir-ne la major alçada i de qui en pagui la despesa.

És de tradició -que ja recull l’ordinació 23 d’en Sanctacília- considerar la servitud de mitgeria de tanca fins a dues tàpies d’alçada. Segons Pella i Forgas (Pella, 1901), tres tàpies equivalien a una alçada de 14 pams de la cana de Barcelona i no pas pams de destre. Per tant, dues tàpies equivalien a 9,333 pams de la cana de Barcelona i a 1,8136 m (Alsina et al., 1990, pàg. 189). El codi civil actual ho arrodoneix a 2,00 m.

4.8. DRET ASSIGNAT A UNA PERSONA CONCRETA

Hi ha una rajola de mitgeria –que és un exemplar únic en la seva mena– que assigna els drets a una persona concreta, amb nom i cognoms. Diu: “SI LO VEHI / VOL CARREGA / LA PARET / A DE PAGA / A JOSE FERRER / Y BATALLER”. Actualment, es troba fora del seu lloc original, en mans de Carles Alsius i Juriol, i ve a dir que la paret és mitgera però la va pagar, tota sencera, en Josep Ferrer i Bataller. Si el veí de Josep Ferrer vol carregar sobre aquesta paret n’hi haurà de pagar la meitat del cost.

BIBLIOGRAFIA

ALSINA, Claudi, FELIU, Gaspar i MARQUET, Lluís (1990): *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*. Barcelona: Curial, 1990.

BASSEGODA I MUSTÉ, Pere Jordi (1928): *Las leyes de la construcción en Cataluña*. Barcelona: Asociación de Arquitectos de Cataluña, 1928.

PELLA I FORGAS, Josep: *Tratado de las relaciones y servidumbres entre las fincas*. Barcelona: José Espasa, 1901.

ROSAL I SAGALÉS, Joan (1988): “La terrissa de Palafrugell. 5a i última part”, *Butlletí Informatiu de Ceràmica*, 37, abril-juny 1988, pàg. 36-39. Barcelona: Associació Catalana de Ceràmica Decorada i Terrissa.

ROSAL I SAGALÉS, Joan i ROSAL I RICART, Pau (2004): “El lèxic de la ceràmica aplicada a l’arquitectura. 5a part i última”, *Butlletí Informatiu de Ceràmica*, 80-81, gener-juny 2004, pàg. 12-19. Barcelona: Associació Catalana de Ceràmica Decorada i Terrissa.

Fig. 1. Palafrugell. C. Torroella, 103, a mitgera amb el 101

Fig. 2. Palafrugell. C. de la Font, 13, a mitgera amb l'11

Fig. 3. Palafrugell. C. Josep Anselmo Clavé, 75, a mitgera amb el 77

Fig. 4. Palafrugell. C. de les Ànimes, 12, a mitgera amb el 14

Fig. 5. Mont-ras. Av. Catalunya, 9. Destruïda l'any 2006.

Fig. 6. Palafrugell. C. Estrella, 6, a mitgera amb el 4

Fig. 7. C. Sant Pere, 67, a mitgera amb el 65

Fig. 8. Esclanyà. Can Grau (Ca la Cartera)

Fig. 9. Calella. C. Lladó, 5, a mitgera amb el 3. Desapareguda

Fig. 10. Palafrugell. C. Girona, 67, a mitgera amb el 65

Fig. 11. Palafrugell. C. de les Botines, 24, a tanca amb Progrés, 13

INVENTARI DE LES RAJOLES DE MITGERIA

Rajoles envernissades. Text tipus "dret al sol i no a la parel"

Situació	Datació	Descripció física	Mesures	Data de registre	Existència actual	Inscripció que hi figura
Palafrugell. C. Tarongera, 87, a mitgera amb el 89		Quadrada. Text fet a mà amb engalbu blanca sobre fons vermell. Meandre groc a la base del text.		2006	SÍ	"Lo vehi te / dret al Sol / y no a la / parel"
Palafrugell. C. Ànimes, 12, a mitgera amb el 14	1848	Quadrada. Text fet amb trepa i la data a mà, amb engalbu blanca sobre fons vermell. 8 forats perimetrals. Tanca de punts grocs a tres costats. Guix ondulat a cada costat de la data.		2006	SÍ	"LO VEHI / TE DRET / AL SOL / Y NO A LA / PARET" / 1848"
Palafrugell. Tanca de l'hort de la casa situada al c. Bergada cantonada av. Generalitat		Quadrada. Text fet a mà, amb engalbu blanca sobre fons vermell. Meandre a sota de l'última paraula.	34 x 34 cm	2006	SÍ	"El vehi te / dret al / sol / i no a la / parel"
Palafrugell. C. Progrés, 25, a mitgera amb el 23	1851	Quadrada. Text fet amb trepa i la data a mà, amb engalbu blanca sobre fons vermell. Meandre que tanca el costat superior.		2006	SÍ	"LO VVHI / TE DRET / AL SOL / I NO A LA PA / REF 1851"
Palafrugell. C. Sant Pere, 33, a mitgera amb el 31		Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalbu blanca sobre fons vermell.		1992	Casa enderrocada	
Palafrugell. C. Josep Anselmo Clavé, 50, a mitgera amb el 52 (abans 28)		Quadrada. Pautat de línies incises. Text fet amb trepa, amb engalbu blanca sobre fons vermell.		2006	SÍ	"LO BEI / TE DRET / AL SOL / I NO A LA / PARET"
Palafrugell. C. Josep Anselmo Clavé, 75, a mitgera amb el 77		Quadrada. Rajola nova amb text fet a mà, amb engalbu blanca sobre fons vermell.		2006	SÍ	"LO BEHI / TEDRET / AL SOL / Y NO / A LA PARET" Rajola nova, signada per Diaz Costa, de la Bisbal, que substitueix a rajola vella amb el text repetit. Data: "Lo ve i té / dret al sol / i no a la parel"
Palafrugell. C. Tarongera, 38, a mitgera amb el 60		Quadrada. Lletres fetes amb trepa, excepte les tres últimes, fetes a mà. Amb engalbu blanca sobre fons vermell.		2006	SÍ	"LO VEI TE / DRET AL / SOL I NO / A LA PARET"
Palafrugell. C. del Vïll, 11, a mitgera amb el 13		Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalbu blanca sobre fons vermell atarrogat. Trencada en sis fragments.		2006	SÍ	"LA BAITÉ / DRET / AL / SOL / Y NO / LA PARET"
Palafrugell. C. Nou, 9, a mitgera amb l'11	1894	Quadrada. Text manual fet amb engalbu blanca sobre fons vermell i meandre sota del text.		2006	SÍ	"Lo Vei Te / dret al Sol / y no a la / parel". Llinda de la casa dita: "J.B. / 1894"

LES RAJOLS DE MITGERIA, UN DOCUMENT CIVIL EN CERÀMICA

Palafregell. C. Sant Isidre, 8, a mitgera amb el 10	2006	SI	2006	34,5 x 34,5 cm	Quadrada. Text incís fet per l'empresa de molles i reomplert amb vernís d'òxid de ferro, sobre fons de color caramell.	"LO VEHI TE / DRET AL SOL / Y NO A LA / PARET"
Palafregell. C. Sant Isidre, 11, a mitgera amb el 9	2006	SI	2006	34,5 x 34,5 cm	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons verdàs groguenc. Trencada en dos trossos.	"LO BEI TE / DRET AL / SOL I NO / A LA PA / RET"
Palafregell. C. de Begur, 38, a mitgera amb el 40	1873	SI	2006	2006	Quadrada. Text fet amb trepa i data feta a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a sota del text. Tanca de virgules grogues.	"LO VEHI TE / DRET AL SOL / Y NO A LA / PARET 1873"
Palafregell. C. Begur, 68	1830?	Cast enderrocada	2005	2005	Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	"LO VEHI TE DRET AL SOL Y / NO A LA / PARET"
Palafregell. C. Sant Josep, 12, a mitgera amb el 10	1830?		2006	2006	Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	"LO BEHI TE / DRET AL SOL / Y NO A LA / PARET"
Palafregell. Tanca d'hort al c. Brugueroi, 54	1896	A col·lecció particular	1896	33 x 33 cm	Quadrada. Monocolor vermella. Text fet per l'empresa de segells. Cuadrellania de motiu floral fet per l'empresa d'un motlle. Maltesa a la part superior.	"[...]/ AL SOL I NO A / LA PARET / AÑO 1896"
Palafregell. C. Brugueroi, 66, a mitgera amb el 64	1902	?	1992	1992	Quadrada. Text de lletra petita, fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell acaranclat. Gargot groc a l'esquerra de la data.	"Lo Vehi Te dret al sol y no a la / Paret. / 1902"
Palafregell. C. Brugueroi, 64		A col·lecció particular		32 x 32 cm	Quadrada. Monocolor vermella. Text fet per l'empresa de segells. Text pausat amb línies incises	"LO BEHI TE DR / ET AL SOL Y NO / A LA / PARET"
Palafregell. C. Bailén, 54		Desapareguda	1993	1993	Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	"LO BEHI TE DRET AL SOL Y / NO A LA / PARET"
Palafregell. C. Bailén, 55, a mitgera amb el 57		Cast enderrocada	2005	2005	Rectangular. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a la base del text.	"Lo vehi te dret al Sol / y no a las / Paret"
Palafregell. C. Sardana, 6		Desapareguda el 1990	1990	1990	Quadrada. Lletres fetes a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Tanca de virgules grogues.	"LO BAI TE / DRET AL / SOL / NOA / LA PARET"
Palafregell. C. de les Escòles, 1, a paret de tanca que dona al carrer	1865	Desapareguda el 1991	1990	1990	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, data feta a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Línia de virgules a sota la data i tres petits arcs a la dreta de la data.	"LO BEHI TE / DRET AL / SOL Y NO / A LA / PARET / 1865"
Palafregell. C. Curtat, 17	1990	Desapareguda el 1993	1990	1990	Quadrada. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell.	"lo bei te dr / et al Sol / y no a la / Paret"

Palafregell, C. Creu Roquinyola, 8, a mitgera que dona al c. Palamós	1862	Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell. Data feta a mà.	1993	?	"LO VEHI / TE DRET / AL SOL Y / NO A LA / PARET 1862"
Palafregell, C. Sant Joan, 10, a mitgera amb el 8	1866	Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell. Data i tanca de virgules, grogues, fetes a mà.	2006	SI	"LO BEHI TE / DRET / AL SOL Y / NO A LA / PA / RET. 1866."
Palafregell, C. Torrella, 77, a mitgera amb el 75 (abans 31)		Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	1992	Desapareguda el 1992	"LO VEHI TE DRET AL SOL Y NO A LA PARET"
Palafregell, C. del Vila, 28		Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.		Desapareguda el 1989	"LO BEI / TE DRET / AL SOL y / NO A LA / PARET"
Calella, C. Codina, 18	1919 ?	Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell ataronjat. Pautat de línies trièsses.	1990	Desapareguda a la dècada de 1990	"LO VEHI TE / DRET AL / SOL Y / NO A / LA PARET / A / NO / 19019"
Calella, C. Lladó, 29		Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	1993	Desapareguda	"LO VEHI TE DRET / AL SOL Y NO / A LA PARET"
Calella, C. Bofill i Codina, 26, a mitgera amb el 28	1856	Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	SI	"LO BEHI / TE DRET / AL SOL Y / NO A LA / PARET / 1856"
Llofriu, C. del Puig Montoriol, 15, a mitgera amb el 17		Quadrada. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a la base del text.	2006	SI	"Lo Vehi Te / dret al Sol / y no a la / paret"
Mont-ras, C. Torres-Joanna, 25A, a mitgera amb el 25 (abans 7)		Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell. Pautat de línies incises.	2006	SI	"LO BEY TE / DRET AL / SOL Y / NO A LA / PARET"
Mont-ras, La Grenou, 20, a mitgera amb el 22 (el 1989, núm. 5, a mitgera amb el 6)		Quadrada. Lletres fetes a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a sota del text. Hi manca un fragment a l'angle inferior dret.	1993	?	"Lo vei te dret / al Sol y no a / la paret"
Mont-ras, C. de la Font, 19, a mitgera amb el 17	1872	Quadrada. Text vermell fet amb trepa, sobre fons de color groc ataronjat. Data feta a mà. Probable origen palafregellenc.	2006	SI	"LO BEHI / TE DRET / AL SOL IN / O A LA PAR - ET 1872"

LES RAJOLES DE MITGERIA, UN DOCUMENT CIVIL EN CERÀMICA

Mont-ras. A tanca d'hort davant de can Vidal	Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell. Trencada en tres trossos.	34 x 33,5 cm	2006	SI	"LO BEHI / TE DRET / AL SOL Y / NO A LA / PARET"
Mont-ras. A tanca d'hort darrere de c. Major, 15	Quadrada. Text manual fet amb engalba blanca sobre fons vermell. Membrade a la base del text.		2006	SI	"Lo vehi te / dret al sol / y no a la / paret."
Palamós. C. Pere Ferreras, 6, a mitgera amb el 4	Rectangular. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Membrade groc a base del text.		1992	?	"El vei te dret / al sol / y no a / la Paret"
Palamós. Av. Libertad, 124	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.		1992	?	"LO BEHI / TE DRET / AL SOL Y / NO A LA / PARET"
Palamós. Av. Libertad, 59, a mitgera amb el 61 (Sant Joan de Palamós)	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.		1993	?	"LO BEHI / TEDRET / AL SOL Y / NO A LA PARE / T AÑO 1894"
Rajoles envernissades. Text tipus "dret al sol i a la paret"					
Palafregell. C. de la Lluna, 52, a mitgera amb el 54	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.		2006	SI	"LO BEI TE / DRET AL / SOL I A LA / PARET"
Palafregell. C. de la Lluna, 34, a mitgera amb el 36 (abans 26)	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.		2006	SI	"LO BEHI / TE DRET / AL SOL Y / A LA / PARET"
Palafregell. C. Pagès i Morató, 24, a mitgera que donava a la Guardia Civil	Quadrada. Text esgrafiat amb punxó. Apareix un fons groc recobert per engalba marró fosca.		1993	Edifici endemocat	"Al bet te dret / Al SO y te / dret Ala / Paret / 1868"
Palafregell. C. Torrella, 103, a mitgera amb el 101	Quadrada. Lletres fetes a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Membrade groc a sota del text.		2006	SI	"Lo vehi te / dret al sol / y a la paret"
Palafregell. C. Goya, 15	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell. Angle inferior dret trencat en 4 fragments.		1993	Desapareguda	"LO BEHI TE / DRET AL / SOL Y A LA / PARET"
Palafregell. C. Independència, 21	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.		1992	Desapareguda	"LO BEI TE / DRET AL SOL / Y A LA PARET"
Palafregell. C. Palamós, 57	Quadrada. Lletres fetes a mà que imiten les fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.		1992	Desapareguda	"AL BAI TE / DRET AL / SOL Y A LA / PARET / 1854"

Palafrugell, C. Tornella, 77, a mitgera amb el 75 (abans 31)	Quadrada. Lletres fetes a mà, que imiten les fetes amb trepu, amb engalba blanca sobre fons vermell; i meandre groc a sota del text.	1865	28,5 x 28,5 x 1,7	1993	Desapareguda	"LO VEHI / TE DRET / AL SOL y / A LA PARET"	
Palafrugell, C. Sant Ramon, 20 (abans 16)	Quadrada. Lletres fetes amb trepu, amb engalba blanca sobre fons vermell.			1992	Desapareguda el 1993	"LO BEHI / TE DRET / AL SOL y / A LA / PARET"	
Mont-ras, C. Granota, 12, a mitgera amb el 14	Rectangular. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell.			2006	SI	"LO BEITE / DRETAL SOL / y A LA PARET"	
Calella, C. Lladó, 5, a tanca d'hort amb el 3	Quadrada. Text i tanca lineal esgrafats amb punxó. Apareix un fons groc recobert per engalba marró fosc.	1865	28,5 x 28,5 x 1,7	1993	Desapareguda	"lo bei te dret / al sol y a la / Paret añ / 1865"	
Catonge, Av. de Sant Jordi, 8, a tanca d'hort que mira al 10	Quadrada. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a la base del text.		34 x 33,5 cm	2006	SI	"Lo vehi / te dret al / Sol y a la / paret"	
Palamós, Av. President Lluís Companys, 23	Quadrada. Lletres fetes a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a la base del text.	1882		1995	?	"Lo vet te / dret al Sol / y a la / paret". Inscripció a l'landa: "JOSE RIBOT Y CARBÓ / 1882"	
Llofrin, C. Barceloneta, 13, a mitgera amb el 15	Quadrada. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell ataronjat. Text subratllat. Li manca vermís a parts de la meitat inferior. Feta, probablement, als obradors de Palafrugell.			1993	Desapareguda	"Lo Vehi te / dret al Sol / [...] a [...] Juret". Probablement: "y a la Paret"	
Rajoles envermíssades. Text tipus "dret a la paret"							
Palafrugell, C. de la Font, 13, a mitgera amb l'11	Quadrada. Lletres fetes amb trepu, amb engalba blanca sobre fons vermell.	1850		2006	SI	"LO BAI TE / DRE A LA / PARET / 1850". Casa datada de 1852.	
Rajoles envermíssades. Text tipus "cap dret ni al sol ni a la paret"							
Palafrugell, A tanca d'hort, al Brugueroi	Quadrada. Text fet a mà amb engalba blanca sobre fons vermell. Dara incisa a la base del text, amb meandre puntejat, de color groc, a cada cantó de la data.	1949	20 x 20 cm	2006	SI	"Lo vehi / no te dret / al sol ni a / la paret". En incís: "1949"	
Palafrugell, Tanca d'hort a c. del Berguà, 2 (La Saulada)	Quadrada. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a sota del text.			1992	Casa enderrocada	"Lo vehi no / te dret ni / al sol ni / a la paret"	

LES RAJOLES DE MITGERIA, UN DOCUMENT CIVIL EN CERÀMICA

Palafugell, C. Barris i Baixó, 53	Quadrada. Llerres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	1990	Desapareguda el 1991	"LO BEHI / NO TE DRET / AL SOL NI A / LA / PARET"
Palafugell, C. de País, 78	Quadrada. Llerres fetes a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a la base del text.	1992	Desapareguda anys 90	"Lo Vehi no / Te dret ni / al Sol ni a / la paret"
Mont-ras. Av. Catalunya, 8	Quadrada. Text manual, amb engalba blanca sobre fons vermell i meandre groc sota el text.	2005	Destruïda el 2006	"Lo vehi / no te dret / ni al sol / ni a la / paret."
Calella. C. Vilaamir, 37, a tanca d'hort amb el 35	Rectangular. Text manual amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	Sí	"LO VEHI NO TE / DRET AL SOL / NI A LA PARET" (aquesta rajola podria ser actual)
Llofriu. C. Barceloneta, 27, a mitgera amb el 25, a la part del darrere	Quadrada. Text fet a mà amb engalba blanca sobre fons vermell	2006	Sí	"Lo vehi no / Te dret ni / al Sol ni a / la paret."
Calonge. C. de la Barceloneta, 2, cantonada Jacint Verdaguer, 17 (abans 4), a mitgera amb Jacint Verdaguer, 19 (abans 6)	Quadrada. Text manual subratllat amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	Sí	"Lo vehi no te / dret al Sol / ni a la Paret"
Palamos. C. dels Rentadors, 1, a mitgera amb el 3	Quadrada. Llerres pintades a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a la base del text.	1992	?	"Lo vehi no té / dret ni al / Sol ni a la / Paret"
Rajoles envissades. Text tipus "cap dret a la paret"				
Palafugell, C. Estrella, 6, a mitgera amb el 4	Quadrada. Text manual acabat per meandre, amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	Sí	"Lo Vehi / no Te nin / gun dret / a la paret"
Calonge. C. Jacint Verdaguer, 6	Quadrada. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre groc a la base del text.	1995	Desapareguda	"Lo Vehi no / Te ningun / dret a la / paret año / 1893"
Rajoles envissades. Text tipus "dret fins aquí", en sentit vertical, o "dret d'aquí cap avall"				
Palafugell, C. Ampie, 64, a mitgera amb el 62	Quadrada. Llerres fetes amb trepa i dansa feta a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	Sí	"LOVEHITE / DRET FINS / A QÜI 1874"

Palafrugell, C. Sant Pere, 67, a mitgera amb el 65	1879	Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell. Última línia feta a mà, entre dos meandres.	2006	SI	"LO BEI TE / DRET FINS / AQUI / abo. 1879."
Palafrugell, C. Bailén, 60, a mitgera amb el 62		Rectangular. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Meandre pintat a sota del text.	2006	SI	"Lo Vehi / Te dret à / fins aqui"
Palafrugell, C. Creu Roquinyola, 10	1873	Quadrada amb els dos angles inferiors axoniframats. Text fet amb trepa, data feta a mà i meandre a sota del text. Fets amb engalba blanca sobre fons vermell.	1990	Desapareguda	"LO VEHI TE / DRET FINS A / QUI 1873"
Palafrugell, C. Sant Ramon, 29 (abans 27), a mitgera amb el 27	1874	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, data feta a mà i guió llarg a la dreta de la data. Tot fet amb engalba blanca sobre fons vermell.	1995	Desapareguda	"LO VEHI TE / DRET FINS / AQUI 1874...."
Desconeguda	1867	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, data feta a mà. Meandre sota la data. Línia de punts sota "PARET". Filera de virgules a tres dels quatre costats. Tot fet amb engalba blanca sobre fons vermell.		A col·lecció particular	"DE AQUI A / NABALL / LO BAITE / DRE A LA / PARET 1867"
Rajoles envermellades. Text tipus "dret fins aquí", en sentit horitzontal					
Palafrugell, C. Torrella, 77, a mitgera amb el 75 (abans 31)	1925	Quadrada. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. La data, subratllada.	1992	Casa enderrocada	"Lo Vehi Te dret / a fins a qui / y si bol carrega de aqui a la / fachada Te / de Pagà 1925"
Rajoles envermellades. Text tipus "d'ací cap amunt ha de pagar"					
Palafrugell, C. Palamós, 15, a mitgera amb el 13		Quadrada. Lletres fetes amb trepa i data a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Mig tipada per la teulada.	2006	SI	"SI LO BEHI / BOL CARE / GA DE QUI A / ...ON / A DE / ..."
Palafrugell, C. Begur, 59, part del darrere d'ambdues mitgeres	Actual	Quadrada. Text manual fet amb engalba vermella sobre fons groc.	2006	SI	Probablement, substituïda a rajola antiga destruïda per obres. Text: "Si el vehi / vol carregar / d'ací amunt / haurà de pagar"
Palafrugell, C. Bruguero, 74, a mitgera amb el 72		Quadrada. Retol fet a mà i línia corba a la base del text, fets amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	SI	"Si / lo Vahi bol carre / ga de qui à na mun / à de Pagà"
Palafrugell, Tanca de l'hort del c. de les Boïmes, 8	188[...]	Quadrada. Text manual acabat per un meandre, fets amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	SI	"Lo vehi te dret / Fins aqui y si bol / carrega de aqui / anamon a da / paga ano. 188[...]"

LES RAJOLES DE MITGÈRIA, UN DOCUMENT CIVIL EN CERÀMICA

Palafrugell, C. de les Boïnes, 24, a tanca que separa de Progrés, 13	1863	Quadrada. Text fet amb trepa i la data, a mà. Tanca de punts i gorgor decoratiu a cada costat de la data. Tot fet amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	SI	"LO BEHI SI / BOL CARA / GA DE AJI / ANAMON A / DE PAGA... / 1863"
Palafrugell, C. Bailén, 58, a mitgera amb el 56		Quadrada. Text fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	1992	Desapareguda	"LO VEHI TEPA / GAT ASTA QUI / Y SI BOL CARRE / GA A DE PAGA"
Palafrugell, C. de la Roella, 21, a mitgera amb el 19		Quadrada. Text fet a mà, acabat amb un meandre horitzontal, fet amb engalba blanca sobre fons vermell.	1993	Desapareguda	"Lo vehi te dret / fins a n'aquí y si vol carregà / de aquí a mont / te de pagar."
Palafrugell, C. dels Vallis, 4, a mitgera amb el 2	1865	Quadrada. Lletres fetes amb trepa i la data a mà. Sota el text, filera de cinc petits arcs. Tot amb engalba blanca sobre fons vermell.	1995	Desapareguda	"LO BEHI SI / VOL CARAGA / DE NAQUI A / NAMON A DE / PAGA. 1865"
Palafrugell, C. Girona, 67, a mitgera amb el 65		Quadrada. Text manual acabat amb un meandre, fet amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	SI	"Lo vehi te / pagat fins / aquí y si vol / carregà d'aquí / per mont te / de pagar"
Palafrugell, C. Terme, a limit amb t. m. de Begur		Quadrada. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell. Fragmentada en 4 trossos.	1992	Casa enderrocada	"Lo Vehi Te dret / a fins a qui y si / bol carregà de a qui / anamon a de paga"
Mont-ras, C. Granota, 12, a mitgera amb el 14 (el 1990 era núm. 3)		Quadrada. Rètol fet amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	2006	SI	"SI LO BEHI / BOL CARRE / GA DAQUI / A NAMON A / DA PAGA"
Procedència desconeguda. Col·lecció Carles Alsina i Junol		Quadrada. Text fet per l'empremta de molles i baix relleu emplenat amb engalba blanca. Puntat de línies incises.	32 x 32 x 2 cm		"SI LO VEI BOL / CARREGA, DE / QUI A NA MUN / A DE PAGA"
Rajoles envissades. Text tipus "pagat com a paret de tanca"					
Palafrugell, C. Santa Margarida, 15, a tanca d'hort amb el 13	1903	Quadrada. Text manual incís, fet amb punxó, reple d'engalba blanca.	32 x 32 x 2 cm		"Fins a qui te dret / com a tanca lo Vehi / y si de a qui a mont / bol carregà, la Paret / a de Paga. / 1903"
Palafrugell, C. Rajola, 5		Quadrada. Text fet a mà, amb engalba blanca sobre fons vermell	32 x 34 cm	A col·lecció particular	"Lo vehi Te / dret a fins / aquí com a / Paret de / Tanca"
Palafrugell, C. Sant Ramon, 20 (abans 6)		Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell.	1992	Desapareguda el 1993	"LO BEHI TE / PAGAT / CIM A PA / RET DA / TANCA"
Rajoles envissades. Text que assigna un dret nominal					
Problema: Palafrugell, C. Bruc, 21 (límda de la casa: "J.F.B. / BONIC / 1840")	1840 ?	Quadrada. Lletres fetes amb trepa, amb engalba blanca sobre fons vermell. Puntat de línies incises.	33 x 33 x 2 cm		"SI LO VEHI / VOL CARREGA / LA PARET / A DE PAGA / A JOSE FERRER / Y BATALLER"

Rajoles enverrissades amb text especial									
Desconeguda	1915	Dues rajoles quadrades. Lletres fetes a mà, amb engalbia blanca sobre fons vermell. Meandre gros entre l'última i la penúltima línia.							la rajola: "Les andròies, les llernies i tota la cons- trucció d'aquesi terra, ha si..." La rajola: "ga fer per / conveni entes / els dos veltins / s'ha de conser / var / respitar / Any 1815."
Rajoles enverrissades il·legibles									
Palafrugell, C. Bruguerol, 70		Quadrada.	1992	Desapareguda					Text il·legible per distància
Palafrugell, C. Creu Roquinyola, 8, a paret d'hort	1871	Quadrada. Text fet amb engalbia blanca sobre fons vermell.	1992	?					"[...] 1871"
Calella, C. Noi Gran, 6		Quadrada. Text et amb trepa, amb engalbia blanca sobre fons vermell.	1992	?	33,5 x 33,5 x 2				
Rajoles sense vernis. Text tipus "dret al sol i no a la paret"									
Palafrugell, C. Ànimes, 16 (obans 12) a mitgera amb el 14		Quadrada. Text incís manual.	2006	SI	aprox. 25 x 25				"al vasy / te dret / al sol / no la paret"
Palafrugell, C. Unió, 10, a mitgera amb el 8	1869	Quadrada. Lletres incises fetes a mà amb molt bona caligrafia. Puntat incís molt fi.	1990	Desapareguda	20 x 20 cm				"Lo Vehl / te dret al / Sol y no a / la Paret. / 1869."
Palafrugell, C. del Terme, 60	1893	Quadrada. Text incís fet a mà. Puntat incís excepte a la data.	2006	A col·lecció particular	30,5 x 30,5 cm				"lo Bay te Dret / al Sol y no / a la Paret / 1893"
Escanyà, Can Grau (Ca la Carrera), a Rajoleríes, 38	1894	Quadrada. Lletres incises fetes a mà. Puntat incís.	1992	?	30,5 x 30,5 x 1,8				"lo Vay te Dret / al Sol y no a / la / Paret / 1894"
Rajoles sense vernis. Text tipus "cap dret ni al sol ni a la paret"									
Mont-ras, A tanca d'hort a prop de can Vidal	1877	Quadrada. Text fet per l'empresa de motlles.	2006	SI	33,3 x 33,3 cm				"LO VEHI NO TE / DRET AL SOL / NI A LA / PARET. / 1877."
Palafrugell, C. Solarium, 13, a mitgera amb el 15		Quadrada, amb lletres pintades.	2006	SI					"EL VEHI NO / TE DRET NI / AL SOL NI / A LA PARET"
Rajoles sense vernis. Text tipus "d' aquí cap amunt ha de pagar"									
Palafrugell, C. Bruc, 43, a mitgera amb el 41 (Camp d'en Prat)		Quadrada. Text fet per l'empresa de motlles, "año" subratllat per meandre, fets a mà amb punxo. Parcialment tapada per morder.	2006	SI					"LO VEI TE DRET / FINS A QU / Y SI / BOL CARGA DA / QI HANAMON / DA PA[...] abo [...]"
Palafrugell, C. Llana, 54, a tanca d'hort que separa del 56		Quadrada.	2006	SI					Text il·legible

JOSEP VILAR, UN CALONGÍ A L'HAVANA

JOSEP CLARA

RESUM: Josep Vilar i Blanch, originari de Calonge, va ser un dels molts catalans que, durant la segona meitat del segle XIX, provà la sort de l'emigració a l'illa de Cuba. A partir del testament atorgat a l'Havana, l'any 1890, tres dies abans de la mort, deduïm algunes característiques de la seva personalitat i fortuna.

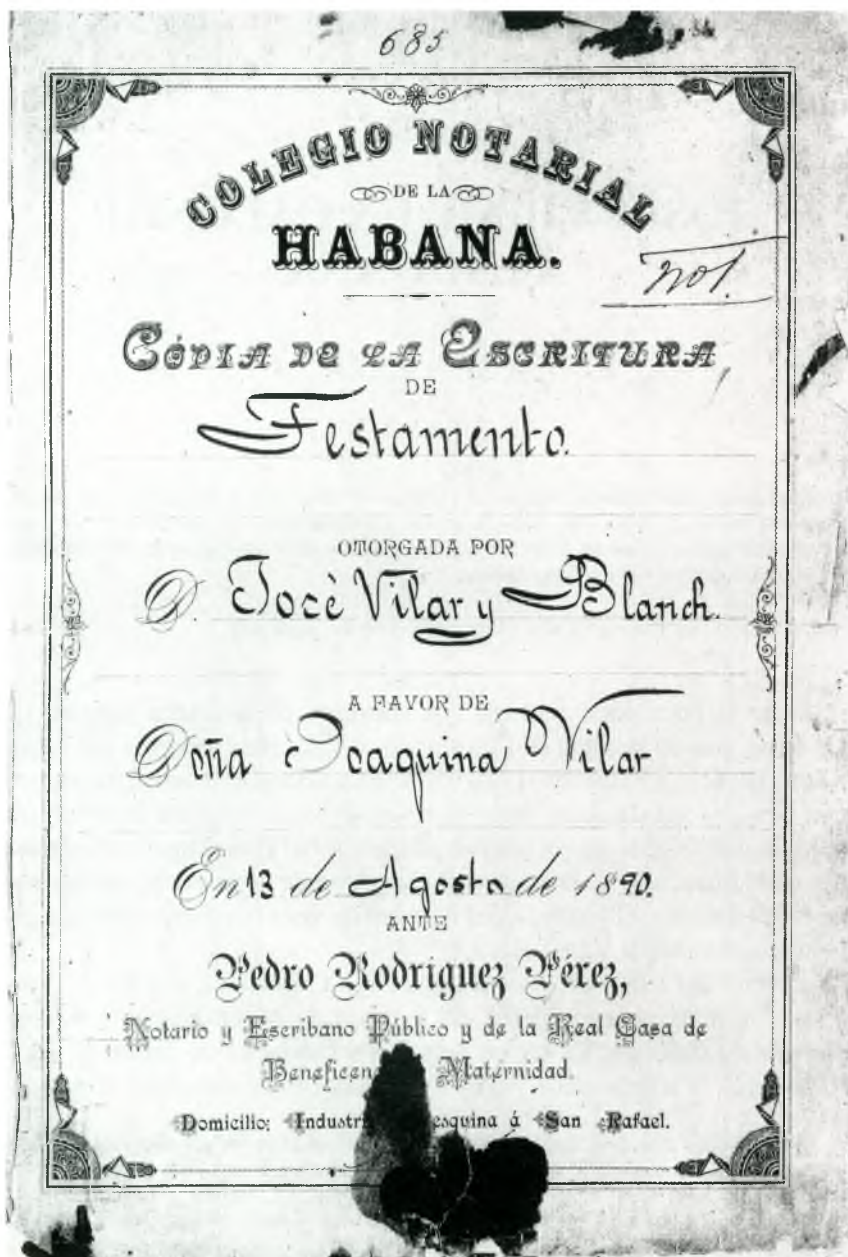
PARAULES CLAU: Calonge, Cuba, emigració a Amèrica, segle XIX.

Entre la poca documentació que conservo de la branca familiar de Calonge, guardo la còpia de l'escriptura de testament atorgada per Josep Vilar i Blanch, a l'Havana, l'any 1890. Es tracta d'un manuscrit conformat per un total de dotze fulls en els quals es transcriuen el testament pròpiament dit (que ocupa els vuit primers fulls) i les diligències derivades de la liquidació de drets davant el registre de la propietat, arran de la mort del testador. El testador, des del punt de vista familiar, era germà del meu rebesavi Martí Vilar i Blanch.¹

Josep Vilar i Blanch, nascut a Calonge l'any 1821, era fill de Joan Vilar i Rotllan, taper del barri del Pedró, i de Maria Blanch i Rovira, ambdós de Calonge. Va ser un dels molts catalans que durant el segle XIX deixà la terra natal i provà l'aventura de les Amèriques,² per tal

¹ Martí Vilar i Blanch (Calonge 1815-1886) es casà el 1844, en primeres núpcies, amb Paula Sala i Geronès. El 1847 es tornà a casar amb Maria del Carme Vilar i Pallí, i el 1849 amb Maria Gafas i Casas.

² Entre la nombrosa bibliografia que tracta d'aquesta qüestió, esmento solament, a tall d'exemple, els treballs de J. MALUQUER DE MOTES, "L'emigració catalana a Amèrica durant la primera meitat del segle XIX. Una valoració global", dins *3es Jornades d'Estudis Catalano-Americans*, Barcelona, 1990, p. 161-169, i "Los catalanes en América (c. 1760-1868): La mirada de los contemporáneos", dins *Historia y Sociedad*, III (1990), p. 9-35; J.M. BARNA-

Portada de la còpia del testament atorgat per Josep Vilar i Blanch, a l'Havana.

de cercar una vida més pròspera lluny de casa. Arribat a l'illa de Cuba, s'instal·là al barri del Templete, de l'Havana, i es guanyà la vida com a dependent del comerç. Era un home solter, mancat de la cultura elemental que li permetés d'escriure i signar, però sabia moure's còmodament per guanyar-se les garrofes.

Protocol·litzat pel notari Pedro Rodríguez Pérez, el testament de Josep Vilar va ser dictat el dia 13 d'agost de 1890 a la Quinta del Rey, de la ciutat de l'Havana, és a dir, en el sanatori o casa de salut fundada pel filantrop català Ramon Vila,³ on el protagonista del document havia estat internat en patir malaltia i on morí tres dies després d'expressar la destinació que calia donar als seus béns. Tenia 68 anys, i no 64, com reporta el testament.⁴

Com a testimoniades de les darreres voluntats són esmentats tres elements de l'emigració hispana que formaven part del cercle d'amistats properes: Gumersind Serra i Raurich, originari de Girona;⁵ José García Blanco, de Santiago de Compostel·la, i Claudio Díaz López, de la província d'Astúries, tots relacionats amb les activitats comercials. El gallec García Blanco és encara citat en el testament com a amic de confiança, però com a marmessor i administrador del patrimoni preferí un altre català, el comerciant Antoni Grifuls i Rafecas, originari de Vilanova i la Geltrú.⁶

Josep Vilar declarà la seva adscripció a la religió catòlica-apostòlica-romana i, per això, deixà un petit llegat d'almoines a fi que fossin celebrades les cerimònies religioses de costum, a benefici de l'ànima. Es recordà també dels nebots de Calonge, fills de la seva germana Rosa (a cadascun dels quals deixà 200 pesos d'or), i molt especialment d'una

DES, *Els catalans a les Índies (1493-1830)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991, 3 vol.; J. J. MORENO MASO, *La petjada dels catalans a Cuba. Assaig sobre la presència catalana a Cuba durant la primera meitat del segle XIX*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992; N. SÁNCHEZ-ALBORNOZ (comp.), *Espanoles hacia América. La emigración en masa, 1880-1930*, Madrid, Alianza, 1988. Com a estudis locals centrats al Baix Empordà, C. YAÑEZ, *Sortir de casa per anar a casa. Comerç, navegació i estratègies familiars en l'emigració de Sant Feliu de Guíxols a Amèrica, en el segle XIX*, Sant Feliu de Guíxols, Ajuntament 1992; L. COSTA, *L'illa dels somnis. L'emigració de Begur a Cuba al segle XIX*, Begur, Ajuntament, 1999.

³ C. MARTÍ, *Los catalanes en América. Cuba*, Barcelona, Minerva, 1918, p. 221-223.

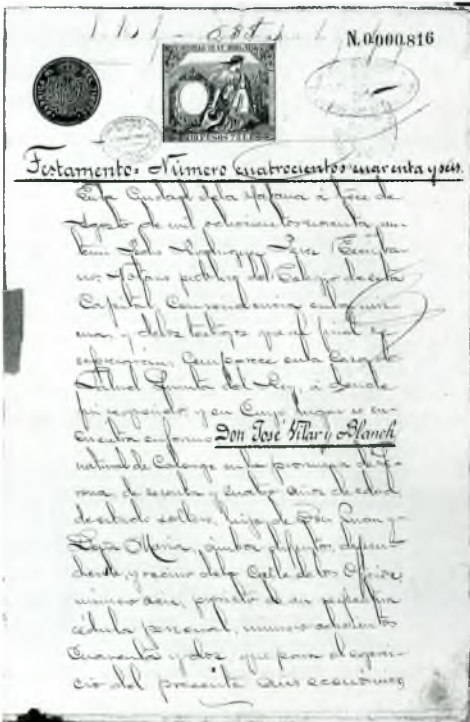
⁴ He d'agrair a Pere Trijueque la localització de l'acta de naixement en els llibres parroquials i altres dades sobre la mateixa família.

⁵ Podria ser familiar de Feliu Serra i Raurich, que el 1861 partí de Sant Feliu de Guíxols cap a San José de Lajas (C. YAÑEZ, op. cit., p. 120).

⁶ Antoni Grifuls (o Grifols) i Rafecas, nascut a Vilanova i la Geltrú l'any 1850, va viure a l'Havana, si més no, entre 1873 i 1896. Fou membre de la Cambra de Comerç de l'Havana. De retom a Vilanova i la Geltrú, es dedicà a la venda de ceràmica i materials de construcció. Vegu el *Diccionari dels catalans d'Amèrica*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, vol. II, p. 336.

Josep Vilar no oblidà mai els seus orígens familiars: Calonge.

Primera pàgina del testament de Josep Vilar.

altra neboda, Joaquima Vilar i Sala,⁷ filla del seu germà Martí i vídua de Ferran Clara, la qual fou declarada hereua universal dels béns restants.

Malgrat que es tractava d'un home senzill, la seva fortuna no semblava menyspreable en el moment de traspassar. Josep Vilar posseïa una casa al carrer de la Zanja, número 97; 1.111 pesos d'or i 97 centaus, dipositats a la societat García, Serra i companyia, empresa per a la qual devia treballar; onze accions del Banc espanyol de l'illa de Cuba, valorades en 5.500 pesos d'or; un rellotge d'or, i la roba d'ús corrent.

En la monografia dedicada a la vall de Calonge, Pere Caner va escriure: "La febre d'Amèrica també s'encomanà als calongins i molts embarcaren a fer fortuna. Alguns ho aconseguiren i altres moriren de misèria. Entre els primers cal anomenar la família Pallimonjo, els germans Isern, els germans Molla i alguns altres, els quals tornaren amb un capital respectable, sempre guanyat a base de grans sacrificis i d'estalvis heroics".⁸

Josep Vilar i Blanch no fou un personatge distingit de l'emigració catalana a Amèrica. Va ser, senzillament, un exemple modest —entre molts— del gran corrent migratori que hagué de sortir de les nostres contrades per adaptar-se a les noves imposicions productives de l'època, i que, en la Cuba colonial, va desenvolupar unes activitats que contribuïren a la millora personal de la seva existència. No va fer-hi una gran fortuna, però tampoc no va ser un miserable.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Testamento. Número cuatrocientos cuarenta y seis.

En la ciudad de la Habana, a trece de agosto de mil ochocientos noventa, ante mí, Pedro Rodríguez Pérez, escribano, notario público del colegio de esta capital, con residencia en la misma, y de los testigos que al final se espresarán, comparece en la casa de salud Quinta del Rey, a donde fui requerido, y en cuyo lugar se encuentra enfermo Don José Vilar y Blanch, natural de Calonge, en la provincia de Gerona, de sesenta y cuatro años de edad, de estado soltero, hijo de don Juan y doña María, ambos difuntos, dependiente y vecino de la calle de los Oficios, número seis, provisto de su respectiva cédula personal, número ochocientos cuarenta y dos, que para el egercicio del presente año económico le ha sido espedida por el Alcalde del barrio de Templete.

Los testigos manifiestan conocen al testador, conceptuándole en este acto con capacidad para testar porque su inteligencia es clara, su memoria despejada y su habla espedia. Por iguales razones, yo, el notario, estimo a mi juicio que el Don José Vilar y Blanch tiene la capacidad legal necesaria para testar. En su virtud, dicho señor, previa invocación del nombre de Dios y protestación de la

⁷ Joaquima Vilar i Sala (Calonge 1845-?) fou l'única filla de Martí Vilar i Blanch. El juliol de 1869 es casà amb Ferran Clara i Ribot (Calonge 1841-1879). El matrimoni va tenir dos fills: Maria Clara i Vilar (Calonge 1870-?) i Josep Clara i Vilar (Calonge 1873-Girona 1938), que fou el meu avi.

⁸ P. CANER I ESTRANY, *La Vall de Calonge*, Sant Feliu de Guixols, Ajuntament de Calonge i Generalitat de Catalunya, 1983, p. 123.

fe como católico-apostólico y romano, a mi presencia y a la de los testigos que le ven y entienden, otorga su testamento de viva voz, en la forma siguiente.

Primero.— Encomienda su alma al mismo Dios y Señor que se la dio, creó y redimió con el precio y valor infinito de su preciosa sangre, el cuerpo manda a la tierra de que tuvo origen y, cuando ocurra su fallecimiento, serán las disposiciones concernientes a su funeral y entierro de cargo del albacea que después nombrará.

Segundo.— Manda se le digan las misas del alma y que se den las limosnas de costumbre.

Tercero.— Declara que es de estado soltero y que no tiene ni reconoce sucesión de ninguna clase.

Cuarto.— Declara que no tiene créditos activos ni pasivos.

Quinto.— Declara por sus bienes la cantidad de un mil ciento once pesos en oro con noventa y siete centavos, que tiene depositados sin interés alguno en poder de la Sociedad de García Serra y Compañía; once acciones del Banco Español de la isla de Cuba, cuyo valor nominal es el de cinco mil quinientos pesos oro, según los títulos números doscientos setenta y uno, cuatro mil ciento seis, tres mil seiscientos diez y nueve, quince mil trescientos cinco, cuatro mil trescientos veinte y cinco y diez mil ciento treinta y dos, los mismos que conserva en poder de su amigo don José García Blanco.

Sesto.— Declara por más sus bienes una casa situada en esta ciudad, calle de la Zanja, número noventa y siete, y además un reloj de oro antiguo, de llave, y la ropa de su uso, de muy escaso valor.

Séptimo.— Lega y dona a cada uno de sus sobrinos, hijos de su legítima hermana, doña Rosa Vilar y Blanch, residente en la provincia de Gerona, la suma de doscientos pesos en oro, cuya demostración les hace como recuerdo del cariño que les profesa.

Octavo.— Nombra albacea tendedor, contador particular y administrador de sus bienes, con relación de toda fianza y prórroga de todo el término que necesite, a más del que la ley le concede, a su íntimo amigo don Antonio Grifuls y Rafecas, del que espera acepte el cargo.

Noveno.— Del remanente de todos sus bienes, deudas, derechos y acciones, que por cualquier título o concepto le toquen y pertenezcan, ahora, o en lo sucesivo, instituye y nombra por su única y universal heredera, a su sobrina carnal doña Joaquina Vilar, hija de su legítimo hermano don Martín Vilar y Blanch, para que lo que fuere lo haye, goce y herede con la bendición de Dios.

Décimo.— Prohíbe en lo absoluto la intervención judicial, y en su lugar ordena y manda que todo se practique estrajudicialmente; presentándose a cualquiera de los jueces de esta capital para su aprobación, y se protocolice ante el infrascrito notario.

Décimoprimer.— Revoca y anula otros cualesquiera testamentos, codicilos, poderes y memorias para testar que antes de éste haya hecho u otorgado de palabra, por escrito o en otra forma, que quieren no valgan ni hagan fe en manera alguna, sólo si el presente que manda se guarde, cumpla y ejecute como su última y final voluntad, en aquella vía y forma que más haya lugar en derecho.

Así lo otorga el referido señor don José Vilar y Blanch, ahora que son la una de la tarde de este día, en la casa de salud referida, siendo testigos don Gumersindo Serra y Raurich, natural de Gerona, mayor de edad, de estado casado, del comercio y vecino de la calle de Oficios, número seis, don José García y Blanco, natural de Santiago, en la provincia de la Coruña, mayor de edad, de estado soltero, del comercio y del mismo vecindario y don Claudio Díaz y López, natural de la provincia de Oviedo, mayor de edad, de estado soltero, del comercio y de igual vecindario, todos provistos de sus respectivas cédulas personales que les han sido espeditas por el Alcalde del barrio de Templete, y sin impedimento para serlo, según me aseguran.

Advierto al testador que el hecho de haber testado puede quedar reservado hasta su muerte si lo desea, incluyéndose este documento en el protocolo especial que con dicho fin se lleva por mi notaría, de cuyo derecho no hace uso, queriendo figure en el general.

Enterado el otorgante y testigos de su derecho para leer por sí este instrumento, renunciaron a él y, habiéndolo yo leído en alta voz, íntegra y detenidamente en un solo acto, manifiestan todos quedan bien enterados y conforme con lo que resulta, y firman todos menos el otorgante que espresó no saber hacerlo, y a sus ruegos, y por sí, lo verifica el testigo señor Serra y Raurich. De todo lo cual, de conocer al otorgante y testigos, de haberse cumplido todas y cada una de las formalidades que determina el Código Civil vigente, y de cuanto va referido; yo, el infrascrito notario, doy fe.— Como testigo y a ruego de D. José Vilar y Blanch, que espresa no saber firmar: Gumersindo Serra.— Claudio Díaz y López.— José García Blanco.— Signado. Pedro Rodríguez Pérez.

INNOVACIÓ EDUCATIVA A LA BISBAL D'EMPORDÀ: L'ESCOLA LAICA (1886-1887) I L'ESCOLA MODERNA (1903-1909)

LLUÍS MARUNY I CURTO

RESUM: L'article aporta informació addicional sobre l'impacte a la Bisbal de l'Escola Laica (1886-1887), sobre el seu promotor, Bartomeu Gabarró, lliurepensador, i sobre els textos escolars que va escriure. Igualment recull informacions sobre l'Escola Moderna de la Bisbal (1903-1909), basada en les idees de Francesc Ferrer i Guàrdia, promoguda per Joaquim Garriga i Pons, llibertari.

PARAULES CLAU: La Bisbal d'Empordà, Escola Laica, Escola Moderna, pedagogia, història escolar, innovació educativa.

Amb justícia, els estudiosos de la història de l'educació a la Bisbal d'Empordà, s'han referit sovint a Adela Trayter i a qui seria el seu marit, Josep Barceló i Matas, com els gran renovadors pedagògics de la tradició escolar de la ciutat. És justa aquesta afirmació, sobretot, perquè ells van desenvolupar la seva tasca a l'escola pública, en un interval llarg (de 1891 a 1924), i perquè el seu esforç va tenir continuïtat, primer, el 1927, amb Josep Salip i Sardà, i després amb l'esclat educatiu promogut per la Segona República fins la desfeta de 1939. A la Bisbal, hi va haver, durant la República, un estol de mestres el record dels quals commou encara aquells que van tenir la fortuna de ser-ne deixebles i han transmès el seu record als més joves.

Però també és de justícia recordar i homenatjar el fet que, a la Bisbal i altres llocs del Baix Empordà i de Girona, hi va haver dos precedents importants en els intents de canviar una tradició educativa anquilosada

i opressiva, basada en la separació de gèneres, l'ensenyament dogmàtic de la religió, la memorització abusiva i els càstigs corporals, uns precedents poc reconeguts en la història escrita de l'educació a les comarques gironines¹.

El primer d'aquests precedents data de 1886 i fou l'aparició de l'Escola Laica, fundada per Bartomeu Gabarró i Borràs, que va provocar un autèntic sotrac social i va durar només uns mesos. El segon va ser la iniciativa d'un llibertari, Joaquim Garriga i Pons (Fonteta, 1863 - Tànger, 1917), que va fundar a la Bisbal una Escola Moderna, a imatge i semblança de la creada a Barcelona per Francesc Ferrer Guàrdia i que es va mantenir fins que l'execució del gran pedagog llibertari va fer impossible la continuïtat de l'Escola.

Els són testimonis de l'existència i de la vitalitat, també a la Bisbal, de corrents renovadors, humanistes, basats en els principis de la llibertat, la igualtat, la fraternitat i la confiança en la raó.

BARTOMEU GABARRÓ I BORRÀS

Va ser en Joan Puigbert i Busquets, el malaguanyat historiador bisbalenc, qui ens va posar sobre la pista d'aquest personatge i de la seva estada a la Bisbal. En un primer article es refereix a la creació d'escoles laiques, també, a Cassà de la Selva i a Sant Feliu de Guíxols i una Escola Laica a Girona, al carrer del Nord, 3, baixos, dirigida per Àngela Sánchez (Puigbert, 1979, pàg. 313-364). Una font d'informació sobre les escoles laiques, la va trobar, paradoxalment, a les publicacions integristes de l'època. Així trobem novament referències a l'Escola Laica de la Bisbal, en un article sobre *Lo Rossinyol*, (Puigbert, 1982-1983a) i un sobre la revista *El Integrista* (Puigbert 1982-1983b), on menciona de passada en B. Gabarró i l'escola de la Bisbal. Però encara hi dedicarà un article específic, amb més dades, a una publicació local (Puigbert, 1993).

En aquest darrer article, hi trobem algunes informacions sobre Bartomeu Gabarró. Així, ens informa que era un exescolapi, que l'any 1882 havia fundat a Barcelona La Unión Española de la Liga Universal Anticlerical de Libre-pensadores, seguint el model francès de Leo Taxil².

¹ Com a exemple, el fet que no es mencionen ni les Escoles Laiques ni les Escoles Modernes a la cronologia general, i només es mencionen, de forma molt genèrica i sense informació específica, en una sola pàgina de l'obra recent sobre història escolar a la demarcació de Girona, de Marquès, S. et al., 2005. També a nivell local, es mencionen només de forma molt marginal (Lloberas, 1970, 1973, 1977; o Frigola, 2003).

² Un personatge curiós: Leo Taxil és el pseudònim del francès Gabriel-Antoine Jogand-Pages (1854-1907) que va ser educat als jesuïtes; als 14 anys es revolta contra l'escola i la família i comença a editar articles en revistes anticlericals. Entre 1871 i 1884, crea la Llibreria

Afegeix que Gabarró mantenia molt bones relacions amb líders republicans com Pi i Margall i Ruiz Zorrilla i que era un dirigent i propagandista, també, de la Confederación Española de Enseñanza Laica que havia estat fundada per Miquel Vives. Abans de venir a la Bisbal, havia promogut la creació d'escoles laiques a Cassà de la Selva l'octubre 1885 i a Sant Feliu de Guíxols, el gener següent. L'arribada de Gabarró a la Bisbal va tenir lloc el dimarts 18 de maig del 1886, a 2/4 de nou del vespre, en una conferència que va pronunciar al Teatre Bisbalenc, organitzada per la Comisión Organizadora de Librepensadores de la Bisbal³. Puigbert acaba aquest article amb un final xocant: "l'any 1897, B. Gabarró es va retractar de les seves idees, com féu també Leo Taxil a França, i gràcies a les gestions del Cardenal Vives i Tutó... retornà al catolicisme."

L'Escola Laica sorgeix arran del període liberal del govern Sagasta (1881-1890), però tenia uns antecedents clars en els Ateneus Obrers, que ja tenien una certa importància: l'Ateneu Català de la Classe Obrera de Barcelona, ubicat a Sant Felip Neri, comptava amb 240 alumnes el 1862. El 1863 s'havia constituït l'Ateneu d'Igualada (impulsat per Marià Ferrer, també ex-escolapi) i el 1864 l'Ateneu de Manresa. Per la seva banda, l'Aliança Internacional de Treballadors (AIT), al Consell Federal de la Regió Espanyola, a Saragossa, el 1872, ja reclamava un "ensenyament integral que desenvolupi totes les facultats humanes", amb escoles, biblioteques, museus i laboratoris, en la línia dels acords de l'Aliança Democràtica de Treballadors que, el 1868, reclamava "igualtat total d'educació, d'instrucció i d'alimentació per a tots els infants d'ambdós sexes" (Solà, 1978).

A partir de la primera República (1873-1874), s'inicia a Espanya un autèntic debat educatiu, central en el conjunt de debats socials, al voltant dels temes de la llibertat de càtedra, la neutralitat religiosa, la catalanitat de l'escola - a casa nostra -, la renovació metodològica i la idea d'escola unificada, on la composició de l'alumnat reflectiria la composició social de la comunitat i l'ensenyament s'organitzaria en cicles comuns, des de primària fins la universitat (Solà, 1978). Aquest serà l'esperit que animarà les escoles laiques que sorgeixen arreu, però les que creca el Dr. Gabarró seran les més nombroses i, també, les més polèmiques. Eren anti-

Anticlerical, molt activa. El 1881 és expulsat del Gran Orient de França i crea arreu grups de lliurepensadors. El 1885 es penedeix: torna a l'església catòlica i publica textos molt violents contra el que abans defensava, incloent una relació amb milers de noms de francmaçons. Però el 19 d'abril de 1897 publica una confessió d'haver enganyat els catòlics i ridiculitza el temor de l'església a la maçoneria. Puigbert omet aquesta segona retractació. www.courcelle-bruno.nom.fr/Taxil.html

³ No hem aconseguit, encara, identificar cap dels membres d'aquesta Comissió Local.

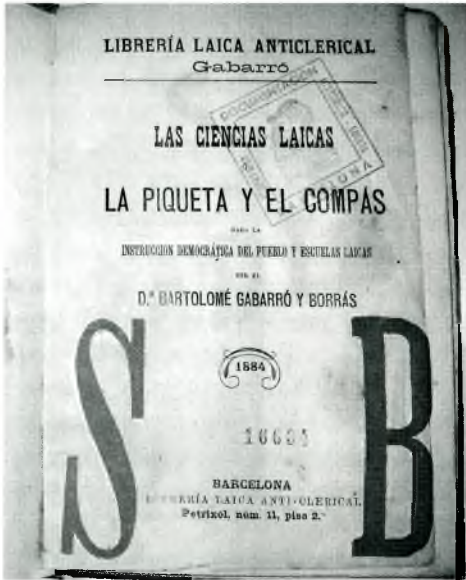

Foto 1: Portada del llibre de B. Gabarró, *Las ciencias Laicas*. Les lletres S B, són l'anagrama de Salvador Badia, propietari de l'exemplar. Biblioteca de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, Barcelona.

clericals però s'hi ensenyava el catecisme, per no provocar les jerarquies catòliques, i en el terreny social, eren força tolerants amb el poder civil. Defensaven la Constitució, les lleis, el servei militar i l'*harmonia* de les classes socials (Solà, 1978). A l'annex 1 mostrem alguns textos del Dr. Gabarró, que il·lustren algunes idees bàsiques de les escoles laiques.

Pel que fa a les reformes legislatives en el terreny de la infància i l'educació, tot i que la Llei Moyano (1857) establia l'escolaritat obligatòria entre els sis i els dotze anys, no serà fins el 24 de juliol de 1878 quan es comença a reglamentar la jornada

laboral i es prohibeix el treball dels menors de deu anys (!), una altra declaració només teòrica, perquè no s'arbitra cap sistema d'aplicació de la llei. El 1901, Romanones declara obligatòria l'escolaritat fins els 13 anys i reglamentava el títol de mestre i les Escoles de Magisteri. Però no serà fins 1913 que es declararà voluntari l'ensenyament del catecisme a les escoles "nacionals", denominació instaurada el 1910.

L'Escola Laica serà una precursora, un sotrac en el panorama social i educatiu de l'època. Un debat que s'encendrà també a la Bisbal d'Empordà. I de quina manera!

A Internet, hem pogut trobar altres informacions sobre el Dr. Gabarró. Algunes que confirmen les de Joan Puigbert, com la que aporta la professora Carme Tolosana⁴, de la facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona, que confirma el protagonisme de Bartomeu Gabarró a la Confederación Española de Enseñanza Laica, i afegeix que les seves idees pedagògiques es basaven en els principis de laïcisme, científicitat de l'educació, mètodes renovadors, coeducació i es-

⁴ www.senderi.org article de Carme Tolosana, *L'Escola Laica, una aproximació històrica*, publicat al BUTLLETÍ, núm 18. **Senderi, Educació en Valors** és una xarxa de dinou institucions compromeses amb l'educació en valors.

cola unificada. També afirma que aquestes idees van assolir excel·lència pedagògica en la Institució Libre de Enseñanza i a l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia. L'autora subratlla la influència d'aquestes idees, més endavant, en la renovació pedagògica de la II República⁵ i, encara més tard, en el moviment català d'Escola Activa i en el moviment generat pel CEPEPC⁶, de renovació pedagògica catalana.

Trobarem, també, que Bartomeu Gabarró i Borràs va publicar dos periòdics: *La Tronada* – ja esmentat per Joan Puigbert - i *El 1º de Mayo*, a Barcelona. És autor de *Historia Laica de España*, editat a la impremta de Joan Torrents i Coral, llibreter i tipògraf de Sant Martí de Provençals⁷. Altra bibliografia del Dr. Gabarró està recollida a la web del Centre de Documentació Històrica i Social, de l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona (AEPB)⁸. Hi podem trobar l'edició de diversos manuals escolars.

En Bartomeu Gabarró va publicar altres llibres. Al catàleg general de l'Editorial Maucci, del 1r de gener de 1892 (AEPB), en consten un parell: un sobre el celibat eclesiàstic (Gabarró, s.d.a) i un altre sobre la primacia de la llei civil respecte del dret canònic (Gabarró, s.d.b).

Podem afegir una connexió interessant: el mateix any que el Dr. Gabarró promou les escoles laiques de Sant Feliu de Guíxols i la Bisbal, el 1886, havia ajudat també a crear l'escola laica de Vilanova i la Geltrú, de la mà d'una jove mestra de 21 anys: Teresa Mañé i Miravet (coneguda literàriament com a “Soledad Gustavo”). Aquesta noia es casaria civilment, l'any 1891, amb Joan Montseny, més conegut com a “Federico Urales”, nascut a Reus, i serien els pares de la Frederica Montseny, una de les icones de la Guerra Civil. Pare i filla van afirmar sempre que la

⁵ C. Tolosana diu: *La ILE es va fundar a Madrid el 1876 per un grup de catedràtics d'universitat que havien estat separats de l'activitat acadèmica per defensar la llibertat de càtedra i no acceptar transmetre en les seves classes cap mena de dogma oficial de cap tipus: ni religió, ni polític, ni filosòfic. (...) Cal esmentar la influència ideològica que va tenir la ILE en les propostes educatives de la II República, molt significativament en la seva concepció d'escola unificada. Pel que fa a Catalunya, la Universitat Autònoma i l'Institut-Escola, ara si centres públics, van tenir una forta vinculació amb la Institució.*

⁶ El Col·lectiu d'Ensenyants per a l'Escola Pública Catalana va agrupar, als anys setanta, en la transició democràtica, un conjunt d'escoles i professionals que reivindicaven una escola catalana, democràtica i innovadora, amb aspiracions d'esdevenir escoles públiques, objectiu que va ser possible a partir del trasllat de competències d'ensenyament a la Generalitat, l'any 1981.

⁷ www.filosofia.org Vegeu l'article sobre Manuel González Soriano, 1837-1885, autor de *El espiritismo y la Filosofía*. Cal tenir present que l'espiritisme va ser una influència molt important en el lliurepensament i la maçoneria, que van influir, al seu torn, molt intensament, tant en el moviment republicà federalista, com en el pensament llibertari. Aquest espiritisme, es definia així: “El Espiritismo no es ni una filosofía ni una secta religiosa, sino la filosofía de la ciencia, de la religión y de la moral: la síntesis esencial de los conocimientos humanos aplicada a la investigación de la verdad: la ciencia de las ciencias”.

⁸ www.ateneuenciclopedicopopular.org

Teresa Manyé era l'autèntic *cervell* i la que va garantir la ingent tasca editorial de la família. L'Escola d'Adults de Vilanova i la Geltrú porta el seu nom i a la seva web hi podreu trobar la biografia⁹.

L'activitat difusora del Dr. Gabarró serà extraordinària: creà escoles laiques a Andalusia (Sevilla, Cadis i Almeria) i a la Mancha (Valdepeñas). A les comarques de Barcelona hi va arribar a fer 38 escoles, la més important de les quals, dirigida per ell mateix, fou l'escola *Lluís Blanch*, d'ensenyament primari i secundari. També a les comarques gironines, especialment l'Empordà, incloent l'Escola de Sant Feliu de Guíxols, que va ser la més important del moviment després del *Lluís Blanch* (Solà, 1978). Les escoles laiques, entre 1882 i 1896, van tenir una presència important. Se'n fundaren setanta al conjunt de Catalunya i només a Barcelona van aplegar uns tres mil alumnes, en un moment que no hi havia ensenyament obligatori ni escoles públiques, pràcticament, sinó tan sols religioses (Aisa, p. 188).

L'ESCOLA LAICA DE LA BISBAL D'EMPORDÀ I EL SEU IMPACTE SOCIAL.

Les actes municipals de l'època no fan cap referència a l'Escola Laica. No hem aconseguit encara identificar on era situada, quants alumnes va tenir, quins professors hi va haver... Pel que fa a l'alumnat, només tenim la referència que la majoria procedien del barri anomenat popularment del Rif, l'actual barri del Convent, un barri obrer on s'aplegaven els treballadors de la Bisbal (Puigbert, 1993). No és gens estrany: els obrers de la Bisbal feia anys que s'anaven organitzant, adquirint formació – extraordinàriament valorada pels més actius – i generant allò que més endavant se'n diria consciència de classe.

Al primer terç del segle XIX ja hi havia a la Bisbal tretze fàbriques de tapers, nou de blanquers, tres farineres i els rajolers. Al 1872 hi ha quatre associacions obreres federades a l'Associació Internacional de Treballadors i es fa una vaga de blanquers, la primera de la qual es té notícia (Frigola, 2003). Al 1888 i 1889, hi ha vagues de paletes, que demanen reducció de jornada (de 10 a 9 hores) i augment d'un ral en el sou. S'hi afegiran els paletes i els terrissers (Lloberas, 1997). Arran d'aquesta vaga es constituirà una cooperativa, la Unió Obrera de Terrissers.

La creació de l'Escola Laica a la Bisbal es va fer possible, també, a partir de l'elecció –amb un sufragi restringit, naturalment– d'un nou

⁹ www.xtec.net/cfa-teresamanye

ajuntament, que pren possessió el primer de juliol de 1885, presidit per l'alcalde Vicenç Martí, *republicà federal i anticlerical notori* (Llobera, 1997). Poc després es constituïa a la Bisbal una Comisió Organitzadora de Libre-pensadores, que va invitar en Bartomeu Gabarró.

Ens haurem de referir a l'única publicació local de l'època que es conserva a l'Arxiu Comarcal del Baix Empordà: el setmanari *El Eco Bisbalense*, que serà no solament portaveu sinó agent actiu i, en cert sentit, víctima de l'escàndol.

El Eco Bisbalense és un setmanari publicat a la Bisbal entre 1885 i 1889; es defineix, inicialment, com a *Periódico Semanal no político*, amb el lema: *Consagrado al progreso moral, intelectual y material de esta villa y su distrito*. L'administració estava situada a les Voltes, núm 5 i costava 0'50 pessetes. l'exemplar. No hi figura el nom del director. La publicació es compon de quatre pàgines. S'edita en castellà, però incorpora sovint poemes i textos en català. Després d'un editorial, hi ha una secció literària i la *Crónica General* amb notícies de la Bisbal i la comarca.

La revista inicia la publicació l'1 de març 1885. L'editorial recorda anteriors revistes bisbalenques: *La Pulga*, humorística, dirigida per J. Nieto Vidal i *El Faro Bisbalense*, dirigida per Antoni de Torres. Subratlla que la Bisbal és l'únic dels 500 caps de partit judicial que no tenia cap publicació local. S'informa de la recent inauguració de l'estació telegràfica de la Bisbal. També de la importància del projecte de tramvia de Palamós a Flaçà, que serà un tema prioritari del setmanari: el tren s'inaugurarà el gener de 1887. I es parla, elogiosament, del *convecino* Dr. Pella i Forgas.

La primera referència a l'Escola Laica, la trobem al núm. 83, del 19 de setembre del 1886, en forma d'un comentari genèric: "Hace poco que a instancias de unos cuantos y al calor de la visita de cierto personaje, se fundó en la localidad un grupo de libre-pensadores, mejor dicho una liga anticlerical, y al mismo tiempo una escuela laica para niños de ambos sexos, que si bien están dentro de la Ley y el estado les otorga el derecho de pensar en religión como les plazca, no creo de ninguna manera les conceda la potestad de infamar con sus cantos y exhortaciones a una institución por el mismo Estado reconocida."

Al nº 85, del 3 d'octubre, diu: "La Escuela Laica (ruegan publicar) el día 6 de octubre a las dos de la tarde, darán principio en el Salón del Casino Bisbalense los exámenes de los alumnos que concurren a dicha escuela."

Més endavant sabrem que aquest anunci havia estat pagat. Al mateix exemplar de la revista, hi ha una columna referida a l'impacte local de

l'Escola Laica, que comença amb la mateixa nota publicada quinze dies abans i afegeix:

“... Este estado de cosas introdujo en la conciencia de los creyentes en la religión que por tanto tiempo vienen sustentándola, un odio y aversión tan profunda hacia ella [a l'escola laica] que ha dado margen a insultos y represalias, ya con los mismos cantos¹⁰ ya con palabras nada corteses dirigidas a los libre-pensadores y por último, han aparecido “pasquines”, que no sólo atacan a la escuelas laicas y a los particulares, sino también a la libertad. Estos procedimientos son muy penados por el Código y por la misma razón las autoridades deben poner eficaz correctivo, lo que ya sabemos se han tomado las debidas precauciones para poner coto y no pase a mayores tan enojoso asunto.”

Al núm 86, 10 d'octubre, *El Eco* comenta el resultat dels exàmens de l'escola laica, que es van fer en un acte públic “...en los cuales dieron muestras los alumnos de lo mucho que han adelantado en tan corto tiempo como hace que está establecida la citada escuela. Presidía el acto el Dr. Gabarró, teniendo los alumnos en el escenario, que estaba completamente lleno; el Sr. Delegado del Gobernador, junto con varios profesores y comisiones de Escuelas Laicas; a la izquierda la Junta de esta Escuela (...) al frente la mesa con ricas labores de algunas alumnas (...) pronunciaron sendos discursos los Sres. Dr. Gabarró, Salvador Blanquer y Blas Marchante.”

Amb anterioritat, *El Eco* no havia comentat exàmens públics, una pràctica habitual a l'època, però en parlarà força a partir d'ara. I justament, en els que es comenten als números següents, sorgirà un nou motiu d'escàndol. Al núm 99, del 9 de gener de 1887, es publica a segona pàgina una carta signada per “Alfa” a la qual s'han afegit fins a 70 comentaris crítics a peu de pàgina, signats per un “Omega”. Aquesta carta havia estat enviada per “Alfa” - probable pseudònim de Bartomeu Gabarró - a la redacció del *Semanario de Palamós*, que l'havia reproduïda la setmana anterior, el 31 de desembre 1886. “Alfa” comenta positivament diversos actes similars: de la Srta. Carme Sala; de l'Escola de Dibuix del Sr. Corominas; de la Srta. Juanola; del Sr. Salvi Feliu i finalment, comenta els de la Srta. Mª Remei Torroella, de qui diu: “Mucho prometería la instruc-

¹⁰ Els “laics” cantaven, per exemple: *Monges, taronges / Tancades amb clau / Les puces hi entren pel pany de la clau. / Les monges, mongetes / Sempre tan tancadetes, / S'afarten de farinetes / I sempre tenen caguetes* (Frigola, 2003, record oral de la seva mare). Per la seva banda, els catòlics deien als laics: *Las muchachas y los niños / Con los laicos juntos van / Si ellos salen perdidos / Ellas no sé qué saldrán*. O també: *Si abans teniem Gavarres / Ara tenim Gabarrons / Aquelles ens daven pluges / Aquests han portat trons. / Boira a les Gavarres, pluja a samalades / Boira als gabarrons, pluja i trons*. (Puigbert, 1979).

ció que da la profesora en cuestión si más empeño pusiera en desarrollar en sus alumnas la facultad humana que la del papagayo...”

I ironitza sobre el discurs que va fer la Srta. Torroella queixant-se *amargament* que, a les oposicions, li havia *robat* la primera plaça la Srta. Juanola, insinuant que eren les seves maniobres seductores les que li havien fet guanyar el premi... Finalment, es refereix a la *lamentable* situació de l'ensenyament a la Bisbal.

El Eco també reproduïx la carta de rèplica de Joaquim Marquès, president dels exàmens a què es fa referència, així com del rector Mn. Joan Puig, Martí Cuní, Alejandro de Mir i Jaime Giralt, els quals neguen les insinuacions d'”Alfa” relacionades amb el tribunal del qual eren membres.

La resposta -extraordinàriament irada i destemperada- de les notes escrites a peu de pàgina per “Omega”, molt probablement el mateix director, en Joan Cama, reflecteixen l'escàndol que es va produir a la Bisbal. Però la presència de l'Escola Laica a la Bisbal, va sacsejar l'ambient de la ciutat de molt diverses maneres, tant al carrer com en els ambients socials i polítics i, fins i tot, al periodisme local.

Així, el 17 d'abril del 1887, es crea a la Bisbal el Centro Catòlico, amb la benedicció apostòlica del Papa Lleó XIII (1878-1903)¹¹, precedent immediat del futur Foment Catòlic. Sens dubte, l'aparició de l'Escola Laica va ser un desencadenant d'aquesta iniciativa de la dreta bisbalenca més recalcitrant, tot i que el manifest fundacional del Centro només menciona els primers enterraments civils a la Bisbal¹². Caldrà una crisi al periòdic per explicitar aquesta relació.

L'estiu següent, després de l'enterrament civil del nen Constantí Masas, del 4 d'agost¹³, es produeix una crisi al periòdic, que canvia el seu lema... i el director: Al núm. 135, del 18 de setembre de 1887, a la capçalera d'*El Eco*, sota el nom del setmanari, ara hi constarà *Semanario Liberal Independiente*, en comptes del lema anterior: *Semanario No Po-*

¹¹ Lleó XIII, que va ser papa entre 1878 i 1903, condemnà l'integrisme de l'església espanyola (encíclica *Cum Multa*). La seva encíclica “social”, *Rerum Novarum*, no va ser publicada a Espanya, amb l'excepció del bisbe Morgades: en agraïment, el Papa li va regalar el mosaic que hi ha al monestir de Ripoll.

¹² El primer enterrament civil, d'un *pàrvul*, havia merescut una nota, irònica però irada, d'*El Eco*, al núm. 85, del 03.10.1886. Es va haver d'improvisar un “cementiri civil” a l'altra banda del mur del cementiri vell.

¹³ El 4 d'agost de 1887, l'enterrament civil del nen Constantí Masas va generar un greu conflicte quan el rector reclamà el cadàver, al·legant que estava batejat. Amb gran sorpresa dels pares, es va comprovar que, efectivament, algú l'havia batejat clandestinament a l'església dels Dolors. Atès que no figurava al registre parroquial i que el padri li havia donat un nom diferent, l'ajuntament va denegar al Sr. Rector el permís per segrestar el fèretre (Lloberas, 1997).

lítico. Es justifica dient: “para que el periódico venga a ser el órgano de las ideas y opiniones políticas predominantes en este país”, referint-se, és clar, a les idees liberals. Però serà al núm. 136, quan s’explicarà el canvi a l’editorial: *Lo que ha sido y será El Eco Bisbalense*. Explica la història del conflicte al diari, que ha portat al canvi de director i de lema. Recorda que es va fundar el 1885, a partir d’una colla de promotors i afegeix: “en sus columnas aparecieron, si bien en la sección libre, escritos de significación y tendencias políticas distintas del actual orden de cosas... Recordamos uno sobre Víctor Hugo con motivo de su muerte... que llevó a determinados suscriptores... a dejar el periódico. Tampoco se metió nunca en cuestiones religiosas ni sociales... estas columnas a disposición de cualquiera sociedad o corporación... Tal fue así, que hubo número de este periódico que estaba lleno de anuncios de funciones religiosas y procesiones, lo que le valió que alguien le calificase de cartel de atrio del templo [...] publicose en la sección de anuncios uno de la comisión de la sociedad de “libre pensadores” de esta villa sobre la llegada del Dr. Gabarró, anuncio que se pagó. Y por este gran delito, se apartaron algunos suscriptores, sin duda los más intolerantes, y dejose de recibir desde entonces ningún otro anuncio de carácter religioso... los anuncios son su principal recurso... También los asuntos materiales de interés para la población o comarca fueron acogidos bien y prohijados por El Eco [tranvía, puerto de Palamós, carreteras a Cassà y Calonge, traída de aguas potables] más todo eso no fue bastante para que la fundación de dos sociedades legales trajese división y querrela más o menos ostensible: nos referimos al planteamiento de una escuela laica y al de un centro llamado “de católicos”. De la primera nada se dijo en este periódico, lo que fue considerado por sus partidarios como señal de oposición o de antipatía; del segundo quizá se dijo demasiado, dando con ello ocasión a que los verdaderos liberales y aún los hombres imparciales amantes de la verdad y de la justicia creyesen ver una tendencia marcada por parte de este periódico... esta fue quizá la única incorrección de conducta observada en este periódico desde su creación; y esto fue también la causa de que una porción de suscriptores dejasen de serlo.”

És a dir: l’Escola Laica - i els primers enterraments civils – desencadenen una polèmica social, que estarà a la base de l’aparició del Centre Catòlic i causarà un canvi profund en el periòdic. Ambdós temes qüestionaven una base fonamental del pensament catòlic integrista: el dret, d’origen diví, d’obligar tothom a fer el que l’església reclama, al marge de les idees i la llibertat de cadascú: ensenyament obligatori de la religió arreu i compliment obligatori, també, dels costums i usos dels catòlics.

En aquest ambient crispat, en Bartomeu Gabarró va abandonar la Bisbal i l'Escola Laica va decaure.

Aquesta agressivitat de la dreta catòlica bisbalenca, cal situar-la en el marc d'una campanya general de les jerarquies catòliques espanyoles. Si en Joan Puigbert feia referència a les publicacions integristes de Girona, a l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona (AEPB) trobarem un fulletó editat per l'*Apostolado de la Prensa*, a Madrid, on, amb forma d'un diàleg entre un molt tebi defensor de les escoles laiques i un erudit doctor de l'església, trobarem algunes joies de l'ultramontanisme catòlic. Malgrat els esforços de les escoles laiques (ensenyament del catecisme, defensa d'una Intel·ligència Suprema, etc.), l'erudit arriba a dir coses com ara: “de un lado la escuela de Dios y del otro la escuela del diablo, o la escuela sin Dios, que viene a ser lo mismo... la escuela laica no les enseña [als nens] a ser buenos... la escuela laica es la disolución social... la moral universal [es] otra monserga de los librepensadores... son pues partidarios de las escuelas laicas todos los enemigos de Dios, de la sociedad y de la familia... perdición de los pueblos y la disolución del hogar doméstico”. Es refereixen, sense mencionar-lo, al Dr. Gabarró: “ese maestro laico que se pasea de pueblo en pueblo”. I, un cop convençut del tot el “defensor” de les escoles laiques, suggereix anar en manifestació a l'ajuntament perquè l'obliguin a marxar del poble, però l'erudit fa una exhibició de diplomàcia vaticana: “mejor será que, confidencialmente, le hagamos saber a ese señor el disgusto que nos causa su presencia en el pueblo. Para ello lo más natural es que nombremos como embajador al veterinario, que al fin es su amigo y sabrá dorarle la píldora” [sic!] (*Apostolado*, 1897).

La reacció extremadament intolerant per part dels medis conservadors de la Bisbal va comportar que aquella experiència pionera no tingués continuïtat fins vint anys més tard. A d'altres llocs de la comarca, però, va ser molt diferent. A Sant Feliu de Guíxols, l'Escola Laica va ser promoguda (1885) pel Dr. Gabarró i dos guixolencs: Narcís Duran i Rafael Pinyol, ambdós membres de la lògia local Gesoria. El mestre fou l'Aleix Sala i l'escola estava situada al carrer d'Algavira. En aquest mateix domicili, però, l'escola laica va tenir continuïtat, aparentment ininterrompuda: es va anomenar, successivament, La Verdad, després va ser una Escola Moderna, després s'anomenà La Luz del Progreso, immediatament es va convertir en la Institució Horaciana, inspirada per Pau Vila, dirigida per Antoni Sabater Mur. El mateix Pau Vila va fer a Sant Feliu una conferència, el juliol 1907, a la Sala Vidal. L'escola Horaciana

Foto 2: Fotografia de F. Ferrer Guàrdia l'endemà de la seva darrera detenció arran de la Setmana Tràgica (Brissa, 1910)

encara funcionava el setembre de 1936 (Jiménez, 1988)¹⁴. Al mateix casal del carrer Algavira, també s'hi van fer amb continuïtat, classes nocturnes per a adults, un Centro Recreativo i un Centro Instructivo. Encara se'n conserva *l'excel·lent biblioteca del Casino dels Nois* (Jiménez, 1986). Al Baix Empordà, va haver-hi també escoles laiques a Calonge i Palamós.

L'ESCOLA MODERNA DE LA BISBAL (1903-1909)

Si el primer intent innovador a la Bisbal en el terreny escolar, l'Escola Laica, venia de

la mà del lliurepensament i del federalisme republicà, el segon, l'Escola Moderna, veurà la llum en un entorn marcadament obrer i llibertari. Els anys transcorreguts entre aquell intent i la creació de l'Escola Moderna eren molt vius, d'altres dirien agitats, tant pel que fa a la lluita idcològica com a la lluita social.

A la Bisbal, en Joaquim Garriga i Pons, obrer llibertari, va crear una Escola Moderna, inspirada en les idees de Francesc Ferrer Guàrdia, també francmaçó. No era un fet insòlit: se'n van crear arreu de Catalunya i a les comarques gironines n'hi va arribar a haver mitja dotzena: Portbou, Llançà, la Bisbal, Palamós, Sant Feliu i Lloret de Mar¹⁵. També a Palafrugell.

¹⁴ L'agost de 1909, un grup d'alumnes de l'Escola Horaciana de Barcelona i de l'escola de Sant Feliu, van passar dos dies a la Bisbal, en viatge d'estudis (*L'Avenç de l'Empordà*, 7 d'agost de 1909, AHCBE).

¹⁵ D'Escoles Modernes n'hi va arribar a haver, a Catalunya, unes 60/70 l'octubre 1905: (Delgado, 1979). El mateix autor recull un document, *Relación de escuelas no oficiales del distrito universitario de Barcelona. Antecedentes y borradores, 1902-1910*, Document 20/3/1/3 de l'Arxiu de la Universitat de Barcelona, on menciona l'escola de la Bisbal – "tancada" el 03.09.1904 – una denegació de permís que no va alterar gens ni mica la voluntat d'en Joaquim Garriga, i menciona com a mestre de l'escola de Sant Feliu Joaquim Oller que, com veurem, també va ser-ho a l'escola de la Bisbal.

foto 3: Pàgina de l'agenda personal de F. Ferrer Guàrdia, on apareix la referència de Joaquim Garriga, corresponsal a la Bisbal, amb adreça al carrer Ample, imatge cedida per la Fundació Ferrer Guàrdia.

L'Escola Moderna de la Bisbal va estar en funcionament des de l'abril del 1903¹⁶, només dos anys més tard que la de Barcelona, fins al 1909 (Carbó, 1991). Malgrat denegacions de permisos i el tancament de l'Escola Moderna de Barcelona, el 1906, a la Bisbal es va mantenir tres anys més, quan fou afusellat Francesc Ferrer Guàrdia, el 13 d'octubre, acusat, sense proves, d'inductor dels successos de la Setmana Tràgica de Barcelona.

L'Escola Moderna de la Bisbal fou una veritable escola llibertària, una escola de nens i nenes, que es nodria de professors sorgits de l'escola d'en Ferrer Guàrdia i feia servir els textos bàsics d'aquella escola¹⁷: Els llibres de lectura eren, el primer, la *Cartilla filològica espanyola*, amb el mètode d'aprendre a llegir i els primers textos. El segon llibre de lectura era *Las aventuras de Nono*¹⁸, del francès

Jean Grave (1854-1939), traduïda per Anselmo Lorenzo i editada per la impremta de la mateixa Escola Moderna de Barcelona. El tercer nivell era *Sembrando flores*, protagonitzada per Floreal, obra de "Federico Urales".

Els principis de l'Escola Moderna, provenien en primer lloc dels models liberals, laics i coeducatius, que ja hem trobat a la Bisbal, però també de la inquietud del moviment obrer, des de la 1ª Internacional, per millorar el nivell cultural d'adults i petits, en el context de la cultura popular.

¹⁶ Acta del Ple Municipal de l'Ajuntament de La Bisbal, del 15 d'abril de 1903: "Se dio cuenta y se acordó con satisfacción enterado, de una comunicación del Sr. Joaquin Gariga participando en nombre de compañeros suyos y como Director, que se ha abierto [la Escuela Moderna] en los bajos de su casa, nº 9 de la calle de los Arcos". Poc després es va traslladar al actual núm 20 del carrer Nou, un casal on vivien els Garriga i on va néixer en Proudhon Carbó.

¹⁷ En Joaquim Garriga apareix a l'agenda personal (1900-01) de Ferrer Guàrdia, a la lletra "L", de la Bisbal, amb domicili al carrer Ample i una abreviatura que sembla indicar "Corresponsal". Imatge i informació cedida per Gemma Martín, de la Fundació Ferrer i Guàrdia, carrer Avinyó 44, de Barcelona.

¹⁸ Una nova edició d'aquest text, traduït per Anselmo Lorenzo, amb pròleg de Ferrer Guàrdia, i una presentació de Rogelio Blanco Martínez, va ser editada el 1991, per l'editorial Libertarias / Prodhufi SA, Madrid.

Així es troba la influència d'Anatole France a la universitat popular de les barriades de París, que donà peu a l'Ateneu Enciclopèdic Popular de Barcelona. I s'hi afegien les idees renovadores de l'Escola Nova, promoguda per Dewey, Decroly i Maria Montessori; el plantejament higienista i naturista en el marc d'*una escola integral* o les idees antimilitaristes i pacifistes de Tolstoi.

Amb tots aquests ingredients, Ferrer Guàrdia definirà la filosofia de la seva proposta educativa, que podem condensar en vuit principis bàsics (Aisa, 2006, p. 191):

- Coeducació de sexes i de classes socials
- Higiene personal i de l'escola
- Contacte amb la natura
- Educació a través del joc
- Pràctica dels treballs manuals
- Laïcisme, antiautoritarisme i antimilitarisme
- Estudi de les ciències, l'astronomia, la filosofia i la història
- Responsabilitat compartida d'alumnes, tutors i mestres
- Ni premis ni càstigs.

Cal situar l'Escola Moderna en el marc d'altres elements característics de la cultura llibertària: el retorn a la natura, el pacifisme, la promoció de l'esperanto, el feminisme i l'amor lliure, l'urbanisme social, el teatre i la literatura militant, la pedagogia de la imatge¹⁹...

Per l'escola de la Bisbal hi van passar diversos mestres; en Pere Lloberas en destaca la figura de Joaquim Oller, que treballava també a l'escola de Sant Feliu de Guíxols, al qual descriu com un home "intel·ligent, que deixava una estela de simpatia, delicat de salut, fi... un àcrata místic, de bona educació, temperament reposat i excel·lent matemàtic" (Lloberas, 1993). Per la resta, en Lloberas, un home conservador, es refereix a l'Escola Moderna en termes més aviat despectius: "Pobra d'alumnes i de recursos, va durar pocs anys. Hi assistien els fills dels àcrates més significats i dels federals més arriats i sectaris. El seu matís anarquista la voltava d'una general prevenció". (Lloberas, 1970, p. 104)²⁰. Tanmateix, l'escola de la Bisbal

¹⁹ El llibre de Ferran Aisa, citat més amunt, és una excel·lent aportació a la cultura llibertària, també les obres editades per la família Montseny a *La Revista Blanca*, *El Mundo al día* i *La Novela Ideal* o a la revista *Tierra i Libertad* (1903-1908), dirigida per Teresa Mañé, "Soledad Gustavo", que va arribar a distribuir divuit mil exemplars setmanals.

²⁰ En canvi, elogia l'arribada dels Maristes (1906) una certa finor francesa... concepte modern de la disciplina... la seva escola, comparada amb la penúria i l'anarquia de l'escola nacional i amb la inevitable rusticitat de la dels frares menors, representava una superioritat incontestable... (Lloberas, 1970, p.112).

va ser més duradora que l'original, fundada per Ferrer i Guàrdia, que va ser tancada el 1906, per ordre governativa.

El primer o un dels primers mestres de l'escola de la Bisbal fou l'Eusebi Carbó i Carbó (Sant Joan de Palamós, 1883 – Mèxic D.F. 1958). Tenia 20 anys i procedia d'una família de republicans federals i seguidors de l'Anselm Lorenzo. A la Bisbal l'ajudava a la classe la filla gran d'en Joaquim Garriga, la Lluïsa, de disset anys, amb qui va tenir un fill: en Proudhon, Amor, Progrés Carbó i Garriga (la Bisbal, 1904 – Mèxic D.F. 1996). L'Eusebi Carbó va estar un temps a la Bisbal, i va ser empresonat uns dies al castell. Després en va marxar, probablement el 1905. Va esdevenir un dels més rellevants dirigents de la CNT tant a València, com a Catalunya i a Mèxic. Va destacar també com a periodista, impressor i tipògraf. Era un home culte, eloqüent, amb capacitat de lideratge. Tant l'Eusebi Carbó, com la Lluïsa Garriga, com el seu fill, Proudhon, van viure intensament els conflictes i les guerres del segle XX. En Proudhon, poliglota, afeccionat a la biologia i l'astronomia, humanista, escriptor i llibertari, expressa amb la seva pròpia peripècia vital la modernitat, la cultura i la coherència amb les idees que va aprendre de la seva família i de les seves primeres experiències escolars: un fill de l'Escola Moderna de la Bisbal, a la qual ret homenatge en la seva biografia (Carbó, 1991).

Pel que fa a Joaquim Oller, nascut a Badalona, va dirigir l'Escola Moderna de la Bisbal, entre 1905 i 1907, dos anys i mig²¹. Va ser enterrat el nou de març de 1907 a Sant Feliu de Guíxols: era un home jove, malalt crònic greu (tuberculosi?). Just el dia abans de morir, havia fet classe a la Bisbal. A la revista *L'Avenç de l'Empordà*, amb redacció a *L'Escut Emporità*, l'associació nacionalista conservadora de la Bisbal, el 23 d'abril del 1907, s'hi van dedicar necrològiques molt elogioses de part de Bonaventura Casadevall, Narcís Nadal i Josep Oliveras Pi, pare d'un alumne, també textos i poemes escrits pel mateix Joaquim Oller, que havia col·laborat a la revista bisbalenca. Feia servir el pseudònim de "Claudi Jòvenes". Més endavant apareixeran articles seus escrits en esperanto, traduïts pel mateix B. Casadevall, també esperantista, que va promoure una subscripció per recollir en un llibre l'obra literària de Joaquim Oller, però no ens consta que s'arribés a publicar. Havia de portar un pròleg de J. Comas i Costa *l'amic íntim* de J. Oller.

L'Escola Moderna de la Bisbal testimonia la convicció i l'audàcia dels obrers anarquistes i de Joaquim Garriga, obrer, viatger, llibreter i educador: un promotor cultural llibertari, en èpoques difícils.

²¹ *L'Avenç de l'Empordà* del 23 de març de 1907, arran de la mort de J. Oller.

Foto 4: Seu de l'Escola Moderna de la Bisbal, a l'actual núm. 20 del carrer Nou, just al davant del carrer Proudhon Carbó

A TALL D'EPÍLEG: BONAVENTURA CASADEVALL I COSTA

El Sr. *Ventura*, com era conegut per tothom al poble on va néixer el 31 de gener de 1885, fou una personalitat rellevant a la Bisbal. Dominava deu llengües i va crear una escola d'idiomes al carrer Sis d'Octubre. El 1936 fou nomenat delegat de l'ajuntament al Consell Comarcal de CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada). També va ser mestre i director de l'escola pública Ferrer i Guàrdia, al Camp dels Capellans, en temps de guerra. Un dels seus mèrits, potser no prou reconegut, va ser el salvament, l'estiu del 36, de moltes obres d'art de les esglésies de la Bisbal i de Cruïlles. Un home progressista que, segurament influït per l'Escola Moderna de la Bisbal i, probablement impressionat per la reacció dels sectors conservadors de la Bisbal, va intentar fer de mediador en el conflicte educatiu central en aquells moments. Entre l'escola confessional i l'escola laica, proposa unes escoles *neutres*, que defineix així: “les que sense suprimir l'ensenyament religiós, es mantenen, no obstant, independents. de totes les confessions religioses establertes”. Parteix de la necessitat d'una educació moral *a l'escola del pervindre*. Val a dir que fa una crítica severa de l'escola confessional, catòlica en el context de l'època, tot i reconèixer “que és sens dubte la més dominant en la majo-

ria de països [i] és el que quasi absolutament domina a totes les escoles espanyoles tant les de l'Estat com les particulars.”

La relació amb l'Escola Moderna de la Bisbal no és explícita però, per refusar la concepció d'escola laica, explica: “sempre recordaré amb pena el que una vegada va contar-me un amic, professor d'una Escola Moderna [segurament es refereix a Joaquim Oller]. Tot sovint, després d'ell haver explicat a sos deixebles la teoria moderna de la formació del món i de l'origen de l'home i altres qüestions científiques relacionades amb aquests problemes, els petits infants [...] conversaven entre ells sobre l'existència de Déu i el problema de l'ànima humana consultant de tant en tant el parer del mestre que, prudent, esquivava tota contesta afirmativa o negativa acabant per fer-los callar”. Aquesta anècdota, no gens pejorativa per al mestre, la recull el Sr. Ventura com a prova de l'existència d'un “sentiment tan viu en la naturalesa humana com es el religiós”. Tanmateix, l'article del Sr. Ventura no solament no va obtenir cap èxit, sinó que va ser també objecte d'una resposta molt agra per part de Mn. Josep Corominas: “l'odi i el sectarisme solen ser els inspiradors de les acusacions que el Sr. Casadevall llença contra la religió”, pobre Sr. Ventura que sempre va defensar la tolerància i l'equanimitat! L'argument principal del mossèn era que l'escola “neutra” fa “baixar el termòmetre de la desmoralització i pujar horriblement el de la criminalització” [juvenil] posant d'exemple les estadístiques alemanyes. En Bonaventura Casadevall, que havia marxat a Alemanya a fer de professor d'espanyol a l'Acadèmia Berlitz el 27 d'agost de 1910, li respon, entre moltes d'altres coses²², que el predomini de l'escola religiosa a Alemanya és dels més alts d'Europa... La polèmica s'allarga unes quantes setmanes i està reflectida a la publicació local L'Avenç de l'Empordà, entre el 26 d'agost i el 30 de setembre del 1911.

BIBLIOGRAFIA:

AISA I PÀMPOLS, Ferran (2006): *La cultura anarquista a Catalunya*. Edicions del 1984, Barcelona.

APOSTOLADO DE LA PRENSA (1897), vol. LXVIII, agost 1897: *Escuelas Laicas. (Con las licencias necesarias)*. Imp. Agustín Auriol, San Bernardo 92 [Madrid]. Exemplar de la biblioteca de l'AEPPB.

BRISSA, José (1910): *La Revolución de Julio en Barcelona. Su represión; sus víctimas. Proceso de Ferrer. Con el informe del fiscal y el del defensor Sr. Galcerán. Recopilación*

²² Titlla l'article de Mn. Corominas, per exemple, de “vulgaríssima plàtica de confessionalari.”

completa de sucesos y comentarios. 2ª edición (aumentada con el decreto de indulto). Casa Editorial Maucci, Barcelona – Buenos Aires. Exemplar donat per Remei Maruny Bruguera a l'Arxiu Comarcal del Baix Empordà (AHCBE, La Bisbal d'Empordà)..

BUSQUETS i BIARNÉS, Joan i MOLERO i PARALS, Josep (1993). *L'ensenyament a Palafrugell*. Quaderns de Palafrugell nº 1, Ajuntament de Palafrugell i Diputació de Girona.

CARBÓ i GARRIGA, Proudhon (1991): *Yanga Sácriba. Autobiografía de un libertario*. Ed. Plaza y Valdés, México D.F. (AHCBE).

CASADEVALL, Bonaventura (1911): *Ventatjes que reporta a la civilitat dels pobles la educació neutra de llurs fills. Estudi distingit ab el primer accésit en el Concurs celebrat l'istiu de 1910 per la "Institució Horaciana de Cultura" de Sant Feliu de Guixols*. Opuscle editat a l'Establiment Tipogràfic de Jovés y Gispert. La Bisbal (d'Empordà), 1911. Còpia facilitada per David Pujol i Fabrelles.

DELGADO, Buenaventura (1979): *La Escuela Moderna de Ferrer Guardia*. CEAC, Barcelona.

FRIGOLA i ARPA, Jordi (2003): *La Bisbal*. Quaderns de la Revista de Girona, nº 109. Diputació de Girona i Caixa de Girona.

GABARRÓ y BORRÁS, Dr. (s.d.a): *El celibato forzoso y la legalidad del matrimonio sacerdotal*. Colección de cartas cambiadas entre el autor y el P. Jacinto, en las que se discuten los peligros del celibato y se proclama y demuestra la legalidad del matrimonio de los encargados de la dirección de las conciencias. Ed. Maucci, folleto de 32 páginas en 8º prolongado, 0'25 pts. Títol que consta al *Catálogo General de la Editorial Maucci, 1º de enero 1895* (Biblioteca de l'AEPB).

GABARRÓ y BORRÁS, Dr. (s.d.b): *La Vida Civil y la Ley Civil*. Libro en el que se mantiene la tesis de que todos los ciudadanos de un Estado, deben hallarse sometidos a una sola y misma ley y disfrutar de los beneficios de una sola y misma vida civil. Un tomo en 4º menor, 122 pág. 1 pta. Títol que consta al *Catálogo General de la Editorial Maucci, 1º de enero 1895* (Biblioteca de l'AEPB).

GABARRÓ y BORRÁS, Bartolomé (1884): *Las ciencias Laicas o la piqueta y el compás*. Librería Laica-Anticlerical, Barcelona, 232 pàgines. AEPB

GABARRÓ BORRÁS, B: *Historia Laica de España*. Librería Laica Anti-clerical, Barcelona, sense data, 71 pàgines. AEPB

GABARRÓ BORRÁS, B: *Historia Laica de España*. Librería Laica Anti-clerical, Barcelona, sense data., 179 pàgines, 2ª edició. AEPB

GABARRÓ BORRÁS, B: *Geografía Universal*. Librería Laica-Anticlerical, Barcelona, sense data, 71 pàgines. AEPB

GABARRÓ BORRÁS, B: *Aritmética*. Biblioteca de la enseñanza Laica, Barcelona, sense data. 61 pàgines, (Vol. 6è). AEPB

GABARRÓ BORRÁS, B: *Urbanidad* (1884). Imprenta Redondo, Barcelona, 312 pàgines (Vol. 4t). AEPB

GONZÁLEZ, Josep; MARQUÈS, Salomó, MAYORDOMO, Alejandro i SUREDA, Bernat (2002). *Tradicció i Renovació Pedagògica 1898-1939. (Història de l'educació a Catalunya, Illes Balears i País Valencià)*. IEC – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

JIMÉNEZ i NAVARRO, Àngel (1986): *Sant Feliu de Guixols*. Quaderns de la Revista de Girona, nº 8. Diputació de Girona i Caixa Provincial.

JIMÉNEZ i NAVARRO, Àngel (1988). *Aproximació a la història de l'ensenyament a Sant Feliu de Guixols*. Ajuntament de Sant Feliu.

LLOBERAS I VIDAL, Pere (1970): *La Bisbal: el poble, els senyors, els menestrals*. Ed. Selecta, Barcelona.

LLOBERAS I VIDAL, Pere (1993): *La Bisbal en la història i en el record*. Editat per l'Ajuntament de la Bisbal d'Empordà i el Consell Comarcal del Baix Empordà.

LLOBERAS I VIDAL, Pere (1997): *Un segle de vida bisbalenca*. La Bisbal d'Empordà, Ajuntament. (Reedició de l'original de 1969).

MARQUÈS I SUREDA, S., FEU I GELIS, J. i PUJOL I FABRELLES, D. (2005): *L'Escola*. Quaderns de la Revista de Girona, nº 120, Diputació de Girona.

PUIGBERT I BUSQUETS, Joan (1979): *Sobre algunes escoles laiques a les comarques gironines 1885-1886*. Revista de Girona, nº 85, 1979, pp 313-364.

PUIGBERT I BUSQUETS, Joan (1983a): *Lo Rossinyol, un setmanari integrista gironí (1885-1887)*. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, vol. XXVI, 1982-83, pp. 405-423.

PUIGBERT I BUSQUETS, Joan (1983b): *Per a una Història de la Intransigència a Girona. "El Integrista" (1888-1890)*. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins. Homenatge a Carles Rahola. Vol XXVI, 1982-83, pp. 149-156.

PUIGBERT I BUSQUETS, Joan (1993): *Lliurepensadors a la Bisbal, l'any 1886*. *El Drac*, Revista d'informació bisbalenca, nº 21, primavera 1993, pp 38-39.

PUJOL I FABRELLES, David: *Aproximació a una història escolar de la Bisbal d'Empordà (1900-1936)*, document mecanografiat dipositat a la biblioteca del Centre de Recursos Pedagògics de la Bisbal, sense data.

SOLÀ i GUSSINYER, Pere (1978). *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939)*. Ed. La Magrana, Barcelona, 1978.

SOLÀ i GUSSINYER, Pere (1980). *Educació i moviment llibertari a Catalunya (1901-1939)*. Edicions 62, Barcelona.

ANNEX I

IDEES EDUCATIVES DE L'ESCOLA LAICA, SEGONS BARTOMEU GABARRÓ I BORRÀS:

La lectura dels manuals escolars de l'Escola Laica, ens informa d'algunes de les idees educatives principals de l'Escola Laica tot i que el contingut dels llibres és força convencional: manuals que recullen els coneixements bàsics de cada especialitat. Potser val la pena destacar que no són destinats a memoritzar – no tenen el format tradicional a l'època de pregunta/resposta tipus catecisme –, que justifiquen i raonen els principis generals i que s'esforcen a plantejar problemes en situacions reals: la geometria es concentra en els fonaments bàsics del dibuix artístic i tècnic, els problemes matemàtics incideixen en situacions de la vida quotidiana...

El llibre *Las ciencias laicas. La piqueta y el compás*. és el que recull més principis bàsics del lliurepensament, articulats en tres capítols: *La Sociedad*; *Clases Sociales* i *Las religiones en la Sociedad*.

La Sociedad incorpora una declaració de Drets i Deures socials bàsics i, curiosament, comença enumerant els deures: Ésser just, Cercar sempre la veritat; Gràtitud a la família i a la pàtria; Caritat fraternal; Tolerància política, religiosa i cívica; Submissió a la Llei; Respecte al Govern; Cooperar amb l'Estat; la Contribució; el Servei Militar; la Llibertat; la Igualtat; la Fraternalitat i l'Harmonia entre les classes socials. Remarquem com els principis de la revolució francesa no es consideren drets, sinó deures que obligarien tothom.

Pel que fa als drets, enumera els següents: A la Seguretat personal; al Gaudi tranquil del fruit de les economies, privacions, treball i herència; a una Àmplia Llibertat de premsa; a la Llibertat d'actuar dins de la Llei; a la Protecció de la pàtria i dels ciutadans i al Gaudi de la Pau.

Al capítol *Clases Sociales*, hi trobarem una definició i descripció dels següents grups socials: *Productores, Industriales, Artistas, Científicos, Comerciales, Mercenarios, Empleados, Burgueses y Funcionarios*.

El capítol *Las religiones en la Sociedad* considera que totes les religions de la història i del món sencer, que descriu breument, incloent la “filosofia moderna”, són inacceptables, perquè es fonamenten en dogmes i idees no demostrables. En canvi, proposa una *Religión verdad del porvenir* que defineix la posició del lliure pensament: no sotmetre’s a cap posició dogmàtica, però basar-se en uns principis generals molt clars: ... *es la justicia práctica: la verdad... es la consecuencia lógica de la sociabilidad del hombre... respeta y serás respetado; cumplamos todos nuestros deberes y veremos respetados todos nuestros derechos: entonces se dará a cada cual lo que es suyo*.

També resulta il·lustratiu el manual d’urbanitat, tan propi de l’època, que descriu com comportar-se al carrer, a les visites, al menjador, etc. però comença per unes Prescripciones Generales que s’argumenten de forma senzilla i clara: “Ser limpios y pulcros para que gusten de nosotros; Puntuales, para no mortificar; Tolerar las debilidades ajenas, para evitar conflictos; Saber llevar las bromas, para mostrar cordura; Ser atentos y afables con todos, para adquirir aquel tacto social llamado don de gentes. I uns vicios que reprueba la urbanidad: El orgullo, porque no complace; El desprecio, porque mortifica; La mentira porque perjudica al engañado y desacredita al embustero; La intolerancia y la calumnia, arma del fanático y del envidioso.”

I es pregunta: “¿Por qué es inurbana la intolerancia? Porque si por pensar libremente en religión y política se me niega el saludo, el trato social o comercial, se me hace perder el empleo, la clientela, o se me infama; lejos de complacerme tales actos, me injurian... Sabido es que la razón humana no quiere fuerza ni coacción de clase alguna.”

ANNEX 2:

CRONOLOGIA ESCOLAR DE LA BISBAL FINS 1939

1580	Arribada dels PP Franciscans, dedicats a la contemplació, la prèdica i l'ensenyament.
Mitjan s. XVIII	Escola de primeres lletres (municipal, als baixos de l'Hospital) Escola de gramàtica i filosofia (Convent)
1762 i 1845	Intents, sense èxit, de portar els GG Escolapis
1851	Fundació del col·legi de les monges del Cor de Maria [amb l'argument que la Bisbal <i>tiene 5.000 almas y no poco señorío.</i>]
1871	Escola de Dibuix, dirigida per Joan Coromina fins 1922. Acabarà sent Escola d'Arts i Oficis.
Juny 1886	Escoles de 1 ^a ensenyança: 3 per a nens; 5 per a nenes. El Sr. Serrat prepara el batxillerat en arts (23 alumnes) al <i>Colegio Bisbalense de Segunda Enseñanza</i> . L'Escola de Dibuix. L'Escola de Música. Classes de francès i Comptabilitat. La Sra. Torroella prepara 3 noies per a l'Escola de Magisteri Escola Laica, dirigida per Bartomeu Gabarró i Borràs (1886-1887). S'anuncia una escola en català <i>exclusivament</i> , sense més detalls ni notícia posterior. (El Eco Bisbalense, núm. 97, 24.12.1886)
1891	El 30 de setembre, Adela Trayter, parvulista, arriba a la Bisbal on introduirà el mètode Montessori.
1900	Les escoles municipals estaven al saló del Teatre Principal. Mestres: Sr. Huguet; després Paulí Puig fins 1917. Escola del Sr. Francesc Casadevall, primer al c/ Aigueta i després al c/ de la Riera (Pere Lloberes: <i>La Bisbal, el poble, els senyors, els menestrals.</i>). Al Convent hi havia 112 alumnes, de la Bisbal, Vulpellac, Fonteta, Sant Pol, Cruïlles, Monells, Corçà, Foixà i Peralta. 42 a primària i 70 a pàrvuls.
1903-1909	Escola Moderna, seguint les idees de F. Ferrer Guàrdia, promoguda per Joaquim Garriga, al carrer Nou, 20. En van ser mestres, l'Eusebi Carbó (1903-1905), el Sr. Joaquim Oller (1905-1907), també en Joaquim Garriga i la seva filla Lluïsa.
1903	1903: <i>Pensionnat Français de l'Immaculée Conception de Castres</i> (monges franceses), arran de la llei francesa <i>Combes</i> , que prohibia l'ensenyament a les institucions religioses. Moltes alumnes franceses, entre elles alguna alumna mulata. Escola "aristocràtica". Unes 80 alumnes. Es va tancar al 1934, després del final de la 1 ^a Guerra Mundial, quan els francesos van deixar de venir-hi perquè el preu era massa car. Se'n van anar a Lloret, on ja tenien un altre col·legi.

LLUÍS MARUNY I CURTO

1906 - 1918	Germans Maristes, arran de la seva expulsió de França, es situen al carrer de l'Amor Filial. Materials didàctics renovats, editats a Mèxic i Barcelona. Prohibició dels càstigs físics.
1909	Nou edifici escolar públic (<i>Escoles Velles</i>).
1917	S'incorpora com a mestre, a la Bisbal, en Josep Barceló i Matas, (la Bisbal, 1875- Vic, 1968), substituint en Paulí Puig. El 1920 es casarà amb Adela Trayter. El 1924 els destinen a Barcelona, on dirigirà les escoles <i>Lluís Vives</i> , primer, i la <i>Institució Francesc Macià</i> .
1927	Arriba a les escoles de la Bisbal en Josep Salip i Sardà (1899-1959), militant d'ERC i del Comitè de la CNT. Organitzarà les Colònies Escolars de l'estiu de 1936. Al 1937, va a Salt. Fou després delegat de 1r ensenyament a Tortosa.
1931	Alumnes escolaritzats a la Bisbal: NOIS: Nacionals, 194; Escola Sr. Sadurní, 45; Franciscans: 40. Total: 279. NOIES: Nacionals: 126, Cor de Maria: 150, Franceses: 20 Total: 296' Directors de les escoles nacionals: Sr. Salip i D ^a Rosalia Gelabert. Entre els mestres, Sr. Vidal, Sra. Teresa Gauran. Al 1931, les noies deixaven l'escola cap als 12 anys, i els nois entre els 13 i els 15, però molts ho feien abans, cap als 11 anys.
1936-39	1936: Colònies Escolars al Camp dels Capellans, que no es van interrompre pel cop feixista. Hi estaven de mestres: Josep Salip, Joan Clares, Victòria Vigo i Conxita Isern. El 1936, Bonaventura Casadevall és nomenat delegat de l'ajuntament en el Consell Comarcal del CENU (<i>Consell de l'Escola Nova Unificada</i>). Mestres de les <i>Escoles Nacionals</i> entre 1936-39: Josep Salip, Joan Clares, Sr. Pons, Sr. Masjoan, Sr. Gelabert, Sr. Planells, D ^a Teresa Gauran i D ^a Dolors Viñas. Com a ajudants: Srta. Soledad Saballs, Srta. Dolors Agusti i Srta. Carme Duran. Com a parvulista: Srta. Vilahur. El 1938 s'inaugura com a escola pública, el grup F. Ferrer Guàrdia, al camp dels Capellans, amb dues aules; n'és director el Sr. Bonaventura Casadevall, que portava els grans en una aula mixta. Parvulistes: Srta. Maria Fanals, Srta. Carme Vigo i Carme Duran. El 1939, exili de la família Vigo. La resta de mestres van haver de passar la por i la humiliació de ser depurats pel govern franquista.

Fonts de la informació: Textos diversos de Pere Lloberas, Joan Puigbert, David Pujol, Jordi Frigola. Testimoni oral de Remei Maruny Bruguera; Llibres d'Actes de l'Ajuntament de la Bisbal i col·lecció d'*El Eco Bisbalense* (AHCBE).

LA INDÚSTRIA SURERA A SANT FELIU DE GUÍXOLS I EL SEU CAPITAL ESTRANGER (HUMÀ I FINANCER), EN ELS SEGLES XIX-XX

GERARD BUSSOT I LIÑÓN

RESUM: L'arribada d'industrials i companyies estrangeres relacionades amb el sector surer a Sant Feliu de Guíxols – així com a les comarques gironines- a mitjan dècada del segle XIX, preferentment de nacionalitat alemanya i francesa, marcaria un abans i un després en el desenvolupament comercial de la indústria surotapera del nostre país. Malgrat això, hi hagué empresaris pioners que a partir del primer terç d'aquell segle, entenent que a les nostres comarques hi havia un camp excel·lent per obrir-se camí –no en va es necessitaven anualment 25.000 quintars de suro recol·lectat, que equivalien a 12.000 quintars lliurats a peu de fàbrica, amb un preu de 41 duros de plata a l'embalatge de trenta mil «finos» o taps de primera(1825) -, s'establiren inicialment i concertaren importants societats amb capital mixt, entre industrials del sector i comerciants estrangers, per passar més tard a constituir-se en companyies amb gestió i cabals forasters propis.

PARAULES CLAU: industrials surers, fàbriques, societats, capitals financers, manuscrit.

INTRODUCCIÓ

El mes de desembre de l'any 2002 va sortir publicat el llibre *Indústries, comerços i serveis. Sant Feliu de Guíxols 1800-1930*, editat per Edicions El Carrilet, del qual vaig ésser l'autor. En un dels seus capítols s'estudiava la constitució empresarial (capitals socials, socis fundadors, activitats econòmiques, etc.) de les indústries surotaperes més importants d'aquella època a Sant Feliu de Guíxols.

En aquests darrers anys he pogut aplegar nova informació que amplia o complementa l'activitat d'aquelles empreses establertes a la població amb capital estranger, i que es varen convertir, conjuntament amb les d'àmbit local, en un dels motors econòmics més importants de la nostra comarca.

Casualment, l'estiu de l'any 2004, vaig tenir la sort de contactar amb la senyora Ulrike Gressel-Bender, néta de Karl August Bender, que alhora era el nét del fundador d'aquella nissaga d'industrials alemanys Heinrich Adam Bender (1822-1883). El seu avi, que va arribar a ser vicecònsul d'Alemanya a Sant Feliu, va tenir un destacat paper dins del sector surotaper de la comarca a partir dels primers decennis del segle XX.

D'aquesta manera, la seva néta Ulrike –que resideix als estius a s'Agaró i està maridada amb un català, que domina a la perfecció el nostre idioma (parlat i correctament escrit), i té un fill professor de violí a l'escola de música de Sant Feliu –, em va facilitar i em va traduir un manuscrit de quinze folis mecanografiats i escrits en alemany, redactats pel seu avi Karl August Bender, l'any 1969.

Sens dubte, aquest text es converteix en un document molt valuós per als estudiosos del sector surotaper, no tan sols pel fet que pocs industrials han deixat escrites les seves vivències, i menys encara pel que fa al col·lectiu de comerciants estrangers, sinó perquè ens dóna una informació precisa dels motius i peripècies d'aquesta família domiciliada a Sant Feliu de Guíxols.

Crec, doncs, que és molt interessant donar a conèixer aquest document inèdit.

ORÍGENS DELS PRIMERS INDUSTRIALS ESTRANGERS ESTABLERTS A SANT FELIU DE GUÍXOLS

Malgrat que la consolidació de les primeres societats concertades amb capital mixt entre industrials locals i comerciants estrangers, cal situar-les cap a mitjan segle XIX –amb els seus inicis a partir del primer terç d'aquell segle –, i en uns moments força propicis per a la indústria surotapera del país, amb més de quatre-centes fàbriques i sis mil treballadors assalariats a setanta-cinc poblacions de Catalunya, els primers industrials estrangers que figuren en el registre de repartiment de contribucions de Sant Feliu de Guíxols l'any 1838¹ són els comerciants d'origen francès Joseph Trézéguets, natural de Bordeus, i Louis Perdrieux Detable, nascut a Dives, al departament de Calvados.

¹ AMSFG. Contribucions i cadastre 1735-1846. Secció VIII, núm. 7 i 8. Cubeta 57.

Amb gestió i capital foraster propi aquests contribuents que, inicialment recorrien les comarques de l'Empordà on compraven la matèria primera i l'enviaven cap a França, varen passar a establir-se definitivament a Sant Feliu, on bastirien les seves pròpies fàbriques. Tot i així, l'industrial Trézéguets es queixà a les autoritats municipals d'haver passat de pagar 120 rals de l'any econòmic anterior (1837), als 320 rals de l'actual; una quantitat que considerava desproporcionada en haver aturat aquell mateix any, pràcticament, la seva activitat comercial. Per això demanava a l'Administració local que li apliqués el repartiment de la mateixa manera que a "cualquier contribuyente español".

Sabem, però, que la seva petició va ser refusada pels perits municipals, en haver-se augment la base del subsidi anual de comerç designat per a la vila, així com pel fet que Trézéguets havia realitzat obres d'ampliació de la seva fàbrica durant aquell any.

Temps després arribarien a la nostra població altres industrials estrangers que donarien un fort impuls a la indústria surera de mitjan d'aquell segle: William M. Bucknall (1846), de nacionalitat anglesa, nascut a Londres, de 24 anys d'edat, i el francès Jean Bidouze Juzan, natural de Mazin, al departament de Lot et Garonne, de 50 anys (1857). Ambdós comerciants, així com les seves respectives empreses, tindrien una activitat comercial prolongada a la nostra ciutat.²

Qui s'adonaria que la producció surera catalana era del tot limitada per abastar la creixent demanda del sector, serien Louis Perdrieux i el mateix Bucknall, que iniciaren la compra de la matèria primera a Extremadura i Andalusia, i establiren a Sant Feliu de Guíxols els primers magatzems de venda de suro de la Península a principis del decenni dels anys seixanta.

² William Bucknall inauguraria la seva primera fàbrica a Sant Feliu de Guíxols el 1858, que era una filial de l'empresa familiar domiciliada a Londres Henry Bucknall and Son. Aquesta empresa, fundada pel seu pare i germà gran John S. Bucknall l'any 1848, va estar en actiu a la nostra població fins el 1925, amb el nom de Bucknall, Scholtz y Cia. (AMSFG. Manuals d'Acords 9-IV-1858; Contribucions industrials 1877-78, 1924-25. Passaports, 1853. Secció II, núm. 29. Registre de la Propietat de Sant Feliu de Guíxols: Tom. 713, finca 2.873, foli 136-139).

En canvi, Jean Bidouze (Mazin, França, 1807-Sant Feliu de Guíxols 1892), esposat amb la també ciutadana francesa Marie Louise Frona Tricout, i conegut a Sant Feliu popularment com a *Mussiu Vidusa*, transformació oral i degenerativa de Monsieur Bidouze, va ser un important industrial que va romandre a la nostra població trenta-cinc anys comercialitzant i fabricant taps de suro. Fou tan conegut aquest empresari francès a Sant Feliu, que el cèlebre Manel de l'Horta, pseudònim de Manel Sala Boada, autor de les conegudes "Ganxoneries" (llibre on es recullen una sèrie de contes humorístics ganxons), li dedicà un capítol sobre un afer que va tenir en un hort que conreava al sector de Mas Cabanyes.

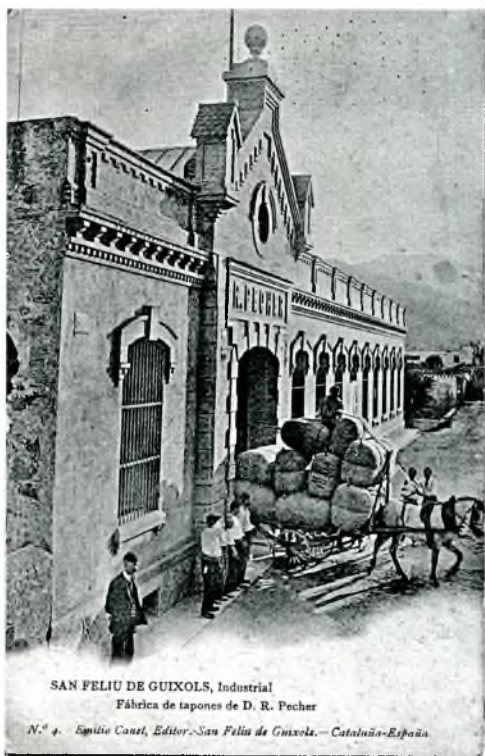
Sant Feliu de Guíxols, vist des del bosc i camps de can Vallcebre (Procedència: Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols. Núm. Reg. 3.485).

INDUSTRIALS SURERS GUIXOLENCES ASSOCIATS AMB COMPANYIES ESTRANGERES (1835 – 1885)

Les primeres societats amb capital mixt formalitzades per empresaris de Sant Feliu i comerciants estrangers, cal situar-les al primer terç del segle XIX. Tenim coneixement, doncs, de les formalitzades per Rafael Patxot i H. Lochet de Reims, i la de Joan Vinyas i Genís amb l'industrial holandès Gerhard Johan Huygen de Rotterdam (1835), que constituïren l'empresa Vinyas y Cia a Sant Feliu de Guíxols, i Vinyas, Huygen i Cia a Rotterdam.

Altres industrials locals les formalitzaren més endavant, a mitjan d'aquell segle i el decenni dels anys vuitanta: Francesc Poujarnisclé amb l'industrial alemany Heinrich A. Bender (1853), Francesc Ferrer i Ribas amb l'importador de suro de nacionalitat francesa Louis Bartés (1876), de la ciutat d'Épernay, on fabricaven taps per a xampany sota la raó social de Ferrer et Bartés. D'aquesta mateixa manera, i durant aquells anys, també ho farien Francesc Daltabuit i Patxot amb Robert Pecher de Viena (1876), que formalitzaren l'empresa Daltabuit & Pecher, amb domicili social a Viena i Sant Feliu de Guíxols; Jaume Rovira i Surís amb els socis Toussanit Charles i Émile Pansin d'Épernay (1885) fundaren la societat T. Charles et Cia amb un capital social de 400.000 francs francesos, i Domènec Vilaret i Salvador Fàbregas amb la companyia Charles Pansin et Cia – els mateixos socis de T. Charles et Cia -, amb un capital de 300.000 francs.

L'època daurada del gremi surer (1880-1899) va concretar-se en tot d'un munt d'empreses locals que donaven feina a centenars de treballadors, com les fàbriques Batet, Badosa, Brugada, Burgell, Cateura, Rovira, Sala,

Fàbrica de R. Pecher. L'empresa C.A. Greiner la va comprar l'any 1917 (Procedència: Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guixols. Núm. Reg. 4.600).

Salip, etc. També, però, amb el “*desembarcament*” d'empreses estrangeres que s'establiren a Sant Feliu, aleshores amb capital i gestió pròpia, com Mart Willmer Jok (1881), R. Pecher (1884), H.A.Bender (1882), o Baunach y Cia (1898), i les que les hi seguirien a començament del segle XX: Charles Pansin (1903), Korn y Cia, (1905), Baunach-Glassner y Cia (1906), C. A. Greiner (1906), o H. Heller, successor de Baunach-Glassner y Cia (1918).

D'aquestes empreses citades, les més representatives a la nostra població serien les formalitzades per Louis Perdrieux Detable i Charles Pansin, amb capital francès, i les de Baunach-Glassner y Cia, amb el seu successor Heinrich Heller),

C.A. Greiner, i la d'H.A. Bender, amb capital alemany.³

EL CAPITAL FINANCER FRANCÈS: (PERDRIEUX Y CIA. CHARLES PANSIN)

PERDRIEUX Y CIA.

Louis Perdrieux Detable ja havia recorregut les comarques de l'Empordà, comprant la matèria primera i revenent-la a França, abans que decidís d'establir-se com exportador de suro en brut amb domicili

³ Dades notariales extretes dels llibres de notaria dipositats a l'Arxiu Històric Comarcal de la Bisbal d'Empordà (1854-1900). Notaris: Joaquim Ametller (1866-1896); Josep M. Llinàs (1854-1884); I. Prat (1885-1886); Josep Sala Martí (1881-1896). Complementen aquesta informació, pel que fa referència als capitals financers francesos i alemanys, la documentació notarial, registral i de comptabilitat particular facilitades per les empreses Charles Pansin (França) i C.A. Greiner (Alemanya).

La família Perdreux fotografiada als jardins de casa seva. Assegut es reconeix Josep Perdreux Jofre i, darrere seu, els seus dos fills Lluís i Ildefons (Procedència: autor).

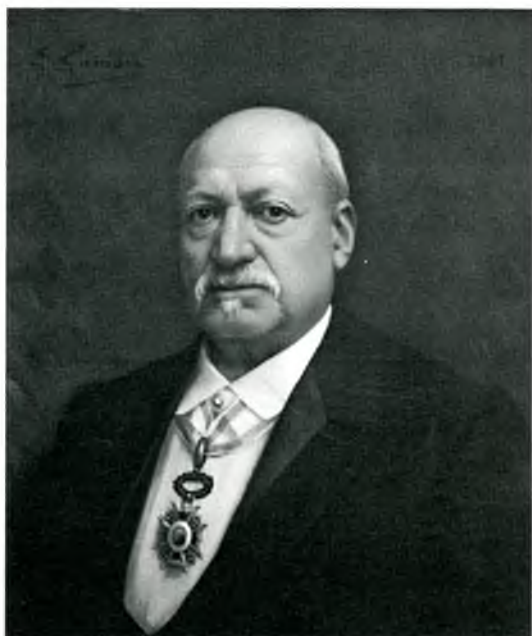
a Sant Feliu, a la darrera dels anys trenta del segle XIX. De fet, pel registre de baptismes parroquials podem saber que Louis Perdreux residia a Sant Feliu de Guíxols molt abans que aparegués per primera vegada a la contribució industrial de l'any 1838. D'aquesta manera, el 17 de juny de 1828, la seva esposa guixolencita Rita Jofre i Paradís va donar llum al seu primer fill anomenat Josep.

Amb els anys, tant Louis Perdreux com els seus dos fills Josep i Lluís Perdreux Jofre es dedicarien a comprar i exportar suro en panna, i fins a l'any 1872 no es construiria la seva fàbrica al carrer de Tueda. Fou aleshores quan

es varen associar amb els industrials de Palafrugell Tomàs i Alexandre Girbau Prats i Josep Sagrera Marquès, per constituir la raó social Perdreux, Sagrera y Girbal per a la l'exploració de suro provenint de Còrsega, amb un capital social de 45.000 francs francesos.

D'aquells anys en sortirien diverses companyies paral·leles gestionades pels seus fill i néts (de cognom Perdreux Cateura), com la Perdreux y Cia (1874), amb Antoni Marquès Vila i un capital social de 120.000 ptes., Perdreux e Hijo (1879) formalitzada per Josep Perdreux Jofre i el seu fill Lluís Perdreux Cateura i un capital de 30.000 ptes. També finirien altres companyies a començament de l'any 1880, com les anomenades Perdreux père & fils –el seu fundador havia mort a Sant Feliu l'any 1879–, així com la Perdreux y Cia i la Perdreux, Sagrera y Girbal.

A la dècada dels anys vuitanta, hom constituïria la societat mercantil Perdreux & Kamp, formada per Josep Perdreux Jofre i Lluís Perdreux Cateura d'una banda, i l'empresa J. Kamp & Sohns de Hoher

Toussaint Joseph Charles amb la insígnia de la Reial Orde de Comendador d'Isabel la Catòlica. Procedència: autor. Col·lecció d'imatges Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guixols. Núm. Reg. 3.119).

(Alemanya), amb un capital social de 15.000 ptes. Amb la defunció de Josep Perdrieux Jofre el 1888, els seus fills Josep i Ildefons Perdrieux Cateura varen integrar una nova societat anomenada Hijos de J. Perdrieux, també amb un capital social de 15.000 ptes.

La família Perdrieux va ser una de les famílies més benestants de Sant Feliu de Guixols de finals del segle XIX i començament del XX. Actualment encara en són testimonis dues magnífiques edificacions situades al bell mig del passeig del Mar de Sant

Feliu, entre el carrer de Sant Pere i la rambla d'Antoni Vidal. Les emblemàtiques construccions les varen fer edificar Lluís Perdrieux Jofre el 1891, i Lluís Perdrieux Cateura (avui coneguda com casa Sibils) el 1892.

Precisament Ildefons Perdrieux Cateura, nét del patriarca Louis Perdrieux Detable, arribat a Sant Feliu de Guixols a la dècada dels anys vint del segle XIX, esdevindria alcalde de la població guixolencs entre el mes de juliol de 1895 i juliol de 1897.

CHARLES PANSIN

L'empresa Charles Pansin, originària d'Épernay, es va establir oficialment a Sant Feliu de Guixols l'any 1903, sota la gerència de Charles Pansin que, curiosament, duia el mateix nom i cognom de la companyia fundada pel seu avi matern Toussaint Joseph Charles i el seu pare Émile Pansin. Tot i així, els seus contactes comercials amb els industrials guixolencs s'havien iniciat molts anys abans, quan aquesta empresa dedicada al comerç internacional de taps de suro va associar-se el 1885 amb el comerciant de Sant Feliu Jaume Rovira i Suris, amb un capital social

de 400.000 francs francesos. Cinc anys després, ho faria també amb els socis Domènec Vilaret i Salvador Fàbregas, amb un fons fix de 300.000 francs, i sota la denominació de Pansin et Cia.

El nét de Toussaint Joseph Charles, i primogènit de la família Pansin, en Charles Pansin, va realitzar llargues estades comercials a Sant Feliu de Guíxols. Fruit d'aquest contacte, Pansin es maridà el mes de maig de 1897 amb Elòdia Gispert Sabater, de 22 anys, nascuda a Greenwich (Anglaterra) on els seus pares, naturals de Sant Feliu, havien obert un negoci de filatures. D'aquesta unió en naixeria a Sant Feliu la seva única filla Isabelle Pansin (1898), malgrat que la mare moriria l'any següent de greu malaltia (15-XII-1899).

Amb la defunció del fundador Toussaint Joseph Charles l'any 1904 –que poc abans havia estat condecorat pel Govern espanyol amb la Reial Orde de Comendador d'Isabel la Catòlica–, Charles Pansin assumiria la gerència de l'empresa. A cavall, doncs, de Sant Feliu de Guíxols i Épernay, l'empresa Charles Pansin es va convertir, pel seu volum de facturació, en una de les més importants de la població.

Home de caràcter eixut i intransigent, s'enfrontà a trets a un piquet d'obriers de Sant Feliu durant la vaga laboral del 27 de juliol de 1909. Detingut per les forces de la Guàrdia Civil, la seva causa judicial seria arxivada tot afavorida amb les circumstàncies que ocorregueren a Catalunya amb l'inici de la Setmana Tràgica.

Pocs mesos després de constituir-se a Épernay la societat col·lectiva Pansin Charles et Fils (1911), amb Charles Pansin al capdavant, i els seus germans Georges, René i el seu cunyat Julien Prioux, el principal promotor d'aquella empresa – Charles Pansin – va morir sobtadament a Épernay. Aleshores, la direcció de la fàbrica de Sant Feliu va passar a dirigir-la Jean Prioux-Pansin, nebot de Charles Pansin, que va consolidar aquesta companyia com una de les més importants de la comarca.

EL CAPITAL FINANCER ALEMANY: (BAUNACH-GLASSNER Y CIA, AMB EL SEU SUCCESSOR HEINRICH HELLER. C.A. GREINER, I H.A. BENDER).

BAUNACH-GLASSNER Y CIA

El germans Alexander i Willhem-Otto Baunach Jacobi varen fundar la seva empresa a Frankfurt del Main, cap als anys vuitanta del segle XIX. Amb l'augment de la producció surera a Alemanya i afegida a la continuada importació de la matèria i els seus aranzels, molts comerciants alemanys van decidir d'establir-se a les comarques gironines.

Heinrich Glassner vestint l'uniforme d'oficial prussià a la Primera Guerra Mundial (1914). (Procedència: autor. Col·lecció d'imatges Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols. Núm. Reg. 3.380).

L'empresa Baunach Hermanos va obrir una fàbrica a Sant Feliu l'any 1898, i va ser designat ràpidament pel Govern espanyol vicecònsol d'Espanya a la ciutat de Frankfurt. L'any 1906, el gerent comercial de l'empresa, Heinrich Glassner Stork, que regentava la sucursal a Sant Feliu des de l'any 1900, va associar-se amb els germans Baunach, i es va formalitzar oficialment l'empresa Baunach-Glassner y Cia.

Aquest nou soci, nascut a Oberwetz (Prússia), i que havia fet de jove la carrera militar i s'havia llicenciat amb el grau de tinent, va passar en pocs anys de treballar d'administratiu a les oficines de Frankfurt, a associar-se amb aquella important companyia. No cal dir, però, que el seu ma-

trimoni amb una rica alemanya li va permetre d'aportar el capital en metàl·lic necessari per tal de formar part de l'empresa. D'aquells anys en són, doncs, el seu pas per la nostra ciutat, ampliant comercialment la Baunach-Glassner y Cia, i bastint al sector de Mascanada un dels xalets més bonics i identificatius de Sant Feliu, tot i que d'una marcada arquitectura alemanya.

L'esclat de la Primera Guerra Mundial (1914-18) va fer decidir-lo de marxar cap a Alemanya i incorporar-se immediatament a l'exèrcit com a oficial prusià de la reserva. Enviat al front poc després, trobà la mort en un dels primers combats davant les forces aliades.

Fou durant aquest període bèl·lic que el segon gerent de la casa Baunach-Glassner y Cia, Heinrich Heller Müller, nascut a Schwalbach l'any

Interior de la fàbrica C.A. Greiner. (Procedència: autor).

1877, i arribat a Sant Feliu el 1900, es féu càrrec de la sucursal guixolenca. Lluny de poder relacionar-se amb la casa central d'Alemanya, es va haver d'associar amb l'empresari lloretenc Pius Cabanillas per poder continuar treballant sota l'empara d'una societat nacional.

Acabada la guerra europea el 1918, Heller, que s'havia casat amb una filla d'un taper de la Bisbal d'Empordà, va obtenir una opció de compra d'aquella antiga fàbrica Baunach de Sant Feliu, i inicià el seu comerç sota la raó social de H. Heller, amb sucursal a Colònia, des d'on distribuïa la seva mercaderia a diversos països d'Europa.

Amb el temps, la família Heller esdevindria una de les més arrelades d'aquell grup d'industrials alemanys establerts a Sant Feliu. Els fills d'Heinrich, Enric i Guillem Heller Vila viurien i treballarien a Sant Feliu durant tota la seva vida, formant part del seu teixit social, cultural i associatiu de la ciutat.

C.A. GREINER

En els seus inicis Carl Albert Greiner tenia una botiga d'ultramarins a la ciutat de Nürtingen, on embotellava aigua de Seltz (1868). La manca de taps de suro apropiats per tapar les seves ampolles el va fer decidir

de fabricar-los ell mateix. Això succeïa l'any 1873 i, sis anys després, Greiner abandonà el seu establiment comercial i es dedicà plenament a la fabricació de taps.

El seu fill primogènit, Theodor Greiner, aprengué l'ofici lluny de l'entorn familiar, concretament a Odessa (Rússia) i, més tard, obrí una primera sucursal a Michelsdorf (Àustria). D'aquesta manera, a les darreries del anys noranta del segle XIX, Theodor viatjà per Espanya i Portugal per tal de comprar suro en panna. Aleshores va tenir contactes amb comerciants de Sant Feliu, concretament amb la casa Estrada y Cia. Tot i això, l'interès a conèixer el comerç i la indústria del nostre país, el va fer decidir d'enviar cap a Sant Feliu el seu germà Adolf Greiner, el 1902. Quatre anys després, la casa C. A. Greiner es va establir oficialment a Sant Feliu de Guíxols (1906), primer en règim de lloguer en una fàbrica al sector de Mascanada, i més tard amb la compra de l'antiga fàbrica de Roc Sala Oliu (1913).

En iniciar-se la Primera Guerra Mundial (1914) la casa principal Greiner & Sohn –que va passar per dificultats econòmiques com la majoria d'empreses sureres de tota Europa–, comptava aleshores amb quatre importants establiments: Nürtingen i Grötzingen, a Alemanya; Michelsdorf, a Àustria; i Sant Feliu de Guíxols, a Catalunya. Malgrat tot, aquesta empresa va poder comprar l'any 1917 la totalitat de la companyia surera de Robert Pecher, industrial d'origen alemany domiciliat a Viena, i que comptava també amb una important fàbrica a Sant Feliu de Guíxols.

Així, amb la denominació oficial de C.A. Greiner e Hijos, formalitzada pels quatre fills de Carl Albert Greiner el 1915, i amb un capital social de 100.000 ptes, la casa Greiner es convertiria en una de les indústries de suro més importants del sector, i amb noves fàbriques a l'estranger com la de Santiago de Xile, Faro (Portugal) i Londres.

Amb la constitució de la nova companyia C. A. Greiner e Hijos S.A., l'any 1926, amb un capital social de més d'un milió de pessetes, aquesta empresa continuaria la seva singladura comercial a la nostra ciutat fins a les darreries dels anys vuitanta del segle XX.

H. A. BENDER

L'any 1851 el jove Heinrich Adam Bender va fundar a la ciutat de Manheim (Alemanya) una empresa dedicada a la fabricació de taps de suro. Malgrat que en els seus inicis la casa Bender comprava suro importat directament de les comarques de l'Empordà, a la dècada dels anys seixanta es va associar amb el guixolenc Francesc Poujarniscle i Parent que, en qualitat de soci comissionista, comprava suro del país i l'en-

El fundador de la casa Bender, Heinrich Adam Bender (1822-1883). (Procedència: autor).

viava a Bender per tal que fabricués els taps manufacturats. No seria fins l'any 1882 que l'empresa Bender compraria a Pujarniscle la fàbrica de taps que aquest tenia funcionant a Sant Feliu, concretament al costat del monestir, pel preu total de 45.000 ptes.

Amb la defunció d'Heinrich Adam Bender (1822-1883) es féu càrrec de la direcció de les empreses de Frankenthal i Sant Feliu de Guíxols el seu fill gran August Bender. La gerència de les tres fàbriques seria gestionada pels germans: Philippe Alois (a Manheim), Whilhem (a Frankenthal), i Frank, Georg Heinrich i Karl (a Sant Feliu de Guíxols i Palafrugell).

Per la seva producció de taps, l'empresa Bender -que se havia expandit a Sant Feliu amb la construcció d'una nova fàbrica al sector del Molí d'en Blanc, prop del carrer del Bruc, l'any 1898-, va passar a convertir-se en la casa surera més important de Catalunya. Per aquesta raó Georg Heinrich Bender va ser nomenat Cavaller de l'Orde de Carles III, i Comendador de l'Orde d'Isabel la Catòlica i, l'any 1897, seria nomenat vicecònsol de l'imperi alemany a la província de Girona.

Empresa pionera en la modernització de maquinària surera, a l'inici del segle XX comptabilitzava més de cinc mil treballadors, repartits entre les fàbriques de Manheim, Frankfurt, Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell i Sevilla.

Amb l'esclat de la Primera Guerra Mundial (1914-18), que afectà greument l'exportació del comerç internacional, la casa Bender -que des de l'any 1912 havia designat com a gerent de la fàbrica de Sant Feliu a l'apoderat d'origen alemany Willy Müller -, va haver de subsistir afrontant incomputables dificultats, tant de caire personal -amb la defunció de

més d'un membre de la família Bender als camps de batalla -, com les estrictament econòmiques i empresarials.

En acabar la guerra, aquesta companyia havia perdut pràcticament la totalitat del seu mercat mundial, i malgrat iniciar novament l'activitat industrial al decenni dels anys vint, la casa Bender no superaria la difícil competència que imposava un nou sistema comercial empès per les potències guanyadores. D'aquesta manera, l'any 1929, la casa central i les seves empreses filials varen ésser venudes a la multinacional nord-americana Corona-Korn-Cork and Seal.

MANUSCRIT DE KARL AUGUST BENDER (1969) SOBRE ELS AFERS FAMILIARS I COMERCIALS DE L'EMPRESA H. A. BENDER⁴

“Heinrich Adam Bender –el meu avi- va néixer l'any 1822, i va venir per primera vegada a Espanya el 20 d'agost de 1851, a l'edat de 29 anys. De jove havia treballat a la casa Eisenhardt & Bender, que comercialitzava amb te, brocals per a cigarretes, i taps de suro. Temps més tard es fundà a Frankental, al Palatinat, la fàbrica Bender & Co.

L'any 1853, Heinrich A. Bender s'associà amb el català Francesc Poujarnisclé i obriren una fàbrica a Alemanya, amb el nom de Poujarnisclé & Bender. Quinze anys després, el 1868, Bender va comprar la part de la companyia a Poujarnisclé i, el 1882, extingida aquella firma, es constituí a Alemanya la casa H. A. Bender & Sohns, i a Sant Feliu de Guíxols Hijos de H. A. Bender.

Mentrestant, el 26 d'agost de 1861, el meu avi Heinrich s'havia casat amb Magdalene Kimmel, nascuda el 24 d'abril de 1831 a Manheim, que era la setena filla del matrimoni Kimmel. D'aquesta unió, en nasqueren sis fills: August, Heinrich, Alois, Wilhem, Franz i Karl, el desig del seu pare era d'ocupar-los en les empreses familiars dedicades a la indústria del suro. Així, August, el seu primogènit, va ser encarregat de dirigir la fàbrica de Manheim; Alois, enviat a Espanya el temps que fos necessari per conèixer el negoci; Wilhem, a Frankental; Heinrich, a la casa Eisenhardt & Bender, i el petit Karl, quan comptés amb l'edat apropiada, se'l designà que seria comercial de la mateixa casa Eisenhardt & Bender.

Comercialment la casa Bender era força important: fabricava taps de

⁴ He respectat en el possible la concepció gramatical de l'original, redactat íntegrament en alemany. De vegades aquest manuscrit està escrit en primera persona i d'altres en tercera, sense seguir un ordre cronològic dels fets comercials o familiars, ni tampoc pel que fa als esdeveniments de l'època; motiu pel qual no ha estat gens fàcil estructurar-ho com a un document.

HIJOS DE H. A. BENDER
 FABRICANTES Y EXPORTADORES DE TAPONES.
 San Feliu de Guixols | España
 Sevilla
 Muenheim | Alemania
 Frankenthal

Nuestra fabrica en S. Feliu de Guixols.

Fabricación de Cuadros.

Secció de treballadors de la casa Hijos de H. A. Bender, a començament del segle XX. (Procedència: Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guixols. Núm. Reg. 1.008).

suro, brocals per a cigarretes i també paper i làmines de suro. Fins i tot, l'empresa cervesera "Busch, Pabst & Schutz", fundada per alemanys residents als Estats Units, feien importants comandes de taps a les fàbriques Bender.

La nostra família, representada per August i Alois Bender, residia a Sant Feliu de Guíxols des de l'any 1875. El primer, però, va tornar aviat a Manheim, i Alois es quedà a Sant Feliu i més tard esdevindria el meu pare. L'any 1889 va venir a Espanya (a Sant Feliu) en Heinrich Bender, casat amb Anna Zeroni, que havien viscut un temps a Rússia, als quals Sant Feliu els va semblar molt província. Més tard va arribar en Franz Bender –esposat amb Ida Baumstark, filla d'un pastor evangèlic anomenat Christian Baumstark – que va anar a treballar a la sucursal de Palafrugell, i el 1902 ho va fer el seu germà Karl, ara ja actiu a l'empresa, i que més tard es casaria amb Anna Erhardt i tindrien tres filles. En Karl comprava aleshores suro en panna per a l'empresa familiar, i a començament d'aquell nou segle, es faria càrrec de la direcció de Sant Feliu.

Al carrer Capmany de Sant Feliu la família Bender va comprar una gran casa, amb sala de billar, pista de bitlles i terreny esportiu al seu

Karl August Bender (1884-1979), autor del manuscrit sobre la família Bender. (Procedència Rainer Müller Alken).

darrere que donava a la riera del Monestir. Els Bender tenien contacte social, no tan sols amb els industrials alemanys que amb els anys, havien arribat a Sant Feliu com els Greiner, Glassner, Heller, Vinke, Messer, Wilfel, Feurlein, Brandenstein, o d'altres, sinó que també amb destacades personalitats del poble: Sabater, Pascual, Rovira, Viader –gran impressor de la població que va fer servir les làmines de suro fabricades per la casa Bender per estampar-hi el Quixot, regalant-li un exemplar al rei d'Espanya, o els cèlebres pintors Colom, i Galofre Oller, o el músic Juli Garreta que sovint es trobava a casa nostra.

Els fills dels Bender, alguns nascuts a Sant Feliu de Guíxols, tenien inicialment professors nadius alemanys per al seu ensenyament. Més tard, però, i en ésser més grans, varen ser enviats a Alemanya a estudiar, perquè si no hagués estat així, haurien d'haver anat a estudiar al col·legi alemany de Barcelona, fundat el 1892. Aleshores, la família va considerar que aquest institut quedava molt lluny i poc comunicat amb Sant Feliu, per a poder anar i venir cada setmana. Per això hom decidí de traslladar-los cap a Alemanya.

A la mateixa empresa Bender, hi havia una branca que fabricava “tre-fins” per tapar les ampolles de cava. Aquesta secció subministrava els taps manufacturats a les cases Raventós i Codorniu, malgrat que mai vàrem aconseguir entrar en l'important mercat francès que, aleshores, dominava l'empresa Montaner.

L'esposa d'Heinrich Adam Bender, el fundador de la nissaga d'empresaris alemanys, – o sigui, la meua àvia – Magdalene Kimmel va morir el 14 de desembre de 1902 a Manheim; havia tingut sis fills i vint-i-cinc

néts. El primer fill d'Alois Bender vaig ésser jo, Karl August Bender. Vaig néixer a Lleida el 10 d'agost de 1884, però ho podia haver fet a Sant Feliu de Guíxols si no hagués estat pels rumors d'una possible epidèmia de còlera que havia d'arribar a Sant Feliu. La por dels meus pares que l'embaràs de la meva mare Julie pogués tenir complicacions, els va fer decidir de traslladar-se a Lleida. Allí hi vaig néixer poc després, i en as-sabentar-se que no hi havia hagut cap epidèmia a la zona, els meus pares decidiren de retornar a Sant Feliu amb el bebè.

Quan vaig tenir edat escolar em varen portar a Alemanya a estudiar. Allí hi vaig fer tot el batxillerat, encara que solia venir amb regularitat a Sant Feliu, sobretot durant les vacances. Més tard vaig estudiar a Manheim i Colònia una diplomatura mercantil, per ser enviat temps després a Reims (França) on aprengué el francès, precisament a l'empresa familiar Bender Cork et Cie. També vaig anar als Estats Units, concretament a Broklyn, Nova York, on vaig aprendre l'anglès. Així, després de força temps, el mes de setembre de 1908 vaig arribar a Espanya via Gibraltar, on m'esperaven els meus pares. Des d'aquest lloc aprofitarem de visitar les diverses finques que la família posseïa a Almoraima, a Andalusia, i després d'uns quants dies de visites, vàrem emprendre el camí de retorn cap a Sant Feliu de Guíxols.

Fou a partir del mes d'octubre de l'any 1910 que la nova generació dels Bender es faria càrrec de les seves empreses. El 8 d'octubre d'aquell mateix any es formalitzaria un consell d'administració que presidí Kurt Bender, fill d'August, un meu oncle –a qui encara recordo passejant amb un dels primers i flamants cotxes Hispano Suïza per Sant Feliu l'any 1904, amb matrícula GE-05, que era conduït pel xofer senyor Puig. El meu cosí Karl havia dirigit interinament la fàbrica de Sant Feliu, però aleshores va quedar-se a la fàbrica de Frankental per gestionar-la personalment. En canvi, el procurador de la fàbrica de Manheim, el també cosí Willy Bender, fill de Wilhem, passaria a dirigir definitivament aquella empresa.

A la fàbrica de Sant Feliu de Guíxols vaig ser designat gerent de l'empresa d'ençà el 1908, i treballava amb els negocis de la societat que comercialitzava amb el Banco Alemán Transatlántico, filial del Deutsche Vebersiebank Berlin, així com amb el Banc Garriga Nogués i Nebots de Barcelona. Els proveïdors de la matèria primera per a la fàbrica eren de la Jonquera, Darnius i Agullana, i el nostre especialista en suro era Joaquim Forest "Quimet", i més tard el seu fill, que encara el 1969 –data d'aquestes petites memòries- encara treballa a la casa Alemana de Sant Feliu⁵.

⁵ La Casa Alemana S.A., empresa dedicada a la fabricació de taps de suro, emplaçada a la carretera de Girona de Sant Feliu de Guíxols, va ser fundada per Karl Bender i el seu apoderat Willy Müller, l'any 1920.

Jardins de la casa Bender a l'actual número 9 - 13 del carrer de Capmany de Sant Feliu. (Procedència: Ulrike Gresser-Bender).

L'any de 1910, vaig passar a convertir-me en copropietari de l'empresa i, el dia 11 de juny d'aquell mateix any, em vaig casar amb Margarete Pagentecher, i van fer la cerimònia i el banquet als jardins de la casa familiar del carrer Capmany de Sant Feliu de Guíxols. Amb la meva esposa vàrem tenir tres filles, totes nascudes a Sant Feliu: Elionor (Lore), el 1911 – precisament el mateix any en què em varen nomenar vicecònsol d'Alcmanya a la província de Girona, en substitució del meu pare Alois, càrrec que vaig ocupar fins a l'any 1931-; Gabriele (Gabi), la nostra segona filla, nascuda el 1913, i Gunhilde (Guni), el 1915.

Al segon decenni del segle XX, la meua muller i jo vàrem fer construir una petita casa davant mateix de la platja de sa Conca, a la qual anomenàrem Mar Bella. Crec sincerament que és la platja més meravellosa de tota la Costa Brava. Aquesta caseta, la vàrem tenir més de cinquanta anys, i la vam vendre l'any 1963 i en vam construir una altra al sector de Pinell.⁶

Aquell mateix decenni, els Bender vàrem obrir una sucursal a Burdeus on veníem suro manufacturat a les cases Calvet, Eschennamen, i altres empreses especialitzades en la fabricació de conyac. Aquests anys són els de la partença d'en Messer, apoderat de la nostra fàbrica a Sant Feliu, que va decidir de retornar a Alcmanya, i la consegüent arribada

⁶ La seva néta Ulrike Gressel-Bender encara conserva aquesta casa vora el cim del turó de Pinell. Fou precisament en aquest mateix xalet de s'Agaró, on el 9 d'agost de l'any 2004 vaig tenir coneixement d'aquest manuscrit.

Capçalera comercial de l'empresa Bender (Procedència: Rainer Müller Alken).

de Willy Müller (1912), procedent de Manheim, per substituir-lo com apoderat a Espanya.

L'estiu de 1914, ens anàrem de vacances, la meva dona i les dues filles Lore i Gabi, a Bador-Vernet (França), on ens assabentàrem de l'inici de la Primera Guerra Mundial, i retornàrem immediatament a Sant Feliu de Guixols. Vaig decidir de partir cap a Alemanya i servir com a oficial d'un regiment de cavalleria de l'exèrcit del meu país. Aquesta guerra va arruïnar l'empresa i la família: l'únic fill del meu oncle Franz, el meu cosí Heini –diminutiu d'Heinrich - hi va morir, així com l'oncle Wilhem i el seu fill Willy, també el meu germà i el tercer fill de l'oncle August.

Als inicis de la guerra la sucursal de Bordeus va ser requisada pels francesos. L'empresa Bender va tenir moltes dificultats per comercialitzar amb els seus clients de l'estranger, principalment amb les exportacions d'ultramar. El cert és que tots els enviaments que podíem fer de la nostra producció de Sant Feliu, gestionats per Willy Müller, anaven a nom de diversos industrials de Sant Feliu, per tal de poder exportar. De tants noms que havia de posar i contractar en Willy, al final ja no sabíem quin nom veritable tenia l'empresa.

En acabar la Primera Guerra Mundial, el govern francès va imposar una moratòria de deu anys a l'empresa Bender, per tal de poder fer negocis al seu país. Davant d'aquestes dificultats el primer que vaig fer, quan va ser del tot possible aconseguir-ho, va ser creuar l'Atlàntic i anar-me'n al Brasil, l'Argentina i Xile. Allí vaig passar-hi diversos mesos intentant redreçar l'antiga clientela que teníem en aquell continent. A Brasil, el

meu representant em va aconsellar que no parlés ni alemany ni espanyol, per les males relacions governamentals en què es trobaven aquests països, i em van recomanar que ho fes en francès per tal de millorar la gestió. Foren anys de dificultat empresarial i de gran inflació econòmica. Als anys vint, l'empresa de Frankenthal va canviar el nom de Bender, pel de Bender Welke. Alhora, una companyia americana va comprar les fàbriques d'Alemanya i Espanya, després de moltes negociacions i d'haver arribat jo a la conclusió personal que, com que no tenia fills barons que volguessin continuar l'empresa familiar, el despreniment d'aquesta em seria menys traumàtica.

A la dècada dels anys trenta vaig viure a Barcelona, en una casa molt gran que ens vàrem fer construir. Mentre Willy Müller dirigia la Casa Alemanya a Sant Feliu de Guíxols, jo, per un temps, em vaig encarregar de dirigir una fàbrica de carrosseries de camions. Aquí confraternitzava amb els meus compatriotes de la colònia alemanya i, l'any 1923, es va fundar la Cambra de Comerç Alemanya de la qual vaig formar part.

Vaig viure els inicis de la guerra civil espanyola l'any 1936, en què uns milicians -d'origen murcià -, entraren a casa meva per la força i ens volgueren afusellar. L'ajut d'un veí català que va intercedir per mi i la nostra família va evitar l'assassinat que s'anava a cometre. No vàrem poder evitar, però, el robatori de joies i els efectes valuosos que teníem a la casa. Ens vàrem espantar molt per aquests fets i, de mutu acord, decidírem de marxar de Barcelona amb un vaixell que salpava del port en direcció a Gènova. D'allí vàrem agafar un tren extra que ens va portar a Munic.

A la nostra Alemanya ens hi vàrem passar des de l'any 1936 fins al 1951, vivint amb pròpia pell els greus episodis de la Segona Guerra Mundial, amagats en un poble rural prop d'Stuttgart. En aquest lloc les meves filles es varen casar i varen tenir els seus fills, els meus néts, precisament en uns anys d'angoixa, fam i mort.⁷ Vaig haver de comercialitzar amb qualsevol producte que queia a les meves mans, per tal de guanyar-me un sou. La meva esposa Margarete va anar a treballar al camp per poder ajudar a mantenir viva la família. Desgraciadament, la família Bender va patir altre cop com a la Primera Guerra Mundial: Kurt Bender va morir al front, a 60 quilòmetres de Moscou, així com els dos fills de Willy Müller, el nostre apoderat de la fàbrica de Sant Feliu de Guíxols, que s'havien enrolat a la Wermatch.

Acabada la guerra, amb tota la problemàtica que això comportava, vaig tenir sort de treballar com a representant de la casa Miramax, que

⁷ Ulrike Gressel-Bender no va conèixer el seu pare fins a l'edat de 9 anys, després que l'exèrcit britànic l'alliberés d'un camp de presoners militars (1949).

venia productes especialitzats per encendre les llars de foc. Amb el temps, a l'inici de la dècada dels anys cinquanta, ja novament aposentats, vàrem decidir de tornar a Espanya, a Vallldoreix. La casa de Barcelona, la vàrem trobar abandonada i saquejada de totes les seves pertinences, i el record d'aquells milicians de l'any 1936 ens va fer decidir de vendre-la.

Vàrem tornar a Sant Feliu de Guíxols, a la petita casa de la Conca. Aquella visió tranquil·la del mar, els boscos i dels seus camps, després de quinze anys d'absència, ens va fer plorar, a tota la família. Era un plor de nostàlgia per haver estat tan lluny d'aquí, però també eren llàgrimes d'alegria de poder-ho tornar a veure.

L'any 1963 ens vàrem vendre aquesta casa i ens en férem una altra al cim de Pinell. Els negocis dels Bender continuaven actius amb noves generacions. El 1969, Otto Bender, nét del meu oncle August Bender, el fill primogènit d'Heinrich Adam Bender, era el director general de l'empresa Bender Werke de Frankenthal, amb una producció mínima del sector surer, però amb un desenvolupament excepcional dels productes derivats del plàstic que esdevenien el motor d'aquesta empresa".

El manuscrit de Karl August Bender acaba aquí. Encara, però, hi afegirà una mena de postdata que reflecteix l'estima per la ciutat i la seva rogalia:

“La nostra família queda unida en aquesta terra, rodejats dels fills i dels nostres records. És la història de molts alemanys a l'estranger que, malgrat tenir una pàtria de naixement, en tenen una altra d'adopció o de tria, i que han optat per ser-hi tota la vida”.

És molt probable que Bender escrigués aquestes vivències en el pis del passeig del Mar, amb cantonada al carrer de Sant Antoni, on tenia aleshores la seva residència. Quan el seu estat físic va necessitar de l'ajut sanitari continuat, va passar a residir en una residència geriàtrica de Malgrat de Mar. Allà, hi va morir a l'edat de 95 anys, l'any 1979.

Deixà escrit, però, que si les circumstàncies de la vida i la familiaritat no l'havien deixat néixer ni morir a Sant Feliu de Guíxols, una ciutat que havia estimat com a pròpia, almenys les seves despulles hi reposarien eternament en el seu cementiri. I d'aquesta manera la seva família ho va respectar.

La seva filla Gunhilde (Guni), de 92 anys, que viu actualment a Alemanya, i ha passat sempre les seves vacances a la casa de s'Agaró, filla de Sant Feliu, ha deixat escrit que en morir vol reposar al costat del seu pare, al cementiri guixolenc.

EL RECEPTARI DE CUINA FAMILIAR DE LA PALAFRUGELLENCA JÚLIA FRIGOLA GIRBAL (Segles XIX-XX)

«Le règne de l'homme n'a vraiment commencé
que lorsqu'il a raffiné sa cuisine»

(E. Nignon)

PEP VILA

RESUM: Donem a conèixer un generós receptari de la vella cuina familiar de la palafrugellenca Júlia Frigola Girbal, de final del segle XIX i principis del segle XX, amb algun afegit posterior. L'obra reuneix receptes de la cuina catalana, espanyola i internacional, en un moment on encara no s'havia trencat la transmissió de la cultura culinària a les famílies del país.

PARAULES CLAU: cuina casolana, receptari, Palafrugell, segles XIX-XX.

NOTA PRÈVIA

L'escriptor Josep Pla en el seus llibres *El que hem menjat* i a *Llagosta i pollastre*, entre altres contribucions que el prosista empordanès va fer a la història de la culinària catalana, ressaltava la importància que calia atorgar a una vella cuina familiar¹ d'ascendència rural, encara molt viva al seu temps, en l'alimentació de país, una vella pràctica de la qual procedim, de la que som hereus, que creia que calia mantenir i conservar.

¹ Josep Pla té un extens article: "Recordant la meva mare: elements de la cuina d'abans" recollit a *Darrers Escrits* (Barcelona, Destino, 1984, pàg. 472 i ss.) on glossa la figura de Maria Casadevall i Llac, excel·lent cuinera, una persona que "sabia rostir un pollastre".

De fet és el que ara en diríem cuina de les àvies en haver-se trencat, per desgràcia del molts, la transmissió d'aquesta cultura. A més de les mestresses de cases particulars, també l'aprenien pescadors, pagesos, obrers i menestrals, minyones que servien a casa de senyors, cuiners i cuineres de fondes, hostals, col·legis, residències, etc. Aquesta cuinada domèstica era també patrimoni de grups d'amics, parents, surotapers que feien àpats a l'aire lliure amb motiu de festes majors i de celebracions diverses (fontades, aplecs), sotmeses o no a un calendari secular.

Aquest món culinari molt variat, no sempre era a l'abast de tothom. Primer a les cases hi hagué un règim diari ja superat d'escudella i carn d'olla. Més tard a les llars més privilegiades començaren els àpats compostos d'entrants, primers plats de carn i de peix, de postres, rics i eficaços, que es transmetia d'àvies a mares i després a les filles, que es conservava fins fa quatre dies en forma d'esborranys maldestres, en receptes més o menys elaborades, que s'apuntaven en llibretes, petits quaderns, papers solts que hom podia consultar fàcilment en un calaix de la taula de la cuina o del trinxant. La memòria és molt fràgil i calia deixar constància per a un mateix i per a les generacions venidores de fórmules i plats acreditats, de preparats notabilíssims, quantitats, ingredients, mesures, temps de cocció, etc. Tot ajudava a portar un cert control de la despesa i del calendari de la cuina domèstica. Som molts encara els que hem tingut a les mans aquests receptaris familiars com el que avui comentarem que més que ensenyar el que es menjava ens explicava com s'havia de menjar, encara que alguns menús conservats sorprenien per la seva proximitat, si ens fixem en els gustos actuals, ja que molts cuinats demanen molt temps de preparació i d'elaboració. Ja fa molt temps que sabem que el menjar a més d'una necessitat fisiològica, s'ha convertit en una de psicològica. Molts recordem sensacions palatals inesborrables.

Amb aquest afany de conservar el que tenim d'aquest patrimoni cultural, en un moment de fortes transformacions, — només cal que compareu aquesta cuina lenta i elaborada, complexa, feta amb foc de carbó o llenya, amb la que es fa avui tan simplificada i artificiosa —, presentem un nou quadern de receptes de cuina familiar, de rebosteria, licoreria i de remeis casolans enriquit amb receptes forànies, fins ara desconegut, lligat a la pròpia experiència d'aquesta cuinera, la palafrugellenca Júlia Frigola Girbal. En un moment que la cuina popular i tradicional és substituïda per la cuina d'autor, crec que cal preservar més que mai aquest fons culinari d'arrel familiar que es troba en vies de desaparició. La vella gastronomia domèstica forma part també de la nostra identitat, és una modesta obra d'art.

L'obra, una mena de calaix de sastre, que mostra també com ha passat el temps en el ram de la cuina, es pot consultar a l'Arxiu Municipal de Palafrugell. Ens trobem davant d'una altra mostra d'una cuina casolana, elemental que conviu amb una altra de burgesa, complicada. de mestissatge, feta de detalls, de petites coses, que deixa entreveure el gust que tenia la petita burgesia i les classes benestants catalanes per la bona cuina en un període que va des de la fi del segle XIX, fins la primera meitat del XX, abans que la Guerra Civil imposés una cuina de racionament. Són receptes variades, amb els *détails exacts*, redactades amb eficàcia. Hi ha mostres de cuina francesa, alemanya, anglesa, italiana, catalana i espanyola, postres, rebosteria, plats com els que ensenyava, entre dues guerres, el cuiner suís i pedagog de l'Institut de Cultura de la Dona, a Barcelona J. Rondissoni.² Tot ajudava a cuinar segons la pràctica i la realitat habitual de cada dia. Durant aquesta època trobem al mercat català altres llibres³ de cuina que defineixen tota una manera de menjar, un petit món antic que ha passat avall. *Àpats* (1930) d'Ignasi Domènech ens acosta a la cuina suculenta dels anys 1930 i 1940. Per contra *El llibre de la cuina catalana* (1923) de Ferran Agulló i *La Teca* (1924) d'I. Domènech, ens ofereixen una cuina més casolana, popular i barata, acostada a uns gustos més senzills i a unes noves necessitats. Crec que el receptari que avui donem a conèixer ens ajudarà encara més a valorar certs aspectes de la història de l'alimentació, a saber més d'una part molt important de la vida quotidiana lligada a la preparació, cocció i degustació de molts aliments que la base en si, ha canviat i ja és història. En tot aplec de receptes sempre hi ha el desig de preservar una certa cultura

² J. Rondissoni, *Culinaria*. Prólogo de Manuel Vázquez Montalbán, Barcelona, Bon Ton, 1999.

³ Sense ànim d'exhaustivitat, assenyalo uns quants receptaris molt populars a Catalunya, ben segur coneguts de Júlia Frigola i la seva família, en el llarg període de triar i de passar en net aquest fons de receptes, la majoria provades, amb les quals cuinaven per tal d'augmentar els plaers de boca. A la fi d'algunes receptes llegim la llegenda: «resulta bueno», «resulta muy bueno». Heus aquí una petita llista:

Maria Josefa Alas "Nieves", *Ramillete del ama de casa*, Barcelona, Editorial Gustavo Gili, 1934. Mmc. Babet-Charton, *El ama de casa en el campo. Consejero de la mujer en la granja*. Versión de la 21ª edición francesa por R. F. Villa de Rey, Barcelona, Editorial Gustavo Gili, 1947. Josep Cunill del Bosch, *La cuyna catalana*, Barcelona, 1907. *Lliçons pràctiques de cuina*. Minerva. Col·lecció popular dels coneixements indispensables. Barcelona, Editorial Polígota, 1922, volum XXXIX. Eladia M., viuda de Carpinell, *Carmencita o la buena cocinera*, Barcelona 1895 [Llibre contínuament reeditat fins el dia d'avui]. Marta Sàlvia, *Art de ben menjar* (Barcelona, 1923).

Carme Bonal, *El receptari de l'Elvira, «Correu». La cuina d'una família del 1900 a Palafrugell*, Arxiu Municipal de Palafrugell, 2000. Crec que el llibre de l'Elvira i el treball que avui presentem eixamplen la visió que fins ara teniem de la cuina de Palafrugell durant la primera meitat del segle XX.

culinària, uns certs orígens. Més que donar a conèixer un quadern de receptes inèdites, aquest no és el cas, m'interessa fer veure altres formes de variar, d'adaptar o de solucionar un plat, d'afegir una varietat més a la nostra vella cuina local o comarcal.

LA PERSONALITAT DE JÚLIA FRIGOLA GIRBAL

Júlia Frigola Girbal (Palafrugell, 1867?-1941), filla de Joan i d'Antònia, tots dos de Palafrugell, vivia al carrer de les Quatre Cases. Es va casar amb Antoni Rotger i Rabassa de Palamós, surer i navier. Va anar a viure a aquesta vila. El marit va morir a 47 anys i ella es va tornar a casar, de gran, amb Ricardo Morell i Agra, coronel, més tard general de Brigada de la Guardia Civil. Aquesta nova situació familiar la va portar a viure a Barcelona i Saragossa, quan es va jubilar el segon marit. Van ser padrins l'any 1918 de Joan Frigola. Ells no tenien fills. Júlia Frigola que fa la impressió de ser entesa en coses culinàries, va anar recollint receptes al llarg de la seva vida. Havia anat a escola i a l'escola de música; el músic Gich li ensenyava "de cant i de nota". Tocava el piano bé i sobresortia amb la veu, de soprano. Eren gent de cultura, benestant, amb dues minyones i mosso per a la tartana.

La cuina era una afecció per a la Júlia. Abans de la guerra, a Barcelona, anava a "La Cultura", una entitat culinària on rebia classes. Les seves notes culinàries i les de la família, d'amigues⁴, ja que els quaderns mostren que foren escrits per diverses mans, són de cuina catalana, espanyola i internacional, sobretot francesa. Com he dit, en aquestes llibretes també hi ha receptes impreses enganxades, retalls de diari.⁵ Un cop morta els seus documents van tornar a la casa pairal Frigola.⁶ El receptari que va aplegar en vida era la millor forma d'inventariar i de divulgar, un xic metòdicament el millor d'aquesta cuina amagada, familiar, que només degustaven els que seien en aquella taula de família. En aquests quaderns

⁴ Destaco els noms d'Antònia Quintana, Ursulita, hermana Rosa, que surten consignats en les marges de diverses pàgines d'aquest receptari familiar.

⁵ Així per exemple, els retalls de diaris i de revistes conservats, entre les pàgines d'aquest receptari, donen fe de com preparar: Buñuelos del Ampurdán.— Huevos a la Leopoldo. — Crêpes a la loretina.— Magdalenas.— Mantecado de Genuasa.— Pasta brisa para tartaletas. Tortas fritas.— Sopa de la casa.— Bizcocho delicioso de fruta llamado "Plum Puding".— Palos o lionesa.— Pastas para té o leche.— Bizcochos, sequillos y planchas.— Bizcocho, repostería y sopita borracha.— Sopa a la milanesa.— Sopa de coliflor.— Sopa de verduras.— Sopa carolina. — Sopa parisién, etc.

⁶ Informació facilitada per Joan Frigola a Concepció Saurí, directora de l'Arxiu Municipal de Palafrugell, que amablement me l'ha feta arribar i ha posat a la meva disposició aquest receptari de cuina i de rebosteria domèstica.

1. Com que en aquest receptari la cuina francesa hi és molt ben representada, reproduïxo la fotografia de treball d'Edouard Nignon (1865-1934), cèlebre cuiner francès, que serví a reis, tsars i altres celebritats del moment.

hi ha recollida l'experiència apassionada, l'obra pacient d'una mestressa de casa, abans que la Guerra Civil provoqués una alimentació escassa, de nul·la qualitat. No oblidem que la cuina va molt lligada a les circumstàncies històriques de cada moment.

EL RECEPTARI

El receptari conservat ocupa diverses llibretes manuscrites, algunes sense paginar. Les receptes, escrites sense ordre ni concert, són escrites a mà, llevat d'un petit grup d'impreses, retallades de revistes i periòdics, que figuren enganxades als quaderns. També hi ha fórmules conservades en fulls solts, en papers mig ratats, la conservació de les quals és molt precària. El mostrarri divers, irregular, però inestimable en informacions i suggeriments, barreja bases, salses,

primers, segons plats, embotits, postres, rebosteria, remeis casolans, etc. La lletra mostra un fons de receptes familiars copiades i/o redactades per diverses persones que tenen una cultura i una formació diversa. Ara i avui publiquem els índexs de les que ens han semblat més interessants, agrupats en blocs temàtics, segons l'ordre que imposen els copistes en la redacció dels successius quaderns, que no és el cronològic, sense però ser exhaustius en la tria. Numerem les receptes d'uns quants d'aquests apartats. El lector podrà fer-se una idea aproximada de la importància d'aquesta obra culinària. Caldria un dia, però, editar el receptari sencer, estudiar d'on prové tanta menja delicada i subtil, enquadrar-lo en la tradició de la cuina de l'Empordà, conèixer d'on es copia i s'assimila aquest fons de cuina espanyola i estrangera. La majoria de les receptes, que mostren una rica varietat de propostes, amb plats notabilíssims de cuina francesa, catalana i espanyola, receptes de rebosteria, licoreria, són escrites en un castellà farcit de catalanismes. Remarco el fet que la llengua de redacció amb la qual s'expressa una dona del país gairebé sempre és la castellana. Durant moltes dècades el país s'havia desnaturalitzat

2. Berenar al camp. Fotografia sense identificar. Col·lecció de l'autor.

molt. N'hi ha també d'escrites en un català més dialectal, al costat d'unes mostres copiades en francès. En general l'estil literari emprat al llarg del receptari és molt familiar i entenedor.

I) 1. Biscuit glacé emperatriz. 2. Turnedós a la Damont. 3. Mantecadas de coco. 4. Panaché de verduras catalana. 5. Medallones [de] merluza salsa al vino blanco. 6. Tarta vienesa. 7. Panellets variados. 8. Pastel de tordos fiambre. 9. Panellets de fruta y grosella. 10. Sou[fflé] de liebre. 11. Huevos poché Montiel. 12. Conchas de seso a la Irene. 13. Salmonetes Leutese. 14. Tarta de seso. 15. Croquetas Pompadour. 16. Merluza al gratin catalana. 17. Filete broix renacimiento. 18. Souflé de limón a la buena mujer. 19. Manos de cerdo catalana. 20. Polvorones de banacacao. 21. Croquetas de semola y bacalao. 22. Arroz Parellada. 23. Pollo relleno a la catalana. 24. Macarrones boulangère. 25. Confitura [manca].

II) 1. Coliflor. 2. Pescado escabechado. 3. Liebre a la francesa. 4. Estofado de liebre. 5. Estofado de conejo. 6. Conejo relleno. 7. Conejo a la marcengo. 8. Conejo a la francesa. 9. Patatas fritas. 10. Xanfaina. 11. Modo de preparar los jamones. 12. Otro modo. 13. Carne que se pela. 14. Calamares rellenos. 15. Estofados de sepias. 16. Calamares rellenos.

17. Pescado a la mayonesa. 18. Pescado en salsa verde. 19. Lenguados al plato. 20. Tripas de ternera. 21. Tripas con salsa blanca. 22. Carne con vino. 23. Salsa a la tártara. 24. Farsells. 25. Muslos de gallina. 26. Sopa de tapioca. 27. Sopa de harina de patata. 28. Sopa de albondiguillas. 29. Sopa de rap. 30. De otro modo. 31. Sopa de habichuelas. 32. Sopa de garbanzos. 33. Huevos rellenos con anchoas. 34. Pechuga de gallina. 35. Pasta de bechamel. 36. Crestas. 37. Guisado de berenjena. 38. Alcachofas rellenas. 39. Guisado de pollo. 40. Guisantes estofados. 41. Berenjenas rellenas. 42. Ternera asada. 43. Estofado de ternera. 44. Ternera con salsa de tomate. 45. Budín. 46. Filete de ternera. 47. Fricandó. 48. Carne mechada. 49. De otro modo. 50. Manos de ternera o de carnero. 51. Otro modo. 52. Patatas con salsa blanca. 53. Verduras y legumbres. 54. Huevos en triquetas. 55. Berenjenas a la llauna (lata). 56. Para salar olivas. 57. Modo de conservar tomates maduros. 58. Buñuclos de bacalao. 59. Gallina trufada. 60. Salsa vinagreta. 61. Sesos huecos. 62. Fritura. 63. Caneloni farcis. 64. Pescado al horno. 65. Callos a la gitana. 66. Bacalao a la vizcaína. 67. Croquetas de pescado. 68. Salsa verde. 69. Pata a la catalana. 70. Croquetas de reina. 71. Pajaritos de moda. 72. Lonjitas fritas. 73. Sopa mallorquina. 74. Solomillo de ternera al vino blanco. 75. Langosta a la americana. 76. Salsa bearnesa. 77. Envoltorios. 78. Envoltorios de hígado de gallina. 79. Salsa para pescado. 80. Conchas. 81. Panecillos de Viena rellenos. 82. Macarrones a la italiana. 83. Lomo de cerdo con guisantes. 84. Costillas a la papillot. 85. Bacalao en albondiguillas. 86. Bacalao con patatas. 87. Pastel de patatas. 88. Pescado con salsa. 89. Arroz a la palmesana. 90. Arroz seco. 91. Arroz a la valenciana. 92. Arroz a la milanesa. 93. Arroz. 94. Tordos. 95. Becada. 96. Escabeche de perdices. 97. Perdiz a lo principe. 98. Perdices sin dorar. 99. Perdices a la vinagreta. 100. Perdiz a la col. 101. Lengua con salsa de táparas. 102. Fricandó con salsa de vinagrella. 103. Lenguas empaperadas. 104. Lenguas de carnero a la papillot. 105. Buey aguado. 106. Biftec a la inglesa. 107. Biftec con cebolla. 108. Biftec a la mahonesa. 109. Biftec. 110. Biftec a la Chateaubriand. 111. Biftec salteado al Jerez. 112. Biftec con setas. 113. Biftec con salsa de tomate. 114. Pies de tocino rellenos. 115. Chuletas con salsa de tomate. 116. De otro modo. 117. Costillas de puré. 118. Costillas con salsa. 119. Costillas con salsa de vinagrella. 120. Costillas con salsa de muchas hierbas. 121. Costillas con pan raya/do. 122. Costillas a la glacé. 123. Costillas con salsa de patatas. 124. Chuletas a la papillot. 125. Chuletas de cerdo guisadas. 126. Costillas tostadas. 127. Chuletas a la papillot. 128. Chuletas a la bechamel. 129. Lomo con salsa rossé. 130. Lomo con salsa de tomate. 131. Plato de tres pisos. 132. Pasta

3. Cargolada. Fotografia sense identificar. Col·lecció de l'autor.

para fritos. 133. Bacalao con tomate. 134. Croquetas de gallina. 135. De otro modo. 136. Asadura de cordero. 137. Toñina con salsa cruda (atún). 138. Salsa en aceite. 139. Fricandó a la Mannig. 140. Salsa de manteca. 141. Guisado de pichones. 142. Otro modo. 143. Rosbif. 144. Otro modo.

III) 1. Emparedados a la Roins?⁷ 2. Tocinitos del cielo. 3. Conchas de pescado marquisa. 4. Manos de cerdo gratin. 5. Merluza al horno. 6. Merluza bilbaína. 7. Bizcocho de avellanas. 8. Carlota⁷ de manzanas. 9. [pàgina en blanc]. 10. Pastas de banacacao. 11. Soufflé de banacacao. 12. Alcalhofas provensala. 13. Macarrones levantina. 14. Tarta de nueces. 15. Crepes. 16. Pastel de pichón. 17. Bacalao jamonado. 18. Flan de bacalao Altoría. 19. Puding de coco. 20. Galantina de pescado. 21. Nyoquis a la romana. 22. Huevos poché al nido. 23. Huevos poche Florentina. 24.

⁷ J. Altamiras a *Novísima arte de Cocina* Barcelona, 1905) reproduceix una altra recepta semblant: "Carlota rusa de manzanas".

Bizcochos grisinis para té. 25. Buñuelos de manzana. 26. Pastas chou variadas. 27. Bizcocho genovesa con almendras. 28. Tartas de fresas chantilli. 29. Sopa bullavesa. 30. Bizcochos golosos. 31. Pastas para té. 32. 33. Turrone de mazapán. 34. Confituras de naranjas.

IV) 1. Budín de patata. 2. Tarta de almendras (gateau). 3. Helado de melocotones. 4. Tarta de cacao. 5. Timbal de berenjena. 6. Coliflor con pasas y piñones. 7. Croquetas de harina de patata. 8. Coliflor con salsa. 9. Alcachofas rellenas.

V) 1. Pastas para fritos. 2. Croquetas de gallina. 3. De otro modo. 4. Fiambre. 5. Croquetas de patata con bechamel. 6. Churros. 7. Crestas.

VI) 1. Receta incompleta. 2. Sopa de puré y macarrones. 3. Conchas.

VII) 1. Pastel de patata. 2. Buñuelos de bacalao. 3. Lomo de cerdo relleno. 4. Huevos rellenos. 5. Sopa de caldo de garbanzos. 6. Arroz con guisantes. 7. Menestra.

VIII) Agua senativa. Receta para hacer el agua de quina para el cabello. Elixir para la boca. Otro. Remedio para sustos. Elixir del padre fray Francisco Ferrer. Otro. Licor de menta. Ratafia de cerezas guindas. Receta para hacer ratafia. Fórmula para hacer ratafia. Cold Cream. Modo de hacer jabón. Croquetas de crema. Sequillos. Bizcocho inglés. Matón. Capochinas. Flan de leche. Flan de naranja. Suspiros. Croquetas de sémola. Astar de ciervo. Pan de almendras. Bizcocho o pa de pesic. Mantecados. Otro modo. Mantecados de vino. Corquiñolis. Panecillos de mazapán. Buñuelos de patata. Buñuelos de viento. Modo de hacer buñuelos. Budín de pan. Budín de sémola. Croquetas de almendras. Pan perdido. Modo de hacer fritos. Crema. Crema frita. Panecillos de leche. Confitura de membrillo. Pastel de la reina. Suspiros. Omelette souffée. Compota de ciruelas pasas. Compota de peras. Bizcocho de chocolate. Pastillas de café. Tocino del cielo. Biscuit glacé. Tarta de almendra molida. Buñuelos sin levadura. Panecillos. Marmorhuchen. Dulce de patatas. Panecitos de dátiles. Biscuits. Vasitos. Confitura de cabell d'àngel.

IX) *Cuaderno para uso de [en blanc]. Recetas para hacer dulces.* Crespells. Orejones. Tortitas de chicharrones. Cuartos. Leche de almendras. Leche cuajada. Requesón de leche de almendras (mató). Manjar blanco.

4. Trobada familiar en un aplec de muntanya. Fotografia sense identificar. Col·lecció de l'autor.

Crema de albaricoques. Sopa de leche. Arroz con leche. Huevos en espuma. Huevos acaramelados. Cajetillas de almendras o piñones. Gelatina de naranjas. Dulce de cabello de ángel. Dulce de cerezas. Dulce de naranja o de limoncillos. Dulce de coco. Crocán. Helados. Budín de leche. Mantecado de Astorga. Mantecados de Castilla. Panecillos de Manresa (panellets). A continuació hi ha receptes impreses i manuscrites. Entre les manuscrites destaco «Para hacer buñuelos de arroz », «casolet...» (28-II-1934).

X) *Cuaderno para uso [en blanc]. Recetas para hacer dulces.* Crema de chocolate. Bizcocho. Panecitos de canela. Galletas. Dulce de limón. Otro. Croquetas de harina de patatas. Merengues. Torta de chicharrones. Buñuelos con levadura. Confituras. Relleno. Plum-cake. Sara Bernhardt⁸. Budín de batata o boniato. Budín de patata. Budín de dulce. Buñuelos de manzana. Buñuelos ordinarios. Mantecados. Modo de fer bruñols. Sopa de rap.

XI) Sopa de puré y macarrones. Salsa de tomate. Carne con salsa. Butifarras dulces. Macarrones. Cabeza de puerco. Sopa de pescado.

⁸ En el text "Sara Bernard".

XII) Receta para limpiar la dentadura. Paella. Receptes impreses diverses. Fideos con gambas. Nota sobre “matanza cerdo 1946-47, amb un cost de 277 pesetes. Sopa de puré y macarrones. Salsa de tomate. Carne con salsa. Butifarras dulces. Macarrones. Cabeza de puerco. Sopa de pescado.

XIII) Per fer gelatina de codoñs. Confitura de trossos de codoñ. Panetela. Receta para hacer cold-cream. Confitura de pomas. Confitura de peras de bon cristià. Confitura de préssecs. Clarificació del sucre. Sucre al grau de anís. Sucre del grau de emperlar. Sucre al grau volant. Sucre al grau de bola. Sucre al grau de esponjar. Sucre al grau de caramelo. Observacions per cóurer lo sucre. Caramelos. Poncem confitat. De taronjas dolsas. De llimonas. Mató de monja. Mató blanch de lliura. Cloquetas. Mistela de cireras y guindas. Guisat de colomins. Ous relenos. Esensia. Charop. Bruñols sense enllabat. Per fer crema de brou de pa. Bruñols sensa enllabat. Per fer crema de brou de pa.

XIV) Brazo de gitano. Civet de lièvre [en francès]. [Licors i herbes diverses]. Sopa de crema. Callos a la madrileña. Pescado a la marinera. Atún valenciano. Pastel Bohemio. Agua de colonia. Agua dentrífica. Agua de botod. Agua de quina.

XV) Budín de leche. Budín de patata. Budín de dulce. Arroz con leche. Almendras garrapiñadas.

XVI) Bizcocho. Helado de crema de chocolate. Timbal de patata. Rochers [pastís en forma de roca]. Sardinias en escabeche. Sara Bernard. Croquetas de harina de patata. Pastas maman. Nyoquis romana [...] Tomates a la lata. Sopa de caldo de garbanzos.

XVII) Crestas. Bacalao a la provenzal. Perdices sin dorar. Estufado de conejo. Escabech de rals. Perdices a la vinagreta. Perdices a la col. Pescado a la mayonesa. Receta para hacer confitura de membrillo. Carne mechada. Escabeche de perdices. Modo de hacer fritos. Perdíz a la principe. Per fer sabós. Modo de hacer el flam. Modo de hacer crema. Calamares rellenos. Pescado con salsa verde. Filete de ternera. Estufado de liebre. Receta para hacer ratafia. Manos de ternera. Conejo relleno. Pexopalo. Mantecados. Salsa bearnesa. Panecillos de leche. Corteza de limón. Corteza de limón confitada. Arroz. Guisado de berengenas. Guisado de pollo. Guisantes ahogados. Ternera asada. Berengenas rellenas. Manos de carnero o de ternera. Patatas con salsa blanca. Verduras y legumbres. Huevos en triquelas. Sopa de habichuelas. Sopa de garbanzos. Receta

5. Esmorzar al bosc. Fotografia sense identificar. Col·lecció de l'autor. Em plau reproduir el text que figura escrit en el revers d'aquesta postal, adreçat a un ciutadà de Girona, una mostra d'un català "sicut sonat" redactat amb molta anarquia: «Vos desitchem un felis dia en compaña de totas las personas que mes apresiau. Tanbe nos adelantem desitchanvus unas felisas pascuas y añ nou. Creyem que la Carmen ya estará ben restablerta de la seba enfermetat pero encara esparem carta de son estat. Un petó de la yaya. Miguel y Trini ».

para hacer el agua de quina para el cabello. Elixir para la boca. Remedio para sustos. Elixir del padre Francisco Ferrer. Estufado de ternera. Ternera con salsa de tomate. Patatas fritas. Berengenas a la llauna. Croquetas de semola. Suspiros. Solomillo de ternera al vino blanco. Lagostas a la america (sic)

ALGUNES CARACTERÍSTIQUES DEL RECEPTARI DE JÚLIA FRIGOLA

Enumerem a grans trets, enmig d'una barreja tan singular de propostes, els aspectes més perceptibles, característiques i aportacions que al nostre entendre presenta aquest receptari tan eclèctic, amb l'assimilació de plats d'altres cuines, abans que les influències dietètiques, els precuinats, els congelats i microones fessin canviar el nostre sistema alimentós. Moltes receptes de cuina, fins i tot la llengua d'escriptura que empren els redactors dels reculls mostren una sobreentesa ideologia espanyola colonitzadora, l'espanyolització d'un estil gastronòmic que ofegava la cuina tradicional catalana. Pel que fa al que es menjava mig segle encre, en molts de pobles i viles, qui més qui menys, tenia un hort a l'abast i era molt més fàcil que ara de trobar productes de l'estació, matèries primeres de primera categoria culinària sense adobs químics, collits pun-

tualment. Ara no recordo qui explicava que a l'hort de moltes masies hi havia sempre un llorer, no per coronar els poetes, sinó per condimentar un bon estofat.

a) Fins la guerra civil certs grups mantenen una cuina burgesa, suculenta i poderosa, d'una determinada qualitat, que arrenca de principis del segle en la qual predomina per damunt de tot l'influència de cuina francesa: turnedós, biscuit glacé, panaché de verduras, soufflé de liebre, macarrones boulogère, salsa bearnesa, costillas a la papillot, biftec a la Chateaubriand, costillas a la glacé, chuletas a la bechamel, lenguas de carnero a la papillot, etc.

b) Cuina del greix, del llard, al costat de la de l'oli d'oliva. A l'obra sovint es parla de la "manteca". Presència en molts dels plats de les quatre salses bàsiques de la cuina catalana: picada, allioli, sofregit i la samfaina. Ús de les herbes aromàtiques en moltes preparacions.

c) Importància dels plats de la cuina primordial i típica catalana d'arrel tradicional. Presència de rostits, caça, platillos, plats de festa major, sopes, cuina lligada a les matances del porc, fonamental a la cuina del país. Atenció a la cuina del peix, a l'arròs, el plat català per excel·lència. Exemples: «merluza al gratín catalana»; «manos de cerdo» catalana»; «pollo relleno a la catalana»; «butifarras dulces», «pata a la catalana» etc. Atenció a l'aviram i a la caça: «tordos», «becada», «escabeche de perdices», «perdiz a lo principe», «perdices sin dorar», «perdices a la vinagreta», «perdiz a la col», etc.

d) Els copistes del receptari tenen molta cura en explicar-nos les mesures, les tècniques culinàries, de donar-nos detalls de la preparació dels ingredients. Hi ha receptes explicades amb pèls i senyals. D'altres són copiades de manera més succincta.

— "Un decilitro tiene 7 ½ cucharadas de las de sopa".

— Vegeu per exemple la riquesa d'ingredients que entren en la confecció d'unes "manos de cerdo catalana": «laurel, tomillo, 2 cebollas, 2 clavos de especias, dos zanahorias, 120 gramos de manteca, 1 manojito de hierbas aromáticas, dos dientes de ajo, 150 gramos puré de tomate, medio decilitro de vino negro, 10 gramos harina, 2 decilitros de caldo, 400 gramos de patatas, 2 pimientos morrones, 100 gramos de guisantes».

O bé en el pollastre farcit: «1 pollo, 100 gramos de salsichas, 100 gramos de carne magra, 50 gramos de piñones, 100 de ciruelas, 1 huevo,

trufa, pimienta, nuez moscada, 70 grams de manteca, ½ decilitro de vino rancio, 100 grams puré de tomate 1 limón, 2 manojos de berros, 1 remolacha».

e) Si toquem la rebosteria, veurem la seva extraordinària presència en aquesta miscel·lània: turrons, pastes pel té; biscuits, pudding de coco, xurros, mantecados, corquiñolis (sic), pan de almendras, flan de naranja, etc.

— Fixem-nos en els ingredients que entren en la preparació d'uns "panellets variados": «400 grams almendras crudas; 450 grams azúcar; 2 huevos; 60 grams fécula de arroz; 100 grams azúcar lustre; 20 grams mantequilla; 1 limón y 20 grams de café; 1 copita de grosella, unas gotas de carmín vegetal; 40 grams almendras tostadas».

f) Abundància de receptes per fer licors casolans, xarops, confitures, esperits, conserves, com servir el tomàquet madur, salar olives, salses, etc.

g) El receptari, en la seva redacció més antiga, possiblement de la fi del segle XIX, recull la pràctica de clarificar el sucre i els seus punts. Qualsevol pastisser, reboster o mestressa de casa que treballava aquesta matèria primera havia de conèixer la tècnica de clarificació del sucre, ingredient principal que es feia omnipresent en moltes preparats: fruites confitades, melmelades, pastissos, dolços de sucre, etc. Segons la quantitat d'aigua, la temperatura d'ebullició al qual se sotmetia el sucre s'aconseguia un punt determinat: anís, el de caramel, el de bola, el volant i el d'emperlar. Quan el sucre era molt torrat s'aconseguia el punt de caramel tou, el dur, el crocant i el cremat.

h) Presència de remeis casolans diversos que servien d'alternativa a la medicina i a la farmàcia actual: «Elixir para la boca», «Remedio para sustos», «Elixir del padre Francisco Ferrer», «receta para hacer el agua de quina para el cabello», «agua senativa»,

PETIT RECEPTARI DE BUTXACA

Inclou un petit mostrari de receptes de diversos plats i postres.

1. CARNS I ALTRES PLATS

Relleno. Se pone un poco de manteca y un poco de aceite, muy poco de cada clase. Se ponen enseguida las manzanas y se saltean un poco. Se hace una picada de "nisus", almendras tostadas, bizcocho, "esclopet

ruscats” o carquiñolis y se deslie con un petricón de “resolixs”. Se echa en la olla con un poco de canela en rama y corteza de limón. Con las manzanas se pone media libra de azúcar. Se cortan unas rebanadas de pan, se mojan con leche mezclada con huevo, canela y limón raspado y un poco de la picada que ya se habrá reservado. Se frien y se colocan en el fondo de la fuente y las manzanas encima. Con las manzanas se pone un poco de agua.

Butifarras dulces. Por cada libra de carne de tocino, se ponen 6 onzas azúcar, un poco de sal, canela y limón raspado.

Farsells. Se tienen pedazos de tapa plana de ternera y se tiene trinchada pechuga de gallina y jamón y se pone un poco en cada pedazo y una tira de tocino, un poco de pimienta, nuez moscada y sal. Se atan con hilo, se pone en una cazuela y antes de servirse se echa un poco de harina disuelta en agua.⁹

Pajaritos de moda. Se preparan los pajaritos ben lavados y puestos a escurrir con sal; se pica una cantidad de jamón y se rellenan, se frien en la sartén con manteca rebozados de huevo y galleta picada. En una cazuela se prepara una salsa con manteca de vaca, cebolla y tomates. Si estos no tienen jugo se les añade un poquito de agua porque esta salsa ha de ser abundante. Se colocan los pajaritos y se dejan hervir un rato hasta que reduzca la salsa para servirlos.

Becada. Se pone manteca en una cazuela y se dora la becada añadiendo una cabeza de ajo y una cebollita entera; luego se pone una pequeña astilla de canela. Se tendrá un hígado de gallina que se habrá hecho dorar con la becada y se pica en el almirez añadiendole un poco de agua y se hecha en la cazuela y resulta una salsa espesa.

Gallina trufada. Se toma una gallina buena muy amarilla, y se deshuesa con sumo cuidado dejándoles los alones y los muslos. Después se hace un picado de ternera, jamón y lomo de cerdo con alguna cantidad de gordo, y se sazona con un poco de pimienta y sal añadiendo lonjas de trufas. A este relleno se le da una vuelta con manteca muy caliente rociándolo con vino blanco y después se introduce en la gallina mezclán-

⁹ Vegeu, per exemple, una altra recepta «farcellets de vedella o porc» que proposa Ferran Agulló al “Llibre de la cuina catalana”, Barcelona, Atlafulla (edició facsímil), 1985, pàg. 166-167.

dolo con redondeles de trufas. Una vez bien sazonada se cose y se asa en el horno sirviéndola con la guarnición que se prefiera.

Envoltorios de hígados de gallina. De un hígado hay para dos. Se corta por la mitad y dentro se pone un poco de tocino hinchado, preparado con sal y canela y se envuelven en la misma tela.

Berenjenas rellenas. Se parten por la mitad, se les hace un hueco, se les pone sal y se frien por ambos lados. Se prepara jamón, tocino, ajo y perejil y pan. Se corta todo muy fino, se liga con huevo y se rellenan las berenjenas ya fritas, se ponen en la sartén del lado relleno y se sirven. Del mismo modo son buenas las alcachofas después de hervidas se les separan las hojas, se las rellenan con lo dicho y se frien.

2. PASTISSERIA, REBOSTERIA I POSTRES

Matón. Por un porrón de zumo de almendras 8 onzas azúcar, 2 onzas almidón y un poco de limón. Se hace del mismo modo que la crema.

Croquetas de almendras. Se pican almendras bien finas y en el mismo mortero se baten yemas de huevo añadiendo canela y azúcar. Luego se hacen las croquetas, se chupan con clara de huevo y pan y se frien.

Suspiros. Se pone en una cacerola dos onzas de manteca, cuatro de azúcar, un vaso de agua y corteza de limón raspada. Se añade harina y se hace hervir hasta que se forme una pasta, que se conocerá que está en su punto cuando se desprenda fácilmente de la cacerola; se mezclan tres huevos y se menea todo muy bien. Después se extiende sobre un plato con el mango de una cuchara de cocina y se corta a pedacitos que se echan en la fritura que no debe estar muy caliente; se escurre en una servilleta y se sirven polvoreados de azúcar muy molida.

Pastillas de café. Se pone en un cazo 300 gramos de azúcar molida y pasada por un tamiz, a la que se va incorporando café con leche hasta formar una pasta bien trabada y se remueven enseguida sobre la lumbre con una espátula, y al primer hervor se retira; se vierte sobre una placa de mármol untada con aceite de almendras dulces, se forman pastillas y se dejan enfriar.

Caramelos. Al sucre clarificat se li fa pèndrer lo punt de caramelo, se li tira una poca de e[s]sència de llimó, abocant-lo sobre un màrmol untat

antes de un poch de oli cru: y antes de tornar-se dur, se tallen quadradets o se arrodoneixan segons lo intén de qui los fa.

Confitura de cabell d'àngel. Se fa bullir la carbassa, de la que s'haurà tret la pell i les llavors. Així que és tova se posa en aigua freda, i després s'escorra.

Allavors se pesa la carbassa y per cada lliura es fa un almívar amb una lliura de sucre i un tros de canyella. Quan l'almívar es bastant espès s'hi barreja la carbassa.

L'almívar de moment s'aclareix, però es deixa que bulli fins que torna a tenir bon punt.

Crespells. Una libra harina, ocho onzas manteca, ocho onzas azúcar, dos onzas aceite, una copa de agua, un poco de raspadura de limón; todo se mezcla bién, se hace la masa y cuando esté a punto se hacen los crespells como tortitas si no se tiene molde, y se cuecen al horno.

3. LICORERIA I RATAFIATS

Licor de menta. Por un porrón de aguardiente anisado se pone una libra azúcar. Después de metido todo esto en una botella se añade gran cantidad de menta dejándolo por espacio de un mes a sol y sombra. Luego se cuele bien en otra botella, se tapa bien y ya puede usarse.

Ratafia de cerezas guindas. Se toman tres libras de cerezas guindas y cinco porrones de espíritu de vino de 36 grados. Se pone en un garrafón (pero sin el tronco de las cerezas), luego se machaca un cuarto de onza de nuez moscada, medio cuarto de onza de clavelles y media onza canela de Holanda y cuando está machacado se mete todo en un garrafón. Todo esto se deja por espacio de un mes en infusión con el espíritu de vino teniendo cuidado de dejar el tapón flojo por espacio de ocho días a fin de evitar que explote con la fermentación.

Pasado un mes se clarifican doce y media libras azúcar rojo y luego de clarificado vaciase lo del garrafon en un barreño, separando las cerezas, estrujándolas y sacando todo el jugo el cual se revuelve con el espíritu de vino y se le echa medio cuarto de onza de esencia de limón, medio cuarto onza de esencia de anís y doce gotas de esencia de clavel añadiendole el azúcar clarificado. Y cuando esté todo junto se miden los porrones que hay, añadiendo agua clara fria hasta que todo junto forme la cantidad de diez y seis porrones; se revuleve todo con una cuchara grande y cuando

está bien revuelto se pasa por la manga quedando de este modo arreglado el licor. Debe advertirse que cuanto más viejo mejor es.

Receta para hacer ratafia. Se hace en el mes de junio o julio. Por un porrón aguardiente de Holanda se toman las granas siguientes: medio cuarto onza de grana de angélica; media onza de xaliandria, un polvo de matafaluga, otro de grana de hinojo, el jugo y la piel de un limón y media libra de azúcar. Las granas dichas se machacan en el almirez dejándolo todo en infusión en una botella por espacio de 4 ó 5 días. Se menea de cuando en cuando para que el azúcar se disuelva. Se filtra todo y se tapa bien.

Fórmula para hacer ratafia. Se hace en el mes de junio o julio. Tómese por ocho porrones aguardiente, dividido en dos garrafones y en partes iguales. En el uno se pondrán cuatro nueces por porrón hechas pedazos teniéndolo por espacio de quince días a sol y sombra meneándolo bien un par de veces al día.

En el otro garrafón se ponen 9 onzas azúcar por porrón, dos nueces noscadas a pedacitos, unos cuantos clavillos, un trozo canela de la mejor, la piel de medio limón por porrón, tres retoños de menta, tres de nepta, tres de maría luisa, tres de ruda, tres de hinojo y tres de naranjo ágrico. Este garrafón también se tendrá a sol y serena 15 días meneándolo dos veces diarias.

Pasado los quince días el aguardiente de las nueces se mezcla con el del azúcar, se deja unos ocho días. Luego se filtra y ya está hecho.

4. REMEIS CASOLANS

Remedio para sustos. Se toman 10 céntimos pega sin adobar, 10 de genabrons, 5 de rosas secas, un puñado de llantriscla y otro de romaní todo lo cual se pone en una olla con tres porrones vino dejándolo hervir hasta que quede reducido a un porrón.

De este líquido se tomará una cucharadita cada dos horas. La olla debe ser nueva y el fuego de carbón.

CATÀLEG DE TARGETES POSTAL DE SANT FELIU DE GUÍXOLS EDITADES PER JOSEP PASCAL

AGUSTÍ ROLDÓS I SOLER

RESUM: En aquest treball s'estudia la col·lecció de targetes postal de Sant Feliu de Guíxols, editades per Josep Pascal entre els anys 1908 i 1913. L'estudi inclou una petita biografia de l'editor, així com una relació i una descripció de la col·lecció en general i de cadascuna de les postals en particular.

PARAULES CLAU: impremta, lluitador, postals, editor, fotògraf.

Josep Pascal i Frigola va néixer a Gualta (Baix Empordà) el 25 de juny de 1872. L'any 1897 es traslladava a Sant Feliu junt amb la seva esposa Ermínia Vilaseca i Ponjoan, nascuda a Calonge el 1874¹. A la nostra ciutat va obrir una impremta al carrer de la Rutlla núm. 4 (avui núm. 14), sota el nom d'Impremta Gutenberg. Al mateix temps, inicià un taller de serralleria a la casa núm. 66 del carrer de Sant Domènec, ja que Pascal era manyà d'ofici².

Anys més tard, veient que el negoci de la impremta no acabava de rutllar, va reconvertir-lo en llibreria amb el nom de Llibreria Pascal, local que seria regentat per la seva filla Joana Pascal i Vilaseca i, més tard, pel fill d'aquesta, Robert Valent i Pascal, fins l'any 1986, en què fou venut a Joan Xargay. Pascal vivia en una casa situada sobre la via del tren, prop de l'horta coneguda com a can Xerrampina.

¹ AMSFG, Padró municipal d'habitants 1924.

² AMSFG, Instància adreçada a l'Ajuntament el 14 de novembre de 1902, en la qual es sol·licita permís per a col·locar un rètol a la façana amb la següent inscripció: "Cerrajería nueva de J. Pascal. Se remiendan máquinas".

Al llarg de la seva vida, Pascal fou un actiu lluitador en favor dels drets de la classe treballadora, motiu pel qual fou perseguit i empresonat en diverses ocasions. Així, doncs, els anys 1903 i 1904 era el president de la germandat guixolenc La Solidaridad. El 1909 fou detingut i empresonat amb motiu dels fets de la Setmana Tràgica, i la llibreria de la seva propietat era el lloc on es recaptaven fons en benefici dels empresonats³. L'agost de 1938, Pascal, aleshores afiliat al PSUC, va entrar a formar part del Consell Municipal de Sant Feliu, i el 2 de febrer de 1939, el dia abans de l'entrada de l'exèrcit franquista a la ciutat, fou nomenat conseller de Governació en constituir-se el nou Ajuntament⁴. Finalitzada la guerra, va patir pena de presó a Girona. D'altra banda, va escriure diversos articles d'opinió a mitjans de comunicació d'idees revolucionàries: l'any 1916 era corresponsal del diari barceloní *La Lucha* (1916-1919), òrgan del Partit Republicà Català, que es distingí per les campanyes a favor del republicanisme, el nacionalisme i l'obrerisme, i que havia estat impulsat per Lluís Companys, Francesc Layret i Marcel·lí Domingo; i un any més tard ho era de la revista madrilenya *España* (1915-1924), que havia estat fundada per Ortega y Gasset.

Cenyint-nos en el tema que ens ocupa avui, entre 1908 i 1913 va editar una col·lecció de targetes postals amb vistes de Sant Feliu i rodalies. Fins el moment desconeixem qui fou el fotògraf autor de les imatges, però el fet que les fotografies familiars eren obra de la casa Manetes i que ambdós locals -llibreria Pascal i galeria Manetes- estaven emplaçats un prop de l'altre en el carrer de la Rutlla, em fa sospitar -malgrat que només es tracta d'una suposició- que els autors foren Josep Manetes i el seu gendre Josep Costa. A més a més, l'any 1912 va editar dues fotografies fetes pel fotògraf F. Riera de la balena que embarrancà a la cala Estreta, propera a la platja de Sant Pol -la mateixa que fotografià i edità com a postal el fotògraf guixolenc Ricard Mur-.

Estudi del conjunt: Col·lecció Pascal de 32 targetes postals. Editor: Josep Pascal. Autor desconegut. Numerades de l'1 al 32, unes en blanc i negre i altres de colorades. Editades a partir de 1908, fins el 1913 (aprox.). Mides: 9 x 14 cm. Anvers: «Sn. Feliu de Guixols», llegenda. Revers: «TARJETA POSTAL, Carte postale universelle, Correspondencias, Coleccion Pascal, número, BW», i la figura impresa d'un ós.

³ JIMÉNEZ, Àngel, *Es Corcó*, núm. 18/19, Jul/Ago 1982.

⁴ JIMÉNEZ, Àngel, *La Guerra Civil a Sant Feliu de Guixols (1936-1939)*, col·lecció Estudis Guixolencs núm. 9, Ajuntament de Sant Feliu, 1995, pàg. 122.

⁵ MASSANAS, Emili, dins el seu treball *Fotògrafs i editors a les comarques de Girona*, nomena Foto Riera, però sense aportar cap més dada. No crec que fos guixolenc.

Josep Pascal, assegut, fotografiat junt amb la seva família a l'hort de casa seva. A seu costat la seva esposa Erminia. Drets i al darrere la seva filla Joana, el seu gendre i el seu nét.

Autor: Josep Costa de Can Manetes

Procedència: Família Valent

Relació unitària:

1. Obras del muelle (colorada).

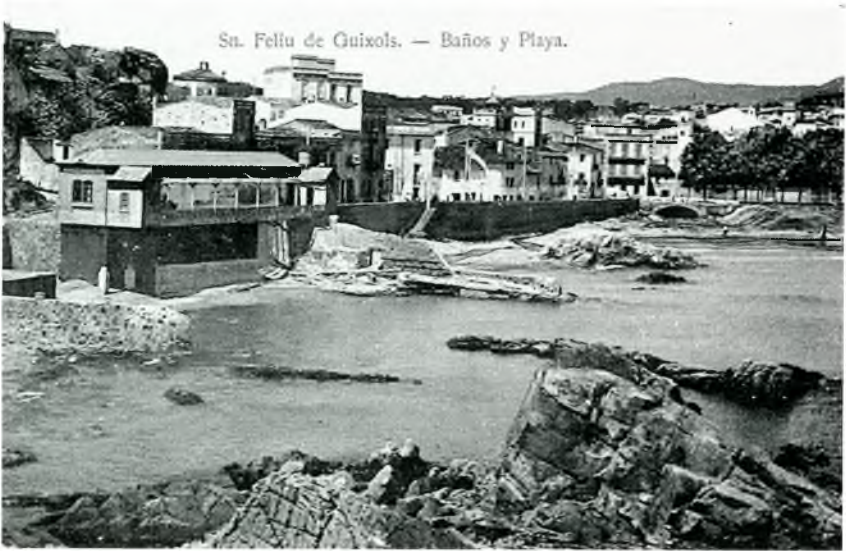
2. Cordillera del Muelle (colorada). (Fotografia propietat de Xavier Sanchez Masó).

3. Puerto y embarque (colorada).

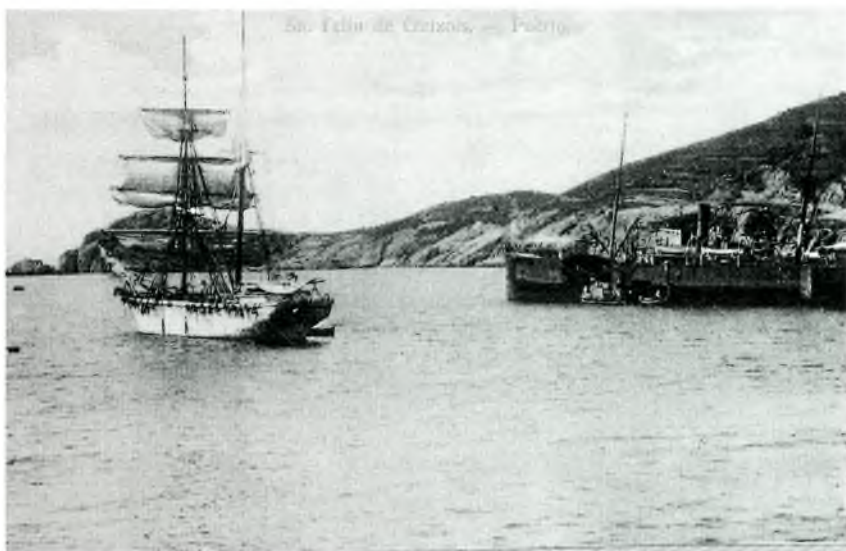
4. Carga en el muelle (colorada).

5. Baños y Playa (colorada).

6. Paseo del Salvamento (colorada).

7. Puerto (colorada).

8. Vista general del Paseo del Mar (BN). (Fotografia propietat de Xavier Sanchez Masó).

9. Rambla de Pi Margall (colorada).

10. .Paseo del Mar (BN).

11. Paseo de Guixols (colorada).

12. Paseo del centre (colorada). (Fotografia propietat de Xavier Sanchez Masó).

13. Riera. Ayguat, Novembre 1908 (colorada).

14. Plaza de San Juan é Iglesia (colorada).
(Fotografia propietat de Xavier Sanchez Masó).

15. Matadero (colorada).

16. Llegada del tren (colorada). (Fotografia propietat de Xavier Sanchez Masó).

17. Plaza del Convento (colorada).

18. Mascanada (colorada).

19. Santamans (colorada).

20. Campo santo (colorada).

21. San Pol (colorada).

22. Vista general desde el mar (BN).

23. Vista general desde el mar (BN).

24. Paseo Mar. Hotel Marina (BN).

25. Rambla Vidal (BN).

26. Casino Guixolense (BN).

27. Plaza constitución y mercado (BN).

28. Aplech dedicat al Sr. Albert. Plaja de San Pol (BN).

Sn. Feliu de Guixols. Baix San Tem cala del penjât.

29. Baix San Tem cala del penjât (BN).

Sn. Feliu de Guixols. R. Pi. Margall.

30. R. Pi. Margall (BN). Nota: és la mateixa que la 9, però sense colorar.

31. Paseo Centro (BN).

32. Calle Mayor (BN).

Targetes postals balena

Balena a la platja de Sant Feliu. Llegendra anvers: RORCUAL BOOPS, cogido en una cala de San Pol, a 22 de octubre 1912. mide 13 metros pesa 8 toneladas. F. Riera. Edi. Pascal.

Hissada de la balena al port de Sant Feliu. Llegendra anvers: ídem anterior.

AVIFAUNA DELS ALZINARS DEL MASSÍS DE BEGUR A LA PRIMAVERA

CARLES BARRIOCANAL

RESUM: S'ha estudiat l'avifauna present a la primavera als alzinars del massís de Begur. Mitjançant la tècnica de les estacions d'escolta, s'ha determinat la composició de les poblacions d'ocells que es detecten als retalls de la comunitat de l'alzinar que actualment es localitzen a les fondalades i sectors més ombrívols del massís. L'anàlisi de la composició del poblament ha mostrat uns valors de riquesa total i de riquesa mitjana molt elevats. Els valors de preferències ecològiques i hàbits forestals presenten uns perfils de poblacions poc especialitzats forestalment en el conjunt de les espècies detectades; quan s'analitzen les espècies que componen la fracció de les més freqüents (valor de freqüència relativa >50%), aleshores es mostra un perfil que s'adiu més amb un caràcter forestal. L'origen de les espècies és marcadament paleàrtic.

PARAULES CLAU: avifauna, massís de Begur, alzinar, preferències ecològiques, hàbits forestals.

INTRODUCCIÓ

El massís de Begur es situa a l'extrem nord del territori catalanídic i constitueix, juntament amb el del Montgrí, el darrer sistema de les serres litorals, just al límit amb el territori ruscínic de la plana de l'Empordà. La seva orientació WE exposada als vents secs del nord, i per tant a un cixut ambiental prou important, contrasta amb les zones meridionals de la Costa Brava, d'exposició NS, que són més abrigades i tenen un xic més d'humitat ambiental pel fet que les properes són paral·leles a la línia litoral (figura 1). Amb una alçada màxima de 329 m al puig Ric, el massís té un relleu abrupte, que conforma valls profundes, cales arrecerades i penya-segats imponents, responsables de la gran bellesa paisatgística de la zona.

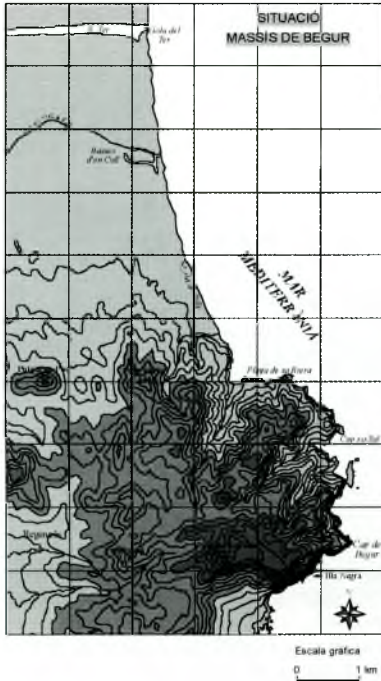

Figura 1. Situació del massís de Begur.
(Modificat d'un original de R. Mas).

CARACTERITZACIÓ DEL MASSÍS

Els antecedents sobre la geologia d'aquesta zona són força limitats, encara que els treballs de Roqué i Pallí sobre la litologia (Pallí i Roqué, 1991), estratigrafia (Roqué i Pallí, 1991a i b) i la geomorfologia (Roqué i Pallí, 1991c) del massís de Begur han aportat una quantitat considerable de dades. El massís de Begur és la continuació del massís de les Gavarres vora la costa, i representa, doncs, la veritable terminació septentrional de la serralada Litoral. La serralada Litoral Catalana és un massís allargat en direcció NE-SW que discorre paral·lelament al llarg de la costa catalana, des del Garraf fins a l'Empordà, generat durant la compressió paleògena, l'estructura del qual l'ha determinada l'acció de grans falles direccionals sinistres orientades NE-SW que produïren deformacions intenses al sòcol (prèviament afectat per l'orogènia herciniana) i a la cobertora.

Així doncs, el massís de Begur, igual que altres massissos de la serralada Litoral Catalana, és un fragment d'un antic bloc afectat per l'orogènia herciniana, i individualitzat i estructurat més tard per l'orogènia alpina, que constituí, finalment un bloc enlairat que, per mitjà d'un conjunt de falles graonades, s'enfonsa progressivament cap al nord sota la plana de l'Empordà, cap a l'oest sota el corredor de Palafrugell, on trobaríem el nucli d'Esclanyà (depressió tectònica que fa de límit entre el massís de Begur i les Gavarres) i cap a l'est i sud sota la Mediterrània. El corredor de Palafrugell representa un allargament de la plana al·luvial del Baix Empordà, fins a arribar a la mateixa badia de Palamós. Les litologies que afloren en aquest massís són molt variades: roques metamòrfiques d'edat paleozoica afectades per un metamorfisme regional en general feble i, sovint, per un metamorfisme de contacte degut a l'emplaçament de roques ígnies; roques plutòniques, que varien entre granodiorites, roques pobres en quars i granits leucocràtics de gra fi; roques filonianes d'un ampli espectre composicional; sediments paleògens de natura diversa,

els quals es recolzen discordantment o per contacte mecànic sobre les roques paleozoiques en les vores del massís i, finalment, les formacions quaternàries superficials resultants de diversos processos. La disposició de tot aquest seguit de roques està fonamentalment controlada per un conjunt de falles orientades majoritàriament NE-SW i NW-SE, d'edat alpina, que controlen al mateix temps els principals trets morfològics del massís. El sistema hidrològic de Begur, el podem emmarcar en dues figures administratives. Per un costat, la conca hidrològica a què pertany és la de Rieres de la Costa Brava, mentre que el sector d'Esclanyà, corresponent geològicament al Corredor de Palafrugell, està damunt de l'aqüífer protegit anomenat Aqüífers de la Fossa de Palafrugell. La hidrologia superficial del municipi no presenta cursos d'aigua importants ni amb molt de cabal; queda limitada a un conjunt de rieres i rierols, en molts casos de curs estacional. L'especial morfologia del municipi, principalment la de l'àrea corresponent al massís de Begur, facilita la presència d'aquests cursos d'aigua, que aboquen les seves aigües majoritàriament a les diferents cales i platges. La seva orogènia ha donat pendents abruptes i proximitat de la roca mare a la superfície, per la qual cosa la capa de sòl és molt petita, excepte en aquelles zones on s'han acumulat diferents dipòsits del quaternari. Aquestes zones han estat ocupades històricament per conreus, molts dels quals actualment estan abandonats. En general, aquests sòls són formats per dipòsits col·luvials amb argiles i llims vermellosos. Cal esmentar que en el sector NW del massís, coincidint amb els límits municipals de Pals i Regencós, es troba una extensió important de dunes fòssils fixades amb pinedes de pi pinyer i pi pinastre a principis del segle XX (Pintó et al., 1997). Aquestes dunes, s'estenen des de la zona litoral fins al Montcal, i arriben quasi fins als límits amb Tamariu. D'origen quaternari, aquestes dunes estan formades quasi en la seva totalitat per dipòsits eòlics continentals, de sorres fines, amb alguna petita inclusió a la zona nord d'Esclanyà de dipòsits col·luvials – eluvials – eòlics, de llims i argiles marronques amb sorres fines i còdols. En el cas que ens ocupa, aquestes dunes fòssils representen el darrer estadi de successió de l'ecosistema dunar, des de la platja fins a la duna amb pins. Aquestes comunitats han patit una pressió antròpica molt forta, que ha estat la causa d'una important regressió. Aquest fet explica, doncs, la important presència de pins, de ben segur que molts més dels que d'una forma natural correspondria. El clima de la zona de Begur és el típic de la terra baixa litoral, amb l'eixut estival marcat, i amb màxim de pluges a la tardor, i en conjunt amb precipitacions un xic més febles que en altres punts de la Costa Brava i temperatures força suaus. L'observatori del Centre d'Estudis del Mar de Begur registra unes precipitacions molt minses (500 mm anuals i 3 mesos

secs, juny, juliol i agost) que obeeixen a la influència de la tramuntana, característiques típiques del clima mediterrani litoral.

EL PAISATGE VEGETAL

Bona part del territori de Begur, sobretot l'espai corresponent al massís de Begur, estaria potencialment cobert de boscos (Ventura & Soley, 1999). Actualment, però, existeixen amples superfícies que en són mancades, cosa que demostra el grau d'alteració que ha sofert la vegetació de la zona, ja que actualment part del massís de Begur només és coberta per vegetació de caire arbustiu. Aquest fet es produeix principalment per l'abandonament rural, malgrat que els incendis, les estassades per urbanitzar i l'obertura de pedreres també són factors que hi han contribuït d'una forma significativa. La imatge que dóna actualment la part forestal del massís de Begur és d'una immensa pineda a l'interior de la qual es troben àrees urbanitzades. Moltes d'aquestes pinedes, però, ja tenen clarament un sotabosc d'alzinar, i a moltes garrigues i brolles els pins són cada cop més densos. Això ens demostra que, malgrat el fort impacte humà sobre la zona, en els darrers anys, la recuperació del poblament vegetal és encara possible. A banda de les pinedes, cal destacar que queden encara alguns retalls d'alzinar, situats a alguna de les fondalades, en general no solen ser gaire grans però sí que permeten poder realitzar estudis faunístics. El Centre d'Estudis del Mar de Begur va definir una sèrie de comunitats que es trobaven en la zona PEIN que correspon gairebé a tot el massís i que es defineixen a continuació de forma sintètica (Ventura & Soley, 1999):

Alzinar, sovint amb una coberta arbòria de pi blanc. Es tracta del bosc típic de la zona, en el qual les alzines es fan barrejades amb nombrosos peus de pi blanc. Sovint, però, els pins tenen una regeneració dolenta (no n'hi ha de petits), i en canvi hi ha molts plançons i peus petits d'alzina.

Alzinar en reconstitució, amb alzines grans. Àrea on l'alzinar s'està recuperant clarament, malgrat que una coberta arbòria de pins o bé una coberta arbustiva siguin actualment dominants.

Alzinar en reconstitució, amb suros grans. Formació semblant a l'anterior, però en aquest cas amb suros, pròpia de les zones granítiques, on aquesta espècie creix millor.

Alzinar en zones urbanitzades. Moltes zones urbanitzades ho són tan sols de forma esclarissada, i entremig de les cases i camins hi creixen trossos de vegetació densa que solen correspondre a retalls d'alzinar.

Restes d'alzinar en zones cremades recentment. Hi ha algunes zones on hi ha hagut incendis els darrers anys que correspondrien també al domini de l'alzinar. A causa de la intensitat del foc i de l'extracció de

la fusta cremada, aquests trossos només són coberts ara de vegetació arbustiva.

Garriga (*Quercetum cocciferae*). Als indrets molt degradats dels quals fa temps que s'ha eliminat el bosc s'hi sol instal·lar la comunitat arbustiva de la garriga.

Brolles heliòfiles de romaní i llentiscle (restes d'*Oleo-Ceratonion*). En algunes zones prop de la costa apareixen comunitats arbustives on el garric és poc important i, en canvi, dominen el romaní i el llentiscle, de ben segur conseqüència del substrat menys calcari que voreja el litoral del massís de Begur.

Brolles heliòfiles cobertes de pinedes de pi blanc. Formació semblant a l'anterior, bé que amb una coberta densa de pi blanc; és freqüent prop de la costa. La intensa ombra de la capçada dels pins fa que el sotabosc no sigui gaire dens i les espècies que abunden a la comunitat anterior hi siguin menys representades.

Landa de bruc boal amb restes d'alzinar (*Cisto-Sarothamentum catalaunicum*). Quan el substrat és idoni i la degradació no és excessiva, antigues zones d'alzinar apareixen amb una coberta de bruc boal i es barregen amb la resta d'espècies de l'alzinar.

Brolla sobre substrat granític (*Cisto-Sarothamentum catalaunicum*). Al sud de la zona, quan el substrat es fa àcid passem al domini de la sureda. A la zona d'estudi no hi ha suredes denses, sinó que els suros creixen dispersos entremig de la brolla típica.

METODOLOGIA

OBTENCIÓ DE LES DADES DE CAMP

Per afrontar un estudi d'ocells forestals com és el cas del present treball l'objectiu del qual és establir quina és l'estructura de la comunitat d'aus que s'estableix a l'alzinar del massís de Begur, cal considerar una metodologia ajustada als condicionants del medi; per al present treball s'ha considerat el mètode de les estacions d'escolta (Bibby et al., 1992). La selecció dels punts s'ha realitzat amb visites a la zona d'estudi, perquè trobar alzinars amb una estructura homogènia, i amb prou extensió perquè no puguin interferir altres tipus d'hàbitat, i, en conseqüència, en registrar aus que no són estrictament de la comunitat objecte d'estudi. Tal com recomanen alguns autors (Bibby et al., 1992), la distància entre estacions d'escolta en un mateix bosc ha estat sempre superior als 200 metres. Abans del començament de l'estació d'escolta, s'ha deixat un marge d'un minut de temps per a normalitzar la interferència que l'observador pot haver realitzat en arribar al punt d'escolta.

Definir la duració de l'escolta és una decisió complexa atesa la diversitat d'opcions que han emprat els autors que han fet estudi similars. El ventall de possibilitats abasta des de dos fins a vint minuts. S'ha optat per emprar un temps total de vint minuts tal com utilitza l'escola francesa liderada per Blondel en què es defineix els IPA (Blondel et al., 1970). L'enregistrament de les estacions d'escolta inclou totes les espècies d'ocells que es detecten tant visualment com auditivament només en els temps establerts. No s'enregistren els ocells que es detecten en el minut anterior a l'inici de l'escolta ni els que apareguin fora dels vint minuts marcats.

En aquest estudi, la distància de detecció és infinita, no es marca cap tipus de banda, ja que no es pretén estudiar les densitats i la dificultat de l'establiment de les bandes de detecció és força complexa. Un dels aspectes de debat a l'hora de realitzar aquests tipus d'estudis és la conveniència de realitzar les estacions d'escolta només durant el matí o durant el matí i la tarda. No cal dir, que les escoltes sempre es realitzen en aquelles hores en les quals la detectabilitat dels ocells és més elevada, que respon a primera hora del matí i última de la tarda. En el present estudi s'ha optat per realitzar les estacions d'escolta a la tarda. El mostreig es va realitzar durant l'època en què els ocells tenen una estreta relació amb el territori que ocupen, que és precisament el període reproductor. No es tracta de fet de trobar evidències de cria d'una o altra espècie, però el treball de camp es fa coincidir amb aquestes dates en les quals les espècies exploten intensivament l'hàbitat per a la seva alimentació, i perquè és l'àrea on es basteix el niu i on s'alimenta la llocada. Paral·lelament cal indicar que moltes de les espècies són aleshores més fàcils de detectar atès que emeten tot un seguit de cants: tant territorials, com de senyalització d'estatus reproductor.

Atès que molts migrants transsaharians arriben als seus territoris de nidificació quan moltes de les espècies sedentàries han començat el període reproductor, s'ha optat per realitzar el mostreig en un ampli període que comprèn des d'inicis del mes d'abril fins a finals del mes de juny. D'aquesta manera, es pretén recollir totes i cada una de les espècies que ocupen els hàbitats objectes d'estudi al marge del seu estatus migrador o sedentari. El treball de camp es va dur a terme les primaveres de l'any 2000 i 2001, el nombre d'estacions d'escolta realitzades van ser un total de vint, nombre suficient per a obtenir resultats significatius.

ANÀLISI DE RESULTATS

S'han analitzat diversos paràmetres de composició del poblament com és la riquesa total de poblament, definida com a *S*, que és el valor

del nombre total d'espècies que s'han detectat a la comunitat estudiada. També s'ha determinat la riquesa mitjana, definida com a s , i que és el nombre mitjà d'espècies detectades que s'obté pel nombre d'estacions d'escolta.

Amb l'objectiu de mostrar el pes de cada espècie en el conjunt d'aus registrades als alzinars del massís de Begur, s'ha calculat l'índex de freqüència relativa per a cada una de les espècies; aquesta es calcula mitjançant la següent fórmula:

$$F = (a/n) \times 100$$

N = nombre total d'estacions

A = nombre total d'estacions en què l'espècie s'ha citat

Aquest valor, que s'expressa amb percentatge, és una mesura objectiva de la presència d'individus dins un hàbitat determinat tot i que tal com indica Blondel (1975) és molt agosarat intentar convertir aquest valor en un valor de densitat, simplement ens indica l'estructura del poblament ornític.

A un segon nivell d'estudi, per a cada espècie, s'analitzaran les seves preferències ecològiques, entenent aquest aspecte com el nínxol forestal que un ocell utilitza dintre d'un ambient. S'han identificat tres grups: les espècies que utilitzen les parts més elevades de l'arbre, identificades com a CA, del mot anglès "canopy"; les espècies que utilitzen la part del sotabosc forestal, que coincideixen, en general, en zones arbustives, amb la definició d'UN "understory", i finalment aquelles que es poden considerar com a ubiqüistes, és a dir, que utilitzen qualsevol dels nínxols abans esmentats, aquestes es diran UB. Aquesta anàlisi s'ha dut a terme a dos nivells: un amb totes les espècies, i un altre amb aquelles espècies la freqüència relativa de les quals ha estat superior al 50%; d'aquesta manera, el perfil és molt més acurat.

Després d'estudiar les preferències ecològiques, s'analitzaran els hàbits forestals de l'ornitofauna present. Cada espècie forestal depèn en major o menor mesura dels recursos tròfics i territorials que ofereix el bosc, tant per a l'obtenció d'energia, com per a la instal·lació del niu. D'aquesta manera, trobem un conjunt d'espècies que es consideren generalistes, és a dir, que exploten els recursos dels forests però que també poden utilitzar els d'altres ambients per a la cerca d'aliment, com poden ser els ecosistemes propers al bosc: conreus, jardins, etc. Aquestes s'identifiquen com espècies G. Es troben un conjunt d'espècies amb una dependència del bosc total, la seva biologia s'ha especialitzat a trobar tots els recursos fonamentals als forests i són incapaces d'explotar al-

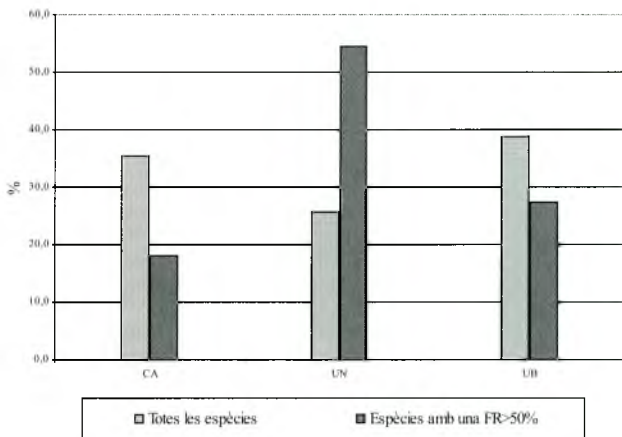

Figura 3. Anàlisi de preferències ecològiques de les espècies d'aus de la sureda de Begur (CA espècies de les copes; UN espècies del sotabosc; UB espècies ubiquistes). Totes les espècies i espècies amb una freqüència relativa >50%.

prèn de l'anàlisi de freqüència relativa, han estat: *Columba palumbus*, *Eriothacus rubecula*, *Turdus merula*, *Sylvia atricapilla* i *Parus caeruleus* (figura 2).

L'anàlisi de preferències ecològiques mostra un perfil en què les espècies ubiquistes són les més freqüents (un 39% del total), mentre que les que exploten les capçades dels arbres es situen en el 35%; el 26% correspon a les espècies el principal nínxol de les quals és el sotabosc (figura 3). Segregant les espècies amb una freqüència relativa superior al 50%, el perfil canvia; ara les ubiquistes ocupen el 27%, les que ocupen les copes passen al 18%, mentre que les del sotabosc corresponen al 55% (figura 3).

Quant als hàbits forestals de les espècies registrades, cal indicar que els valors de les espècies especialistes i generalistes és d'un 39% per a cada grup; el 22% restant correspon a les ubiquistes (figura 4). Aquests resultats corresponen al conjunt de les espècies; quan es filtren amb el criteri de les que han assolit un valor de freqüència relativa superior al 50%, trobem que ara les espècies generalistes representen el 45,5%, les especialistes en són el 36% i les ubiquistes baixen fins al 18% (figura 4).

Les espècies detectades als alzinars de Begur són principalment (61%) de caràcter paleàrtic, és a dir, tenen una àmplia distribució a la zona paleàrtica. En segon lloc es situen les del paleàrtic sud-occidental, d'un àmbit més restringit, amb un 19%. El 10% són d'àmbit mediterrani, i les d'origen nòrdic també mostren la mateixa proporció. Quan es segreguen per freqüència relativa, el conjunt d'espècies amb valors superiors

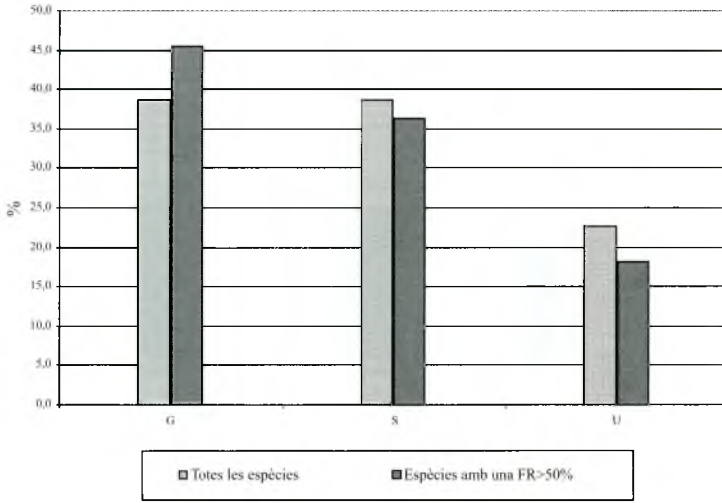

Figura 4. Anàlisi dels hàbits forestals de les espècies d'aus de la sureda de Begur (CA espècies de les copes; G generalistes; S especialistes; U espècies ubiquistes). Totes les espècies i espècies amb una freqüència relativa >50%.

al 50% mostren un perfil en què el 54,5% corresponen a espècies paleàrtiques, el 27,5% a les del paleàrtic sud-occidental i el 9% i 9% restants a mediterrànies i nòrdiques.

CONCLUSIONS

L'àrea natural del massís de Begur representa una unitat paisatgística de gran bellesa que ha sofert, des dels anys 60, una important transformació com a conseqüència del creixement socioeconòmic resultat del fenomen turístic. Un dels impactes més importants derivats d'aquest procés ha estat la urbanització. L'obertura de pedreres de pedra i sorra, el creixement dels nuclis urbans, la realització d'urbanitzacions, vials i carreteres etc., ens ha portat a un profund canvi dels espais naturals i del paisatge que, com a conseqüència, han perdut la seva qualitat ambiental i el seu grau de natural i això ha repercutit en el patrimoni faunístic. A les pinedes madures, sense cap tipus d'explotació, trobem un sotabosc molt desenvolupat i dens, amb espècies vegetals típiques d'alzinar que conformen un microclima més humit i òptim per al desenvolupament de la fauna salvatge, principalment, aus de mida petita, mamífers i rèptils. Les pinedes que han estat sotmeses a un programa de gestió forestal, principalment per prevenir incendis en zones properes a nuclis habitats,

presenten un sotabosc molt més pobre, sec, i menys apte perquè s'hi desenvolupi la fauna. Es detecta la presència de rapinyaires diürns i nocturns en fases curtes d'alimentació. Les pinedes que s'han desenvolupat en sòls sorrenes, sobre les dunes, també presenten una estructura arbustiva de sotabosc poc densa, on la concentració de fauna és menys important, tot i que hi proliferen alguns rèptils i petits mamífers per la facilitat de crear caus profunds. Els alzinars constitueixen el paisatge forestal més salvatge i, per tant, un dels millors refugis per a la fauna salvatge. La seva distribució és força irregular i s'emmarquen a les zones més obagues. En general podem dir que aquests hàbitats, tot i que alguns són molt feréstecs, estan molt humanitzats i desconnectats entre ells, i queden aïllats per carreteres, murs, cases i urbanitzacions. Això dificulta l'emigració i la immigració d'espècies d'animals terrestres i origina poblacions isolades i relictuals i afecta sobretot espècies de quelònids i amfibis. En aquestes situacions la supervivència d'aquestes poblacions entra en un procés de regressió difícil de salvar. Les comunitats d'ocells però, per la seva mobilitat, poden establir-se bé en aquesta comunitat, tal com s'ha demostrat en el present estudi. De fet, el nombre d'espècies detectades en les estacions d'escolta (S, riquesa total del poblament) ha estat més gran que no pas en alzinars de les Alberes, que estan més ben desenvolupats i les extensions dels quals són importants (Barriocanal, 2003); també ha passat el mateix amb la riquesa mitjana, que ha estat superior a moltes comunitats esclerofil·les mediterrànies presents al Baix Empordà (Barriocanal, 2004), això podria correspondre a la mida de les taques de l'alzinar, ja que en general no ocupen gaires hectàrees, i es troben localitzades en fondalades ombrívols. La metodologia de les estacions d'escolta sense amplada de banda, que tan bé funciona en d'altres comunitats forestals ben extenses, fa que en ser aplicades a comunitats de mida petita, es puguin registrar espècies que no pertanyen estrictament a la comunitat d'estudi. Aquest aspecte queda ben reflectit amb el registre d'espècies com ara l'estornell negre (*Sturnus vulgaris*), la puput (*Upupa epops*) i el pardal (*Passer domesticus*) que no són espècies forestals, pertanyen a medis oberts i tot i en baixa proporció s'han detectat en els alzinars.

S'ha comprovat que la presència d'espècies ubiqüistes és molt elevada, i és la resposta a factors claus que caracteritzen l'alzinar de Begur: aquestes comunitats, com ja s'ha esmentat, es troben a les fondalades més humides del massís, que no han estat urbanitzades, són petits claps i estan envoltats de pinedes i àrees urbanitzades, i la influència d'aquests aspectes és clau en l'enregistrament d'espècies que no són netament de l'alzinar, del forest esclerofil·le. En realitzar les estacions d'escolta i atesa l'àrea reduïda que

ocupen, es registren tot un seguit d'espècies que ocupen altres hàbitats que no són l'alzinar. Pinedes, jardins i brolles envolten els claps d'alzinar, per tant la presència d'espècies ubiqüistes està assegurada. Tot i estar situats a dins el forest, el pes de les ubiqüistes i les espècies que ocupen el sotabosc, que és el mateix que dir brolles o estructures en forma de bardissa, és superior al de les netament forestals que ocupen l'ambient de les copes dels arbres. L'anàlisi de les preferències ecològiques també mostra aquest fet ja que la presència d'espècies ubiqüistes és també significativa. Finalment, s'ha comprovat que bona part de les espècies presents a l'alzinar de Begur tenen un origen paleàrtic, és a dir, la seva distribució és àmplia i, de fet, són espècies que també es poden trobar a comunitats forestals de Centreuropa ja que la presència de boscos caducifolis durant les èpoques interglacials, que per l'acció antròpica van esdevenir escleròfil·les amb el temps, van configurar unes poblacions d'aus amb una composició d'espècies determinada que tot i els canvis varen romandre i es van establir als nous tipus de forests.

BIBLIOGRAFIA

BARRIOCANAL, C. 2003. *Anàlisi i comparació de l'ornitofauna dels boscos i bosquines escleròfil·les de les muntanyes de la Costa Brava*. Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 201 pp.

BARRIOCANAL, C. (2004) *Avifauna de les suredes baixempordaneses a la primavera*. *Estudis del Baix Empordà* 23:229-240.

BIBBY, C.J., BURGESS, N.D. & HILL, D.A. (1992) *Bird Census Techniques*. Academic Press. London.

BLONDEL, J.(1975) L'analyse des peuplements d'oiseaux, elements d'un diagnostic ecologique I. La methode des Echantillonnages Frequentiels Progressifs (E.F.P.) *Terre et Vie* 29:533-589.

BLONDEL, J., FERRY, C. & FROCHOT, B. (1970) La méthode des indices ponctuels d'abondance (IPA) ou des relevés d'avifauna par "stations d'écoute". *Alauda* 38: 55-71.

PALLÍ, L. I ROQUÉ, C. (1991) *Mapa geològic de Begur*. Escala 1:10.000 Unitat de Geologia i Estudi General de Girona.

PINTÓ, J.; PANAREDA, J.M.; MAS, R. & CARBÓ, S. (1997). *Evolució del paisatge dunar en el macizo de Begur* (Costa Brava). *Actas XV Congreso de Geógrafos Españoles* (Santiago de Compostela, 15-19 septiembre 1997): dinámica litoral, I: 221-234.

ROQUE, C. & PALLÍ, LL. (1991a) *El paleozoic del massís de Begur* (Girona). *Scientia Gerundensis* 17:91-100.

ROQUÉ, C. & PALLÍ, LL. (1991b) *El paleogen del massís de Begur* (Girona). *Scientia Gerundensis* 17:101-107.

ROQUÉ, C. & PALLÍ, LL. (1991c) *Modelat del massís de Begur*. *Estudis del Baix Empordà* 10:5-48.

TELLERÍA, J.L. & SANTOS, T. (1994) Factors involved in the distribution of forest birds in the Iberian Peninsula. *Bird Study* 41: 161-169.

VENTURA, M. & SOLEY, F. (1994) *Inventari biològic i mediambiental del peïn de Begur 1993-1994*. Associació Nereo. Informe inèdit.

Índex dels volums anteriors

Núm 1 (1982). JAUME AYMAR i RAGOLTA, *L'església parroquial de Sant Martí de Calonge*. LLUÍS BATLLE i PRATS, *La reducció de pesos, mides i mesures de Palafrugell, Mont-ràs, Llofriu i Palamós*. JOSEP CALZADA i OLIVERAS, *La Contenció de la Vall d'Aro i Més sobre el diploma de Carloman al Bisbe Teotari*. PERE CANER i ESTRANY, *Fonts, ponts i pous de glaç de Calonge*. MARIA-MERCÈ COSTA, *Palamós medieval: aspectes de la defensa de la vila*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *El Salvament (Sant Feliu de Guíxols)*. LLUÍS ESTEVA, JOSEP ESCORTELL, NÈSTOR SANCHIZ i JOAN SANCHIZ, *Recollida de materials arqueològics a Sant Feliu de Guíxols*. JAUME MARQUÈS i CASANOVAS, *Consideracions sobre l'origen del monestir de Sant Feliu de Guíxols*. LLUÍS PALLÍ i CARMÉ LLOMPART, *Geologia del Montgrí*.

Núm 2, dedicat a PERE CANER i ESTRANY (1983). JAUME AYMAR i RAGOLTA, *Pere Caner i Estrany (Calonge, 1922-1982)*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *Tècnica constructiva en els sepulcres megalítics de l'Empordà*. MIQUEL-DÍDAC PIÑERO, BENJAMÍ BOFARULL i PERE GARRIGA, *Introducció a l'estudi del mapa arqueològic del terme d'Albons*. LLUÍS ESTEVA, *Ceràmica hispano-romana recollida en el subsòl del monestir de Sant Feliu de Guíxols*. JOAN BADIA i HOMS, *Notícia sobre restes d'esglésies romàniques descobertes al Baix Empordà*. LLUÍS ESTEVA, *Les creus de terme de Sant Feliu de Guíxols*. JOSEP CLARA, *Nicolau Matas pintor de Sant Feliu de Guíxols*. AGUSTÍ ALCOBERRO i PERICAY, *La Bisbal d'Empordà durant la Guerra de Separació*. JOAN TORRENT i FÀBREGAS, *L'ensenyament a Sant Feliu de Guíxols. El Col·legi Vidal i el mestre Joan Esteva i Vilallonga*. ÀNGEL JIMÉNEZ i NAVARRO, *Moviment cooperatiu a Sant Feliu de Guíxols (1885-1939)*. JAUME AYMAR i MONTSERRAT DARNACULLETA, *Les Carmelites de la Caritat a Calonge (1894-1910)*. JOSEP SERRATS i ARNAU, *El futbol guixolenc al llarg del temps (1913-1980)*. JOAN VILARET i MONFORT, *Les monedes de cooperativa de Sant Feliu de Guíxols*.

Núm 3 (1984). J. ALSINA i BOFILL, *L'aportació cultural de les comarques*. JOAN BADIA i HOMS, *Una peça singular d'època romana trobada a Llafranc*. JOSEP CALZADA i LLUÍS ESTEVA, *Sant Feliu d'Africa i Sant Feliu de Guíxols*. JOSEP Me MARQUÈS, *La senyoria eclesiàstica de Sant Sadurní de l'Heura, fins el 1319*. MARIA VILAR i BONET, *Estudi de capítols per la llució jurisdiccional de Calonge*. JAUME AYMAR i RAGOLTA, *L'ermita de Sant Daniel de Calonge*. JOAN TORRENT i FÀBREGAS, *Morfologia urbana guixolenc. Els carrers en forma de conca*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *Autoritats municipals i eclesiàstiques de Sant Feliu de Guíxols des del 1800 fins avui*. JOAN BADIA i HOMS, *Josep Pella i Forgas, precursor de la investigació arqueològica a l'Empordà*. JOSEP CLARA i RESPLANDIS, *La maçoneria a Calonge (1886-1894)*.

Núm 4 (1985). JOAN TORRENT i FÀBREGAS, *Pòrtic*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *Sepulcre paradolmènic del Turó de l'Àliga (Sant Feliu de Guíxols)*. LLUÍS ESTEVA, JOAN BADIA i ALBERT RECASENS, *Reedició d'un escrit sobre la Fonollera (1966)*. FRANCISCO y MARÍA JOSÉ SALA, *Memorias históricas de la villa de Sant Feliu de Guíxols desde su fundación hasta el siglo XIX de la era cristiana*. JOSEP M. CERVERA i JOSEP M. MARQUÈS, *Nota sobre un catecisme del s. XVIII, de Sant Feliu de Guíxols*. PERE CANER i ESTRANY, *Barraques, forns i peroles de Calonge*. JOSEP CLARA i RESPLANDIS, *El tren de Palamós i la Cooperativa Obrera de Transports del Baix Empordà (1936-1939)*. ÀNGEL JIMÉNEZ i NAVARRO, *La guerra civil a Sant Feliu de Guíxols (1936-1939)*.

Núm 5 (1986). LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *La cova d'en Pere (Santa Cristina d'Aro)*. JOSEP CASAS i GENOVER, *Excavacions a la vil·la romana de Puig Rodon (Corçà)*. M. CRUSAFONT i SABATER, *Identificació del diner de Sant Feliu de Guíxols*. JOSEP M. MARQUÈS, *Dades sobre el temple monàstic i parroquial de Sant Feliu de Guíxols (s. XV-XVII)*. LLUÍS ESTEVA, JOSEP ESCORTELL, JOAN SANCHIZ, NÈSTOR SANCHIZ, *Troballes del segle XVII en els carcanyols d'una casa guixolenc*. BENET JULIÀ i FIGUERAS, *Affliccions econòmiques dels guixolencs, després de la Guerra de Successió*. JOAN TORRENT i FÀBREGAS, *El bombardeig de Sant Feliu (1747) i el Fortí*. JOSEP CLARA, *Participació guixolenc en l'aixecament federal del 1869*. JOSEP CLARA, *Els maçons de Palafrugell*. PERE CANER i ESTRANY, *Oficis desapareguts o en vies de desaparèixer, a Calonge*.

Núm 6 (1987). LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *En el centenari d'Agustí Calvet*. ASSUMPCIÓ TOLEDO i BIBIANA AGUSTÍ, *Les coves de Calonge*. JOSEP M. NOLLA, *La vil·la romana de Mas de Dalt (Canapost)*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS i JOAN VILARET i MONFORT, *Monedes anteriors al segle V d.C. trobades a Sant Feliu de Guíxols i a les seves rodalies*. LLUÍS CAMÓS i CABRUJA (+) i JOSEP M. MARQUÈS i PLANAGUMÀ, *Documents en pergami de l'Arxiu Municipal de Palamós*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *Eduardo González Hurtebise dit Delaborde. Notes biogràfiques*. JOAN SURÓS i PERACAUOLA, *La CNT al Baix Empordà: Del congrés de Sants a la dictadura de Primo de Rivera (1918-1923)*. JOSEP CLARA, *Els bombardeigs marítims a Palamós durant la guerra civil*. MANUEL LLANAS, *En el centenari del naixement de Gaziol: Una recapitulació*.

Núm 7 (1988). JOAN BADIA i HOMES, *Dues esteles ibèriques de Sant Sebastià de la Guarda (Llafranc, Palafrugell)*. JOAQUIM TREMOLEDA i TRILLA i PERE CASTANYER i MASOLIVER, *Estudi de la ceràmica recollida a Bell-lloc d'Aro (preferentment s. II-III d.C.)*. JOSEP M. NOLLA i CONCEPCIÓ PUERTAS, *Ceràmiques africanes i material d'importació baix-imperial del jaciment de Camp de la Gruta (Torroella de Montgrí, Baix Empordà)*. PERE TRIJUEQUE, *Nota sobre la capella de la Pietat (Palamós)*. MARIA-MERCÈ COSTA, *Reparació d'una nau en el port de Palamós (1434)*. LLUÍS CAMÓS i CABRUJA (+) i JOSEP M. MARQUÈS, *Pergamins de Santa Maria de Palamós*. JOAN TORRENT i FÀBREGAS, *Benefactors guixolencs. Antoni Vidal i Calzada (1806-1868)*. JOSEP CLARA, *Espirites a Pals el 1894*.

Núm 8 (1989). JOSEP MAS, LLUÍS PALLÍ i JOAN BACH, *Geologia de la plana del Baix Empordà*. JOSEP Mª NOLLA, LLUÍS ESTEVA i FRANCESC AICART, *El poblat ibèric dels Guíxols (segles IV aC a I dC)*. JOSEP CLARA, *Escultors de la segona meitat del segle XVI al Baix Empordà*. JOSEP M.T. GRAU i PUJOI i ROSER PUIG i TÀRRECH, *El campanar de la Pera: una obra del segle XVII*. JAUME AYMAR i RAGOLTA, *Els Vallmanya, batlles de sac del castell de Calonge*. PERE MOLAS i RIBALTA, *Notes sobre la petita noblesa del Baix Empordà a l'edat moderna*. NÚRIA SÀBAT i ORTIZ, *El teatre d'aficionats a Palafrugell*.

Núm 9 (1990). M.T. CLOTET, *Les fonts picants de la Vall d'Aro*. LLUÍS PALLÍ i LLUÍS ESTEVA, *Un menhir inèdit en el terme de Santa Cristina d'Aro: la Pedra Ramera*. JOSEP Mª NOLLA, FRANCESC AICART i LLUÍS ESTEVA, *El forn de terrissa de S'Agaró i l'establiment romà de la finca Alzina*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *Bell-lloc d'Aro. Restauració de l'església (1959-1962) i excavacions efectuades (1982-1986)*. PERE TRIJUEQUE, *Retalles del segle XVI a Palamós, Vila-romà i Vall-llobrega*. DORA SANTAMARIA i COLOMER, *Pere Perdigué escultor de Vulpellac (1559-1639)*. ISIDORO GIL DALMAU, *Sinopsis de los sucesos principales de la historia del monasterio de SFG*. PERE GIFRE i RIBAS, *Una aportació a la prehistòria dels hisendats gironins: la família i el patrimoni Puig (segles XVII i XVIII)*. JOSEP CLARA, *Una nova font per a l'estudi de la repressió franquista: el padró d'habitants del 1940. Aplicació al Baix Empordà*.

Núm 10 (1991). CARLES ROQUÉ i LLUÍS PALLÍ, *Modelat del Massís de Begur*. LLUÍS PALLÍ i CARLES ROQUÉ, *Un nou monument megalític a Calonge: el menhir del Mas Mont*. ASSUMPCIÓ TOLEDO, BIBIANA AGUSTÍ i LLUÍS ESTEVA, *Les coves de can Roca de Malvet (Santa Cristina d'Aro)*. PERE TRIJUEQUE, *Emplaçament del palau reial de Palamós*. ERNEST ZARAGOZA i PASCUAL, *Necrologi benedictí guixolenc (segles XVI-XIX)*. JOSEP M.T. GRAU i PUJOL i ROSER PUIG i TÀRRECH, *Les esglésies parroquials de Rupià i de Serra de Daró (segle XVII)*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *Sant Feliu de Guixols. Segon intent d'alçar blocs de cases als passeigs propers a la platja*. JOAN SURÓS i PERACAU-LA, *La llarga crisi de la indústria suro-tapera en el primer terç del segle XX*. JOSEP CLARA, *Els referèndums franquistes al Baix Empordà*.

Núm 11 (1992). JOSEP M MARQUÈS, *Benediccions de barques (1391-1594)*. JOSEP M MARQUÈS, *Jueus del Baix Empordà a les lletres episcopals (1326-1385)*. PERE TRIJUEQUE, *Inventari del castell de Vila-romà (1411)*. PERE TRIJUEQUE, *Els quatre genets de l'apocalipsi a Palamós (1630-1750)*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *El retaule de l'escultor guixolenc Domènec Rovira el Major (1657-1678)*. BENET JULIÀ i FIQUERAS, *Notes sobre Sant Feliu de Guixols (1850-1900)*. LLUÍS COSTA i FERNÁNDEZ, *La premsa al Baix Empordà durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*. JOSEP CLARA i RESPLANDIS, *Josep Pla, fítxat com a espia americà*.

Núm. 12. (1993). MAURORA MARTÍN i ORTEGA, M TERESA GENÍS i ARMADÀ, *Els jaciments ibèrics del Puig de Serra (serra de Daró) segles VI-IV aC*. DOMÈNEC CAMPILLO i VALERO, BIBIANA AGUSTÍ i FARJAS, *Serra de Daró. Estudi de les restes humanes*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, *Excavacions a la basílica de Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà) (1962-1966)*. FRANCESC AICART i HEREU, JOSEP Mª NOLLA i BRUFAU, *Materials arqueològics de la Basílica de Santa Cristina d'Aro*. FRANCESC AICART i HEREU, JORDI SAGRERA i ARADILLA, *Un forn romà a Solius (Santa Cristina d'Aro)*. JOSEP Mª MARQUÈS, *El govern de la diòcesi i de la hisbalia de Girona (1334-1362)*. PERE TRIJUEQUE i FONOLLERAS, *L'església parroquial de Santa Maria de Palamós. Notes inèdites*. LLUÍS ESTEVA i CRUAÑAS, JORDI BAUTISTA i PARRA, *El retaule renaixentista de Santa Cristina d'Aro*. JOSEP CLARA i RESPLANDIS, *Documents sobre el jurista Francesc Romaguera (1648-1694) i la seva biblioteca. Notícies breus*.

Núm. 13. (1994). CARLES ROQUÉ i PAU, LLUÍS PALLÍ i BUXÓ, *Geologia del massís de les Gavarres*. PERE TRIJUEQUE, *Els molins fariners de la ballia de Palamós*. JOSEP M. MARQUÈS, *Sis-cents pidolaires (1368-1540). Captius, esclaus i peregrins*. JOSEP PALLÍ i ROIG, *Els mestres d'aixa de Palamós*. BENET JULIÀ i FIGUERAS, *Història del col·lectiu sanitari guixolenc*. JOSEP CLARA, *Els estudis de batxillerat de Josep Irla. Llibre de Grades de monjos, Monestir de Sant Feliu de Guixols (1766-1818)*.

Núm. 14. (1995). INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ, *El nostre homenatge al senyor Lluís Esteva i Cruaños*. RECOPIACIÓ A CURA D'ELENA ESTEVA, *Lluís Esteva i Cruaños (Dades per a una biografia)*. RECOPIACIÓ A CURA DE LLUÍS PALLÍ i ELENA ESTEVA, *Bibliografia cronològica de Lluís Esteva i Cruaños*. XAVIER COLOMER-RIBOT, *L'última entrevista amb Lluís Esteva i Cruaños*. JORDI MONTANER, JOAN SOLÀ, JOSEP MAS-PLA i LLUÍS PALLÍ, *Aportació al coneixement de l'evolució geològica recent de la plana del Ter (Baix Empordà)*. NARCÍS SOLER i MASFERRER, *El jaciment magdalenianà de Sant Benet (Sant Feliu de Guixols)*. JOSEP VERT i PLANAS, *Els treballs del centre d'estudis del Montgrí al Cau de les Dents*. ROQUÉ, C.; PALLÍ, L.; TARRÚS, J.; CARRERAS, E. *Aportacions al coneixement dels gravats prehistòrics dels massissos de les Gavarres i de Begur (Girona)*. CARRERAS, E.; GAY, P.; PALLÍ, L.; ROQUÉ, C.; TARRÚS, J. *A propòsit de les suposades pintures i gravats prehistòrics de la cova d'en Dayna (Romanyà de la Selva, Baix Empordà)*. FRANCESC AICART i HEREU - JOSEP Mª NOLLA i BRUFAU, *El jaciment*

tardo-romà del carrer del Prior (Sant Feliu de Guíxols). JOAN BADIA-HOMS i ENRIC CARRERAS VIGORÓS, *Localització del Vilar de Purtos a la rodalia d'Ullà*. GABRIEL ROURA, *Capbreu de la capellania de Sant Feliu de Buada (Any 1326)*. XAVIER ROCAS i GUTIÉRREZ - ANTONI ROVIRAS i PADRÓS, *700 anys del castell del Montgrí: Resultats de la intervenció arqueològica de 1994*. JOSEP M. MARQUÈS, *El govern episcopal de la Bisbal*. PERE TRIJUEQUE i FONALLERAS, *Un projecte de convent a la pietat de Palamós*. MARIA MERCÈ COSTA, *Conflictes de pesca a les mars de Palamós (1571-1576)*. ERNEST ZARAGOZA i PASCUAL, *Els monestirs de benedictines de l'Empordà*. M. CONCEPCIÓ SAURÍ, *Palafrugell i el seu «llibre de privilegis»: Una història que encara no ha arribat al final*. JOAN BADIA-HOMS, *L'activitat de l'escultor Josep Pol a Palafrugell (Primera meitat del segle XVIII)*. BENET JULIÀ i FIGUERAS, *Presència guixolenc a la Fira Internacional de Belcaire del Llenguadoc. Segle XVIII*. PERE MOLAS RIBALTA, *Les ordenances dels botiguers de la Bisbal (1805)*. JAUME AYMAR i RAGOLTA - JOAN VICENS i TARRÉ, *Can Xifró de Calonge*. JOAN PUIGBERT i BUSQUETS, *Burgesos, federals i internacionalistes. La internacional a Sant Feliu de Guíxols: 1870-1874*. SANTIAGO HERNÁNDEZ i BAGUÉ, *Les activitats de joventut amb la 1a dictadura en el context de Begur*. MANUEL LLANAS, *Figures i paisatges guixolencs en l'obra periodística de Gaziell*. SALOMÓ MARQUÈS, *Mestres del Baix Empordà a l'exili durant el franquisme*. LLUÍS PALAHÍ i XARGAY, *Una ullada més sobre el desaparegut tren de Sant Feliu*. JOSEP CLARA, *La correspondència de Josep Pla amb Raimon Noguera*. M. SALA, R. BATALLA, E. MARTÍN, J. PERNAS i X. UBEDA, *Estudis hidrològics a la Conca del Ridaura*.

Núm. 15. (1996). CARLES ROQUÉ i PAU - LLUÍS PALLÍ i BUXÓ, *Sediments antics del litoral del Baix Empordà entre Es Forn (Begur) i Vallpresona (Santa Cristina d'Aro)*. JOSEP M. MARQUÈS, *Esglésies del Baix Empordà*. JOSEP M. MARQUÈS, *Set cenobis femenins de l'Empordà*. XAVIER ROCAS i GUTIÉRREZ, *La sala 3 (o de la premsa de vi) del castell-palau de la Bisbal. Recerca arqueològica i proposta d'evolució històrica*. JOSEP Mª MASSONS, *Alumnes del reial col.legi de cirurgia de Barcelona (1760-1843) del Baix Empordà*. MIQUEL BORRELL i SABATER, *Les lluites pel poder municipal entre el Monestir i la vila de Sant Feliu de Guíxols: La insaculació de l'any 1803*. ANNA-MARIA CORREDOR i PLAJA, *Un aspecte de la vida administrativa de pals l'any 1832: Les Tabes*. JAUME AYMAR i RAGOLTA, *Els Ragolta, un llinatge català a Cuba*. BENET JULIÀ i FIGUERAS, *Solidaritat guixolenc a Segle XIX*. JOSEP CLARA, *La farsa de les eleccions municipals franquistes: l'exemple del partit judicial de la Bisbal (1948)*.

Núm. 16. (1997). LLUÍS PALLÍ i BUXÓ - CARLES ROQUÉ i PAU, *Característiques geomorfològiques de la Pedralta (Baix Empordà, Girona)*. PERE MOLAS i RIBALTA, *Els comtes de Palamós a l'Edat Moderna*. ANNA-MARIA CORREDOR i PLAJA, *Topònims baix-empordanesos del segle XVII: Una incursió a les propietats del castell de Palau-Sator els anys 1670-1671*. BENET JULIÀ i FIGUERAS, *Sant Feliu de Guíxols, 1701-1705*. PEP VILA, *El «Tratado de diferentes curiosidades», un receptari bisbalenc d'adrogueria i confiteria*. MIQUEL BORRELL i SABATER, *La polèmica entre l'hospici de Girona i l'ajuntament de Sant Feliu de Guíxols pel control de la caritat a finals del segle XVIII*. JOSEP Mª MASSONS, *Alumnes del Reial Col.legi de Cirurgia de Barcelona (1760-1843) del Baix Empordà*. PEP VILA, *Lletres de Mossèn A.M. Alcover i de F.B. Moll a Irene Rocas Romaguera, corresponsal de l'obra del diccionari de Llofriu*. JOSEP CLARA, *30 Cartes de Gaziell a Carles Rahola*. ALBERT JUANOLA i BOERA, *Les cambres de comerç del Baix Empordà*.

Núm. 17. (1998). CARLES ROQUÉ i PAU - LLUÍS PALLÍ i BUXÓ, *Geologia de l'Ardenya i formes granítiques associades*. BIBIANA AGUSTÍ - JOSEP BURCH - JOAN LLINÀS, *Les sitges ibèriques de Sant Sebastià de La Guarda (Palafrugell, Baix Empordà)*. JOSEP M. NOLLA - LLUÍS PALAHÍ - JOSEP BURCH, *L'abandonament de l'Oppidum de Castell*. MARIA VILAR i BONET, *Inventari del castell de Calonge (1466)*. JOSEP M. MARQUÈS, *La parròquia de Púbol*. PERE MOLAS RIBALTA, *Noves notícies sobre Antoni Ferrer, gran canceller de Milà*. ENRIC PRAT - PEP VILA, *Un inventari de la casa Fina de Palafrugell*

(1708). ANNA-MARIA CORREDOR PLAJA, *Temps de pescadors i comerciants a la platja de Pals (s. XVIII)*. JAUME AYMAR i RAGOLTA, *Reformes vuitcentistes a l'església de Calonge*. AGUSTÍ M. VILÀ GALÍ, *El tràfic de cabotatge al port de Palafrugell*. JOAN MOLLA i CALLÍS - JORDI BAUTISTA i PARRA, *La vinya i el vi a la conca de la riera del Tinar (Calonge)*. PEP VILA, «Emporion», una revista de la Bisbal, divulgadora de l'avantguarda daliniana. JOSEP CLARA, *Gironins davant el TOP: el cas de Pere Caner*. M. TERESA CLOTET i MASANA - LLUÍS PALLÍ i BUXÓ, *Nova aportació al coneixement de les fonts picants de la Vall d'Aro mitjançant radiocarboni*.

Núm. 18 (1999). JOSEP CASAS i GENOVER, *Sitges ibèriques a l'entorn de Marenyà (La Tallada d'Empordà)*. FRANCESC AICART, JOSEPM^a NOLLA i JORDI SAGRERA, *L'església antiga de Santa Cristina d'Aro i els seus precedents. Una nova interpretació*. ELVIS MALLORQUÍ i GARCÍA, *La vila de Monells, del segle IX al XII*. JOSEPM. MARQUÈS, *Construcció de les esglésies de Palafrugell i Mont-Ras (1588ss)*. MARIA VILAR i BONET, *L'escut dels ducs de Sessa del Castell de Calonge*. ANNA-MARIA CORREDOR i PLAJA, *Notícies disperses sobre algunes edificacions fortificades de Pals*. PEP VILA, *Sobre un manual de sastreria català del sis-cents, copiat i refet a Santa Cristina d'Aro*. GEMMA PUJOL-BUSQUETS i PIÑANA, *La Pesta de 1652. Transcripció i anàlisi d'un llibre de rebuts de Palafrugell*. BENET JULIÀ i FIGUERAS, *Sant Feliu de Guíxols 1706-1714 (Guerra de Successió)*. JAUME AYMAR i RAGOLTA, *Francesos, afrancesats, carlins i comerciants: els Sivatte-Vilar de Calonge*. MONTSERRAT DEL POZO i FERRER, *La farmàcia de Calonge i la família Bou*. JOSEP CLARA, *Una crítica a l'església diocesana d'abans de la guerra: la del canonge calongí Josep Morera*. ALBERT VILAR i MASSÓ, *La Xispa de Calonge. Humor a la reraguarda*.

Núm. 19 (2000). LLUÍS PALLÍ - CARLES ROQUÉ, *Un aflorament volcànic inèdit al massís del Montgrí: el volcà de l'Aixart de la Conca*. FRANCESC AICART i HEREU, *El final del món ibèric a la Vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols: estat de la qüestió*. XAVIER ROCAS i GUTIÉRREZ - JOAN BADIA-HOMS, *Excavacions al Castell Palau de la Bisbal (anys 1993-1994). Troballa d'un capitell romànic*. JAUME AYMAR i RAGOLTA, *Ermittans jerònims i Carles I*. MARIA VILAR i BONET, *Antoni de Cardona, senyor de la baronia de Calonge (1550-1606)*. ANNA-MARIA CORREDOR i PLAJA, *La vida dels francesos residents a la costa del Baix Empordà el 1637*. PERE MOLAS i RIBALTA, *El setge de Palamós de 1655 vist des de Madrid*. BENET JULIÀ i FIGUERAS, *Marina guixolenc del segle XVIII (Del desastre a la recuperació)*. PEP VILA, *El receptari El cafetero del Ampurdán, amb altres fórmules de la terra*. JOSEP CLARA, *Dos articles juvenils de Jaume Vicens Vives*. JOAN MOLLA i CALLÍS, *Tres fites en la història agrària de Calonge: 1734, 1882 i 1970*. LLUÍS PALLÍ - CARLES ROQUÉ, *La repoció de la Pedralta*.

Núm. 20 (2001). CARLES ROQUÉ - LLUÍS PALLÍ, *Les inscultures de Montagut Petit (Vall-llobrega)*. J. BURCH, J.M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA, M. SUREDA i D. VIVÓ, *Els banys privats de la vil·la romana de Pla de Palol a Platja d'Aro*. RAMON JÁRREGA i DOMÍNGUEZ, *Una llàntia tardoantiga amb decoració de tema cristià procedent de la vil·la romana de Pla de Palol (Platja d'Aro, Baix Empordà)*. JAUME AYMAR i RAGOLTA, *La cellera de Sant Martí de Calonge i la consagració del 1423*. MARIA VILAR i BONET, *Retrat d'Elisabet de Requesens, virreina de Nàpols, comtessa de Palamós i senyora de la Baronia de Calonge (1518)*. ANNA-MARIA CORREDOR i PLAJA, *Les possessions de la Universitat de Pals el 1672*. SALVADOR VEGA i FERRER, *La recuperació de l'almoina del pa cuit del Dijous Sant i la reparació de l'església parroquial de la Tallada (1685)*. LAURA QUER i MONTSERRAT, *Els interiors de les cases de Calonge (1750-1800)*. BENET JULIÀ i FIGUERAS, *Sant Feliu de Guíxols, 1815-1826*. MONTSERRAT DEL POZO DE FERRER i MARISA MOLINAS DE

FERRER, *Xavier de Ferrer al centenari de les dunes*. JOSEP CLARA, *Les vocacions militars al Baix Empordà: l'exemple de Lluís Jovell i Vilar*. PEP VILA, *Unes pàgines de folklore palamosí*. JORDI TURRÓ i ANGUILA, *L'arxiu de la parròquia de Palafrugell: Els registres sacramentals*. ALBERT VILAR i MASSÓ, *La capella de Sant Jordi de Calonge*

Núm. 21 (2002). NÉSTOR SANCHIZ i GUERRERO, *Constatació d'un assentament humà prehistòric al Puig Gros de l'Ardenya (Sant Feliu de Guíxols)*. XAVIER ROCAS, CARLES ROQUÉ i LLUÍS PALLÍ, *Els clots de Sant Julià (Forallac, Baix Empordà): Anàlisi geoarqueològica*. JOSEP MARIA NOLLA, PAULA SANTAMARIA i MARC SUREDA, *Excavacions arqueològiques al Collet de Sant Antoni de Calonge*. JOSEP CLARA, *La població de Torroella de Montgrí segons el tall de 1648*. ANNA-MARIA CORREDOR i PLAJA, *El repartiment de les terres comunals de Pals*. MARC AULADELL i AGULLÓ, *L'incendi de la cúria reial de Sant Feliu de Guíxols la nit del 31 de desembre de 1815*. BENET JULIÀ i FIGUERAS, *Esplendor i decadència de la flota mercant guixolenc (segle XIX)*. JORDI TURRÓ i ANGUILA, *La justícia municipal a Palafrugell (segles XIX-XX)*. PEP VILA, *La visita dels Felibres a La Bisbal (1868)*. JOAN BUSQUETS i BIARNÈS, *Apunts sobre la vida i l'educació en el món rural a final del segle XIX i principi del segle XX. A propòsit del llibre Cosas de casa (1906) de Miquel Torroella i Plaja*. JOSEP VILAR i BONET, *Recull de fets de salut i vida a Calonge en la primera meitat del segle XX*. MIGUEL SOLANA i SOLANA, *Població i poblament al Baix Empordà durant el segle XX: Cent anys de creixement i concentració espacial de la població*. MARIA VILAR i BONET, *Els escuts heràldics de Calonge*.

Núm. 22 (2003). FRANCESC AICART i HEREU, *Una moneda procedent del poblat ibèric de Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro)*. JOSEP BURCH, ANTONI ROJAS i JORDI SAGRERA, *Noves aportacions per al coneixement del poblat ibèric de Sant Sebastià de la Guarda (Llafranc, Palafrugell)*. XAVIER ROCAS, CARLES ROQUÉ i LLUÍS PALLÍ, *Caracterització arqueològica i geològica de les produccions de rajoleria d'època romana de Llafranc (Baix Empordà)*. MARIA VILAR i BONET, *El règim municipal de Calonge al segle XV*. ROSALIA SAMSÓ, *Vincles del Monestir de Santa Maria del Mar de Calonge amb el de Sant Daniel de Girona*. ANNA-MARIA CORREDOR i PLAJA, *Roldors i adoberies a Pals*. SALVADOR VEGA i FERRER, *Orgues, relíquies, capelles i retaules de l'església parroquial de Verges (segles XVI-XVII)*. JAUME AYMAR i RAGOLTA, *Martí Oliver i Cruanyes, canonge de Vilabertran*. ENRIC PRAT i PEP VILA, *"La degollació de Sant Joan Baptista", un drama bíblic representat a Foixà el 1904*. JOSEP CLARA, *Radiografia de dos arxiprestats empordanesos al començament de la II república (La Bisbal i Torroella de Montgrí)*

Núm. 23 (2004). FERRAN CODINA, *Una premsa de vi romanorepublicana a Belcaire d'Empordà*. E. CARRERAS, J. M. NOLLA, A. BARTI I R. PLANA, *Dues tombes romanes a Llafranc*. MARIA VILAR BONET, *Dos documents dels Cruïlles a la vila de Calonge (segle XV)*. ERIKA SERNA i SANTI SOLER, *Noves dades sobre els Perdigó, escultors baix-empordanesos dels segles XVI-XVII*. ANNA-MARIA CORREDOR, *Desventures d'un jove droguer barceloní a la vila de Pals (1620)*. JAUME AYMAR, *Els Lloret de Calonge i la Bisbal*. ESTUDI, TRANSCRIPCIÓ I NOTES A CURA DE PEP VILA, «*Llibre de guisados, escullits particularment de la cuyna estrangera (1867)*». *El receptari de Melchor de Ferrer i de Manresa*. BENET JULIÀ, *Sant Feliu de Guíxols, any 1868*. JOSEP CLARA, *La virginitat de Maria, qüestionada a Sant Feliu de Guíxols el 1891*. ALBERT VILAR, *La defensa de Calonge durant la Guerra Civil*. JORDI GAITX, *Emi Vigo, veu crítica de les relacions entre l'exili i l'interior, correspondència amb Josep Tarradellas (1944-1952)*. ESTHER LOAISA DALMAU, *La transformació territorial de Sant Antoni de Calonge pel turisme*. CARLES BARRIOCANAL, *Avifauna de les suredes baixempordaneses a la primavera*. RESSENYES.

Núm. 24 (2005). J. CANAL, E. CANAL, J.M. NOLLA i J. SAGRERA, *El castellum Uellosos del puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà) Vida i mort d'una fortificació carolíngia*. JORDI VIVO, *Quatre anys al port: la reconstrucció del primer moll de Sant Feliu de Guíxols (1591-1594)*. BENET JULIÀ, *Notes sobre la guerra de separació a Sant Feliu de Guíxols*. DAVID FIGAROLA, *El foment de la lectura: els llibres dels servites d'Empúries i la biblioteca popular de Palafrugell*. SANTI SOLER i PEP VILA, *Lletres de bisbalencs de la renaixença a l'escriptor i polític Víctor Balaguer (1867-1871)*. ANNIE UNLAND, *Joan Baptista Coromina*. JOSEP CLARA, *Expedients de responsabilitats polítiques al Baix Empordà*. ANNA-MARIA CORREDOR, *Els apiaris del senyor Riera (Pals 1927-1962): Un exemple de l'activitat apícola al Baix Empordà els anys 50*. CARLES BARRIOCANAL, BALTASSAR PARERA i ELDA MATA, *Recuperació de zones humides als camps de golf: el cas del golf i les serres de Pals*. JOAN BADIA-HOMS, *Relació del Dr. Josep Alsina i Bofill amb el president Tarradellas*.

Núm. 25 (2006). J. TARRÚS, E. CARRERAS, I. PUIDEVALL, M. PI i A. AULINES, *L'excavació i restauració del dolmen del Puig d'Arques, l'any 2001 (St. Cebrià dels Alls, Cruïlles, Baix Empordà)*, ANNEX F. BURJACHS, I. EXPÓSITO, *Anàlisi palinològica*. FRANCESC AICART i HEREU, *Un treball inèdit d'Agustí Casas i Vinyas sobre Pla de Palol (Platja d'Aro)*. F. CODINA, J. MARGALL, G. DE PRADO i X. SOLDEVILA, *Evidències arqueològiques d'època medieval al nucli històric d'Ullastret*, ANNEX B. AGUSTÍ i FARJAS, D. CODINA i REINA, *Arqueologia funerària: Les restes humanes del carrer del Fort, Ullastret, Baix Empordà*. PEP VILA, *Dramatitzacions i lectures de la Passió a Ullà (1326) i Fonteta (1797)*. LAURA QUER i ADELA ARBÓ, *L'armari de la sagristia de l'església de Calonge*. ANNA-MARIA CORREDOR PLAJA, *De quan les coses s'escrivien pel seu nom: Sis inventaris de principi del segle XVIII (Fons Notarial de Pals)*. JOSEP CLARA, *L'itinerari religiós d'Andreu Bascós: Catòlic, protestant i novament catòlic*. AGUSTÍ ROLDÓS i SOLER, *Primer Centenari de l'Esperanto a Sant Feliu de Guíxols*. AGUSTÍ ROLDÓS i SOLER, *Catàleg de targetes postal de l'impressor guixolenc. Octavi Viader, editades l'any 1901*. JOAN MOLLA i CALLIS, ESTHER LOAISA i DALMAU, *Visions de la pagesia de Calonge des de la fi del segle XVIII a la fi del segle XX*. CARLES BARRIOCANAL, *Anàlisi de l'avifauna de la garriga del Massís del Montgrí a la primavera*. RESENYES.

MISCEL·LÀNIA LLUÍS ESTEVA (2006) PRESENTACIÓ. FRANCESC AICART HEREU, *Notícia d'unes excavacions arqueològiques a Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro)*. JOSEP MARIA NOLLA, QUIM GRAU, *El monument funerari sota la torre del Fum (Sant Feliu de Guíxols). Estat de la qüestió*. SALVADOR VEGA I FERRER, *L'antic castell de Verges (segles XII-XIX)*. NARCÍS SOLER MASFERRER, *Terrissa de l'hospital de Santa Caterina de Girona*. PEP VILA, *Sociabilitat pagesa. Dinars de la confraria de sant Joan Degollaci de Foixà*. NÈSTOR SANCHIZ GUERRERO, *Introducció a l'estudi de ràfecs amb rajoles i teules pintades a les comarques gironines*. J. AYMAR I RAGOLTA, M. DARNACULLETA I POCH, *L'ensenyament a Calonge (1732-1930)*. AGUSTÍ ROLDÓS I SOLER, *Catàleg de targetes postal de Sant Feliu de Guíxols editades per H. Barroso*. JOSEP CLARA, *Odissea d'un lleidatà que volia passar la frontera (1939-1949)*. JOSEP M. MARQUÈS, *Vida i mort de l'Acció Catòlica gironina (1940-1963)*. S. ALEMANY, J. COLOMEDA, *Museu: perspectives diferents d'un mateix patrimoni guixolenc*. M. SALA, C. VICENS, S. BERNIA, C. CARRERES, *La pagesia a les Gavarres: característiques generals i percepcions mediambientals*. XAVIER ROCAS, JORDI TURON, M. CONCEPCIÓ SAURÍ, *Palafrugell i el seu Llibre de Privilegis: una reclamació en curs*. CARLES BARRIOCANAL, *Vint-i-cinc números de la revista "Estudis del Baix Empordà": una anàlisi bibliomètrica*.

JUNTA DIRECTIVA DE
L'INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ

President d'Honor:	† <i>Lluís Esteva i Cruañas</i>	(Sant Feliu de Guíxols)
President:	<i>Lluís Pallí i Buxó</i>	(Sant Feliu de Guíxols)
Vice-President:	<i>Joan Badia i Homs</i>	(Torroella de Montgrí)
Secretari:	<i>Albert Juanola i Boera</i>	(Palafrugell)
Vice-Secretari:	<i>Xavier Rocas i Gutiérrez</i>	(La Bisbal)
Tresorer:	<i>Miquel Martí i Llambrich</i>	(Palamós)
Vice-Tresorer:	<i>Carles Roqué i Pau</i>	(Palafrugell)

Vocals:

De biblioteca:	<i>Elena Esteva i Massaguer</i>	(Sant Feliu de Guíxols)
Territorials:	<i>Lluís Costa i Fernández</i>	(Begur)
	<i>Ma. Mercè Rovira i Regàs</i>	(Bellcaire d'Empordà)
	<i>Aurèlia Carbonell i Puertas</i>	(Bellcaire d'Empordà)
	<i>Montserrat Darnaculleta i Poch</i>	(Calonge)
	<i>Dolors Ubach i Vilarrodà</i>	(Calonge)
	<i>Montserrat Pérez Garcia</i>	(Calonge)
	<i>Jordi Bautista i Parra</i>	(Calonge)
	<i>Teresa Soler i Gabarra</i>	(La Bisbal)
	<i>Concepció Saurí i Ros</i>	(Palafrugell)
	<i>Núria Aupí i Gifre</i>	(Palafrugell)
	<i>Joan Gasull i Ponsatí</i>	(Palamós)
	<i>Carme Adroher i Bona</i>	(Palamós)
	<i>Anna Aynier i Ruat</i>	(Pals)
	<i>Anna Ma. Corredor i Plaja</i>	(Pals)
	<i>Lluís Palahí i Xargay</i>	(Sant Feliu de Guíxols)
	<i>Francesc Aicart i Hereu</i>	(Sant Feliu de Guíxols)
	<i>Antoni Roviras i Padrós</i>	(Torroella de Montgrí)
	<i>Gerard Cruset i Galceran</i>	(Torroella de Montgrí)
	<i>Pilar Morera i Basuldo</i>	(Santa Cristina d'Aro)
	<i>Xavier Conchillo i Roca</i>	(Castell-Platja d'Aro)
	<i>Gabriel de Prado i Cordero</i>	(Castell-Platja d'Aro)
	<i>Margarida López i Roberto</i>	(Mont-ràs)
	<i>Salvador Vega i Ferrer</i>	(Verges)
	<i>Marta Payeró i Torró</i>	(Verges)

NORMES DE PUBLICACIÓ D'ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ

1.- El llibre *Estudis del Baix Empordà* és una publicació de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, i està obert a articles originals de recerca, articles de revisió i comunicacions curtes de l'àmbit territorial de la comarca del Baix Empordà. Es publicarà un volum per any, constituït per un o més números.

2.- Els autors han de presentar al President de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà, el text ben redactat, polit, definitiu, amb un màxim de 20 folis, a doble espai, incloses les notes, els apèndixs documentals, fotografies, taules, il·lustracions, mapes o gravats i referències. Els treballs més llargs de 20 folis també podran ser admesos si el Consell de Redacció ho considera convenient. Caldrà presentar un resum de l'article de no més de deu línies, així com una llista de paraules clau (un màxim de cinc). Els originals s'han de lliurar mecanografiats o en una còpia de paper a partir del suport magnètic. Es lliurarà, també, el disquet que portarà el text en programes d'autoedició o processadors de textos compatibles amb PC o bé en Macintosh. No s'admetran esborranys ni treballs mal redactats o amb faltes d'ortografia. Tampoc s'acceptaran treballs ja publicats o en curs d'edició en altres publicacions.

3.- Les pàgines de l'article aniran numerades al marge inferior del foli. Cada treball portarà a la primera plana el títol en majúscules amb el nom de l'autor o autors en minúscula, i, si s'escau, el nom de l'entitat a la qual representa. El text es pot estructurar en subcapítols, subapartats, notes, annexos i bibliografia que duran els títols convenientment subratllats. Només s'admetran les abreviacions més usuales: fig., pàg., núm., AD, a.C., s/d, etc. Els textos i les citacions inclosos en altres llengües han d'anar entre cometes i rodona. Si es tracta de poemes, en format de lletra petita.

4.- El Consell de Redacció de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà es reserva el dret de no publicar aquells treballs que per defectes de redacció, de presentació o de contingut no s'adaptin a aquesta normativa de publicació; així mateix, pot rebutjar, també, aquells estudis que no tinguin prou qualitat científica o bé que mostrin greus defectes de metodologia en la seva elaboració. Només l'autor és responsable del contingut de l'article, especialment quan es tracten aspectes ideològics o es donen opinions molt personals. Quan el Consell de Redacció ho cregui oportú, sotmetrà algun treball presentat a judici d'un especialista perquè en faci un informe, que després serà debatut en una reunió ordinària.

5.- Per a les referències dins del text cal seguir el format: Costa (1993); si la referència va situada al final d'una frase (Badia, 1981), (Roqué & Pallí, 1991) o (Fabre et al., 1991), segons si la publicació que es refereix sigui d'un, dos o més de dos autors. Si cal indicar les pàgines: (Badia, 1981, p. 69). (Esteva, 1993, p. 55-58). Si un autor citat en el text té més d'una publicació referenciada en un mateix any caldrà assenyalar-ho de la següent manera: (Pla, 1990a), (Pla, 1990b), etc. La llista bibliogràfica es col·locarà al final del text, per ordre alfabètic de cognoms i dins del mateix cognom, per anys, seguint aquestes indicacions:

articles: ESTEVA, Lluís (1962). "Excavaciones en el Monasterio Benedictino de Sant Feliu de Guixols". *Revista de Gerona*, 19, p. 55-57.

llibres: COSTA, Lluís (1994). *Arxiu i recerca històrica. L'Arxiu Municipal de Begur*, Begur, Ajuntament.

ESTEVA, L. i PALLÍ, L. (1990). *El termenal de Sant Feliu de Guixols (1354-1980)*, Sant Feliu de Guixols, amics del Museu Municipal.

capítols de llibres: VIÑAS, Xavier (1992). "Les Gavarres". dins Pallí L. & Brusi D. (ed.) *El medi natural a les terres gironines*, Girona, p. 181-189.

6.- L'autor suggerirà l'ordre i la disposició dins del text de les figures, la citació de les quals es farà en el lloc apropiat, de la següent manera: (fig. 3)... Els gravats, dibuixos o fotografies han de ser de bona qualitat, preferentment muntats, a punt de publicar, amb escala gràfica, retolació i amb els peus del text, sempre que calgui. Quan sigui possible s'ha de citar la procedència de les fotos o gravats utilitzats, de l'arxiu o biblioteca d'on provenen. A cada figura i a cada taula s'indicarà a llapis el nom de l'autor, el número d'ordre que tenen dintre del treball. Cal mecanografiar els peus de figura en full a part.

7.- Pel que fa a la revisió de proves impreses (galerades) el Consell de Redacció de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà preveu la possibilitat de fer-la directament. En cas contrari, però, l'autor en queda responsabilitzat. Les rebrà al seu domicili i les haurà de retornar en un termini màxim de 10 dies, transcorreguts els quals el Consell de Redacció resoldrà per tal de no retardar la publicació. En la revisió no podran introduir-se correccions d'estil, sinó únicament de tipus ortogràfic o tècnic.

8.- Un cop feta la publicació es lliuraran a l'autor, sense càrrec, 25 separades del seu article i un exemplar de la publicació. En finalitzar tot el procés d'edició, es retornaran els disquets, els originals i els gravats sol·licitats.

SOCIS PROTECTORS

Consell Comarcal del Baix Empordà

Excel·lentíssim Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols

Excel·lentíssim Ajuntament de Begur

Excel·lentíssim Ajuntament de Bellcaire

Excel·lentíssim Ajuntament de Calonge

Excel·lentíssim Ajuntament de Castell-Platja d'Aro-S'Agaró

Excel·lentíssim Ajuntament de la Bisbal

Excel·lentíssim Ajuntament de Montràs

Excel·lentíssim Ajuntament de Palafrugell

Excel·lentíssim Ajuntament de Palamós

Excel·lentíssim Ajuntament de Pals

Excel·lentíssim Ajuntament de Santa Cristina d'Aro

Excel·lentíssim Ajuntament de Torroella de Montgrí

Excel·lentíssim Ajuntament d'Ullà

Excel·lentíssim Ajuntament d'Ullastret

Excel·lentíssim Ajuntament de Verges

CENTRES AMB ELS QUALS L'INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ MANTÉ INTERCANVI DE PUBLICACIONS A TRAVÉS DEL PATRONAT EIXIMENIS

- Amics de Besalú i el seu Comtat (*Besalú*)
- Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles (*Banyoles*)
- Centre d'Estudis del Ripollès (*Ripoll*)
- Centre d'Estudis Històrics i Socials (*Girona*)
- Centre d'Estudis Selvatans (*Santa Coloma de Farners*)
- Centre d'Investigacions Arqueològiques (*Girona*)
- Institut d'Estudis Ceretans (*Puigcerdà*)
- Institut d'Estudis Empordanesos (*Figueres*)
- Institut d'Estudis Gironins (*Girona*)
- Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (*Olot*)
- Patronat Francesc Eiximenis (*Girona*)
- Arxius Capitular de la Catedral de Girona
- Arxius de la Corona d'Aragó (*Barcelona*)
- Arxius de la Diputació de Girona
- Arxius de la Universitat de Girona
- Arxius del Col·legi d'Arquitectes de Girona
- Arxius del Monestir de Sant Joan de les Abadesses
- Arxius Diocesà de Girona
- Arxius Històric Comarcal d'Olot
- Arxius Històric Comarcal de Banyoles
- Arxius Històric Comarcal de Figueres
- Arxius Històric Comarcal de la Bisbal
- Arxius Històric Comarcal de Puigcerdà
- Arxius Històric de Girona
- Arxius Històric de la Ciutat de Barcelona
- Arxius Històric de la Ciutat de Girona
- Arxius Històric de Santa Maria de Ripoll
- Arxius Històric i Comarcal de Santa Coloma de Farners
- Arxius Històric Municipal de Begur
- Arxius Històric Municipal de Figueres
- Arxius Històric Municipal de Palafrugell
- Arxius Històric Municipal de Ripoll
- Arxius Històric Municipal de Sant Feliu de Guíxols
- Arxius Històric Municipal de Torroella de Montgrí
- Arxius Municipal d'Olot
- Arxius Municipal de Besalú
- Arxius Municipal de Blanes
- Arxius Municipal de Caldes de Malavella
- Arxius Municipal de Calonge
- Arxius Municipal de Cassà de la Selva
- Arxius Municipal de Castell-Platja d'Aro
- Arxius Municipal de Castelló d'Empúries
- Arxius Municipal de l'Escala
- Arxius Municipal de Llagostera
- Arxius Municipal de Lloret de Mar
- Arxius Municipal de Palamós
- Arxius Municipal de Pals
- Arxius Municipal de Roses
- Arxius Municipal de Salt
- Arxius Municipal de Sant Hilari Sacalm
- Arxius Municipal de Tossa
- Arxius Nacional de Catalunya
- Biblioteca B. Carles (*Garriguella*)
- Biblioteca C. Fages (*Figueres*)
- Biblioteca Comarcal (*Banyoles*)
- Biblioteca de Catalunya (*Barcelona*)
- Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans (*Barcelona*)
- Biblioteca de la Universitat de Perpinyà (CREC)
- Biblioteca de la Universitat Oberta de Catalunya (*Barcelona*)
- Biblioteca del Centre d'Investigacions Arqueològiques (*Girona*)
- Biblioteca del Comtat de Cerdanya (*Puigcerdà*)
- Biblioteca del Museu d'Arqueologia de Catalunya (*Girona*)
- Biblioteca del Parlament de Catalunya
- Biblioteca del Seminari de Girona
- Biblioteca F.C. Ferrer (*Caldes de Malavella*)
- Biblioteca General de la Universitat d'Alacant
- Biblioteca General de la Universitat de Barcelona
- Biblioteca General de la Universitat de les Illes Balears (*Palma de Mallorca*)
- Biblioteca General de la Universitat de Lleida
- Biblioteca General de la Universitat de València
- Biblioteca General de la Universitat de Vic
- Biblioteca General de la Universitat Politècnica de Catalunya (*Barcelona*)
- Biblioteca General de la Universitat Ramon Llull (*Barcelona*)
- Biblioteca General de la Universitat Autònoma de Barcelona
- Biblioteca General de la Universitat de Girona
- Biblioteca General de la Universitat Jaume I de Castelló
- Biblioteca General de la Universitat Pompeu Fabra (*Barcelona*)
- Biblioteca General de la Universitat Rovira i Virgili (*Tarragona*)
- Biblioteca General del Museu d'Arqueologia de Catalunya (*Barcelona*)
- Biblioteca General del Museu Nacional d'Art de Catalunya (*Barcelona*)
- Biblioteca J. de Cutil·le (*Llagostera*)
- Biblioteca J. Minister (*Salt*)
- Biblioteca J. Vicens Vives (*Roses*)
- Biblioteca J.G. Junceda (*Blanes*)
- Biblioteca J.M. de Garganta (*Sant Feliu de Pallerols*)
- Biblioteca J.P. Fontbernat (*Bescanó*)
- Biblioteca L. Barceló (*Palamós*)
- Biblioteca L. Matas (*Ripoll*)
- Biblioteca M. Salse (*Hostalric*)
- Biblioteca M. Vayreda (*Olot*)
- Biblioteca Miquel Martí i Pol (*Sant Gregori*)
- Biblioteca Municipal (*Girona*)
- Biblioteca Municipal (*Sant Feliu de Guíxols*)
- Biblioteca Municipal Mercè Rodoreda (*Castell-Platja d'Aro*)
- Biblioteca Pública (*Santa Antoni de Calonge*)
- Biblioteca Pública (*Campdevàrol*)
- Biblioteca Pública (*La Jonquera*)
- Biblioteca Pública (*Palafrugell*)
- Biblioteca Pública (*Ribes de Freser*)
- Biblioteca R. Grabolosa (*Castellfollit de la Roca*)
- Biblioteca R. Vidal (*Besalú*)
- Biblioteca S. Raurich (*Begur*)
- Biblioteca Víctor Català (*L'Escala*)
- Biblioteca Arxius del Palau de Perelada
- Casa de Cultura de Sant Hilari Sacalm
- Centre d'Estudis Catalans de la Universitat de la Sorbona (*París*)
- Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana (*Barcelona*)
- Institució Milà i Fontanals (CSIC) (*Barcelona*)
- Institut d'Estudis Ilerdens (*Lleida*)
- Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives (*Barcelona*)
- L'Avenc - Plecs d'Història Local (*Barcelona*)
- Mediateca de Perpinyà
- Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles
- Museu Comarcal de la Garrotxa (*Olot*)
- Museu d'Art de Girona
- Museu de Granollers (*Granollers*)
- Museu d'Història de Catalunya (*Barcelona*)
- Museu d'Història de la Ciutat de Girona
- Museu de la Pesca (*Palamós*)
- Museu de Salt
- Museu del Suro (*Palafrugell*)
- Museu dels Volcans (*Olot*)
- Museu Etnològic del Montseny (*Arbúcies*)
- Serra d'Or - Servei d'Informació Bibliogràfica (*Barcelona*)
- Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya (*Barcelona*)
- Servei d'Atenció als Museus (*Pedret, Girona*)
- Servei de Documentació d'Història Local de la Universitat Autònoma de Barcelona
- Servei de Publicacions de la Diputació de Tarragona
- Serveis Territorials de Cultura de Girona
- The Library of United States Congress (*Washington, EUA*)
- University of California, Los Angeles, Dep. of History (*EUA*)

ALTRES CENTRES AMB EL QUALS L'INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ MANTÉ INTERCANVI DE PUBLICACIONS

- Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet (*Barcelona*)
- Ateneu Barcelonès (*Barcelona*)
- Biblioteca Balmes (*Barcelona*)
- Biblioteca del Departament d'Història medieval. Universitat de Barcelona
- Biblioteca del Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona
- Biblioteca del Departament de Geografia. Universitat de Barcelona
- Biblioteca del Departament de Prehistòria, Història antiga i Arqueologia. Universitat de Barcelona
- Biblioteca Josep Ma. Domènec (*Terrassa*)
- Centre d'Estudis de Valldoreix (*Barcelona*)
- Consorci de les Gavarres
- Grup d'Estudis Sitgetans (*Sitges*)
- Museu-Arxiu de Santa Maria (*Mataró*)
- Institut d'Estudis Penedesencs (*Vilanova i La Geltrú*)
- Limes. Recerques arqueològiques de Cerdanyola
- Grup d'Història "José Barreuzo" (*Santa Coloma de Gramenet*)
- Museu de Ceràmica (*La Bisbal d'Empordà*)
- Museu del Montgrí i Baix Ter (*Torroella de Montgrí*)
- Museu Marítim (*Barcelona*)
- Biblioteca del fons de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà

SUBSCRIPORS DELS *ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ* DE L'INSTITUT D'ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ

BEGUR

Ajuntament
Costa i Fernandez, Lluís
Neras, Trinitat
Valentí i Fiol, Joaquim
Carreras i Luque, Pere

CALONGE

Ajuntament
Alabau i Coloma, Josep
Arnau i Guerola, Ma. Angels
Aymar i Ragoita, Jaume
Bautista i Parra, Jordi
Cargol i Descaire, Josep
Carles i Camer, Leonila
Casas i Salvador, Ma. Carme
Colom i Vert, Ma. Teresa
Centre d'Estudis Calongins "COLONICO"
Cortés i Camats, Agustí
Darnaculleta i Poch, Montserrat
Echevarria i Cabrera, Tomas
Esteve i Albertí, Carme
Figueras i Carles, Enric
Fonalleras i Darnaculleta, Martí
Loaisa i Dalmau, Esther
Molla i Callís, Joan
Palet i Vilaplana, Anna
Pérez i Garcia, Montserrat
Pijoan i Clara, Marina
Plana i Montiel, Narcís
Presas i Riera, Martí
Presas i Alsina, Joan
Pou i Serradell, Victor
Quer i Montserrat, Laura
Sardó i Parals, Adrià
Ubach i Vilarrodà, Dolors
Vrader i Fàbrega, Josep
Vilar i Bonet, Josep
Vilar i Bonet, Maria
Vilar i Massó, Albert
Vinals i Irla, Pere

CASTELL-PLATJA D'ARO - S'AGARO

Ajuntament
Calderón Candó, Sol
Conchillo i Roca, Xavier
de Prado i Cordero, Gabriel
Díaz i Rodríguez, Miquel Àngel
Esteve i Calvo, Herminia

LA BISBAL

Ajuntament
Acaraz i Gaya, Fulgenci
Amiel i Matller, Gemma
Consell Comarcal del Baix Empordà
Parals i Expòsit, Susanna
Ferrerós i Pibernat, Joan
Figueres i Bruguera, Maria Dolors
Fina i Vancells, Jordi
Frigola i Arpa, Jordi
Gasull i Moy, Jordi
Institut d'Ensenyament Secundari
Llenas i Gou, Anna
Massanas i Ribas, Rosa Maria
Matas i Balaguer, Josep
Pujol i Vila, Carme
Rocas i Gutierrez, Xavier
Soler i Colomer, Miquel
Soler i Gabarra, Teresa
Soler i Pujol, Georgina
Soler i Simón, Santi
Toledo i Artacho, Josep

MONTRÀS

Ajuntament
Fusté i Pericay, Jordi
López i Roberto, Margarida
Salgas i Pedrosa, Carles

PALAFRUGELL

Ajuntament
Aupi i Gifre, Núria
Badia i Homs, Joan (Ll. Jafranc)
Bartí i Català, Amèrica
Bonal, Carme
Brugada, Martirià
Busquets i Biarnes, Joan
Canes, Josep M.
Carreras i Vigorós, Enric (Ll. Jafranc)
Dalmau, Paco
Deulofeu i Carreras, Joan

Espadale, Joan
Gich i Viñas, Lluís
Juanola i Boera, Albert
Lledó, Antoni
Martí i Balland, Pauli
Piera i Fina, Cati
Recasens, Albert
Regí, Josep
Riera i Guitart, Antoni
Roqué i Pau, Carles
Saurí i Ros, Concepció
Sunyer i Casadevall, Frederic
Turro i Anguila, Jordi
Vaqué i Táboas, Francesc
Vicens, Carles

PALAMÓS

Adroher i Bona, Carme
Ajuntament
Aldrich i Tauler, Remei
Cabarrocas i Arxer, Maria
Cambra de Comerç, Indústria i Navegació
Casellas i Sureda, Josep
Gallart i Formós, Joan
Gasull i Ponsatí, Joan
Martí i Llambrich, Miquel
Mendieta i Fiter, Rafel
Masdeu i Benítez, Antoni
Trijuque i Fonalleras, Pere

PATIS

Ajuntament
Albareda i Martínez, Antoni
Aldrich i Figueras, Joan
Aynier i Carreras, Maria
Aynier i Ruat, Anna
Benidos i Vilella, Joaquín
Cayuela i Cayuela, Josep
Colom i Rieimbau, Maria
Comas i Ametller, Josep
Corredor i Playa, Anna-Maria
Deulofeu i Pericay, Joan
Díaz i Tarragó, Rosa
Escarré i Gallan, Joan
Jofra i Sau, Teresa
López i Gimeno, Josep
Llenas i Tauler, Ramon
Muntada i Bartrina, Joan
Nadal, Rosa
Peraera i Coll, Baltasar
Pera i Martín, Maria del Sol
Prats i Humbert, Maria Antònia
Renart i Frigola, Marcel·lí
Riera i Girona, Isabel
Ruat i Bayé, Jordi
Sicars i Martí, Lluís
Solés i Noguero, Maria Rosa
Subirana i Feliu, Narcís
Vilella i Comas, Esteve

SANT FELIU DE GUIXOLS

Aicart i Ventura, Francesc
Ajuntament
Albertí i Comelles, Jaume
Albertí i Comelles, Lluís
Auladell i Agulló, Marc
Barreda i Masó, Pere
Bigas i Quintana, Joaquim
Buscarons i Gay, Maria
Caixach i Llovet, Francesc
Cambra de Comerç, Indústria i Navegació
Cardenas i Toscano, Francesc
Castelló i Janó, Ricard
Club Nàutic SFG
Cullerí i Ramis, Josep
Duch i Samí, Joan
Escarpenter i Iglésias, Narcís
Escortell i Cerqueda, Josep
Esteve i Massaguer, Elena
Ferrer i Garriga, Pere
Gaitx i Moltó, Jordi
Hereu i Ruax, Alfons
Isern i Lluiret, Josep Ma.
José i Vila, Lluís
Juanals i Roman, Antoni
Juanola i Boera, Martí
Lazaro i Mateo, Joan
Llandrich i Gazo, Joan
Lliardet i Soley, Antoni
Mascaró i Juandó, Jaume
Masferrer i Buixó, Narcís
Montfort i Anglés, Manuel

Palahí i Aicart, Ramon
Palahí i Cervera, Albert
Palahí i Xargay, Lluís
Pallí i Buscarons, Lluís
Pallí i Buxó, Lluís
Pi i Bonet, Josep
Sala i Martí, Pere
Sala i Sanjaume, Maria
Sanchez i Masó, Xavier
Serrats i Arnau, Josep
Setmanari "Ancora"
Valls i Ararà, Esteva
Vicens i Batet, Josep Maria
Vicens i Tarré, Joan

SANTA CRISTINA D'ARO

Ajuntament
Alonso i Lecha, Evangelina
Bohigas, Teresa
Bosch i Bagudanch, Emili
Colomer, Josep
Costa i Gatiús, M^o Teresa
Font i Morató, Joan
Fontanet i Comes, Francesc
Fuentes i Faig, Lourdes
Gracia i Tomas, Elvira
Herrero i Suñer, Ricard
Monestir Cistercenc de Solius
Morales i Guillot, Eva
Morales i Ramírez, Julià
Morera i Basuldo, Pilar
Pernal i Suñer, Isabel
Pijoan i Arbusé, Rosa Maria
Roses i Barceló, Josep
Sala i Congost, Xavier
Xifre i Deulofeu, Carme

TORROELLA DE MONTGRÍ

Ajuntament
Biblioteca Municipal
Margaill i Sastre, Joan
Mundet i Ferrer, Candi
Rodesa i Casanovas, Joan
Roviras i Padrós, Antoni
Torrent i Bagudà, Enric
Surroca i Sens, Joan

ALTRES POBLACIONS

Conde i Muller, Lluís (Barcelona)
Del Pozo i Ferrer, Montserrat (Barcelona)
Duran i Escriba, Xavier (Barcelona)
Martí Garcia, Eduard (Barcelona)
Molas i Ribalta, Pere (Barcelona)
Rucabado i Verdager, Manuel (Barcelona)
Sanchiz i Rodríguez, José Luis (Barcelona)
Solana i Solana, Miquel (Barcelona)
Rovira i Regàs, M. Mercè (Belcaire d'Empordà)
Sanz i Laborel, Carles (Calella)
Bueno i Escalero, Josep (Canapost)
Marull i Marull, Mònica (Corçà)
Bigas i Purrà, Montserrat (Crulles)
Piñero i Costa, Miquel-Didac (L'Escaleta)
Corredor i Playa, Rosa (Foixà)
Ferrer i Moner, Ma. Carme (Fontclara)
Castañer i Bohigas, Jordi (Fornells de la Selva)
Balagué i Canadell, Jordi (Girona)
Benito i Mundet, Helena (Girona)
Clara i Resplandis, Josep (Girona)
Clara i Tibau, Josep (Girona)
De Puig-Maurice, Abel Narcís (Girona)
Julià i Figueres, Benet (Girona)
Lladó i Badosa, Miquel (Girona)
Lopez de Lerma, Josep (Girona)
Nolla i Brufau, Josep Maria (Girona)
Pallí i Buscarons, Jordi (Girona)
Panosa i Gubau, Anna (Girona)
Rabaseda i Tarrés, Joaquim (Girona)
Sapena i Aznar, Carles (Girona)
Soler i Masferrer, Narcís (Girona)
Curós i Vila, M^o Pilar (Les Preses)
Domenech i Moner, Joan (Lloret de Mar)
Sagrera i Aradilla, Jordi (Salt)
Ortega i Cobos, David (Sta. Coloma de Farners)
Vinyoles i Esteve, Joan (Sils)
Turull, Josep (Sentmenat)
Cadena i Escuté, Joan Pere (Tarragona)
Baraldes i Capdevila, Marissa (Tortellà)
Zuchitello i Gilioi, Marius (Tossa de Mar)
Vega i Ferrer, Salvador (Verges)

El Patronat Francesc Eiximenis
de la Diputació de Girona
és la xarxa de centres d'estudis
que impulsa la recerca local i
contribueix a l'estudi i a la difusió
del patrimoni cultural i natural
de les comarques gironines.

Centres adscrits

Institut d'Estudis Gironins
Institut d'Estudis Empordanesos
Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles
Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca
Amics de Besalú i el seu Comtat
Associació Arqueològica de Girona
Institut d'Estudis Ceretans
Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès
Institut d'Estudis del Baix Empordà
Centre d'Estudis Selvatans
Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona
Assoc. d'Història Rural de les Comarques Gironines

Diputació de Girona Patronat Francesc Eiximenis

Pujada de Sant Martí, 5
Apartat de Correus 11
17080 Girona
Tel. 972 18 50 00
Fax 972 20 80 88
E-mail: eixim@ddgi.org
Web: www.ddgi.org/eiximenis

AQUEST VOLUM
DE
PUBLICACIONS DE L'INSTITUT
D'ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ

HA QUEDAT ENLESTIT EN ELS
TALLERS DE GRÀFIQUES BIGAS, DE
SANT FELIU DE GUÍXOLS,
EL MES DE JULIOL DEL MMVII

www.ddgi.org/eiximenis

Diputació de Girona Patronat Francesc Eiximenis